
ANDOVER-HARVARD LIBRARY
AH 25CH K

SMAASKRIFTER

TIL

OPLYSNING FOR KRISTNE.

UDGIVNE

AF

Dr. FREDRIK NIELSEN,
PROFESSOR VED KJØBENHAVNS UNIVERSITET.

1889.

KJØBENHAVN.
KARL SCHØNBERGS FORLAG.
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.
1890.

Indhold.

MODERN MORAL

ELLER

KRISTELIG MORAL?

POPULÆRE FOREDRAG

AF

FREDRIK PETERSEN,

PROF. I THEOLOGI VED UNIVERSITETET I KRISTIANIA.

KJØBENHAVN.

KARL SCHØNBERGS FORLAG.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.

1889.

Dette lille skrift er foredrag, som blev holdte for en blandet tilhørerkreds. Foredragsformen er uforandret, kun er de enkelte foredrag ikke afgrænsede mod hverandre, da dette i den trykte bog var uhensigtsmæssigt.

Modern moral eller kristelig moral?

Mine damer og herrer!

Det århundrede, hvori vi lever, som nu snart går til ende, er fremfor mangt andet et forandringernes, reformernes, i mange stykker, kunde man fristes til at sige, et omveltningernes århundrede. Sit krav paa at indføre nyt og gjennemføre sine nye tanker har vor tid ikke indskrænket til næringsveje og industri, til det borgerlige og politiske; den har udstrakt det til, hvad de ældre slegter ansaa for det fasteste og urokkeligste af alt, til religion og moral. Man siger, at den kristelige religion ikke længer kan stå sig mod videnskabens kritik, meningen er: den kan ikke stå sig mod de kjendsgjerninger, hvorpå videnskaben i vore dage efterhånden er bleven opmerksom. Og det samme gjælder da den kristelige moral, der jo i et og alt er afhængig af den kristelige religion.

Nogle af den moderne videnskabs mænd har sagt, at vi må sætte en ny, religionsløs moral i den kristelige morals sted; vi må have en moral, som ikke tager noget hensyn til, hvad for religiøs tro menneskene måtte hylde. Andre siger, at man vistnok bør fastholde den kristelige moral, men ikke den kristelige religion. Og atter andre udtrykker sig igjen anderledes. De siger, at både religion og moral forandres med tiderne og kulturen, og

vi må derfor have i den kristelige religions og morals sted en ny både religion og moral, der svarer til det standpunkt, hvorpå dannede mennesker nu er komne.

Imidlertid er det dog så temmelig samme grundsyn på religion og moral, som ligger bagenfor hos dem alle. Uden at dvæle nærmere ved de forskjellige afskygninger skal vi se et øjeblik på det fælles grundsyn. De moderne tror ikke, at nogen religion, således heller ikke vor kristelige, skriver sig fra Gud gjennem åbenbaring. De tror, at religionen er opkommen af menneskets eget indre, ligesom f. eks. vore statsforfatninger, vor filosofi, vore videnskaber, vor kunst er fremgåede af menneskets medskabte åndsanlæg. De tror altså ikke længer, at religionen er prestebedrag for at kunne herske over de øvrige mennesker. Den tid, da man antog dette, er i videnskaben nu forbi. Man indser, at således kunde det ikke være gået til. Nu er den anskuelse rådende, at religionen er bleven til gjennem en naturlig åndelig vækst. Derfor antages det også gjerne, at både presterne og alt folket er i god tro med hensyn til sin religion.

Religionen, dens oprindelse og dens betydning opfattes vistnok noget forskjelligt af de forskjellige retninger blandt de moderne. Deri er de imidlertid enige, at vi ikke har fået vore religiøse anlæg for gjennem dem at opfatte og leve vort liv med og for en virkelig levende Gud, således som vi kristne tror på ham. De religiøse anlæg har vi fået for at styrke tilstrækkeligt vore ideale anlæg i det hele. Vor fantasi digter og udmaler os noget, som vi kalder Gud, som vi frygter og ærer. Det er ingen ting, Gud er ingen ting. Men det, at vi frygter og ærer noget sådant, som vi kalder Gud, har til følge, at vi med desto større iver og flid og selvovervindelse stræber at gjøre i det hele taget det gode, og følger den ideale, moralske sans, hvormed vi er udrustede.

Dette er da, efter de moderne, religionens betydning: religionen er en hjælpekraft eller en

hjælpevirksomhed for moral og idealitet i det hele.

Men forholder det sig således med religionen, så følger heraf tillige, at ikke nogen religion har guddommelig autoritet. Ligesom menneskene vælger den forfatning, de synes, er den bedste, og forbedrer den, de har, for at den kan blive bedre, så står de også til religion. Vi er fødte i en vis religion, og opdrages i den. Men når vi er blevne voksne og modne, så kan vi kanske finde en anden bedre eller have adskilligt at forbedre på den religion, vi har. Der er i den henseende ingen væsentlig forskjel mellem vor stilling til religion og til alle de øvrige store samfundsordninger eller fællesanskuelser, som den menneskelige ånd har frembragt.

Meningen er altså ikke den, at hver mand kan gjøre med den religion, hvori han er født og opdraget, efter personligt forgodtbefindende. Religionen har sin autoritet. Men den har dog heller ikke nogen højere eller anden autoritet end den, som samfundet har overfor den enkelte; den har ingen guddommelig, ingen ubetinget autoritet.

For at forstå denne tankegang bedre, skal vi spørge, hvorledes den har udviklet sig.

Den hænger sammen med det, som engang i kulturhistorien vil udgjøre vor tids særegne ejendommelighed og særegne ros, men rigtignok også er dens svage punkt, hvorfra den vil blive angrebet, og måtte vige for en ny og bedre opfattelse. Vi kan kalde det med ét ord vor tids realisme: dens tilbagevenden til naturen og virkeligheden.

De, som er kjendte med videnskabernes og kulturens historie, vil vide, at denne bevægelse ikke er så ganske ny; den er begyndt allerede for et par århundreder siden hovedsagelig i England, dette land og dette folk med særlig blik og sans for det praktiske liv. Den bar sine frugter allerede i forrige århundrede. Og fornemmelig i sidste halvdel af vort århundrede har den atter vundet

aldeles afgjørende sejre i det almindelige tankesæt. I de sidste årtier har den stået som den enerådige sejrherre efter at have lagt romantiken i digtning og kunst og spekulationen i filosofi og videnskab til sine fødder, ganske som Napoleon I. før det ulykkelige russiske felttóg stod med Europa ved sine fødder. Men vi véd, at allerede nogle få år efter havde det underkuede Europa frigjort sig. Og der er i videnskab og digtning også tegn til det samme på åndslivets område.

Jeg kaldte vor tids realisme dens styrke og dens ros. Thi det trængtes, at virkeligheden blev draget frem. Man havde hidtil gjort en altfor unøjagtig og begrænset brug af den som grundlag for den menneskelige erkjendelse. Man havde spekuleret og tænkt for meget, man havde undersøgt for lidet. På den anden side undgik man dog heller ikke den ensidighed og overdrivelse, som gjerne følger opdagelsen af nye, forsømte eller forglemte veje. Hvad der trængte til at komme til sin ret: en lærvillig undersøgelse af virkeligheden i dens fulde omfang, så langt menneskene rakte, blev gjort til det hele. For dens skyld blev alt andet trængt til side og overseet. Og som det altid går, blev virkeligheden fornemlig opfattet efter de sider, der hidtil havde været mest glemte. I modsætning til romantikens rosenskjær og digtede lykkelige situationer dvælede man ensidigt ved det usle, elendige, smudsige, rådne, frastødende, ubehagelige, og kaldte dette virkelighed, som om virkeligheden ikke havde andet end sådant. Man dvælede ensidigt ved alle slags ulykker, gav alt en ulykkelig udgang, og skabte derved håbløshed og trøstesløshed istedetfor den forrige digtnings gode udgang, der havde vakt et skuffende håb. Og i videnskaben satte man den påtagelige virkelighed istedetfor den antagne, og derefter stoffet istedetfor ånden. Den positive skole vilde ikke antage anden ånd end den, som kunde bestemt iagttages. Den materialistiske skole erklærede, at al

denne ånd ikke var andet end virksomheder af legemerne, af stoffet.

Sådanne anskuelser måtte selvfølgelig også øve sin indflydelse på opfatningen af religion og moral. Også disse måtte måles med „virkelighedens" målestok. Og hvad man nu kaldte virkelighed, var, hvad der forelå til påtagelig iagttagelse. Lægger man den målestok på religionen, så bliver for det første Gud til en indbildning. Thi Gud har jo ingen nogensinde seet; af Gud har man aldrig havt nogen videnskabelig iagttagelse. Eller om man ikke ligefrem vil påstå, at Gud selv er en indbildning, hvad der var det eneste følgerigtige, så er dog alle vore religionsbegreber om Gud indbildning. Men dermed følger så også alt det øvrige. Er Gud ikke, eller er der ingen adgang for menneskene til at danne sig begreber om Gud, så skriver religionen sig selvfølgelig ikke, som vi kristne tror, fra en åbenbaring af Gud; den må forklares på rent naturlig måde, som vi ovenfor så. Alle religioner bliver blot fantasier, mere eller mindre barnlige, mere eller mindre fyldte af tanker. Men mer end et menneskeåndens digterverk kan ingen religion blive. Det gjælder kristendommen så godt som den gammeltestamentlige religion og alle religioner overhovedet. Der findes ingen religion, som har nogensomhelst højere autoritet. Religionen har ikke mer autoritet og ikke mere sandhed end alt menneskeligt. En religion betegner det blik i åndslivets dybder, hvortil på den tid de ypperste var nåede frem. En senere tid vil trænge en ny og bedre religion. Religionen er som alt andet underlagt udviklingens lov, evolutionismen.

Således er denne moderne opfattelse af religionen opstået. Dens kilde er nutidens „realisme", det vil sige den ensidighed, hvormed man i vor tid har villet lære menneskene, at intet andet tør ansees for virkeligt, og at man følgelig heller ikke tør bygge på andet, end hvad der lader sig iagttage med den sanselige iagttagelses vished.

Dette var de moderne anskuelser om religionen. Dertil svarer også de forandrede anskuelser om moralen.

Vore moderne anerkjender ikke, som vi kristne, en åbenbaret moral. De negter jo al åbenbaring; hvor skulde der så være nogen åbenbaret moral? Moralen har, efter deres mening, udviklet sig efterhånden af den menneskelige naturs moralske anlæg alene. Ingen moral, heller ikke den kristelige, har eller kan have nogen anden end blot menneskelig autoritet. Og den trænger til at udvikle sig fremdeles, den såvel som religionen; den er evolutionismen underlagt ligesom religionen. Men moralen er det væsentlige. Det er på den, at det menneskelige samfunds og alle menneskenes indbyrdes forhold hviler, af den er det fremskridt eller tilbagegang afhænger. Derfor er det på moralen al vegten må lægges. Religionen har i forhold hertil blot underordnet betydning; hvad det nemlig ved den kommer an på, er om den støtter eller ikke støtter moralen. Herom er det nu meningerne noget deler sig blandt vore moderne, som jeg i begyndelsen omtalte.

Om ét er de imidlertid enige, at moralen er hovedsagen, og om ét til, at de religiøse forestillinger om Gud, også de kristelige, kun er menneskedigt. Dette er for os afgjørende. For dem er alt, religion og moral, kun her nedenfra; vi tror på en åbenbaring herovenfra. I sammenligning med denne modsætning mellem modern og kristelig betragtning, er forskjellighederne mellem de moderne indbyrdes forsvindende, ligesom også forskjellighederne mellem os kristne indbyrdes.

Jeg har derfor i disse foredrag ikke anseet det påkrævet, at tage nærmere hensyn til disse forskjelligheder, hverken på den ene eller på den anden side.

Altså en ny moral, en religionsløs moral, eller om man vil beholde „religiøs“ moral, tør den i ethvert fald ikke være den kristeligt religiøse moral.

Det er unegtelig spørgsmål af højeste interesse, foran hvilke vi her er stillede. Hvorledes skal vi få et pålideligt svar?

Det er en gammel gylden regel, at træet kjendes på frugterne. Lad os holde os til den. Jeg skal, om Gud vil, senere i et særeget skrift prøve den kritik, som de moderne øver mod de kristelige anskuelser og den kristelige tro, ligesom også deres egne anskuelser. Her skal vi i al korthed blot måle den nye moral og den kristelige moral efter den anførte regel: træet kjendes på frugterne.

Det er nu, til at begynde med, en kjendsgjerning, at det er kristendommen, som har båret den europæiske menneskehed indtil denne dag. Og det har den gjort ved to ting: på den ene side ved sin morals indhold, på den anden side ved denne morals forbindelse med religionen. Ved sit indhold har den kristelige moral vist menneskene et højt og fortrinligt mål af sedelig fuldkommenhed, og fra sin sammenhæng med religionen har den hentet kraften, hvormed den lærte menneskene at stræbe mod det høje mål.

Svarer nu den nye moral ligeså godt til de krav, der må stilles? Thi hvad vi skal have, er en moral, hvorpå menneskelivet og menneskesamfundet kan bygges. Den nye moral har vistnok ikke stået hidtil længe nok til at komme til at bære menneskelivet. Dels har den kristelige moral løbet ved siden og har i det hele og store endnu været i overtaget, dels har selve de kredse og lande, hvor den moderne har hersket, endnu været vel meget bårne af arven fra den kristelige morals indflydelse. Men der foreligger dog nok til, at mennesker, som tænker, kan se, hvilke frugterne er og må være.

Det er hovedsagenlig følgende træk, der karak-

teriserer den moderne moral i dens forskjel fra den kristelige:

1) Den drager moralbudets indhold helt ind i verdensudviklingens proces, negter åbenbaring.

2) Den tager den religiøse baggrund bort.

3) Den kjender ikke noget andet liv end livet her på jorden, har følgelig heller ingen højere mål end dette liv.

Det er også fornemmelig disse tre punkter, som kommer i betragtning, hvor det gjælder dens praktiske virkninger i livet, dens evne til at bære livet, den enkeltes som samfundets. Vi skal derfor anstille prøven på dem.

I.

De moderne drager moralbudets indhold helt ind i verdensudviklingen, de negter, at der nogetsomhelst i moralen skriver sig fra åbenbaring. Den første virkning, som dette har, er at fratage moralbudet det væsentligste af dets sikkerhed. Er moralen et led i den almindelige verdensudvikling, så vil den også skifte som alt andet i verden. Hvad der var godt igår, er det ikke længer idag, hvad der er godt idag, vil ikke længer være det imorgen. Hvad skal jeg så gjøre?

Vore moderne siger vistnok, at det er slegtudviklingen, som bestemmer moralen. Hver enkelt skal derfor holde sig til, hvad der i hans samtid, i hans land ansees for godt og ondt. — Men dersom jeg ikke kan være vis på, at det, jeg skal gjøre, er godt, men blot ansees for godt af mine samtidige og i mit fædreneland, da har jeg tabt noget af det bedste: den sikre forvisning og glæden i at tjene det gode. Det ser vi stadig i livet. Der er en ganske anden glæde og lykke i en handling, hvorom jeg er overbevist: dette er ret og godt, end når jeg står der med tvivlende sind. Jeg kan være lige villig til at gjøre det rette; men kan jeg ikke blive vis i min sag, står jeg der med halvt brudt kraft.

Mine samtidige og mit fædreneland kunde jo des-

uden ligge noget tilbage. Det lyder jo vidt og bredt over torve og gader, at den gjældende moral, samfundsmoralen, er forældet. Hver yngling kan jo se overlegent ned på samfundets moral. Hvor skal jeg få vide, hvad der er godt og ondt? Hos fremskridtsmændene; det er dem, som læser korrektur på den gamle moral og siger menneskene, hvormeget der skal blive stående, og hvad nyt der skal træde i stedet. — Hvem er disse mænd? Hvor kan jeg vide det? Kan de ikke tage fejl? Den historiske udvikling går jo gjerne så for sig, at der ved det nye især i begyndelsen hænger en mængde fejltagelser. Gjælder det ikke vor tid, ikke dem, som i vor tid forestår fremskridtet? Altså, når man ikke er så heldig at leve i en tid, hvor alting står fast, hvor alle er enige; men man lever i en tid, da intet står fast, da, nær sagt, alle er uenige, hvor skal jeg da få vide, hvad der nu er godt og nu ondt? Det er jo netop en sådan tid, den hvori vi lever. Nu læres der om en forældet moral, som må ombyttes med en ny, altså at moralen er omskiftelig, en dag så, en anden dag så.

Hvad må virkningen blive og hvad — er den bleven? Lad en gut få vide, at hvad forældre eller lærere byder ham, det er kanske ikke så ganske rigtig, noget forældet, det hele har kun forbigående værd for opdragelsens skyld, men ikke i og for sig selv, — hvad vil det føre til? Gutten kan nok kanske tvinges til at gjøre det, — skjønt allerede det skal falde hårdere og hårdere — men selv får han ingen tillid og tro til det; han optager det ikke i sin selvopdragelse; han vil istedet stadig spejde efter det andet, som skal afløse det. Han vil anse det for kjækt og vel gjort at sætte sig ud over disse gammeldags bånd. — Det er aldeles ikke anderledes med de voksne.

Den tanke, at moralbudet kanske ikke er så ganske sikkert, hører til de farligste tanker. Næst efter at røve det den guddommelige autoritet, er der intet, som mere undergraver moralbudets magt over sindet. Lad

os erindre: hvad er moralbudene? De er vore optugtere. De betegner de offere, vi må pålægge os, de skranker, hvori vi må holde vore behageligheder. Således ialfald træder de os imøde til en begyndelse. Og mange mennesker kommer aldrig synderlig længer. Men kan vi ikke stole på, at disse bud også er ubetinget rigtige, så taber de det bedste af sin kraft. Det bliver da blot hensynet til andre, som står igjen. Men hensynet til andre er et åg, som vi benytter den første gunstige lejlighed til at afkaste.

Moralbudets kraft afhænger derfor af dets fasthed og dets fasthed igjen af dets sandhed.

Idet den moderne evolutionisme har draget moralbudet helt og holdent ind i verdensudviklingen og negtet al åbenbaring, har den atter stillet slegten til spørgsmålet om sandhed, ganske som Pilatus stod: Hvad er sandhed? Derpå er det ingen mere kan svare; thi hvad der var sandhed igår, er det ikke idag. Og hvad der er sandhed idag, vil neppe være det imorgen.

Man kunde ville svare: Men du behøver ikke at bekymre dig hverken om, hvad der var sandhed igår, eller hvad der vil blive det imorgen, lad du dig nøje med, hvad der er sandhed idag. — Ja hvis det var så ligetil. Men det er just derom jeg aldrig kan få pålidelig besked eller klarhed. Den verdenshistoriske udvikling er netop denne stadige bevægelse mod det nye. Hvad der endnu har gyldighed på ét sted, som ligger noget længer tilbage, har det ikke mere på et andet sted, som ligger længer fremme. Hvad der endnu har gyldighed blandt den store masse, har det ikke mere blandt de ypperste, de videst komne. Og hvem vil ikke gjerne være blandt de ypperste eller dog sejle så nær som muligt i deres kjølvand, hvem vil høre til den store masse? Hvad er så sandhed? Sandhed, det er den erkjendelse, hvortil menneskene for øjeblikket er komne, det vil sige, den erkjendelse, hvortil de ypperste er komne, ikke massen. Massen lever egentlig altid på usandheden, den lever

nemlig på det, som er faldet ned i den fra de ypperstes bord. Men når en erkjendelse er kommet ned i massen, så har de ypperste vundet nye erkjendelser, som nu er sandhed. — Det er ikke min mening at negte, at dette kan være meget rigtigt inden sine grænser. Men jeg spørger: Hvad sikkerhed og hvad moral skal dette give? Jeg mindes en historie, der skal være passeret ved en af vore lærde skoler i vore fædres tid. Fremskridtet gjorde ikke meget rabalder dengang. Men dog hændte det også da, at der kom nye udgaver af lærebøgerne med rettelser og forbedringer. Således benyttedes der i de forskjellige klasser samtidigt udgaver af geografien, der for samme stad angav forskjelligt indbyggerantal. Hvad gjorde så læreren? „Hvormange indbyggere har den by?“ 4000. „Torsk, klodrian, gut, ikke i denne klasse.“

Det vil nu neppe gå i vore dage at holde så god justits på klasserne i det moderne samfund. Og stort vilde der vel heller ikke komme af det. Hvad er så god moral, som skal følges, hvad forældede krav, som man sætter sig ud over? Og lad os atter mindes: moralens bud er optugtere, i mange tilfælde såre generende og ubehagelige. Det er dog aldeles åbenbart, hvor dette fører hen.

Vore moderne moralister vil ikke indrømme dette. De vil påstå, at tilbagegangen i moral ligger deri, at den gamle er så forældet. Desuden siger de, at man ikke skal oplyse den umyndige før tiden om hverken budenes eller opdragelsesmidlernes midlertidighed. Al opdragelse må hvile på en hel del selvskuffelser hos den, som bliver opdragen. Derom vilde det være den rene tåbelighed at oplyse før tiden.

Nu hvem er det imidlertid, som har fyldt verden med denne tale om, at al sandhed kun er midlertidig? Og med hvilket afsperringssystem vil de passe på, at de „umyndige“ ikke får noget at høre herom. Og — tillad

mig at spørge — hvem er de „umyndige?“ Blot børn under tolv år?

Vore moderne vil hjælpe på en anden måde. De vil ikke blot lære, at al sandhed, også den moralske, blot er midlertidig. Men de vil, at man samtidigt skal oplyse menneskene om, at de bør følge de midlertidige sandheder, sålænge de gjælder, ja at man skal betone dette sterkt og med alt alvor.

Man undres rigtigt, hvad slags skabninger vore moderne tror, at de har for sig. Mon de skulde huske, at det er mennesker med sterke interesser, med voldsomme tilbøjeligheder, med lidenskaber, som ingen fornuftovervejelse formår at overvinde? Mon de skulde erindre, at de, trods alle theorier, i virkeligheden kommer til at vende sig for en stor del til en blottende ungdom, med hovederne fulde af alle slags idêer, men aldeles blottede for erfaringer, i den alder, hvor man netop ikke har fæstnet karakteren, hvor deres lærdomme derfor også er allerskadeligst?

Det visse er, at denne tale om moralbudenes midlertidige sandhed i modsætning til en evig urokkelige sandhed, denne tale om den kristelige moral som en forældet moral, har ikke holdt sig inden en indviet kreds af videnskabsmænd, den er gået ud blandt den dannede almenhed, den er derfra gået videre ned i samfundets lag, ned til ynglingen, ned til gutten på skolebænken. Og den har overalt havt samme virkning: det moralske alvor er svækket, selvoptugtelsen er bleven slappere, fordringerne til sig selv er blevne stedse mindre, og usikkerheden om, hvad man skal fordre af sig selv, er bleven stedse større. Man har fået en hidtil ukjendt anledning til at frigjøre sig fra de ubehagelige bånd. Man kan hengive sig til sine tilbøjeligheder og samtidigt stå i sine egne øjne som en fremskridtets mand. Allerede denne usikkerhed, som ligger i selve den moderne morals væsen, svækker den moralske kraft. Og

selvfølgelig vil dette blive værre, jo længere den får virke og jo mere udbredt den bliver.

II.

Det andet hovedpunkt, som karakteriserede den moderne moral, var, at den tager den religiøse baggrund bort.

Enhver véd, hvorledes det virker, at vi har med Gud 'at gjøre. Samvittigheden er langt mere vågen, og vi følger samvittigheden langt mere lydigt. Det kan ske på to måder; det kan ske i frygt og lønsyge, og det kan, således som hos sande kristne, ske i kjerlighed. Frygten for Gud indjager skræk for at handle ilde, og håbet om at få løn af Gud driver til at gjøre det gode. Allerede dette er en drivfjeder, der ikke er let at erstatte. Det har fritænkerne selv seet. Og kjerligheden til Gud, kjerlighedens lyst til at gjøre, hvad der er ham kjert, med kjerlighedens frygt for at gjøre ham imod, er en steıkere drivfjeder endog en selve den ideale lyst til at blive og være god, og den har en større kraft.

Det højeste, som menneskelivet ellers ejer, er den ideale lyst til det gode. Men sterkere endnu er den personlige kjerlighed til Gud. For det første indeslutter den personlige kjerlighed til Gud allerede i sig altid den ideale lyst til det gode. Gud er jo den gode. Men dernæst er den endnu meget mere. Den kristnes kjerlighed til Gud er et i sin inderste rod grebet hjertes dybt taknemlige gjenkjerlighed til ham, der elskede os først og sendte sin Søn som en soning for vore synder. Denne kjerlighed er en sterkere bevæggrund. Den er det fordi de personlige bevæggrunde i sig allerede er sterkere end de ideale, og den er det fordi hér personligheden er grebet i sin ædleste og dybeste følelse: taknemligheden mod sin redder, der for dens rednings skyld bragte det højeste offer. Og denne kjerlighed har dertil en større kraft: i denne kjerlighed til Gud bliver mennesket delagtiggjort i Guds egen Ånds kræfter. Der-

for siger jeg, at hvor kjerligheden til Gud er, dér er en sterkere drivfjeder og en større kraft end selv i det højeste menneskene ellers ejer, den ideale lyst til det gode.

Det tør hænde, at denne tale forekommer fritænkerne som fraser. Der er dog adskilligt, som kunde tyde på, at den er mer. Vil man se efter, hvad de kjendte kristelige troeshelte har bragt det til i kraft til at skabes om efter det kristelige ideal, så kan man få øje hèrfor. — Vi er nødte til at tale derom, fordi det er så. Men forøvrigt er dette ganske vist en sag, som burde stå tydeligere at læse i de kristnes liv til alle tider. Da vilde det ikke tiltrænges, at det stadig pånу måtte fremhæves af de kristne selv. Til vor dybe beskjæmmelse må vi tilstå dette.

Altså det, at Gud står bag moralen, er den kraftigste løftestang for lydigheden mod dens bud. Og det er netop Gud, vore moderne tager bort.

De taler rigtignok om, at vi nu er skredne så langt frem i civilisation og moralsk bevidsthed, at Gud kan undværes. Menneskene opfylder moralen lige godt. De opfylder den af egen drift; de skjønner, at det er det bedste. Undres, hvor mange mennesker det er! Om vi nogensinde kommer så langt, skal jeg lade være usagt. Men som det for øjeblikket står, er vi neppe komne så langt, at menneskene holder moralbudene ganske af sig selv. Der må vist endnu være adskillige, som ikke skjønner, at det er det bedste!

Dette indser vore moderne selv; de er nødte til at sætte en ny autoritet i Guds sted. Og da har de ingen anden end samfundet. Men det er en autoritet, der på langt nær ikke udretter, hvad den skal. Det tager sig meget smukt ud som tanke. De moderne siger: det enkelte menneske er ikke noget, sålænge han står alene; det er først i samfundet, at han bliver fuldt sig selv. Derfor står samfundet over de enkelte, under samfundets autoritet skal de enkelte bøje sig; og vil de det

ikke, så bruger samfundet magt. Og hvem vil negte, at dette i og for sig er ganske rigtigt!

Men sagen er, at samfundet kan aldrig komme til at bruge magt ved en mængde af de styggeste overtrædelser af moralen. Samfundet kan blot bruge magt mod lovovertrædelser. Men mod djævelsk ondskab, som skjuler sig bag lovene og benytter dem, kan samfundet ikke bruge magt. Dér kan det i det højeste straffe ved den offentlige mening. Men den offentlige mening er en højst skrøbelig autoritet. Den offentlige mening hører til det foranderligste og usikreste. Den er ikke skikket til at være moralens vogter.

For det første går det meget vel an at sætte sig ud over den offentlige mening. Og det er mange i vore dage, som meget ugenert gjør det. Og i en vis henseende har den offentlige mening en meget kort hukommelse. Gjør en mand en skjændig fallit, får han ganske vist den offentlige mening over sig. Men lader han blot som ingenting og bliver ved sin skammelige færd f. eks. millionær, skal der ikke gå mange år, før den offentlige mening lader ham i fred med hans rov, ja kanske hædrer ham med medborgerlige tillidshverv. Og dernæst: den offentlige mening straffer blot det usedvanlige, altså de første voldsomme krænkelser, det tilvante lader den passere; bliver det derfor først ret hyppigt, så kan der øves nær sagt hvilken nederdrægtighed som helst, og den offentlige mening rører sig ikke: „det er man så vant til“. Den offentlige mening er yderst lærvillig ligeoverfor udfaldet. Ser man, at der opnåes timelige fordele ved umoralsk færd, så holder den offentlige mening ikke stand, dens moralske begreber synker. Og snart kan man åbenlyst forkaste som urimelige og upraktiske de simpleste moralske grundbud, og den offentlige mening giver sådan slaphed kanske endog medhold; i ethvert fald optræder den på ingen måde derimod.

Dette er samfundets autoritet, samfundets

midler til at hævde moralen, uimodsigelig en såre svag erstatning for Gud.

Vore moderne vil endnu nævne den sunde moralske sans, som ligger i selve menneskenaturen. Men det er jo netop den, som mangler evne til at hævde sig og udvikle sig; det er jo netop den, som sygner hen og forvanskes, fordi den ingen tilstrækkelig autoritet har at støtte sig til. I bøger kan det tage sig ganske godt ud at gjøre det gode for det godes egen skyld. Man gå ud i livet og prøv, hvad kraft der ligger deri!

Nej den smule autoritet, hvormed samfundet er udstyret, rækker til ingen ting mod den autoritet, som er i den levende Gud, himmelens og jordens skaber, levendes og dødes dommer.

Der er nu også dem af de moderne, som har måttet åbne sine øjne og se kjendsgjerningerne, som de er. De har derfor — i sin fortvivlelse, må jeg sige — ment, at det var bedst, at den store masse, den umodne, umoralske masse, blev i sin overtro; den får beholde sin tilbedelse og dyrkelse af dette skræmmebillede, Gud.

Dette forekommer mig at være blandt de forunderligste og, jeg tillod mig at sige, mest fortvivlede tanker. Jeg har dog aldrig hørt, at det skulde være til verdens frelse, at den overlades til overtro og selvbedrag. Eller har man nogensinde antaget, at sandheden ikke tør tales, fordi den vil opløse verden og styrte den ned i ryggesløshed? Det har man hørt, at man ikke kan sige børnene den hele sandhed på en gang. Men overtro er ikke en del af sandheden. Er der ingen Gud, så kan ikke det være en del af sandheden at lade massen tro på en Gud. Jeg har nok hørt, at en og anden barnepige skræmmer den uskikkelige gut med fejeren. Men jeg ved ikke, om vore moderne vil anbefale et sådant opdragelsesprincip. Hvorfor skræmmer de så selv med fejeren, med hvad de anser for fejeren? Derfor kalder jeg denne skræmmetanke en fortvivlet tanke.

Lad os dog indrømme, hvad naturligt er. Er der en „overtro“, som ikke tør opgives, så er det, fordi „overtroen“ indeholder en sandhed, som er større end alt det, „oplysningen“ vil sætte i stedet. Og det er dette, som her er hændet vore moderne. Det er sandheden om den levende Gud.

Man mærker det på tonen i enkelte skrifter: Der er dem af vore moderne, som ser, at frugterne af den „frigjorte“ moral svarer ikke til forventningerne. Usikkerheden betræffende, hvad pligt er, den lette adgang til at disputere herom, den tabte guddommelige autoritet har ført til angreb på og til løsning af de faste grundvolde, hvorpå samfundet er bygget. Derfor finder man adskillige ytringer hos dem af meget konservativ karakter, de indtager en mere tilbagetrukken holdning. Og dette gjælder netop de ædleste af dem, med den sterkeste moralske følelse, fornemmelig eftersom de bliver ældre og får gået i erfaringernes skole. De føler jorden begynde at gynge under fødderne på sig. Man hører dem derfor vistnok fortsætte sit angreb på kristendommen og dens moral. Men samtidig får man høre dem sterkt advare mod at kaste kristendommen overbord, før man har det, som er sterkere og bedre. Lad mig anføre følgende ytring af prof. Høffding i hans ethik: „Kun dersom vor tanke og vor følelse virkelig er blevne udvidede, har frigjørelsen fra den positive religions lærdomme nogen ethisk betydning. Det ikke at tro noget, er så omtrent det ringeste, der kan siges om et menneske, og kan ikke i og for sig give ham nogen værdi. Hvis fritænkeren ikke overgår den troende i sympathi og i historisk-psychologisk forstaaelse af åndslivet, vil den blotte negative kritik ikke være tilstrækkelig til at give ham nogen virkelig overlegenhed“. Her hører man den virkelige ethiker tale. Og den franske forfatter Taine har med levende farver skildret, hvad den nye åndsretning har

ført til i hans fædreneland*). Det er Frankrig fra den store revolution, han skildrer. Her virkede mange årsager sammen. Men en meget fremtrædende årsag var den måde, hvorpå man gik frem mod den gamle religion og dermed også rammede dens moral. Taine selv synes rigtignok at mene, at man med samme virkning kan tro på den levende personlige Gud og på en absolut retfærdighed, der hviler på sig selv, som de mathematiske sandheder. Dette er hans vildfarelse. Hans egen fremstilling, hvor liden hjælp der var i troen på et „højeste væsen", der blev dekreteret, kunde bragt til eftertanke i denne henseende. Men han har lige kraftigt skildret, hvad følger hans fædreland har høstet af en åndsretning, som har trængt troen på den levende Gud ud af moralen. Tugtløshedens og den rå volds ånd sporedes i alle forhold, i de offentlige og de private, og førte overalt almindelig nedgang med sig. Vel var den franske revolutions moral ikke den samme som den nuværende evolutionistiske, den hvorpå vi nærmest tænker. Men den var i hovedstykker dens forløber. Og de samme årsager vil have de samme virkninger.

Hvad de moderne har vidst at sætte i Guds sted som støtte for moralen, har således hidtil vist sig fuldkommen utilstrækkeligt. Dette gjælder både samfundet og dets autoritet, det gjælder den moralske sans, og det gjælder endog selve den ideale kjerlighed til det gode. Når de derfor negter Gud og dermed tager den religiøse baggrund bort fra moralen, kan virkningen ikke blive nogen anden end afkræftelse af den moralske evne. Hvad deres lære om den „forældede" moral har grundlagt, har deres negtelse af Gud bragt til modenhed.

---

*) H. Taine: Les origines de la France contemporaine, hvoraf hidtil er udkommet 5 bind.

III.

Endelig har vi at nævne det sidste: Kjender den moderne ethik ikke Gud, så kjender den følgelig heller ikke noget liv efter dette. Den kjender ikke nogen bedre tilværelse, ikke noget højere mål end dette liv. Den kan kun samle sig på sådanne formål, som lader sig nå her på jorden. Den selv anser dette for sin største ros. Det er dens største svaghed. Hvad kraft i selvtugt og høje formål skal der komme af dette? Det fuldender den moralske lammelse, som vi allerede har fulgt punkt for punkt.

Blot dette liv! Efter dette liv intet! Når mennesket er død, så er han ophørt. Som en røg, når den har fordelt sig, er borte, så er og mennesket borte, når han har lukket sit øje i døden. Er der noget, som er skikket til at gjøre menneskene utålmodige og hastige og voldsomme, så er det denne tro. Vore ethikere taler så vakkert om de kommende slegter: de skal nyde godt af vort arbejde; vi skal blot følge den indre stemme, der siger os, hvad der er ædelt og godt. — Vi, vi, vi skal arbejde, vi skal lide, vi skal ingen frugter få, vi skal glæde os over, at ufødte slegter skal få det godt, men vi selv skal have det ondt. Hvad er det ikke for helte disse vi, som årbejder og lider, og skuffes og røves alle frugterne, uden at det kuer eller lammer!

Vore moderne siger: Men idealet begejstrer, det er skjønt at vie sit liv i de gode og nyttige formåls tjeneste; vi følger dermed en drift i vor natur og det gjør lykkelig; den udvidede sympathi for alle mennesker, for de ufødte slegter, og i tanken at se, hvor godt de får det, gjør os lykkelige; denne indre lykke det er saligheden, ikke udvortes goder, som en himmel skjænker os.

Jeg siger igjen, hvilken helteslegt, for hvem dette er nok! Jeg er begjærlig efter at se den, lære den at kjende. Thi det er jo ikke nok, om der fandtes et enkelt sådant menneske i en samtid, eller måske to så-

danne mennesker. Det er jo moralen vi taler om. Og det er altså en kraft, der er tale om, sterk nok til at sætte menneskene, som de er, istand til ikke at gå trætte, men holde ud i at gjennemføre den.

Det kan gå for nogle enkelte under gode kår. Men livet har noget, som heder ikke blot modgang, men ulykker, ikke blot miskjendelse, men mishandling, ikke blot fejltagelse, men bedrag og skuffelse, svig; der er i verden ikke blot „sympathi“ og kjerlighed, men der er ondskab og had. Der er noget, som heder nød, og med nøden stiger fristelserne op, fangende, lokkende og lover redning. Og der er noget, som heder sygdom og død, ikke blot, at vi selv engang skal dø, men at sygdom og død tager fra os, hvad der er vort livs lykke. Og vort arbejde, det hvori vor sjel ligger — lammes, mislykkes, styrter sammen. Livet har meget af denne slags. Dette alt har en egen virkning, det styrter i — håbløshed; det tager fremtiden fra mennesket og med den modet og kraften.

Forsøg at komme til et menneske, som sidder mellem ruinerne af sine forhåbninger. Hvad skal vi sige til ham? At det imorgen vil blive bedre, da får han alt igjen? Sligt kan vore moderne af alle mindst sige til ham. De tror det ikke, de kan ikke tro det, de som kun tror på ét, på naturloven. Vil de være ærlige, kan de kun stille de menneskelige beregninger. Og da er alt håbløst: for dette liv er alt udspillet for en sådan ulykkelig. Der er da altså ikke andet at sige til ham: Tag dig sammen, vær dog mand! Dette er jo ikke andet end livets sedvanlige gang. Men der er i dit indre et krav på, at du skal gjøre ret, arbejde for dine medmennesker, for slegtens fremgang i det uendelige. Få det frem. Opvarm din sympathi for dine medmennesker, og tænk ikke på dig selv.

Hvad kraft er der i den tale? Hvor mange vil den trøste og gjengive mod, lyst, styrke? Hvor mange vil den give sejer over ulykkerne?

Det kan et øjeblik se ud som noget stort, når de moderne skylder den kristelige moral for egenkjerlighed. Det skal nemlig være egenkjerlighed at tænke således på sig selv, at vi lader os kue, når ulykkerne bryder ind og vort arbejde, vor livsgjerning styrter sammen over os. Den sande kjerlighed skal vise sig deri, at vi ikke har en tanke for os selv, at vor lykke er fremskridtet, og at vi for vor person ikke forlanger andet end at have bidraget vor del til fremskridtet. Dette kan et øjeblik, siger jeg, se ud som noget stort.

Men det er ikke noget stort, det er en fejltagelse; det er den slags overdrivelser, som man let henfalder til, når man konstruerer fuldkommenheder istedetfor at lære dem af virkeligheden. Den hele fordring er simpelt hen umenneskelig. Den krænker den dybeste følelse i vor natur, retfærdighedsfølelsen. Og interessant skulde det være at vide, hvor mange de er, som for alvor indøver en sådan kjerlighed, holder livet ud deri og føler sig lykkelige derved. Retfærdighedsfølelsen siger: Arbejderen er sin løn værd; frugtesløst arbejde er bortkastet, og er ikke møjen værd. Det kan være i den første begejstring, at nogle akademisk dannede mænd, kunstnere, digtere, idealister af første klasse kan trøste sig til, at de kommende slegter skal få godt af deres arbejde, hvor ilde det går dem her i livet, og at deres arbejde har uforgjængeligt værd, selv om samtiden kun finder, at det har ringe værd. Men dette er dog vel ikke flerheden af menneskene. Og selv disse mænd kan kues og gribes af tvivl og usikkerhed, især når de på sine gamle dage må se, at de kun havde fegtet for en ensidighed, der i deres ungdom nok havde nogen ret, men hvis nytte går i graven før dem. Det er især af vore moderne med deres hele anskuelse om det rent stykkevise i den menneskelige erkjendelse og dens afhængighed af erfaringen noget vel dristigt, noget vel lidet nøgternt at udstede veksler på ukjendte kommende tider. Man skal være sterk i troen på sig selv for ikke at få ube-

hagelige besøg af tvivl, om disse veksler også vil blive akcepterede af virkeligheden. Og med alt dette har arbejderen dog ikke fået sin løn; thi arbejderens løn kan ikke være, at han går tilgrunde og ukjendte slegter lever godt på hans ruin. Er der tale om arbejdsklassen og arbejdsgiverne, så véd vore moderne meget vel, at sådant er blodig uretfærdighed. Men når det gjælder grundlæggelsen af deres egen moral, så opstilles det som den højeste idealitet!

Dette er kun forlegenhed.

Det er derimod fuldkommen sund sans: Ingen fornuftig mand slider sig ud på arbejde, for hvis frugter han ikke har rimelig garanti; og arbejderen har ret til sin løn, og siger man ham, at han ingen får, så indlader han sig fornuftigvis ikke på det arbejde. Dette er ikke egoisme, det er fornuft og har retfærdighedsfølelsen på sin side. Efter denne grundsætning har ogsa menneskene handlet, netop de, som lyttede til vore moderne, og således vil de komme til at handle.

Derfor har også den moderne moral vist tegn til en virkning, hvorpå dens grundlæggere og bærere mindst har tænkt, som de også mindst vil vedkjende sig. Den har vist tegn til at rejse og nære — revolutionen. Man ser det ikke, når man læser deres videnskabelige verker. Der kan de nemlig håndtere virkeligheden, som de vil. Men udenfor deres bøger, dér følger virkeligheden sine egne love, og spørger slet ikke, om den får tilladelse.

Den, som intet andet har at håbe på og leve for end dette liv, ham er det en velfærdssag, ja eneste hovedsag, at han også får noget ud af dette liv. Det er, hvad folk forstår, jeg havde nær sagt, det eneste de forstår. Dette føder utålmodighed, brændende utålmodighed. Man har selvfølgelig intet at tabe af den kostbare tid; — man kan aldeles ikke vente til ufødte slegter. Det er det, som føder og nærer revolutionen; thi det har hast: „Værre end det er, kan det ikke blive; der

er altid noget at vinde, og til at vente har vi ikke tid.“

Man kan holde filosofiske taler og belægge dem beviser fra historien og livet; man kan skrive smukke bøger og skjende og vaske sine hænder, alt det går over hovederne. Men hvad der går til hjertet, er dette ord: der findes ikke noget efter dette liv. Og hjertet drager den slutning: hvad du altså ikke får i livet, det får du ikke. Mod denne fuldkomment logiske slutning preller al filosofi af.

Det er underligt, at vore moderne, som kjender så godt lovene for naturkræfterne, kjender så lidet lovene for de åndelige kræfter og for drivfjedrene.

Den lære: Der findes ikke noget liv efter dette, hvor den evige retfærdighed giver enhver fuldt efter hans moralske værd og efter, hvad han har lidt for sandheden, denne lære sænker menneskene ned i en endeløs kamp mod hverandre. Slår den igjennem, er det at frygte, at den moderne moral med denne ene sætning har plantet ikke fremskridtet, det havde slegten før, hovedsagelig fra kristendommen, men revolutionen ind i samfundets kjød og blod.

Dette var de tre hovedpunkter, som karakteriserede den moderne moral til forskjel fra den kristelige. Vi har fulgt dem i deres virkninger i livet, hvor de optræder som de virkeligt bærende, bevægende kræfter. Overalt samme virkning kun med stigende styrke: de lammer den moralske kraft. Den moderne moral har som al moral ved siden heraf meget, som indeholder virkelige moralske tilskyndelser; dette har den fælles også med den kristelige moral. Men alt dette, der således skal drive menneskene til at leve og handle moralsk, bliver ved disse hovedtræk så svækket og afkræftet, at det ikke vil være istand til holde moralen oppe mod

de mange og sterke nedrivende magter. Den moderne moral vil føre tilbage til de hedenske moralers almindelige og uopholdelige synkning. Træet kjendes på frugterne.

Sådanne virkninger tyder på en dybt liggende fejl. Fejlen kan naturligvis ikke være den, at de moderne påpeger, at moralen har havt og har sin udvikling, den som alt her på jorden. Det er meget mere deres fortjeneste. Men fejlen er, at de lægger udviklingen på et urigtigt sted og derfor kan komme til at tale om udvikling, hvor der, moralsk bedømt, er tilbagegang.

Vi kristne tror også på en udvikling af moralen. Den kristelige moral er det højeste, mest udviklede trin af al moral. Og vi tror atter på en stadig udvikling indenfor den kristelige morals idealitet. Men det er en virkelig udvikling, det er en fuldkommengjørelse. Vi skal til en sammenligning drage frem et par træk af den gammeltestamentlig jødiske. Den står den kristelige nærmest, ja indeholder alle de stykker, som den kristelige moral senere stiller i forgrunden. Men de stod ikke dengang i forgrunden, det gjorde andre stykker, og dette giver de to moraler en så forskjellig karakter. Vi kan i denne sammenligning følge Jesu egen anvisning. „I har hørt, siger han, at der er sagt til de gamle: øje for øje og tand for tand. Men jeg siger eder: I skal ikke sætte eder imod det onde, men dersom nogen giver dig et slag på din højre kind, så vend også den anden til. I har hørt, der er sagt til de gamle: Du skal elske din næste og hade din fiende. Men jeg siger eder: Elsker eders fiender, velsigner dem, som forbander eder, gjører godt mod dem, som hader eder, og beder for dem, som gjør eder skade og forfølger eder“. Eller lad mig nævne endnu et par eksempler. Den jødiske moral forbød hor og egteskabsbrud. Jesus siger: Hver den, som ser på en kvinde for at begjære hende, har allerede bedrevet hor med

hende i sit hjerte. I den jødiske moral hed det: Den, som skiller sig fra sin hustru, skal give hende skilsmissebrev. I den kristelige: Den, som skiller sig fra sin hustru uden for hors skyld, gjør, at hun bedriver hor, og den, som tager en fraskilt til egte, bedriver hor.

Dette forstår man, er udvikling; thi det er fuldkommengjørelse. Og at det er fuldkommengjørelse kjendes derpå, at det stiller langt større krav til det menneskelige hjerte og det menneskelige handlesæt.

Men vore moderne, hvad er det for højere eller større krav de stiller end kristendommen? De siger tvertimod, at de kristelige krav er ensidige og overdrevne, og — slapper efter. De vil nok kræve engifte som kristendommen, de vil kræve sedelig renhed og troskab, men de vil dog give udvidet adgang til skilsmisse og nyt egteskab, og at øve kjerlighed som kristendommen fordrer, anser de for upraktisk og tåbeligt. Dette er ikke udvikling; thi det er ikke fuldkommengjørelse. Det stiller ikke højere krav til den moralske kraft, men ringere. Og derfor er det tilbagegang.

Men når tilbagegang i moral skal gjøres gjældende som fremgang og udvikling, da virker den som en brækstang, der bryder sønder den bedre moral for den ringere morals skyld.

Og dette er de modernes fejl. De har seet fejl af, hvori udviklingen består. Moralsk udvikling er alene tilstede dér, hvor der stilles krav, som fordrer, at mennesket har sin hele natur mere i sin magt end før. Men dette er ved den moderne moral aldeles ikke tilfældet.

Jeg siger altså, at vore moderne har taget fejl af, hvori udvikling og fremskridt i moral består. Jeg har sagt, at de er ikke uden sin fortjeneste: De har med den nyere videnskabs midler eftervist, at der finder og skal finde en indre sammenhæng sted mellem moralens bud og selve den menneskelige natur. De har eftervist, at heller ikke den kristelige morals bud er vilkårlige eller

udvortes fra pålagte; men også de er et udtryk for selve naturens eget behov. De har herved udvidet det moralske syn og givet det en større dybde. Den store, dybe, indre sammenhæng, som nutiden har opdaget i hele tilværelsen forøvrigt, har de påvist også i det moralske og har derved godtgjort, hvorledes også det moralske står under den samme altomfattende lovmæssighed, der råder overalt i verden. Og dette er en stor fortjeneste, som ingen bør søge at forringe.

Men dette er et fremskridt i erkjendelse, af intellektuel art. Men et fremskridt i erkjendelsen er ikke enstydigt med fremskridt i moralen selv. Fremskridt i moralen består i to ting: i højere idealer for menneskelig fuldkommenhed, og i større evne til at udføre idealet i sit liv; eller, som jeg sagde, i et mål, som fordrer, at mennesket med større dygtighed og større kraft har sin natur i sin magt, den hele natur med lyster, tilbøjeligheder og evner. Dette er fremskridt i moral. Kan det nu siges, at vore moderne har indført i verden højere idealer for menneskelig fuldkommenhed end kristendommen, eller givet menneskene større magt over sig selv end kristendommen?

Det er netop omvendt.

Og dog anser de moderne sin moral for et fremskridt. Se det er deres fejl. Og i denne fejl er det de uheldige virkninger, som jeg har ført frem for Dem, har sin dybeste grund. I og for sig havde udviklingstanken ikke behøvet at fremkalde usikkerhed og slappelse. Udvortes seet var der langt større afstand mellem den kristelige moral og den jødiske, end der er mellem den moderne og den kristelige, når der sees hen alene til budenes indhold. Thi det er ikke for meget sagt, at den moderne moral har lånt alt væsentligt fra den kristelige. Men ikke desto mindre fødte ikke den kristelige moral nogen usikkerhed og føltes ikke som nogen slappelse. Thi den var et virkeligt moralsk fremskridt. Dens højere idealitet, dens strengere krav fyldte sindene og

stillede dem opgaver, der fuldstændig optog i sig alt det sande i den gamle moral. Derfor indtrådte der ikke nogen vaklen eller usikkerhed, men udviklingen gik fremad med den sunde væksts sikkerhed. Dersom forholdet nu havde været det samme mellem den moderne moral og den kristelige, vilde den have virket ligedan. Men det er netop omvendt. Den moderne moral stiller ikke krav, som for det første optager i sig hele den kristelige morals idealitet, og dernæst fører menneskene videre til en fuldkommenhed, som er endnu langt vanskeligere at nå. Den er derfor kun et intellektuelt fremskridt, et videnskabeligt fremskridt, men en moralsk tilbagegang, en tilbagegang i liv.

Det er altså ikke i udviklingstanken i og for sig, at fejlen ligger, deri, at man hævder, at også moralen har sin udvikling. Men fejlen ligger deri, at disse mænd optræder mod kristendommen i udviklingens navn uden dog selv at være i besiddelse af en højere udviklet moral, således som kristendommen var det ligeoverfor jødedommen.

Til denne fejl vilde de neppe været hjemfaldne, hvis de havde havt øje for, at den kristelige moral ligger højere end den menneskelige udvikling, er åbenbaret.

Hvad der med størst styrke anføres som det store fremskridt, der skyldes den moderne moral, er interessen for al jordisk gjerning, særlig det offentlige liv. Man får nemlig om den kristelige moral stadig høre, at den er fiendtlig mod de jordiske opgaver. Og det skulde da være de modernes ubestridelige fortjeneste at have indforlivet også disse sider i moralen.

Selv om så var, kan jeg ikke uden videre anerkjende det for et fremskridt i moral, dersom det nemlig var kjøbt for den pris, at vi slapper på tugten over vor natur. Men jeg skal ikke opholde mig videre herved.

Thi det er lidt eget at høre denne påstand, efter at man har seet kristendommen omskabe jordens og det

offentlige livs skikkelse nu snart i 2000 år. Man lade sig dog ikke narre. Den kristelige moral, således som den foreligger i det nye testamente, betoner sterkest den personlige fuldkommenhed, især i brevene. Det er ganske vist så. Til de jordiske opgaver, hvad vi kalder kulturopgaverne, og særlig det offentlige liv står det nye testamente meget tilbageholdent. Men det er ikke vanskeligt at se grunden. Den er ikke, at det mangler blik på samfundet, menneskeheden og idéen. Men det foreliggende jødiske og hedenske statsliv hverken løste eller kunde løse opgaverne. De løses alene af og i et nyt samfund, som først måtte dannes, af og i Guds rige. Men i Guds rige kommer man kun ind gjennem omvendelse. Og omvendelsen er det rent personlige. Dette har også af moderne moralister været anerkjendt som en hovedfortjeneste hos kristendommen. Den hævede, siger de, personligheden op og indsatte den i sin ret. Den gamle verdens offentlige liv kuede personligheden, og det lige meget, enten man ser hen til østerlandenes monarchiske eller grækernes og romernes republikanske statsformer. I begge tilfælde opslugte det offentlige personligheden og dermed kuede den. Dette bånd var det, kristendommen løste. Og den løste det derved, at den satte et andet rige, et oversanseligt rige, med et andet samfundsliv på første plads, og vejen til dette rige gik gjennem omvendelse, d. e. den personlige fuldkommengjørelse. Følgelig måtte det personlige træde i forgrunden i den kristelige moral. Men heraf følger ikke, at den ingen interesse har for samfundsopgaverne. Sålænge samfundet stiller sig fiendtligt til den kristelige fuldkommenhed, og der intet håb er om at gjennemtrænge det med de kristelige formål, sålænge kan man vistnok ikke hverken vente eller med billighed forlange, at de kristne skal vise nogen interesse for samme samfund med dets offentlige liv. Derfor kom de førstne kristne også ganske naturnødvendigt at stille sig til datidens hele offentlige liv som noget, der ikke vedkom dem.

Men kristendommen begyndte straks sin gjerning som surdejgen. Og fra den tid, da det kunde nytte de kristne, vendte de også både interesse og kraft på det offentlige liv. Dette skede allerede få århundreder, efter at kristendommens var indtrådt i verden. Og hele middelalderen viser os det interessante skuespil af kampen mellem de to store kræfter, der begge var satte ind af kristendommen. Den viser os på den ene side kampen for at lægge hele jorden under kirkens, d. e. Kristi scepter, på den anden side kampen for at værge kirken mod verdsliggjørelse, d. e. mod at glemme, at Kristi rige er ikke af denne verden. De går ved siden af hverandre gjennem hele middelalderen disse to kræfter og støder stadig i kamp sammen: på den ene side den kristelige interesse for det jordiske, båret af den såkaldte verdensgejstlighed, d. v. s. de gejstlige, som ikke tilhørte nogen munkeorden, kirkens oprindelige gejstlighed, og på den anden side den uslukkelige bevidsthed om, at Kristi rige var ikke af denne verden, båret af munkeordenerne, der stadig sank ned i verdsliggjørelse, men ligeså stadig reformeredes og fornyedes. Den samme modsætning, som i middelalderen trådte frem i modsætningen mellem verdensgejstligheden og munkevæsenet, har forplantet sig ned til vore dage i modsætningen mellem den kirkelige og den pietistiske kristendom. Den kirkelige kristendom fattes ingenlunde interesse for hverken kulturopgaverne eller det offentlige liv; snarere har den vist sig stadig at trænge til at vækkes op af den pietistiske for ikke at tabe af syne det overjordiske mål, ikke så meget i sin lære og theori som i sit liv og færd. Og må det indrømmes, at kristendommen har stået tilbage i vor tids store åndsomsving, da tør ikke det forklares deraf, at den kristelige moral står fremmed for de jordiske opgaver og det offentlige liv. Det har sin grund i to ting af helt anden beskaffenhed. Atter i vore dage har nemlig det kristelige liv måttet samle sig overvejende på at kjæmpe mod kirkens

verdsliggjørelse. Dette er det ene. Og det andet er, at vor kirkelige kristendom hidtil har været noget konservativ. Jeg tillader mig at henvise til biskop Martensens ethik. Dette for sin tid fortrinlige skrift viser, hvorledes der neppe er nogen del af de jordiske opgaver, uden at jo den kristelige ethik vil drage den ind under sig, ganske som vore moderne fordrer, at en ethik skal gjøre. At vore moderne forøvrigt ikke finder meget at lære af den, ligger i dens sterkt konservative standpunkt.

Men begge disse grunde vil naturligvis rette sig. Kampen mod verdsliggjørelsen, tør vi håbe, skal gjøre sin gjerning, og en mindre frugtbar konservatisme vil også rette sig ganske af sig selv, eftersom også de kristne vinder klarhed over alle forhold. Og da skal det atter i vor tid vise sig, som i alle svundne tider, at kristendommen giver fuld både interesse og dygtighed også for de jordiske opgaver, også for det offentlige liv. Men den anser ikke dette for det vigtigste.

Det forholder sig altså ingenlunde så, at de jordiske opgaver, særlig samfundsopgaverne, skulde være et nyt stykke, der — ukjendt i den kristelige moral — skulde være indført i den af vore moderne. At de moderne imidlertid også på dette punkt har sin fortjeneste af ethik og samfund, er noget, i det mindste jeg for min del sterkt føler og derfor også ønsker at udtale. Deres fortjeneste er nemlig den at have draget frem de store samfundsopgavers ethiske betydning, der i den nuværende kirkelige ethik trådte tilbage, især i livet.

Det er derfor fjernt fra mig at ville frakjende de moderne fortjenester af ethiken. Kun måtte jeg ønsket, at de havde vist bedre forståelse af sig selv og betydningen af sin gjerning. De vilde derved have gavnet den moralske udvikling mere. De kunde have påpeget moralens indre natursammenhæng med det menneskelige væsen, således som den nyere videnskab har draget den frem i lyset. De kunde også have kjæmpet frem til sin

ret de sider af moralen, der i den almindelige bevidsthed lå altfor meget tilbagetrængte. Men de skulde have erkjendt, at de med alt dette endnu på langt nær havde nået den høje idealitet, som ligger i Jesu Kristi moral, og derfor opfattet sin hele virken blot som ét bidrag fra vor tid*) til Jesu Kristi morals fulde udfoldelse i livet og historien. Det havde været vel gjort.

Men nu står sagerne helt anderledes:

De har sat en ringere moral i en værdifulderes sted og det i udviklingens navn, de har negtet den værdifuldere moral dens guddommelige oprindelse, og de har negtet Gud og derved revet moralen løs fra dens sammenhæng med religionen og det religiøse evighedshåb. Med alt dette har de angrebet selve de moralske hoveddrivfjedre.

Dette er deres fejl; og det er en fejl så stor, at hvad de forøvrigt har bragt frem, ikke opvejer den. Der vil trænges et nyt moralsk opbyggerarbejde for at bøde på deres moralske nedbryderarbejde.

Vore moderne påstår så sikkert, at den kristelige moral ikke er åbenbaring. Er det virkelig så sikkert? Ganske sikkert?

Hvoraf ved de det? Hvoraf de ved det! Naturligvis deraf, at åbenbaring er en indbildning, overnaturlige årsager findes ikke; alt kommer fra menneskenaturen selv.

Hvoraf ved de det? Kanske tilsidst, fordi der heller ingen Gud findes? Ja, naturligvis, når der ingen Gud er! Men er det også så ubetinget sikkert?

Fritænkerne har hidtil aldrig kunnet gjøre dette så ubetinget sikkert. De har ikke engang kunnet gjøre det videnskabeligt sandsynligt. Og hvis de nu tager fejl heri, og hvis Gud er, da lader heller ikke det overnaturlige

---

*) Der foreligger nemlig også flere og andre bidrag.

sig på forhånd negte. Og deraf følger end videre, at dersom vi ikke kommer igjennem med det naturlige som forklaring, da er det fuldt berettiget at antage det overnaturlige. Thi lad os tænke sindigt og ikke skræmmes af ord. „Naturligt“ vil sige, hvad der fremkommer af naturens sedvanlige virksomhed; „overnaturligt“, hvad der forudsætter en ny eller anden virksomhed fra Gud. Hvis Gud er, hvem kan da på forhånd negte, at sådanne forhold kan indtræde? Mine tilhørere vil sikkert være enige med mig i at anse en mand som John Stuart Mill for en nøgtern videnskabelig tænker, kanske en altfor nøgtern, d. e. altfor forstandsensidig. Og dog siger endog han i sit skrift „Theismen“ om muligheden af en åbenbaring: „Eftersom vi i vor uvidenhed om grænserne for Guds magt hverken kan vide, om han ved skabelsen var istand til at skaffe os alle de goder, han vilde, eller vide, om han overhovedet var istand til at skaffe os dem før i det øjeblik, da vi virkelig modtog dem; — eftersom vi ved kristendommens forkyndelse har fået en overordentlig kostbar gave, der vel var forberedt ved, hvad der tidligere var passeret, men ikke var nogen nødvendig følge deraf; — tager vi alt dette i betragtning, og erindrer vi tillige, at denne gave blev bragt os af en mand (Jesus Kristus), der åbent erklærede, at han var sendt af Gud, — så er vi berettigede til at sige, at der heri ikke er noget så umuligt eller absolut utroligt, at vi ikke skulde kunne håbe, at denne erklæring var sand“. Mill bekjender sig ved denne ytring sålidt som ved skriftet i sin helhed til troen på den kristelige Gud eller den kristelige åbenbaring. Men han anseer dog en sådan åbenbaring aldeles ikke for umulig. Han mener endog at være fuldt i sin ret, når han håber, at den er åbenbaring og er sandheden.

Det er denne mulighed, også vi forlanger anerkjendt. Spørgsmålet om åbenbaring lader sig aldeles ikke på forhånd afvise som umuligt. På forhånd at negte, at

der findes en Gud og negte, at han har givet en bestemt positiv åbenbaring, dette er så langt fra videnskab og indsigt. Det er tvertimod, hvad fritænkerne af alt mest ivrer imod, det er „dogmatiske“ forudsætninger, eller — populært udtrykt — forudfattede meninger og fordom.

Naturligvis, det næste spørgsmål er så, om nu den kristelige moral bærer sådanne kjendemerker, at den også virkelig kan ansees for åbenbaring. Dette mener vi unegtelig, at den gjør.

Jeg skal fæste deres opmerksomhed på et par hovedpunkter. De hænger begge på det nøjeste sammen og er begge betegnende. Det ene er den betydning, som det usynlige, oversanselige Guds rige har i den kristelige moral, og det personlige forhold til Gud; det andet er den kraft, hvormed den kristelige moral forstår at gjennemføre sine fordringer.

De hedenske moraler kjender også et hinsides, hvor gode lønnes og slette straffes, de kjender guderne som hævderne af moralens fordringer. Men disse fordringer selv har sin fornuftgrund alene i dette livs krav, — ganske som den moderne morals; heller ikke træder det personlige forhold til den personlige Gud alt beherskende i forgrunden. I den kristelige moral er det netop omvendt. Hér træder det personlige forhold til den personlige Gud ubetinget i forgrunden og hér er ikke dette liv og dets krav grunden til de moralske bud, men det oversanselige Guds rige og Guds rigets beskaffenhed. Der findes efter den kristelige moral intet hensyn til dette liv, som har selvstændigt værd og dermed skulde have nogen ret til at stille ubetingede krav. Alt må vige for Guds rige og alt må indrettes efter Guds rige. For al anden menneskelig moral er de højeste idealjordiske fordringer det højeste. Den kristelige moral nedsætter også disse i anden række, og gjør gjældende som det ene gyldige det oversanselige, usynlige Guds rige.

Det er dette, som så ofte mistydes, som var den

kristelige moral verdensfiendsk, ligegyldig ved det jordiske. Vi har allerede peget på denne fejltagelse.

I den kristelige moral altså er det oversanselige, usynlige Guds rige alt; al førkristelig moral samler sig på det nærværende liv.

Heraf følger så atter et par andre træk, der er ganske betegnende netop for den kristelige moral. Det ene er den kristelige dom om ærgjerrighed. Hos grækerne var den ærelystne tragten efter statens højeste stillinger og medborgernes hædersbevisninger en ædel dyd. Fra græsk standpunkt var dette også fuldt berettiget. Thi det var udtrykket for, at en mand tjente det højeste, som grækerne kjendte, fædrelandet. Kristendommen derimod underkjender ærgjerrigheden fuldstændig, ikke fordi den underkjender fædrelandskjerlighed, men fordi den ikke anseer det jordiske fædreland for det højeste. Ærgjerrighedens højeste mål er det jordiske. Og for kristendommen gjaldt det kraftigt at opdrage menneskene i det jordiskes værdiløshed i sammenligning med det overjordiske. Derfor lægger apostelen Paulus sine menigheder på hjerte, at de skal holde sig fjerne fra den hele kappestrid, de så om sig, både efter at vinde penge og efter at komme op i verden. Istedet skulde enhver lade det forblive med det borgerlige trin, han indehavde, da han blev kristen, ikke engang trællene skulde bryde sig om at blive frie. I den grad var denne hele stræben opad på den jordiske trinstige ligegyldig.

Dette er en umiskjendelig og karakteristisk følge af den vegt, som kristendommen lægger på det oversanselige Guds rige.

Det andet træk er den kristelige morals stilling til verdensnydelsen. Den kristelige moral vender sig bestemt mod al verdensnydelse, i alle dens hovedformer, den vender sig mod vellyst, mod begjær efter penge, efter ære. De øvrige moraler har blot søgt at regulere verdensnydelsen. Men hvor samfundshensynene ikke

syntes tilhinder, har de givet den fri. De har heller ikke nogen grund til mer. De kjender ikke til, at det er i Guds rige, at menneskenaturen når sin fuldkommenhed og sit sande væsen, de tror, det er i det jordiske menneskerige. Anderledes kristendommen. Mennesket har sit væsens sandhed og fuldkommenhed fra det oversanselige, når den derfor alene ved at vende sig did hen. Den kristelige moral har derfor et langt højere mål: at gjøre menneskene uafhængige af denne verden, at rive dem løs fra den og hæve dem op over den.

Der kan nok forekomme her og der i andre moraler forsøg på at stille mennesket uafhængigt af verden. Men det er skuffelserne, der søger at trøste sig ved resignation. Således både i stoicismen og i buddhismen. Men resignationen er selv kun et andet udtryk for, at man dog på hjertebunden anseer dette liv for det vigtigste. Den kristelige moral er ikke en sådan mistrøstighedens moral. Den hviler på et friskt levende håb; den opgiver med frejdigt mod. Thi når den opgiver verdensgoderne, opgiver den blot det værdiløse, og opgiver det for det langt, langt herligere, det evigt værdifulde.

Dette er virkninger særegne for kristendommen og følger af den betydning, som i den Guds oversanselige rige har.

Ved siden heraf nævnte jeg, at det personlige forhold til den personlige Gud træder ubetinget i forgrunden. Det øver ikke blot de virkninger, vi allerede har nævnt, i troskab og samvittighedsfuldhed. Men det skaber dyder, der ikke findes udenfor kristendommen. Jeg tænker hér på hele den idealitet, som samler sig om ydmygheden.

Ydmyghed er en af kristendommens fortrinligste dyder. Den fremgår af den højeste, på en og samme gang ideelle og selvløse selvbedømmelse. Og den er umulig, hvor mennesket ikke står personligt ansigt til ansigt med den personlige levende Gud.

Hedningerne kjendte også meget vel en ideel selvbedømmelse. Det er en egte og ædel menneskelig fuldkommenhed. Den fandt sit udtryk i dyder som beskedenhed og fordringsløshed. Men hedningerne kjendte ikke Gud, derfor kjendte de heller ikke ydmyghed. De kjendte overmægtige, højt ophøjede personer. Sådanne var orientens konger, Gudernes sønner som de kaldtes. Men de var mennesker. Derfor var der i undersåttens følelse for fyrsten, selv i bedste fald, altid en rest af noget trykkende. Når grækerne så dette hos sine østlige og sydlige naboer, opfattede de det ikke som en dyd. Thi for den frie mand sømmede sig: ikke at bøje sig for et andet menneske. De så i dette hele sindelag et udtryk for et lavt sind, der lod sig kujonere og krøb i underkastelse for den mægtige. Og trolig har de ikke seet så ganske fejl. Thi et menneske kan aldrig få selve fuldkommenhedens ophøjethed over sine medmennesker. Det er denne fyrstens personlige ufuldkommenhed, som trykker, når den dog gjør fuldkommenhedens fordringer.

Derfor kunde heller aldrig østerlænderens følelse for sin fyrste blive ydmyghed. Fra fyrstens person kunde ikke nogen varigt føle, at selve fuldkommenhedens, selve idealets målestok udgik. Men først når mennesket føler, at han står overfor den person, som selv er den højeste fuldkommenhed, og føler, at fra ham lægger den ubetingede målestok sig over ham, over hans hele person og liv, først da fødes ydmyghed. Ydmyghed fremkommer altså først da, når vi føler vort liv knyttet til den højeste idealitet i en levende person. Derfor føder barneforholdet til Gud Ydmyghed, men intet andet. Ydmyghed har idealiteten fælles med beskedenheden. Derfor er den frigjørende som den. Men den stiller mennesket til selvbedømmelse ikke blot foran et ideal, som lever i hans tanker, men foran det levende ideal, det virkelige ideal, Gud; det giver den dobbelte følelse af ringhed; og på samme

tid ophøjer det dobbelt; thi denne ophøjede fuldkommenhed er min Gud, med ham lever jeg, for ham lever jeg mit liv.

Dette føder også en anden dyd, som ligger den kristelige ydmyghed så nær, sagtmodigheden. Som imidlertid ydmyghed blev taget for lavt sind, så blev den kristelige sagtmodighed, der tåler uret, taget for mangel på kraft eller for magtesløshed eller fejghed, særlig når det var den svagere, der var sagtmodig. Den blev opfattet så og den bliver opfattet så i det vanlige livs bedømmelse den dag idag. Den kristelige ydmyghed og sagtmodighed bliver netop blandt vore moderne anseet for alt andet end dyder eller attråværdige for — karakterer.

Hvor fejlagtig en sådan opfattelse er, viser tilstrækkeligt Jesus Kristus selv. Han var ydmyg og sagtmodig af hjertet. Men man skal forgjæves pege på et eneste punkt i hans liv, hvor han lod det fattes på selvagtelse eller holdning eller på uforfærdethed eller på kraft; men man skal heller aldrig kunne pege på noget punkt, hvor han overvurderede sig selv. Der er også en anden mand, om hvem det heder, at han var sagtmodig, det var Moses. Han var og en dådens mand, han var ikke fejg og magtesløs. Han tør også nævnes her, fordi de samme kræfter var virksomme i Israel.

Sådanne dyder er ejendommelige for kristendommen, fordi den har et gudsforhold, som ikke findes ellers blandt menneskene.

Dette altså var det ene hovedpunkt, hvorpå jeg vilde pege: Den kristelige moral hviler på et oversanseligt Guds rige og et forhold til Gud personlig, som begge dele er enestående.

Det andet punkt var den kraft, hvormed den kristelige moral formår at gjennemføre sine fordringer.

Der har i hedningeverdenen rørt sig tildels meget høje moralske idealer. Det ansåes meget rosværdigt, om en mand var sin hustru tro, og om ungdommen

levede et kysk liv. Ærlighed og pålidelighed i handel og vandel anerkjendtes som dyd blandt hedninger som blandt kristne; uegennyttighed ligeså, endog det kan man finde rost, at en mand foragter de jordiske goder.

Men hvorledes så det ud i virkeligheden? Hvilken evne havde disse idealer til at sætte sine krav igjennem? De har fra begyndelsen havt at kjæmpe med alle de lavere, smudsige og egennyttige sider ved menneskenaturen. Det tør måske antages, at ethvert af oldtidens kulturfolk har havt en tid, da de nogenlunde efterlevede de moralske krav. Men den historiske tid viser en stadig nedgang. Orientens mest dannede folk havde endog optaget usedelighed i selve sin gudsdyrkelse. Og i Grækenland og Rom steg usedeligheden i alle former ustanseligt, og først kristendommen magtede at hidføre bedre tilstande.

Ikke bedre stod det til med uegennyttigheden, ærligheden og påliderigheden, særlig hvor det gjaldt at vinde penge, eller kampen for at hæve sig, kampen med medbejlere. Også i denne henseende ser vi en stadig nedgang.

Så var det før kristendommen. Og nu ser man atter ganske lignende ting. Vi har seet en bohêmemoral erklære, at de kristelige fordringer til kyskhed og til egteskabelig troskab er unaturlige. Og i en nyere filosofi har man ment ganske åbent at måtte gå ud fra, at egennytten er den egentlige eneste varige og pålidelige drivkraft hos menneskene. Og det er efterat menneskene i mer end halvandet årtusinde har forsøgt sig med den kristelige moral.

Ganske vist er atter det samme tilfældet indenfor kristenheden, at virkeligheden står langt under idealet. Fordringen er høj og stor, men efterlevelsen ynkelig. Dette er kun altfor sandt.

Og dog nævner jeg kristendommens moralske kraft som et vidnesbyrd om dens enestående forskjellighed fra alt, hvad menneskelivet ellers ved at opvise.

Her er nemlig for det første at merke, at kristendommen ikke anerkjender alle kristenhedens lemmer for kristne. Det er altså ikke uden videre på ethvert menneske inden kristenheden, at dens kraft kan måles. Den skjelner mellem virkelige kristne og navnkristne. Men ingen andre end de virkelige kristne tillægges Guds ånd. Altså er ingen andre berettigede repræsentanter for kristendommens moralske kræfter. Og disse har aldrig været flertallet. Det samme har naturligvis også været tilfældet indenfor de hedenske moraler. Også de fordrer med rette, at man skjelner mellem deres sande tilhængere og deres trælle eller oprørerne.

Men her indtræder forskjellen. Thi trods dette er der dog fra de egte kristne udgået en sådan kraft, at de har magtet at rejse menneskeslegten, hvad de hedenske moraler ikke magtede. Ved de egte kristne har menneskets bedre moralske sider igjen fået en sejerrig overvegt over de lavere. I hedenskabet, så vi, lå de under og dér ligger de under. Derfra alle hedenske folkeslags uhjælpelige tilbagegang.

Jeg har her fulgt den almindelige fremstilling af hedenskabets moralske tilstand før kristendommen. Men selv om det ved fornyede undersøgelser skulde vise sig, at oldtidens folkeslag ikke frembyder den tilbagegang, som vanligen antages, forandrer det ikke noget væsentligt for vort spørgsmål. Kristendommen har under alle omstændigheder vist sig at give det moralske liv en fremgang, som det udenfor den ikke besidder. —

Jeg har hermed henledet Deres opmerksomhed på nogle punkter ved kristendommens moral, der forekommer mig merkelige. Guds oversanselige rige har en enestående betydning i den, Gud træder i et enestående forhold til menneskene, hvilket skaber enestående dyder, vi nævnte ydmyghed, sagtmodighed; og endelig har den vist sig at have en enestående kraft. I alt dette

rækker den ud over, hvad menneskenaturen, som den nu er, viser sig at have.

Herom kan ethvert menneske skaffe sig al ønskelig klarhed. Gå blot hen og anstil prøven selv. Enhver af Dem, mine tilhørere, tage f. eks. bjergprædikenen for sig og gå hen og gjøre efter den, eller han tage Jesu eget liv, for at handle ligedan, som Jesus handlede. Jeg tænker, han skal ikke have tænkt længe over sagen og ikke have forsøgt sig længe, før han føler, at der må en fuldstændig „omvendelse“ til fra inderste grund af. Det har enhver følt, som for alvor har stillet sig ligeoverfor den kristelige moral. Den kristelige moral fordrer omvendelse. Den fordrer omvendelse ikke blot, som enhver moral fordrer det. Enhver moral fordrer, at man ikke længer skal leve som hidtil for det lavere, men skal vende sig mod det højere og bedre og leve for det. Men den, som vil gå ind under den kristelige moral, vil føle, at han må omvende sig endnu engang, om han så står på den højeste ikke-kristelige moral. Og dette er dog det klareste vidnesbyrd om, at kristendommen med sin moral ligger højere end alt, hvad menneskenaturen uden den har formået at danne.

Hertil kommer så historiens vidnesbyrd, hvorpå vi netop kortelig har peget, at menneskeslegten udenfor kristendommen heller ikke har dannet sig en moral som den kristelige, ja at mange endog atter opgiver den, efterat slegten har været opdragen i den et par årtusinder.

Med disse kjendsgjerninger for øje kan man umuligt anse vore modernes påstand for så aldeles sikker, at den kristelige moral ikke skyldes åbenbaring. Og når Jesus og hans forgjængere udtrykkelig beråber sig på åbenbaring, da tør det sikkerlig mer end blot „håbes“, at han har ret, det er meget mere det, som har sandsynligheden for sig.

Hvad vore moderne anfører af virkelige grunde, vejer ikke op herimod. De siger, at der er så meget,

som er fælles for den kristelige moral og de højere kulturfolks i oldtiden; de siger, at Jesus har sammensat sin moral af jødernes og grækernes.

Hvad vil de hermed bevise? Eller hvad er det for besynderlige begreber om åbenbaring, som her ligger til grund? Moralen bringer jo kun til bevidsthed og udtryk de love og de formål eller idealer, som ligger i menneskevæsenet af naturen, og derfor har virket fra første begyndelse, sålænge der har været mennesker. Vi kristne har nu den overbevisning, at menneskenaturen straks ved begyndelsen undergik en forstyrrelse. Og den havde til følge, at naturen ikke længer formår klart og rigtigt at finde disse love og idealer, og endnu mindre at efterleve dem. Men deraf følger ikke, at den aldeles ikke har kunnet frembringe nogetsomhelst rigtigt. Det er tvertimod bibelsk antagelse, at hedningerne har havt megen rigtig moralsk erkjendelse*). Vi finder det derfor ganske naturligt, at den højere stående hedningeverden har mange gode og rigtige idealer. Menneskenaturen bærer sin fuldkommenhedstrang uudslettelig i sig. Den ligger i dens konstruktion, om jeg så tør sige. Og med alt dette rigtige skal dog vel ikke åbenbaringen optræde i strid. Og hvis den ikke gjør det, ikke anerkjendes som åbenbaring! Tvertimod alt dette må den selvfølgelig optage i sig. Kun må den ved det, den føjer til, give menneskene det hele og fuldkomne, hvortil de ikke længer magtede af sig selv at nå frem.

For min del tror jeg ikke, det lader sig eftervise, at Jesus har lært noget stykke af sin moral af grækerne. Men det er for spørgsmålet om åbenbaring fuldstændig ligegyldigt. For åbenbaringsspørgsmålet gjælder det blot, om Jesus har bragt det højere og det fuldkomne, som slegten af sig selv ikke har evnet. Det har vi seet, at han har gjort. I sammenligning hermed er de mange ligheder uden betydning. Og det har jo ingen kristen

*) F. eks.: Rom. 2, 14 flg.

mindste interesse af at negte, at moralens udvikling under den græske filosofi på mange måder har forberedt menneskeslegten og gjort den skikket til at modtage det kristelige.

Og endelig, at den kristelige moral måtte af den gammeltestamentlige jødiske optage alt, hvad der var brugbart, og at dette var såre meget, er jo aldeles selvsagt. Den gammeltestamentlig jødiske er jo åbenbaringsmoralens første trin.

Disse indvendinger betyder derfor ingen ting. Ikke lighederne med hedenske moraler og endnu mindre med den gammeltestamentlig jødiske kan anføres mod den kristelige morals åbenbaringskarakter.

Og endnu ét. Hvad vi har anført som den kristelige morals forskjellighed fra al ikke-kristelig, er tillige dens fuldkommenhed. Kristendommen ligger i alt dette højere, den har højere idéer. Gudsrigets idé, den hele fuldkommenhed udgået fra Guds ubetinget fuldkomne person, i hvem al fuldkommenhed og godhed lever og virker i personlig virkelighed, båret af Guds personlighed, af et hjerte, der slår varmt i uendelig kjerlighed, og gjennemført i menneskenes, de skabte personligheders, lad os hellere sige: hjerternes samfund med ham, al kjerligheds og hjertevarmes ophav og mål, dette er den højeste idé, som kan nedlægges i et menneskebryst og besjele det. Og fra den udgår de højere idealer og de højere kræfter, hvori menneskets fuldkommenhedstrang er mættet. Også dette vidner om åbenbaring.

Og nu forstår vi endnu bedre, hvorfor ethvert forsøg på at sætte en anden moral i den kristeliges sted må føre til usikkerhed og tilbagegang. Det er fordi den er åbenbaring.

Derfor hverken har det lykkets eller kan det lykkes at sætte nogen højere og bedre moral istedetfor den kristelige. Men alt, som for alvor gjør forsøget på at

fortrænge den kristelige moral, må ende med at drage moralsk nedgang efter sig.

Den kristelige moral har stået sin prøve og det under såre vanskelige forhold. Til sine tider har den føltes som en livets kraft, der strømmede gjennem slegtens årer. Til andre tider har det seet ud, som var den udnyttet og uddøet. Men den har hidtil altid rejst sig igjen af sin dvale og atter vist en evig ungdoms kræfter. Vi kan også udtrykke dette således: den har altid pány vist sig at være sandheden. Og vi har allerede bemerket, at den har gjort dette dels ved sit indhold, dels ved netop de idéer, som vore dages fritænkere vil have ud af moralen. Vi taler da her, hvad der blandt lutherske kristne er selvforståèt, om den moral, som Jesus Kristus har bragt os, ikke om nogen af de mer eller mindre fuldkomne skikkelser, den i historiens løb har fået. Enhver tid har den opgave at øse af dette væld, og samme væld har hidtil vist sig altid at indeholde både tilskyndelsen og vejledningen til de opgaver, som hver tid stiller for moralen.

Disse tanker vil vi dog ikke videre forfølge. Derimod skal vi dvæle endnu lidt ved netop de kristelige idéer, som de moderne viser ud af moralen, og, idet vi griber tilbage til, hvad vi allerede har udtalt, søge at samle i ét billede de gavnlige virkninger, der udgår netop fra dem.

Den kristelige moral er hævet over omskifteligheden, som Gud selv er hævet over omskifteligheden. Dens bud er faste og urokkelige og uforanderlige fra århundrede til århundrede, — ikke fordi det skulde være kristeligt at negte udvikling og vækst. Men den kristelige moral, udgået fra Gud selv, udtrykker den menneskelige naturs moralske forhold og love rigtigt og fuldkom-

ment. Deri ligger dens fasthed og evige uforanderlighed. Menneskets moralske natur er uforanderlig som al natur. Når loven er funden, forbliver også dens udtryk uforandret. Medens den menneskelige moralerkjendelse famler, har åbenbaringen vist os loven. Derfor er den kristelige moral evigt uforanderlig, dens bud faste og urokkelige.

Dette giver den kristelige moralopfattelse dens fasthed og sikkerhed. Der bliver ikke plads for nogen prutten.

Og skulde nogen forsøge sig på at prutte, så møder han Gud, den alseende og mægtige, som vil have budet opfyldt.

Hvad var det, som gav de kristne magt til at stanse den moralske afmagt i den gamle verden? Det var netop deres levende tro på et Guds rige, der ikke var af denne verden, et uforgjængeligt rige, der vilde afløse dette liv og dets riger. Denne tro var deres uovervindelige kraft. De holdt sig til Gud, ubekymrede om, hvorledes man handlede med dem i dette liv, om man tog fra dem deres ejendom, om man til folkets forlystelse kastede dem for de vilde dyr, om man pinte dem med udsøgte pinsler. Alt lod de gå over sig hellere end at gjøre nogen synd. Må man ikke beundre en sådan moralsk kraft! Det er mennesker, med hvem der lader sig udrette noget; det var ved dem verdens skikkelse blev fornyet. Hvad gav dem denne kraft? Det var netop, at ikke dette liv var deres mål og med; de havde et andet rige, for hvis skyld de ofrede alt. Det var deres tro på den levende Gud, som elskede dem så højt, hvem de atter tjente og havde givet elskende hjerter; de tjente ikke blot en idé!

Det er underligt: vore moderne kaster alt oversanseligt overbord, Gud og hans rige; de vil samle hele sin kraft på dette liv, og de — magter ikke dette liv; de kristne spørger ikke efter dette liv, og de — magter det. Der er evige love i åndens verden. Dem kan det

ikke nytte at overse, hvad man end forsøger at sætte istedet. En sådan lov har Frelseren udtrykt i disse ord: Søger først Guds rige og hans retfærdighed, så skal alle de øvrige ting gives eder i tilgift. Den, som vil magte det ringere, han må tragte efter det højere.

Det har været anført som en mangel ved den kristelige moral, at den var altfor høj. Den skulde være upraktisk, fordi den fordrer for meget; menneskenes flertal vilde være meget bedre tjent med en moral med „rimeligere“ fordringer. — Det er en miskjendelse af denne lov for åndens liv. Jo højere man stræber, jo højere når man, jo lavere man stræber, desto mere bliver man også liggende i det lave. Det forholder sig aldeles ikke så i moralen, at den, som nøjer sig med små fordringer, bliver så meget dygtigere i at opfylde dem. Ganske tvertimod. Det er netop det høje mål, kristendommen stiller, der gjør dygtig også i de mindre moralbud. Derfor er den kristelige moral så langt fra upraktisk, den er tvertimod den mest praktiske; thi den udvikler og opøver den største moralske dygtighed, det største moralske selvherredømme og de vanskeligste dyder.

Det viser sig: Jo mere ubetinget og helt et menneske har givet sig hen til Gud, som Jesus Kristus har åbenbaret, desto mere magter han dette liv fra den moralske side. Det viste sig dengang, det må altid vise sig.

Det er ingen fejl, at kristendommen drager blikket bort fra dette liv og knytter hjerte og hele livet til en Gud, „om hvem dog dannede mennesker kan have meget forskjellige meninger“. Dette er ingen fejl. Det er just kraften. Vi har seet, hvad der kom af at løse moralen fra Gud, for ikke at træde de dannedes forskjellige meninger om Gud for nær. Sandheden er: Der er en Gud, levendes og dødes dommer. Han har et rige, et herlighedens og fuldkommenhedens rige, hvor retfærdigheden bor. For hans alseende øje lever hvert eneste menneske. Gud følger enhver af os i alle vore hand-

linger, i al vor optræden og vor færd blandt vore medmennesker, i det offentlige, i vor familie, ligeoverfor egtefælle, børn, tjenere, undergivne. Gud følger os i vore overvejelser, når vi fatter vore beslutninger, i vore lyster, tilbøjeligheder, attråer, tanker. Hans øje hviler over os, når vi fristes og lokkes og når tankerne arbejder for at få det til, at vi kan gjerne følge vor lyst. Han har seet det, hvergang vi sveg, hvergang vi må foragte os selv. Og alt, hvad han ser, det afgjør det store spørgsmål, om jeg skal få del i hans evige retfærdige rige, eller om jeg skal — udelukkes. Guds altseende øje og Guds ubestikkelige retfærdighed lægger et ansvar over hele mit liv, som intet andet, ingen idealitet kan gjøre. Guds evige rige er et retfærdighedens rige ikke blot i den forstand, at alle derinde i evigheden er retfærdige væsener. Men det er retfærdighedens rige også i den forstand, at retfærdigheden er dørvogteren, at ingen stedes adgang, der ikke hér har levet for retfærdigheden. Og i den anledning spørges der ikke os selv, hvad vi finder, at vi har gjort. Retfærdigheden afgiver ikke sin kjendelse efter den interesseredes eget vidnesbyrd, den afgiver den efter uinteresserede pålidelige vidners udsagn, den afgiver den efter Guds eget altseende øjes udsagn, der ikke bliver sløvt eller glemmer, fordi det er længe siden.

Derfor lægger det ansvar på menneskene at leve for Gud. Og jo mere levende de føler dette ansvar, desto kraftigere trives moralen, jo mindre de føler det, desto mere sygner den hen.

I Gud har moralen en vogter mere fin end den ømmeste samvittighed, men og så retfærdig, at det ikke er håbløs møje at ofre alt for at holde hans bud. Dette gjælder både forholdet i frygt og forholdet i personlig kjerlighed.

På denne måde opdrages karakter. Derpå er det det kommer an, at man er karakter. Hvem er en karakter? Det er den, som er rodfæstet i det gode.

„Ham kan man være sikker på, han handler altid ædelt, han lader sig ikke kjøbe, han er en karakter“. Så siger vi og det er nogetsånær den højeste ros, vi kan give et menneske. De moderne moralister lægger en hovedvegt på karakteren. At danne til karakterer er hovedsagen og hovedmålet for den moralske opdragelse, siger de. De kristne plejer ikke at tale så meget derom. De siger hellere, at det gjælder, at få Guds vilje skreven i sine hjerter. Men sagen er den samme, kun at de moderne, som altid, udtrykker sig abstrakt, de kristne personligt. Vi kan derfor være fuldt enige med de moderne deri, at det gjælder at uddanne karakterer. Men spørgsmålet er, hvorledes bliver vi karakterer. Man kan blive det gjennem tugt og selvagtelse, man kan blive det gjennem kjerlighed til idealet. Men sikrest og pålideligst bliver man det ved at leve for og med Jesu Kristi Gud. Thi her virker de sterkeste bevæggrunde og de største kræfter. —

Den moderne betragtning hviler på evolutionismens tanke, som den nu kaldes. Vi har eftervist det ensidige ved den, at den nemlig negter Gud, åbenbaring og troens oversanselige verden. Imidlertid har denne tanke også sin sandhed. Men her gjælder det atter: denne sandhed er det kristendommen som magter, uden kristendommen er den menneskene for svær. Evolutionismens sandhed er, at intet står færdigt med ét slag, alt må forberedes og vokse, og vokser da med en naturvæksts uimodståelighed; men denne vækst tager lang tid, i sammenligning med et menneskelivs korte varighed, en uendelig tid. Det er sandheden om den historiske udvikling og Guds verdensstyrelses uimodståelige sejerstog. Og det er denne sandhed, som giver evolutionismen dens dragende og idealiserende magt over gemytterne.

Menneskene har imidlertid kjendt denne sandhed længe, før den under dette nye navn fik plads i den videnskabelige bevidsthed. Det er på denne sandhed

hele den guddommelige åbenbaring er bygget ligefra forjættelsen om kvindens sæd, gjennem profeterne ned til Kristus og fra Kristi første komme til hans andet komme i verdens fuldendelse. Her har vi en mægtig evolutionisme, eller, som vi tidligere kaldte det, en mægtig historie. Og viserne på denne histories ur går i sandhed ikke hurtigere end på vore moderne evolutionisters. Men den kristelige åbenbaring sætter også menneskene istand til at tåle denne langsomhed. Den skjænker dem den fornødne tålmodighed. Thi Gud er den, som holder den hele historie i sin mægtige og trofaste hånd; han er borgen for fremtiden. Derfor kan der kræves kjerlighed af os, derfor kan vi give kjerlighed. Kjerligheden er vort arbejdes styrke og vort livs værd, og kjerlighedens styrke ligger i den selvløshed og tålmodige udholdenhed, hvormed vi arbejder og fører vort hele liv. Men uden garanti for virkelig frugt er kjerligheden meningsløs. I Gud ligger garantien. Det sætter istand til at holde ud og til at arbejde også for kommende, ukjendte slegter, det sætter istand til at give afkald på enhver frugt i dette liv, til at lide og ofres. Vi véd, at vi ikke arbejder og ikke giver vort hjerte hen forgjæves. Gud er borgen for, at der forestår en godhedens og fuldkommenhedens høst, når hans rige er fuldendet. Gud er borgen for, at vi da skal glæde os sammen både den, som sår, og den, som høster, at vi alle skal være med og få sin lod enhver efter sit arbejde og sin troskab.

Evolutionens idé indeholder ikke denne garanti. Den garanterer blot, at alt skal vokse efter åndslivets naturlove. Men dette er altfor tomt. Hverken véd man deraf, om vi også nu kjender det fjerneste til, hvad der vil komme ud af denne vækst, ej heller — og det er det mest mistrøstige — kan vi da selv få noget godt deraf; da er vi jo længst borte. Evolutionstanken er derfor i sin ensidighed mest skikket til at slå modet ned. Først heder det: „Der er intet liv efter dette“;

det sætter i fart med utålmodighedens hast. Men ikke før rejser den brusende bølge sig, så heder det: „Det nytter ingen ting, det fører blot til forstyrrelse“. Hvad skal så et stakkels menneske gribe til?

Derfor sagde jeg: Alene kristendommen magter evolutionstankens sandhed, evolutionisterne selv magter den ikke; som de lærer den, er den menneskene for tung. Det kan gå for dem, som lever i gode kår; menneskenes flerhed fører den til fortvivlelse. Derfor vil evolutionisterne også i det praktiske liv stå afmægtige med sit krav på sympathi og kjerlighed. Det er kristendommen, som har forudsætningerne til at udvikle den selvløse kjerlighed. Den begynder med en Guds kjerlighed mod os mennesker, som overgår hvad vi kan fatte, den tager vor kjerlighed igjen, og Gud er borgen for et mål, hvor kjerligheden får sin fulde tilfredsstillelse.

Vi har nu stillet de to åndsretninger hver med sin moral ved siden af hverandre, og målt dem efter dens virkninger. Beviset for sandheden ligger i virkningerne. Slette virkninger vidner om usandhed, gode virkninger om sandhed. Thi den dybeste sandhed er personlig; sandheden er de idéer, som gjør menneskene gode.

Men derfor kan jeg heller ikke slutte uden at henvende endnu et ord til dem af mine tilhørere, der bekjender sig som kristne.

Beviset for sandheden af vor tro er altså dens virkning, dens virkning på vor personlighed, på vort samfund. Her gjælder det ikke en videnskabelig turnering mellem os og fritænkerne, men en kamp i livet: at vort liv lyser af hellighedens og renhedens dyder, af kjerlighedens og ydmyghedens utrættelige, evigt unge kræfter. Gjør vi det videnskabelige til hovedsag, har vi tabt. Det gjælder netop den ædle væddestrid, hvortil prof. Høffdings tidligere

anførte ord opfordrer: væddestriden i at yde den selvløse kjerlighed, der omfatter alle og ikke går træt. Det var de modernes fejl, sagde vi, at de anså for fremskridt i moral, hvad der kun var fremskridt i moralens videnskab, og ligeledes, at de gav selve den kristelige moral skylden for, hvad der i det højeste er nogle slegtleds forsømmelse. Lad os føre beviset herfor; det skal føres i livet. Ethvert eneste menneske, som bekjender Kristi navn og vil anses for en Jesu Kristi discipel, lade sig det være magtpåliggende, at hans liv, hans hele tilværelse og tænkesæt vidner om Jesu Kristi godhed og kjerlighed. Da beviser vi for al verden sandheden af vor tro, og det bevis vil være uimodståeligt. Da skal det også være let for dem, som har at føre kampen i literaturen.

Den kristne kirkes dårlige forsvarsstilling i vore dage ligger ikke i det videnskabelige; det retter sig af sig selv. Den ligger heller ikke i „vantroens“ magt; den er ikke større eller farligere nu end, da Jesu apostle gik ud i en „vantro“ verden med det foragtede evangelium. Men den ligger i dens medlemmers dårlige kristendom. Og her er selvfølgelig ikke presterne de eneskyldige; om den skyld er vi alle fælles og medansvarlige. Det er det som trænges, at de, som kalder sig kristne, også er kristne helt og fuldt ud. Dette er vort forsvar og dette er beviset. Forsømmer vi dette bevis, bliver det virkelig så, at fritænkerne overgår os i kjerlighed og alle dyder, da har vi tabt sag, om vi så havde engletunger at tale for os i literaturen. Træet kjendes på frugterne.

UDSIGT

OVER VORE

DANSKE BIBELOVERSÆTTELSERS

HISTORIE.

VED

C. J. BRANDT.

KJØBENHAVN.
KARL SCHØNBERGS FORLAG.
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.
1889.

I.

Før Reformationen.

Naar den protestantiske Forherligelse af M. Luther skrues saa højt, at han omtales som den første Mand i Kristenheden, der betænkte, at Menighedens hellige Skrifter burde oversættes paa Folkesprogene, da vinder Papisterne en let Sejer, ved at opregne de forskellige tidligere Forsøg, der er gjorte i denne Retning, ikke alene paa de romanske Sprog, men ogsaa i Luthers eget Fædreland. Paa Tysk kender man nu ikke færre end en Snes trykte Udgaver af Bibelen (14 højtyske og 6 plattyske), til Dels udkomne, før Luther blev født; men derved er nu rigtignok at mærke, at samme Snes Udgaver væsenlig gengiver en og samme Oversættelse af Vulgata, og dernæst, at Sproget i dem er saa uforstaaeligt, naar man ikke kan raadføre sig med Vulgata, at der næppe var nogen Lægmand, som havde haft Gavn eller Glæde af en saadan Oversættelse. Derfor kan det alligevel med rette siges, at det blev Luthers Ære og Fortjeneste at være en Førstemand paa dette Omraade. Hos ham var det Nidkærhed for at skaffe Evangeliet Indgang hos sine Landsmænd, der drev ham til, med de Evner, som var ham betroede, at lade de hellige Skribenter tale paa Folkemaalet, saa selv de enfoldige i deres Salighedssag kunde forstaa, hvad Profeter og Apostler, drevne af Guds Aand, derom havde talet.

Som Forholdet var i Tyskland, saaledes var det ogsaa i vort Fædreland. Der havde ikke manglet Forsøg paa at oversætte vore hellige Skrifter, ja, Arild Huitfeld siger jo endog ved at omtale Kristian III's Bibeloversættelse fra 1550, at der „fands og mangesteds udi Klosterne det Gamle Testamente og Profeterne udsæt paa Danske". Det Udtryk er dog nok sikkert temmelig rundhaandet, og i alt Fald maa det siges, at Resterne, der er bevarede af disse „mange", er meget faa; men de er tilstrækkelige til at vise, at hvad man havde, var lige saa slaviske og tidt uforstaaelige Gengivelser af Vulgatas Latin, som de tyske, saa de har aldrig været Folkelæsning, eller kunnet tjene til Menigmands Opbyggelse; ikke at tale om, at disse Oversættelser i Regelen ikke kom udenfor det Klosters Mure, hvor de var blevne til. Det bekræfter Huitfeld da ogsaa selv, naar han føjer til: „men [de] vore ikke almindelige under Almuen, eller saa ret og fuldkommelige udsæt efter den hebraiske Tekst som denne Dolmetsking" [1]). Hermed kan sammenholdes, hvad Kr. Pedersen skriver i Forordet til sin Postille (1515): „det er nytteligt og vel tilbørligt at de [hellige Evangelia] udsættes paa ret Danske for enfoldige Lægfolks Skyld, som ikke forstaa Latine, og sagte ej heller fonge tidt Prædiken. Hvad Nytte eller Gavn kunde simpel Almue fonge af dem, om de aleneste læstes for dem paa Latine, uden de og siden sagdes for dem paa deres eget Maal" [2]). Hans Ord synes at forudsætte, at han slet ikke kendte nogen Oversættelse af de hellige Skrifter paa Dansk; men den tilsyneladende Modsigelse mellem hans og Huitfelds Udtalelser ligger maaske deri, at den sidste udtrykkelig taler om det Gamle Testamente, medens Kr. Pedersen taler om det Ny, og de Levninger, der er os bevarede, stemme da ogsaa dermed, idet de alle er af det første, hvorimod intet har været kendt af det andet udenfor et enkelt Klosters Mure, indtil han selv i sin Postille gjorde det første Forsøg.

1. *Det gamle Testamente.*
(15de Hundredaar.)

Blandt de Prøver, der er os levnede af Bibeloversættelser paa Dansk fra Middelalderen, er Davids Salmer sandsynligvis de ældste, da det var dem, man havde Brug for, navnlig i Bønnebøgerne. Men da alle de Bønnebøger, der er bevarede, stamme fra Tiden tæt før Reformationen, og i alt Fald fra Slutningen af 15de Hundredaar, vil det være i sin Orden at begynde med den Oversættelse af de 12 første Bøger af det Gamle Testamente, som er os bevaret i et Papir-Haandskrift, der vist skriver sig fra Midten af det nævnte Hundredaar, eller kort derefter. Det er en lille Foliant paa 319 Blade, som er noget defekt i Begyndelsen, hvor 1 Moseb. 1, 1—2, 8 mangler, og maaske Hieronymi Fortale til Mose Bøger. Den er formodenlig en Afskrift, som kendelig er besørget af tre forskellige Hænder. I Midten af forrige Hundredaar var Haandskriftet i den berømte Bogsamler Otto Thotts Eje, og blev 1746 beskrevet af M. Wøldike [3]. C. Molbech udgav 1828 de første otte Bøger (5 Mosebøger, Josva, Dommerne og Rut); de andre fire (2 Samuels og 2 Kongernes) har endnu ikke været trykte. Bogen findes paa det store kgl. Bibliotek blandt Thotts Haandskrifter (Nr. 8 folio). Det er en slavisk Gengivelse af Vulgatas Latin og har en Del Mærker af den jyske Mundart. Som en lille Prøve hidsættes nogle Vers af Ruts Bog (1, 13-21). Det er ikke af de ringeste Steder og, for at lette Læsningen, gengives Versene med nyere Retskrivning.

[Noemi taler:] „Jeg beder mine Døtre, I skulle ikke gøre det, fordi eder Trang eller Ængsel nedertrykker mig mere, fordi Herrens Haand er udgangen mod mig. Fordi, opløft Røsten, de begyndte igen at græde; Orfa hun kysste Husbondens Moder og hun igenkom, Rut tillagde eller tilføjede sig sin Husbondes Moder, hvilken som Noemi sagde: se din Fænke igenkom til sit Folk og til sin Gude, gak med hende! hvilken som

svarede: du skal ikke genværdiges mig, at jeg skal forlade dig og skal bortgaa; hvort du gaar, jeg skal gaa, og hvor du dvæl, jeg skal dvælje med dig, dit Folk skal være mit Folk, din Gud min Gud, hvilken Jord uptager dig døende, jeg skal dø i hende, og der skal jeg tage Gravens Sted. Disse Ting skal Gud gøre mig og disse skal [han] tillægge, om eneste Døden ikke adskil dig og mig. Fordi Noemi seende, at Rut havde skikket at gange med hende med haard Hu, hun vilde ikke amod være og ikke framledes raade gen hende Igengange til sine. Og de fore sammen og komme i Betlehem, hvilke som indgangne Staden, rask Frejd kundgjordes hos alle, og Kvinderne sagde: disse er denne Noemi, hvilken som sagde: I skulle ikke kalde mig Noemi, det er fager, uden kalder mig Mara, det er besk, fordi Almægtig upfyldte mig ganzelige med Beskhed. Jeg udgik fuld og Herren igenledte mig tom, fordi hvorfore kalde I mig Noemi, hvilken som Herren ydmygede og Almægtige plagede. Fordi kom Noemi med Rut, Moabitide, sin Sønnekvind, af sin Pilegrimsfærds Land, og hun igenkom i Betlehem, nær Bygget først tog til at skæres“ [4]).

2. *Søndags-Evangelier.*

(15de Hundredaar.)

Kr. Pedersen synes ikke at have kendt nogen tidligere Oversættelse af Søndags-Evangelierne end den, han selv udarbejdede til sin Postille. Imidlertid er der dog bevaret os Vinterparten af en ældre Postil, hvori de, som dèr høre til, er gengivne. Men dette Haandskrift er sagtens ikke kommen uden for det Kloster, hvor det blev til, og derhos kan denne Oversættelse kun til en vis Grad regnes med til dansk Bibeloversættelse, da den er en temmelig tvungen Gengivelse af en tilsvarende svensk, og er skreven paa et Sprog, der maa kaldes skandinavisk Blandingsmaal, som i det 15de Hundredaar

var godt i Gang med at udvikle sig i Birgittiner-Klostrene. Uden Tvivl er det en Nonne i Maribo-Kloster af denne Orden, der i Midten af Aarhundredet har prøvet paa at oversætte en svensk Postil og er naaet fra Advent til Langfredag. Som en lille Prøve hidsættes Evangeliet paa anden Søndag „efter trettende Dag“ (Hellig tre Kongers) om Bryllupet i Kana:

„Jesus kaldedes til Bryllups, og hans Kendesvende og Jesu Moder, og der vanskedes [fattedes] Vin, og da sagde Jesu Moder til sin Søn: de have ej Vin. Jesus svarede hende: o Kvinde, ej haver jeg det Magt af dig, enddog at du est min Moder, af hvilket jag mue gøre Jærtegne, og des er og ej end Tid, førend de grandlige vide sin Vanskelse. Nu fordi, at Jesu Moder vidste hans Vilje til at gjøre Jærtegne, da sagde hun til dem, som tjente: gører alt det, som han siger eder! Der vare sat seks Vatnkar af Sten, i hvilke Jøderne plejede tvo sig, Jesus bød at fylde dem med Vatn, og de fyldte dem alstings fulde. Og Jesus sagde til dem: øsen nu og skænken nu de fremste! Og den Tid han havde smaget Vatnet, som da var omvendt i Vin og vidste det ej, at Vatnet var omvendt i Vin, end Tjenerne, som Vatnet havde øst, vidste det, da kaldede han Brudgommen og sagde til hannem: hver Mand plejer først give godt Vin og, siden de vorde drukne, da gives dem det, som værre er, end du gømte det gode Vin alt til nu sidst. Dette Jærtegne gjorde vor Herre først og aabenbarede sin Ære“ [5]).

3. *Davids Salmer.*

(Slutningen af det 15de Hundredaar.)

Som det ovenfor blev bemærket, var sikkert Davids Salmer den Del af den hellige Skrift, der tidligst blev oversat paa Dansk. og da navnlig „Syvsalmen“, d. e. de syv saakaldte Pønitensesalmer (6. 32. 38. 51. 102. 130. 143.). Det hørte med til Klostrenes Industri, som over-

hovedet at afskrive Bøger, saaledes særlig Bønnebøger paa Modersmaalet, dels til Brug for Nonnerne til deres Tide-Læsning, dels ogsaa til Privatfolks Tjeneste. Der er bevaret os en Snes Stykker af saadanne fra Slutningen af 15de og Begyndelsen af 16de Hundredaar. En egen Klasse af dem danne „Tidebøgerne“, der foruden andre Bønner indeholde en dansk Gengivelse af Læsningen paa de syv „hellige Tider“ (*horæ canonicæ*), hvorved Dagen deltes i sex Stykker, der begyndte med „Morgensang“ (*laudes*) og sluttede med „Aftensang“ (*completorium*), og det var da særlig ved dem, at der blev Brug for David-Salmerne, som var fordelte paa de syv „Tider“, hvad enten disse var til Ære for vor Frue, den Helligaand, eller en og anden Helgen; og derved har vi faaet en Tredjedel af de 150 Salmer i gammel Oversættelse. Som de findes i de forskellige Bønnebøger, er det kendeligt nok, at Oversættelsen stammer fra samme Kilde, men da det er Afskrifters Afskrifter, vist gennem flere Led, er de mer eller mindre fulde af Fejl og Misforstaaelser. De faa derfor heller intet godt Skudsmaal af Kr. Pedersen; i Forordet til hans egen „Tidebog“ siger han, at de (Salmerne) „vore førre grovelige udsætte i de andre Tidebøger“, og det er sikkert ogsaa dem, han sigter til — og ingenlunde Fr. Wormordsens nys udkomne Oversættelse, som han næppe kendte, da han oversatte — naar han i Efterskriften til sin Oversættelse af Davids Salter (1531) taler om Flensborges-Danske, som ingen ret forstaar, og „hverken havde Hoved eller Hale“.

Foruden Davids Salmer findes i disse Bønnebøger ogsaa Oversættelser af „de tre Mænds Sang i Ovnen“ (Daniel 3.), samt Jomfru Marias, Sakarias og Simeons Lovsange efter Lukas[6]). Til en Prøve kan tjene Salme 19 (Vulgata 18.).

„Himlene kundgøre Guds Ære og Himmelens Firmament kundgøre hans Hande Gerninger. Dagen kundgøre Dagen Ordet, og Natten kundgøre Natten

Visheden. Ej er Tunge og ej ere Tale, i hvilke ej skulde høres deres Røste. Deres Lyd gik i al Jorden, og deres Ord ginge til Jordens Ende. Han satte sin Bolig i Solen og gik som jen Brudgomme af sit Brudhus. Han glædes som jen Kæmpe, at løbe Vejen, af øverste Himmel er hans Udgang, og hans Gengang er til den højeste Himmel og ej er den, sig kan skjule for hans Hede. Herrens usmittende Lov omvender Sjæle, Herrens troskyldig Vidne giver de spæde Visdom, Herrens retvise Ære rette og glade gøre Hjærtene, Herrens skinnende Bud lyser Øjen, Herrens hellige Rædsle bliver evindelig, Herrens sande Domme ere retfærdige i sig sjelve. De ere attraaelige over Guld og meget dyre Stene og ere søder end Honninge og Honningskage. Fordi din Svend gømmer dem, i din Dømmeskullende er myget Efterløsen. Hvo er den, der understaar Synden? Rense mig af mine hemmelig Synder, og spar din Svend af de fremmede Synder. Om de fange ej Herredom over mig, da vorder jeg usmittet og skal renses af største Synde, og min Munds Tale vorde takkelig, og mit Hjærtens Tanke er altid i dit Aasyn, Herre, min Hjælpere og min Løsere.“ 7)

4. *Kr. Pedersens Tidebog og Postille.*

(1514—15.)

Da Kr. Pedersen i sine yngre Aar studerede ved Paris's Højskole, fik han af Kong Kristiern II det Hverv at lade en Tidebog trykke. Efter den strænge Dom, han udtaler over de ældre, kunde det ikke falde ham ind, ved Bogtrykkerkunstens Hjælp at mangfoldiggøre en af dem, men han „udsatte selv Tiderne paa ret Danske, at hver Mand dem forstonde kunde“ og hans Tidebog blev saa trykt i Paris og udkom 1514. Den indeholder: vor Frue Tider, Helligaands Tider, Helligkorses Tider, de hellige syv Salmer, Vigilies eller Sjælemesser, foruden en Samling af andre gudelige og hellige Bønner. De

Dele af den hellige Skrift, som man her finder oversatte er: 50 af Davids Salmer, samt de ovenfor nævnte Sange efter Daniel 3 og Lukas 1 og 2 Kap., desuden forskellige Stykker af Jobs Klagesang (af Kap. 7. 10. 13. 14. 17. 19.) og endelig Kong Esekias' Taksigelse (Esajas 38). Den slaviske Gengivelse af Latinen, som han med rette bebrejder sine Forgængere, falder ikke ham selv til Last; men ved Siden af den Ros, han fortjener, at han overalt fører et Sprog, som hans Landsmænd med Lethed kunde forstaa og faa Mening i, er han ikke fri for at forfalde til en saa stor Vidtløftighed, at hans Oversættelse er nærved at blive en Parafras. Dog gaar der i Regelen gennem disse Gengivelser en Varme, som røber, at Oversætteren selv er med og ikke har behandlet sin Tekst paa en haandværksmæssig Maade.

(Salme 130: „Af Dybsens Nød". — Vulgata 129: *De profundis*): „O, Herre Gud, jeg raaber til dig inderlige af alt mit Hjærte; thi værdes til at høre min Bøn! Lad dine Øren være velvillige til at annamme min Røst og Begærelse! O evige Gud, er det saa, at du ikke forlade vilt Synderne mildelige, da kan ingen taale din Guddoms Retvished, du est mild og miskundelig til at forlade Synderne, som den hellige Skrift beviser om dig; thi haver jeg længe biet efter din Naade og Miskundhed. Min Sjæl haabes stadelige til din Søn Jesum Kristum og den Helligaand, som regnerer med dig evindelige. Alle kristne Menneske skulle haabes til Gud deres Skabere fra deres Barndom og til de dø, fordi al Naade og Menneskens Salighed og Syndsens Forladelse er aleneste hos hannem. Han frelser alle sine Tjenere fra den evige Pine og forlader dem alle deres Synder"[8]).

Aaret efter at Kr. Pedersens Tidebog var trykt, udkom ligeledes i Paris (1515) hans Postille eller som han kalder den „Alle Epistler og Evangelia, som læses alle Søndage om Aaret, sammeledes Juledag, Paaskedag og

Pinsedag". Hvad der er sagt om den Frihed, som han benyttede sig af ved Gengivelsen af Salmerne, gælder næsten i endnu højere Grad om disse Søndagstekster, hvor den hellige Skrifts Ord stundum er nær ved at drukne i de indskudte Forklaringer og Fortolkninger. Et Par Eksempler vil være tilstrækkelige til at oplyse dette og gøre det i Øjne faldende, naar hans Indskud, som nedenfor er sket, sættes i Klammer og Tekstens Ord med fremhævet Skrift. Begyndelsen af Epistelen paa 2 Søndag i Advent (Rom. 15, 4-6) lyder saaledes:

„[Kære Brødre og Søstre] Alt det som skrevet er [i det Gamle Testamente af de hellige Patriarker og Profeter, og i det Ny Testamente af de hellige Apostler, Martyres, Doktores og andre hellige Menneske om deres Medliding og Taalmodighed], det er altsammen skrevet os [kristne Menneske] til [en god] Lærdom, at vi [stadelige] haabes skulle [paa den evige Salighed] for den store Husvalelse [som vi have] af den hellige Skrift, [thi at hun lover os den evige Glæde efter dette Liv, som aldrig kommer Ende paa. Den alsommægtigste] Gud, som giver [alle gode kristne Menneske] Taalmodighed [i deres Modgang] og [siden stor] Husvalelse [efter deres Sorg og Bedrøvelse] han give og eder [alle og hver særdeles] Understaandelse [og Visdom] til at forstonde disse Artikler] som Kristus Jesus [selv prædikede og lærte aabenbarlige her i Verden] at de rettelig med ét Hjærte og Mundhov [hædre og] love maa [den alsommægtigste] Gud og [himmelske] Herre, som er Gud Fader i Himmerig" [9]).

Af disse Linier er kun en Tredjedel indrømmet Teksten, og paa samme Maade, undertiden med endnu større Maal af Indskud, behandles Evangelierne. Man læse f. E. Begyndelsen af Jule-Evangeliet efter Luk. 2.:

„[Udi Rom var en mægtig] Kejsere [hed Oktavianus, som kaldedes og] Avgustus [for hans store Magt og Mægtigheds Skyld. Han] gjorde [i Rom et menigt]

Budord [og lagde det strænge paa], at [i alle Land og Rige over, al Verden skulde beskrives [alle de Menneske, som der vaare udi, baade rige og fattige store og smaa, hver af dem skulde give Kejseren en Sølvpenning til Skat, som hans Billede og Navn var stemplet paa]. Denne Skrivelse [og Mandtal] begyndtes først udi [et Land, kaldes] Syria, af den Høvding [som der vaar paa Kejserens Vegne og kaldedes] Sirinus [som var før Borger i Rom, og begyndte han hende først i det Land, thi det ligger midt i Verden, og siden fòr han paa alle Sider der omkring i Øster, Vester, Sønder og Nør, at optage saadanne Penninge, og bød fornævnte Oktavianus, at] alle [Udlændinge og fremmede og alle andre, ihvo de helst vaare] skulde fare til de By, [Stæder og Torp, som] de vaare fødte udi og [dèr] lade [deres Navn] beskrive [og udgive forskrevne Sølvpenning og dermed vederkendes, at de vaare den romerske Kejsers Undersaatter]. Thi fór nu Josef af Nasaret op til Betlehem, for han var af [Kong] Davids Slægt [som dèr begyndtes], at [han vilde dèr] lade sig beskrive [og udgive sin Penning"][9]).

Ligesom denne Udførlighed er udsprungen af Oversætterens inderlige Ønske, ret at kunne vække Læsernes Opmærksomhed, saa er det i Forordet til denne sin Postil, at han udtaler de bekendte og tidt anførte Ord, som er dobbelt mærkelige, fordi de hidrøre fra en Tid, da Kr. Pedersen vist aldrig havde hørt Luthers Navn nævne, end sige kunde være befrugtet af den Bevægelse, der snart med stærke Bølger rejste sig i Saksen og derfra ogsaa naaede Danmark og ham. Men at han var godt forberedt til at paavirkes deraf, fremgaar af den Ytring, hvormed han slutter sit Forord: „Havde nogen af dem (Apostlerne) skrevet Evangelia til Danmarks Rige, da havde han dem visselig skrevet paa ret Danske, saa alle det forstondet havde, thi hvert Menneske bør at kunde dem paa sit eget Maal. Ingen skal tro, at de

ere helligere paa et Tungemaal end paa et andet; de ere saa gode paa Danske og Tyske, som de ere paa Latine, naar de ellers ret udtydes.“

Saadanne Tanker varsle om en ny Tid ogsaa med Hensyn til Oversættelsen af vore hellige Skrifter, og den lod ikke vente længe paa sig.

II.
Reformationen og dens Efterklang
i det 16de Hundredaar.

Rygtet om det Baal, som Avgustinermunken havde tændt i Wittenberg, naaede hurtig ind til Danmark, og det var to Aar efter, at Rigsdagen i Worms blev holdt, da Kong Kristiern II i Foraaret 1523 forlod sine Riger, for med sin Familie og nogle trofaste Venner at sejle til Nederlandene. Der er kendelige Mærker paa, at den Bevægelse, der udgik fra Saksen, alt her hjemme gjorde stærkt Indtryk paa denne Konge, men der kan jo være Tvivl om, hvad der fra Begyndelsen af laa ham nærmest, om det ikke var, at den kunde benyttes i politiske Øjemed. Det er bekendt, at han indkaldte den tyske Mag. Reinhardt, for at virke i den Sags Tjeneste, men ikke mindre, at Forsøget helt mislykkedes. I Udlandet og især paa sine Rejser i Tyskland, hvor Kongen kom Brændpunktet nærmere, gik Sagens aandelige Betydning bedre op for ham, og navnlig synes hans fromme Hustru oprigtig at være bleven greben af den ny. evangeliske Forkyndelse. Kongen gæstede Wittenberg et Par Maaneder og, at dømme efter hans Breve til Dronningen, var han helt betagen af Luthers mægtige Vidnesbyrd. Virkelysten som han var, varede det ikke længe, før han blev betænkt paa at bane Reformationen Vej i sine Riger; og det var jo helt efter Luthers Tanke-

gang og maaske efter hans Raad, at Kongen nu vilde sørge for en dansk Bibeloversættelse, og da først og fremmest af det Ny Testamente.

1. Kristiern II's Ny Testamente.

(1524.)

Det er ikke almindeligt, at knytte denne Konges Navn til den første Oversættelse af Ny Testamente; men det sker med lige saa god Grund, som at hans Fætters blev knyttet til den første hele Bibeloversættelse; thi det er tydeligt nok, at den landflygtige Konge satte Værket i Gang og fulgte det med usvækket Deltagelse. Derimod er det en ren Tilfældighed, at Oversættelsen er kommen til at bære Hans Mikkelsens Navn.

Det var to Mænd af Kongens Omgivelser, som strags blev satte i Arbejde; den ene var lærd, godt hjemme i den græske og romerske Literatur, *Dr. juris utriusque* (Kejser- og Kirkeloven) saa vel som *medicinæ*, hans Navn var Kristian Winter; den anden var Borgemesteren i Malmø, der af Hengivenhed for Kongen havde forladt sin Stilling i Fædrelandet og var fulgt med ham i Landflygtighed, Hans Mikkelsen, en læg Mand, som var greben stærkt af den ny Lærdom og nidkær for at faa den udbredt. Medens man tidligere antog, at den sidste af de to besørgede hele Oversættelsen, er det i nyere Tid bleven oplyst, at Kr. Winter har haft en ikke uvæsenlig Del deri, og at navnlig Oversættelsen af Evangelierne og Apostlernes Gerninger, der i Hovedsagen følger Erasmus's latinske Oversættelse, sikkert skriver sig fra ham, medens Brevene og Aabenbaringen er oversatte af H. Mikkelsen efter Luther, hvis Oversættelse af det Ny Testamente var udkommen 1522. At Kongen havde sat Værket i Gang og med varm Deltagelse fulgte Arbejdet, fremgaar deraf, at Oversætterne efterhaanden maatte sende ham deres Haandskrift til Gennemsyn, som han da ogsaa stundum foretog Rettel-

ser i. Ja, han gav sig ogsaa i Færd med, selv at oversætte en Del af det gamle Testamente, og lod sig ikke skræmme, skønt Pavens Legat og Englands Afsending paa et Møde i Hamborg i Aaret 1524 hæftig bebrejdede ham, at han var gaaet over til Lutheranismen og udgav Ny Testamente paa Folkemaalet.

Der er ingen Tvivl om, at Bogen hurtig blev udbredt her i Landet, men medens den sagtens fandt mange taknemmelige Læsere, vakte den tillige ikke ringe Forargelse, hvortil H. Mikkelsen gav Anledningen. Kritiken og Vreden vendte sig derfor ogsaa mod ham, medens Kr. Winters Navn og Delagtighed i Arbejdet traadte helt i Skygge. Grunden var nu den, dels at H. Mikkelsen havde optaget Luthers uforbeholdne Domme om Jakobs og Juda's Breve i Fortalen til den første Udgave af hans Oversættelse, dels og især ved et Brev af ham selv, der ledsagede Bogen og var saa skarpt og udfordrende, at det senere maatte skæres ud. Da H. Mikkelsen derved havde indtaget en saa fremtrædende Stilling, faldt Kritiken af selve Oversættelsen med al sin Skarphed, for ikke at sige Bitterhed, over ham. Povl Helgesen lagde ikke Fingrene imellem. Han skrev: „vi finde nu mange her udi Riget, som mer tvile end de tilforn nogertid gjorde, og særdeles siden de finge det Ny Testamente udi Hænder, og det sker for tvende Sager blandt mange. Først er det ikke udsæt paa forstandelig Danske, og dernæst haver du indført det Luthers Kætteri, aabenbare og hemmelige, aabenbare i de Fortal, som ere udsætte af de tyske Testament, der Luther lod udgaa, og hemmelige udi de falske Glosser, som ere blændede her og der udi samme Bog . . . Du haver det hverken udsæt af Latine eller Tyske, men somt af det ene og somt af det andet, og fordi haver du stundum sæt det Maal, der hverken er Tyske eller Danske . . . Saa haver du forvandlet Teksten, at de som ere kloge, forstode de ikke Latinen, af Dansken skulde de ikke blive vise“ [10]).

Men det var dog ikke alene kirkelige Modstandere, der var utilfredse med denne Oversættelse. Kr. Pedersen skriver i Fortalen til sin Oversættelse af Ny Testamente: „jeg haver nu udsat paa ny igen det Ny Testamente paa ret Danske, at den menige Almue maa des bedre forstaa det, thi mange kærde før, at de kunde ikke forstaa Dansken i de Testamente, som først vaare sætte i Lipsk,“ hvad der jo kun kan forstaas om Winters og Mikkelsens Oversættelser. — En tredje Kritiker, af hvem Oversætteren ogsaa maatte høre ilde, var vel heller ikke nogen kirkelig Modstander, men rigtignok en personlig Fjende af H. Mikkelsen. Det var en Mand, som Kong Kristiern havde kastet sin Kærlighed paa, Peter Povl Kempe, en noget storskrydende Kamphane, fuld af Overbevisning om sin egen Dygtighed. Han vilde selv levere en bedre Oversættelse og melder Kongen i November 1526, at han er i fuldt Arbejde dermed, men vidste kun ikke, hvor han skulde faa Penge fra til at lade den trykke. Det maa have sysselsat ham et Par Aar; thi Nytaarsdag 1528 sender han sidste Del af Mattæos, i December næste Aar sidste Del af Lukas. Han har sikkert været en Mand af mer end almindelig Lærdom, der kunde oversætte efter begge Grundsprogene, men han blev kun færdig med tre af Evangelierne, foruden de to nævnte ogsaa Johannes, samt med femte Mosebog. Intet af det blev dog nogen Sinde trykt, og den Skade var vist heller ikke stor, thi hvor stræng han var i Dommen over H. Mikkelsens Danske, saa viser hans egne Breve, at om han end kunde føre en elegant Pen paa Latin, da var hans Behandling af Modersmaalet endnu slettere end hans Forgængers. Iøvrigt var samme Kempe med Kong Kristiern paa hans Tog til Norge, hvor han blev udnævnt til Provst i Oslo og formodenlig kom han med Kongen ned til Danmark, hvor han endte sine Dage som Skoleforstander i Viborg.

Som Prøve paa den ilde medtagne Oversættelse

vil vi vælge et Stykke af Evangelierne og et Stykke af Brevene:

(Joh. Ev. 4, af Kr. Winter [?]): Da kom han til en Stad udi Samaria, som kaldes Sikar, hos en Mark, hvilken Jakob gav sin Søn Josef, og der var Jakobs Kjelde. Fordi Jesus var trætter af Vejen, satte han sig saa paa Kjelden og det var mussen [moxen?] paa den sjette Stund. Da kom en samaritanske Kvinde, paa det hun vilde upøse Vand. Jesus siger til hende: giv mig at drikke, thi hans Discipeler vare bortgangne til Staden at skulle købe Mad. Den samaritanske Kvinde siger fordi hannem: hvi beder du Drikke af mig, men du est en Jøde, og jeg er en samaritanske Kvinde? Thi Jødern have ingen Handel med Samaritaner. Jesus svared og sagde hende: om du vidste Guds Gave og hvo den var som taaled til dig: giv mig at drikke! du havde bedet af hannom, og han havde givet dig levendes Vand. Kvinden siger hannom: Herre, du haver ikke, hvormed du kanst upøse og Kjelden er dyub, hvoraf fordi kant du have det levendes Vand? Est du større end vor Fader Jakob, hvilken gav os denne Kjelde, og han selver drak af hannom og hans Sønner og hans Kvæg? Jesus svared og sagde hende: alle som drikker af dette Vand, han tørster *) igjen, hvo som helst faar drukket af det Vand, hvilket jeg giver hannom, han skal ikke tørste*) evindeligen, men det Vand, hvilket jeg giver hannom, skal vorde udi hannom et springendes Vands Kjelde til det evige Liv. Kvinden siger til hannom: Herre, giv mig det Vand, at jeg ikke tørster **), og ikke eller tørf komme hid at upøse. Jesus siger hende: gak og kald din Mand og kom hid! Kvinden svared og sagde hannom: jeg haver ikke Mand. Jesus siger hende: du sagde vel: jeg haver ikke Mand,

*) r. f. trøstir og trøste.
**) r. f. ørstir.

thi du haver haft fem Mænd, og hvilken du nu haver, den er ikke din Mand. Det sagde du sandt!"

(Efeserbrevet Kap. 3, af H. Mikkelsen): »Hvilket ikke er kundgjort udi Fortiden Menneskens Børn, som det nu er aabenbaret hans hellige Apostole og Profeter ved Aanden, at Hedningene ere og Medarvinge udi ét Legeme og delagtige udi hans Forjætter udi Kristo ved Evangelium, hvis jeg er vorden en Tjenere, efter den Gave, som mig er given af Guds Naade og efter hans kraftelige Gerninger. Mig (som er alsommindst ibland Helgen) er given denne Naade, at forkynde ibland Hedningene Kristi ubegribelige Rigdom og at opliuse hver Mand, hvilken der er de Lønlighedes Menhed, som er skjult udi Gud fran Verdsens Begyndelse, som haver skabet alting ved Jesum Kristum, at det nu skulde kundgøres Fyrstendommen og Herredommen udi Himmelen til Menheden, den mangfoldelige Visdom, som Gud giver efter Forsættene for Verdsens Begyndelse, hvilken han haver bevist udi vor Herre Jesu Kristo, udi hvilken vi have Fredsommelighed og Tilgang med Tryghed*) udi Troen til hannom."

Denne lille Mundsmag kan vel være tilstrækkelig som Prøve paa H. Mikkelsens Sprog, og til at vise, at de strænge Domme, der blev fældede over det, ikke var helt uretfærdige. Bogen er en lille Kvart og delt i tre Dele: Evangelierne samt Apostlenes Gerninger, Brevene, og Aabenbaringen. Den fører Titelen: „Thette ere det nøye testamenth paa danske ret efter latinen udsatte. 1524. Trøckt oc saat i Lijbs til Missen" (Leipsig og Meissen)[11]).

Den landflygtige Konge gjorde sit Bedste for at skaffe sit Folk en Oversættelse af, hvad han med rette ansaa for den kosteligste Del af vore hellige Skrifter: det Ny Testamente. Han satte sine Omgivelser i Arbejde, saa det er næsten, som man hørte Lyden af de mange Penne, der havde travlt med den samme Virk-

*) r. f. Tilgand med Trighed.

somhed; han selv oversatte, hans juridiske Konsulent (Kr. W.) oversatte, hans Skatmester (H. M.) oversatte, hans erklærede Yndling, „hans egen Paulus“ (Kempe) oversatte. Dog havde han ikke hidtil været heldig i sine Bestræbelser, men snart fik han en Mand indlemmet i den trofaste Kreds, der havde samme Nidkærhed, men større Ævner til at løse Opgaven. Kr. Pedersen havde holdt ud i Hjemmet tre Aar efter Kongens Flugt, men nu kunde han ikke længer. Han var en mistænkelig Mand i Regeringens og Adelens Øjne, og Mistanken var ikke ugrundet, at han pønsede Dag og Nat paa, hvorledes hans elskede Herre atter kunde komme tilbage til sine Riger og Lande. Til sidst, da han ingensteds vidste sig sikker, lykkedes det ham at slippe bort, og han mødte da i Sommeren 1526 sin Konge i Berlin, drog siden til Nederlandene og hørte saa stadig til den lille Hofstat i Lier, indtil den blev opløst ved Toget til Norge. I de fem Aar, der forløb forinden, havde den flittige Mand begge Hænder fulde af literære Arbejder, og deriblandt var da ogsaa Oversættelser af de hellige Skrifter; men inden noget deraf udkom, havde man ogsaa i Hjemmet begyndt at røre sig.

2. *Frans Wormordsens Davids Salter.*

(1528.)

Her havde Vækkelsen gaaet sin jævne Gang fremad. Hvorvidt den fordrevne Konges Farbroder, der havde skyndt sig med at tage sin Brodersøns Trone i Besiddelse, selv var greben af Bevægelsen, lader sig ikke sige, men han holdt dog i alt Fald sin Haand over de unge Prædikanter, og lod Malmø og Viborg blive Brændpunkter for det ny Lys. Selv havde de evangeliske Prædikanter for fuldt op at gøre med deres Forkyndelse, til at de endnu kunde tage fat paa at oversætte de hellige Skrifter. Men en af dem, der stod dem nær, fandtes villig til at gøre Begyndelsen med Davids Salmer.

Det var ingen danskfødt Mand, der paatog sig den Oversættelse. Frans Wormordsen var en Hollænder af Byrd, men kom i en ung Alder til Danmark og indtraadte som Munk i Helsingørs Karmeliterkloster. Siden flyttede han til København, hvor han optoges i det 1517 stiftede Karmeliterkloster, og dèr kom han i nær Forbindelse med dets Prior Povl Helgesen. Efter Opfordring af Hr. Anders Bille til Søholm og Frue paatog han sig at oversætte Davids Salmer, og skønt han beskedent tilstaar, at han var „det danske Sprog ubevant, som et vanvittigt Barn med Bogen, naar det først sættes i Skole“, udførte han Arbejdet godt og blev trolig hjulpen af sin Lærer og Ven Lektor Povl. Man kunde undre sig over, at denne, som allerede den Gang havde ført en skarp Polemik mod det tyske Kætteri og havde gennemheglet H. Mikkelsen for hans Oversættelse af det Ny Testamente, vilde være en Mand som Frans Wormordsen behjælpelig med at oversætte Davids Salmer, da denne dog ikke lagde Dølgsmaal paa, hvilken Side han tilhørte; det var endogsaa 1527 af Københavns Kanniker bleven ham forbudt at prædike der i Staden, og han havde maattet drage til Malmø, hvor han med Bifald prædikede og blev Lærer ved den nys oprettede Skole. Men P. Helgesen var ingenlunde blind for Kirkens Brøst eller ligegyldig for, om der blev raadet Bod paa Skaden, og han kan jo have ment, at om ogsaa det Ny Testamente ikke var en Læsning, som uden videre kunde gives Lægfolk i Hænde, da det var udsat for alle Slags kætterske Forklaringer, saa var det en anden Sag med Salteren, hvoraf man var gammel vant til at have en stor Del oversat i de gængse Tidebøger. Saa kom jo dertil, at Arbejdet her var i bedre Hænder end i en saadan Fuskers som i den bortløbne Borgemesters fra Malmø, der endogsaa vovede at træde bittert polemisk op imod det gamle og bestaaende; og hvordan det nu var eller ikke, saa ydede han sin Lærling en saadan Hjælp, at Bogen blev god og modtagen med Tak.

Frans Wormordsen træder ikke polemisk op, men roser tvært imod i Tilegnelsen til Anders Bille sin Lærer og forsvarer ham mod hans Uvenners Beskyldning, at han skulde være en Fjende og Modstander af det hellige Evangelium. Han gør deri ogsaa Regnskab for sine Kilder og Hjælpemidler. Uden at nævne Luthers Navn, taler han om de Oversættelser, han har benyttet og nævner da foruden 5 latinske, 2 tyske, den ene paa Østertysk, den anden paa Brabants Maal (Plattysk), som da begge er Luthers. For øvrigt fremhæver han Vanskeligheden ved at oversætte fra Hebraisk paa nyere Sprog og især paa Dansk, der „ikke er føjeligt med andre Maal, at det kan sig altid vel befalde“ og „saare haardelig udtrykker den hemmelige Kraft, som den hebraiske Tekst indeholder“. Det fremgaar heraf, at han har kunnet oversætte fra Grundsproget, og han er ingen slavisk Oversætter, skønt han i Reglen holder sig saa nær til Originalen, at man tidt mærker den Møje, han har ved at overvinde et Sprogs Mangler, som han ikke selv ret havde i sin Magt. Helt fri for Germanismer er hans Tale ikke, men C. Molbech har dog ikke uden Føje sagt om hans Oversættelse, at „skønt den næsten altid er uden Elegans, er den dog ikke uden en vis ejendommelig Kraft i Udtrykket, der paa ikke faa Steder endog hæver sig til nogen poetisk Skønhed, og skønt den ofte falder haard og tvungen, er den jævnlig ikke uden Eftertryk og et Slags antik Simpelhed og Værdighed.“

Bogen fører Titelen: Davids psaltere paa danske, wdsat af B. Francisco Wormordo, Carmelita. Tryct i Rostock 1528. Den ledsagedes af et kgl. aabent Brev (dat. Nyborg, Onsdag efter sct. Knuds Dag 1528), der tillader, at den sælges her i Landet, og giver den 4 Aars Privilegium imod Medbejlere [12]). Som Prøve hidsættes nogle Vers af Salmerne 1 og 104.

(Salme 1, 1-3): „O, hvore vel lider den Mand, som ej haver ganget til ugudelige Menneskers Raad, og haver ej heller standet udi syndige Menneskers Vej,

og ej heller siddet udi Bespotteres Sæde; men hans Vilje er udi Herrens Lov, og udi samme Lov øver han sig baade Nat og Dag, og han skal være som et Træ, plantet hos et rindendes Vand, der giver Frugt udi sin Tid, og hans Løv skal aldrig udaf falde, og hvis han gør, skal hannem vel bekomme.“

(Salme 104, 1-8): „Herre min Gud, du est bleven saare herlig, Lov og Smykke est du iført, du bedækkes med Skin som med et Klædebon, du udstrækker Himmelen som et Spærlagen, du hvælver hans Øverste med Vand, du gør dig en Vogn af Skyerne og gaar paa Væderens Vinger, du som gør dine Engle til Væder og dine Tjenere til Liunild, du som befæster Jorden paa sin Grund, at hun bliver altid og evindelige. Du hende bedækker med Diubhed som med et Klædebon, at Vandet staar over Bjærgen, men det rømmer for din Straf og for din Torduns Røst falder det bort, saa at Bjærgen oprejses og Dalene nedersættes til det Sted, du haver dennom befæst.“

3. *Kr. Pedersens Ny Testamente og Davids-Salmer.*

(1529 og 1531.)

Medens Wormordsens Arbejde fuldførtes i Hjemmet, sad Kr. Pedersen i fuld Virksomhed i Lier hos sin landflygtige Konge. Det var hans Bestemmelse at oversætte hele Bibelen paa Modersmaalet, og først gav han sig da i Færd med det Ny Testamente. Han ønskede intet hellere end at bane Vej for den ny Forkyndelse af Evangeliet hos sine Landsmænd, til hvem han ikke mindre regnede Svenskere og Normænd end de Danske, og til at naa dette Maal havde han lært af Luther, at intet Middel var mere tjenligt end at skaffe dem Adgang til selv at høre og læse Evangelierne paa deres eget Tungemaal; derfor skulde Oversættelsen af de hellige Skrifter ogsaa være paa ret Danske, hvad han ikke fandt, var sket Fyldest ved den Oversættelse, som

nylig var udkommen. Det var hans gamle Yndlingstanke, at Evangeliet skal lyde i det Maal, hvorudi vi ere fødte, men nu, da han havde lært det at kende i sin uforvanskede Renhed, blev hans patriotiske Yndlingstanke ham en kristelig Hjærtesag. Det laa ham varmt paa Hjærte at gengive Evangeliet i et godt Sprog, men dog hævder han sin Oversætterfrihed, at „Dansken ikke alle Steder følger lige Ord fra Ord Latinen", dette sker til Læserens egen Tarv, „thi (skriver han i sin Fortale) den, som vil noget udsætte, bør endelig tale, digte og skrive saaledes, at andre af samme Tungemaal kunne det forstaa og vide." Og det gælder da især, hvor Talen er saa dyb som st. Pavli, saa „skulde jeg skrevet Ord fra Ord, ligesom det staar i Latinen, da havde ingen Danske forstaaandet Dansken rettelige." Heraf ser man, at han betragter den latinske Oversættelse som sit Grundskrift, og det forargede ingen paa hans Tid, da man endnu var saa uvant med at have det Ny Testamente paa Græsk, medens Kirkens Oversættelse havde mange Hundredaars Hævd. Denne kendte han til Bunds, thi han var jo ingen ung uforsøgt Mand, da han gav sig i Færd med dette Arbejde, men fra Ungdommen af uddannet til Kirkens Tjeneste og godt hjemme i sin Bibel. Paa den anden Side havde han i de sidste Aar lært saa meget og var selv bleven greben saa stærkt af den ny Bevægelse, at han gærne lyttede til og lærte af dennes Ordførere. Han følte sig ikke længer slavisk bunden af Vulgatas Tekst, men fulgte, som han selv siger, „de allerbedste og ypperste Klerke, som nu ere til," og til dem regner han da fremfor alle Erasmus og Luther. Hans Oversættelse er nu ikke som i hans Postil en fortolkende Omskrivning, men han følger trolig sin Grundtekst, skønt aldrig med den Ængstelighed, der lod hans Forgængere og mange af hans Efterfølgere glemme, at det dog fremfor alt gælder om at udtrykke sig saaledes, at Læserne kan forstaa Meningen.

Denne Oversættelse af den ny Pagts hellige Skrifter

var en god Gave til den danske Menighed; thi om den end ikke kan maale sig med Luthers, dens nærmeste Forbillede, der var en Frugt af den enestaaende Aandskraft og Klarhed, som han var bleven udrustet med, i Forening med grundig Lærddom og Fortrolighed med Grundsprogene hos ham og hans Medarbejdere, saa afgiver den dog et godt Bevis paa, hvor udmærkede Evner Kr. Pedersen var i Besiddelse af, til at føre vort Modersmaal rent og naturligt i Pennen.

Bogen blev trykt i Antverpen 1529 og har til Titel: „Det ny Testamente, Jesu Kristi Ord og Evangelia, som han selv prædikede og lærte her paa Jorden, hvilke hans hellige Apostle og Evangelister siden beskreve. De ere nu udsætte paa ret Danske, Gud til Lov og Ære og den menige Almue til Tjeneste."

Den fandt saa god Modtagelse og hurtig Afsætning, at han to Aar efter maatte besørge en ny Udgave, hvori han atter nøje har gennemgaaet Oversættelsen og rettet en hel Del Enkeltheder, for at forbedre Sproget og gøre Meningen tydeligere, hvor han frygtede for, at noget kunde misforstaas. [13])

Til Sammenligning med dens Forgængere kan vælges de samme to Stykker, som er anførte ovenfor af Kristiern II's Nytestamente.

(Joh. Ev. 4): „Jesus kom til en Stad, hed Sikar, hos den Ager, som Jakob gav Josef sin Søn, og der var Jakobs Brønd. Dèr sætte Jesus sig hos, thi han var træt af Gaangen, og Klokken vaar da ved seks. Der kom en samaritans Kvinde at drage Vand. Jesus sagde til hende: giv mig at drikke! (hans Disciple vaare gaangne i Byen at købe Mad). Kvinden sagde til hannem: hvi beder du Drikke af mig, men du est en Jøde og jeg er en samaritans Kvinde? thi Jøderne have ingen Omgængelse med Samaritaner. Jesus svarede hende og sagde: vidste du Guds Gaver og hvo han er, som siger til dig: giv mig Drikke! da bade du hannem, at han gave dig det levende Vand. Kvinden

sagde til hannem: Herre, du haver intet at drage Vand op med, og Brønden er dyb, hveden haver du da det levende Vand? Est du yppermere end vor Fader Jakob vaar, som gav os denne Brønd, og han og hans Sønner og hans Kvæg drukke deraf? Jesus svarede hende og sagde: hvo som drikker af dette Vand, han tørster igen, men hvo som drikker af det Vand, som jeg giver hannem, han skal ikke tørste til evig Tid, thi det Vand, som jeg giver hannem, det bliver en springende Vands-Kilde i hannem til det evige Liv. Kvinden sagde til hannem: Herre, giv mig det Vand, at jeg ikke tørster, og at jeg skal ikke heller gaa hid at drage det op! Jesus sagde til hende: gak og kalde din Mand og kom hid igen! Kvinden svarede: jeg haver ikke Mand. Jesus sagde til hende: du sagde ret: jeg haver ikke Mand, thi du haver haft fem Mænd, og den, som du haver nu, han er ikke heller din Mand; thi sagde du Sanden."

(Efes. 3.): „Hvilke Ting, som ikke vaare kundgjorte i forme Tid for Menneskens Børn, som de ere nu aabenbarede ved hans hellige Apostle og Profeter ved Aanden, at Hedningene skulle og være Medarvinge og ét Legeme, og delagtige i hans Forjætter i Kristo ved Evangelium, hvis Tjenere jeg er efter den Gave, som mig er given af Guds Naades kraftige Magt. Denne Naade er mig given, som er den allerringeste Apostel, at jeg skal forkynde Kristi ubegribelige Rigdom blandt Hedningene, og opliuse hver Mand i de lønlige Ting, som have været skjulte fra Verdens Begyndelse i Gud, som alting skabte ved Jesum Kristum, og at der skulde nu aabenbares Fyrstedømmet og Herredømmet, som er i Himmelen, for Menigheden, og den mangfoldelige Visdom, som Gud haver givet fra Verdens Begyndelse, af sin Forsyn, hvilken han haver bevist i vor Herre Jesu Kristo, ved hvilken vi have en dristig Tilgaang med Tryghed i Troen til hannem."

Dersom man ikke fra tidligere Dage kendte Kr. Pedersens Jærnflid, maatte man undres over, at han i et Par Aar inden Hjemrejsen fra Landflygtigheden kunde naa at udarbejde og faa trykt den hele Boglade, som han agtede at føre med sig, for i Fædrelandet at tjene Reformationens Sag. Rigtignok var en Del deraf kun Smaaskrifter, men adskillige dog af ret anséligt Omfang, og der iblandt den anden Udgave af Ny Testamente og en ny Oversættelse af Davids Salmer. Denne sidste Perle maatte ikke savnes i hans Skat. Han elskede Salmerne ikke mindre højt end Luther gjorde, og den Kærlighed havde han ikke lært af ham; den var gammel. Der var jo overhovedet ingen Del af vore hellige Skrifter, som paa den Tid var bedre kendt og flittigere benyttet end Salmerne, hvoraf en Del gennem Oversættelse i Bønnebøgerne ogsaa var gjort tilgængelig for Lægfolk. Kr. Pedersen havde selv i sin Tidebog oversat en Tredjedel af Salteren, saa det var ham intet uvant Arbejde at fordanske den. Dog havde hans Behandling tidligere været meget fri, medens det nu blev ham magtpaaliggende at fremlægge den i sin Helhed og at gengive den saa nøje efter Originalen, som han efter Omstændighederne fandt, det var muligt. At gaa lige til Kilden formaaede han ikke, da han ikke kunde Hebraisk, men saa søgte og ledte han i gode Bøger efter den rette Mening af Ordene og blandt hans Vejledere var da særlig Dr. Martinus (Luther) ved Siden af andre, der havde udsat Bogen „efter den rette hebraiske Salter“; og derhos stræbte han her som ellers at gengive den paa ren og god Danske, saa hver Mand kunde den forstaa. Han havde bedet Gud om Naade til at Værket maatte lykkes, og der er heller intet af hans Skrifter, han kendelig har anvendt saa stor Flid paa som paa denne Oversættelse. Man kunde maaske anke over, at han stundum falder ud i en vis Vidtløftighed, men den kommer ikke som i gamle Dage af, at han indskyder sine egne til Dels vilkaarlige Forklaringer, men af at han gengiver det samme

Ord paa forskellig Maade efter de forskellige Oversættere, han har benyttet. Grunden dertil er vist en dobbelt, dels hans store Omhyggelighed for at faa al Ting med og Ordets Mening ligesom udtømt, dels den Tanke, der stadig foresvævede ham, at Salmerne burde gengives paa Vers og Rim, saa han for Velklangens Skyld havde Brug for flere Ord til at udfylde Sætning og Modsætning i hvert Vers. At han havde dette i Sigte, fremgaar ogsaa af, at han har ladet Salmerne aftrykke i Versform med brudte Linier, der hyppig, om ingenlunde gennemført, har Rimstave. Man vil jo ogsaa erindre, at disse Oversættelser af Davids Salmer i Begyndelsen af Reformationstiden, da Forraadet paa Kirkesange ikke var stort og Kærligheden til dem endnu var varm, anvendtes ved Gudstjenesten og blev sungne af Menigheden. Flere af Kr. Pedersens Oversættelser optoges saaledes ved Siden af Fr. Wormordsens, i vore ældste Kirkesalmebøger, og at de havde vundet Yndest kendes deraf, at selv efter at den fuldstændige Bibeloversættelse var udkommen og et halvt Hundredaar efter Bogens første Fremkomst, blev den optrykt paa ny (1582-1586).

Hans egen Udgave fører Titelen: „Davids Saltere, hvilken den Helligaand selv gjorde gennem Davids Mund. Han er alle kristne Menneskes rette Bog, thi man finder i hannem, hvorledes man skal tro, tjene og elske Gud af alt sit Hjærte og blive salig. Han maa vel kaldes en liden Bibel, thi det staar i hannem med faa Ord, som staar i Biblien.“ Trykt i Andorp (Antwerpen) 1531. [14])

(Salm. 23): „Herren skal regere mig,
thi skal mig intet fattes.
Han ledte mig til en Sted, som er god *Føde*
og *førte* min Sjæl til Vederkvægelses Vand.
Han ledte mig til Retfærdigheds Veje
fore sit eget hellige Navns Skyld.
End *dog* at jeg gaar i *Dødens* Dal,

*d*a ræddes jeg ikke for ondt.
Thi du est hos mig, og giver mig din *S*tav og Kæp,
som mig skulde hu*s*vale og trøste.
Du sætte et Bord fore mit *A*nsigte
mod *a*lle dem, som mig bedrøve.
Du gjorde mit Hoved *f*edt med Olie
og skænkte mit Kar *f*uldt af Drikke.
Lad din *M*iskundhed og Barmhjærtighed
blive hos *m*ig i alle mine Dage.
*A*t jeg maa bo i Herrens Hus
i *a*lle Dage foruden *E*nde evindelige!“

(Salme 103, 1-9): „Min Sjæl velsigne vor *H*erre,
og alt det som er i mig, skal love hans *h*ellige Navn.
Min *S*jæl vel*s*igne vor Herre,
forglem ikke alle hans *s*tore Velgerninger.
Han miskunder sig over alle dine *S*ynder
og læger al din *S*ot og *S*iugdomme.
Han frelste *d*it Liv fra den evige *D*ød
og kroner *d*ig med Miskundhed og Naade.
Han *m*ætter din *M*und med *g*od Be*g*ærelse,
at din *U*ngdom fornyes som en *Ø*rns.
Herren gør Miskundhed, Naade og ret *D*om
for *d*em, som lide *U*ret og *U*skel.
Han lod Moses *v*ide sine *V*eje og Bud
og Israels Børn sin *V*ilje og Mening.
Vor Herre er barmhjærtig og *m*ild,
taal*m*odig, naadig og *m*eget miskundelig.
Han skal ikke *v*ære *v*red til evig Tid,
han skal ikke true og høde e*v*indelige.

4. *Hans Tavsen og Peder Tidemand.*

(1535 og 1539.)

Man havde altsaa, endnu inden Reformationen blev gennemført her i Landet, faaet to Oversættelser baade af det Ny Testamente og Davids Salmer, og det mang-

lede ikke paa Planer til ogsaa at fordanske den øvrige Del af det Gamle Testamente, men det naaede kun at komme til Udførelse med de 5 Mosebøger, og Manden for dette dygtige Arbejde var da Hans Tavsen. Bondesønnen fra Birkende ved Kærteminde var en velstuderet Mand, saa godt hjemme i de gamle Sprog, at han kunde oversætte fra Grundsproget; og han var desuden en veltalende Mand, hvis glødende Ord greb Hjærterne, da han, hjemkommen fra Wittenberg, følte sig drevet til at optræde som det fornyede Vidnesbyrds nidkære Tolk i sit Fædreland. Disse Egenskaber afspejle sig ogsaa i hans Skrift. Sin literære Virksomhed begyndte han med Fejdeskrifter, blandt andet mod Biskop Jens Bældenak og Lektor Povl Helgesen; men han fik dog ogsaa Tid til, ved Siden af sin Virksomhed som Skribent og Prædikant, at begynde et Værk, som han desværre ikke fik fuldført. Han vilde efter sin Mesters Eksempel skænke sit Folk en fuldstændig Oversættelse af hele det Gamle Testamente, men naaede ikke længer end til de fem Mosebøger. Disse blev trykte i Magdeburg 1535, og deres Titel viser allerede, at han kun betragtede dem som en Begyndelse, eftersom de kaldes: „Det gamle Testamente med Tro og Flid fordansket af M[ag.] H. Tavssen, Prædiker udi København“. Dette var første Gang at nogen af de historiske Bøger i det Gamle Testamente blev gjort almentilgængelig for danske Læsere, og med hvilken Begærlighed Bogen blev modtaget, skønnes bedst deraf, at baade 1536 og 37 maatte der skaffes nye Oplag af den. Aaret efter at Tavsen 1542 var bleven Biskop i Ribe, skal Kong Kristian III have besøgt ham der og gav ham da et Privilegium paa selv at lade trykke og alene udsælge: „Bibelen, som han haver transfereret og udsat paa Danske“, hvorhos det blev ham tilsagt, at „ingen maa lade prente samme Bibler udi fire samfulde Aar.“ Efter dette at dømme skulde man jo tænke, at Tavsen maa have haft Oversættelsen af hele det Gamle Testamente færdig, men imidlertid

udkom der aldrig mere end den nævnte Begyndelse. En anden Mærkelighed ved samme Kongebrev bliver det, at da det udstedtes, var der jo ikke blot fra Regeringens Side tænkt paa at give en fuldstændig Bibeloversættelse, men Kr. Pedersen havde allerede „udskrevet“ den, saa der stod kun tilbage at faa den revideret af „de Højlærde“.

Den af Tavsen udgivne Prøve var god, Sproget falder let og naturligt med en ejendommelig troskyldig Farve, der har Stænk af Forfatterens fynske Mundart, hvad der ikke klæder hans jævne, folkelige Tale ilde. Han har kendelig benyttet baade Kirkens latinske og Luthers tyske Oversættelse, men ogsaa jævnlig forladt dem begge og holdt sig nøjere til Ordene i den hebraiske Grundtekst, saa han faar det Vidnesbyrd af en kyndig Dommer (M. Wøldicke), at „han har brugt stor Flid og et godt Judicium i at forfatte sin Oversættelse.“ Som Prøve meddeles her nogle Vers af Genesis, 3 Kap., hvorom Molbech med rette har sagt, at „Oversættelsen kan taale, uden Tab for Tavsen, at sammenholdes med hvilken af vore senere Oversættelser, man vil vælge.“ [15])

(1 Mosebog Kap. 3): „Men Slangen var træskere end alle andre Dyr paa Marken, hvilke den Herre Gud havde gjort. Og han sagde til Kvinden: maaske Gud har sagt: I skulle ikke æde af hvert Træ udi Haven? Da sagde Kvinden til Slangen: vi æde vel af Frugten paa Træerne i Haven, men om Frugten paa det Træ, som staar midt i Haven, har Gud saa sagt: I skulle ikke æde deraf, ja, I skulle og ikke røre ved det, paa det at I ikke maa dø. Da sagde Slangen til Kvinden: Nej, vist skulle I ikke dø, men Gud véd det vel, at kvilken Dag I æde deraf, da blive eders Øjne aabnede, at I blive Gud lige, og vide, hvad godt og ondt er. Og Kvinden saa', at det var et kosteligt Træ til at æde af og lysteligt til at se, og et skønt Træ, efterdi det kunde gøre Folk saa vittige; saa tog hun af samme Træs Frugt og aad. Hun gav ogsaa sin Mand med

sig; saa aad han og, og der bleve begge deres Øjne aabnede og de fornam, at de vare nøgne; da plukkede de Figenblade og gjorde sig Skørter. — Og de hørte den Herre Guds Røst, som han vandrede udi Haven, der Dagen kølnede; men Adam stak sig i Skjul for den Herre Guds Aasyn hen iblandt Træerne i Haven. og hans Hustru med. Da kaldte den Herre Gud ad Adam og sagde til ham: hvor er du? Og han sagde: din Røst hørte jeg udi Haven og blev ræd, fordi jeg er nøgen og derfor stak jeg mig hen i Skjul. Og Gud sagde: hvo gav dig det tilkende, at du var nøgen? mon du har ædt af det Træ, der jeg gav dig Befaling paa, at du ej skulde æde deraf? Da sagde Adam: den Kvinde, som du haver ført her til mig, hun gav mig af det Træ, saa aad jeg. Da sagde den Herre Gud til Kvinden: hvi gjorde du det? Kvinden sagde: Slangen skuffede mig dertil, at jeg aad."

Foruden de fem Mosebøger ved Tavsen blev endnu, før den fuldstændige Bibeloversættelse kom i Stand, oversat og udgivet et Par andre Bøger af det Gamle Testamente ved Præsten Peder Tidemand, der har vundet sig et godt Navn i vor Literaturhistorie, fordi han baade var en flittig og en dygtig Oversætter. Dette sidste var vel Grunden til, at han, der som Præst i Hersted boede ikke ret langt fra København, fik Del i Revisionen af Kristian III's Bibel; ja, han blev endogsaa i en ikke fjærn Efterslægt anset for, ved Siden af Biskop Palladius, at have haft en Hovedlod i selve Oversættelsen.[16]) Og et endnu bedre Vidnesbyrd for hans Dygtighed ligger i den Kendsgerning, at hans Oversættelse af Luthers Postil endnu i vore Dage er bleven optrykt paa ny, fordi den kristelige Almue sætter høj Pris paa den og læser den gærne. Sin Flid i denne Gerning har han efterladt sig Beviser paa i sine talrige Skrifter; foruden Luthers Postil oversatte han Joh. Spangenbergs

og Vinterparten af Vitus Theodorus' (den Veit Dietrich, hvem vi skylde vore Kirkekollekter) samt en stor Del større og mindre Opbyggelsesbøger; af Bibelen oversatte han efter Luther Dommernes Bog, der blev trykt 1539, men hvoraf kun et Brudstykke er bleven os bevaret. To Aar efter fulgte Jesus Sirak, i Forening med „Salomonis Visdom til Tyranner", d. e. Visdommens Bog. Den første af disse to forelaa allerede i en ældre Oversættelse, men da „der er ingen Steds tilfongs af dem, som tilforn prentede vaare", og det „er en saare nyttelig Bog, saa at den menige Mand ikke kan ombære hende", saa oversatte og udgav Tidemand Bogen paa ny 1541, ligeledes efter Luther og ledsaget af hans Fortale. Disse Bøger høre nu til de største Sjældenheder, og selve det er vel et Bevis for, at de har fundet Yndest og er bleven opslidte.[17])

5. *Kristian III's Bibel.*

(1550.)

Reformationen blev her til Lands gennemført af Kongemagten, og da man havde sagt sig løs fra den romerske Biskop, der hidtil havde været Kirkens synlige Overhoved, maatte Kongen i sin Egenskab af *Summus Episcopus* træde i hans Sted og kom derved til at udøve et Enevælde i den nys dannede Statskirke, som han først længe efter kom i Besiddelse af paa det borgerlige Omraade. Kongerne gav Statskirken dens Præg efter deres forskellige Personligheder, og naar dertil kom, at de første af dem efter Reformationen havde levende Sans for alt, hvad der angik de kirkelige Forhold, faar Statskirkens Historie et noget forskelligt Præg efter de enkelte Kongers Personlighed, der paavirkede den.

Dette gælder nu ogsaa, naar Talen er om Bibeloversættelsen, som Kongerne, i det mindste i de tre første Ætled efter Reformationen, fulgte med levende Deltagelse og greb selv ind i Arbejdet, uden at det just

dermed skal være sagt, at deres Nidkærhed altid baadede Sagen. Kristian III var, efter alt hvad man kan skønne, en alvorlig og oprigtig troende Kristen, fyldt af Beundring og taknemmelig Kærlighed til Luther, hvis Bøger var hans daglige Læsning og da fremfor alt hans Oversættelse af de hellige Skrifter. Da han havde besteget den dansk-norske Trone og 1536 nogenlunde faaet de kirkelige Forhold ordnede efter det nye Mønster, var det sikkert en af hans første og kæreste Tanker at faa denne herlige Skat, der for ham selv hørte med til det daglige Brød, gjort tilgængelig for sine nye Undersaatter. At Bugenhagen under sit Ophold i København for at indvie de nye Superintendenter, som man har ment, skulde have tilskyndet den unge Konge til at faa Bibelen oversat paa Dansk, kan være sandsynligt nok, men iøvrigt behøvede denne vist ikke synderlig andres Tilskyndelse til, hvad der sikkert laa ham selv varmt paa Hjærte. Den Gætning, som er fremsat, at han først 1541, da den svenske Oversættelse udkom, skulde have fattet Planen til ogsaa at faa en saadan paa Dansk, er greben rent ud af Luften, thi da laa den danske Oversættelse vel omtrent færdig fra Kr. Pedersens Haand. Saa meget er nu historisk godtgjort, at det var denne Mand, der først udskrev Bibelen paa Dansk, og at han 1543 havde fuldført Arbejdet; men hvor flittig han end var, maa han dog sikkert have brugt længere Tid dertil end de to knappe Aar. Langt rimeligere er det, at han, kort efter at Reformationen var ført igennem, har faaet det Hverv og taget fat paa Arbejdet; thi det staar sikkert i Forbindelse hermed, at han allerede 1536 solgte sit Trykkeri og opgav den Levevej, han i nogle Aar havde haft som Bogtrykker i Malmø. Har han fuldført hele Bibeloversættelsen i Løbet af 3-4 Aar omtrent, da er det dog ret godt gjort, og det er ikke usandsynligt, at han endda har overanstrængt sig, siden han, umiddelbart efter at Oversættelsen var fuldført, faldt i den svare Sygdom, som han aldrig forvandt. Det første man hører

om Arbejdet er, at Peter Litle i et Skrift fra 1543 siger, at „den store danske Bibel har nu ærlig, fornumstig, vis og vellærd Mand, Mester Kr. Pedersen, som var Kannik i Lund, med stor Flid paa ret forstandeligt dansk Maal udsæt, efter vor naadige Herres kgl. Ordinans, med vort Universitets Fuldbyrd og Myndighed.“ Hvilken Instruks den første Oversætter har modtaget med Hensyn til Arbejdet, har vi just ingen Underretning om, men af hvad der fulgte senere, kan man med Sikkerhed slutte, at Ordren har lydt paa at følge Luthers Oversættelse saa nøje som muligt var.

Der gik endnu syv Aar hen, inden den danske Bibel udkom, og de fire eller fem af dem med den Revision, Kongen havde befalet den skulde underkastes; som det hedder i hans Brev foran Udgaven, at han har ladet „den tilforne med Flid overse af lærde Mænd her udi vort Rige Danmark, og besynderlige af de Højlærde udi vort Universitet her i vor Stad København.“ Kommissionen bestod af Sællands Biskop, Peder Palladius og de teologiske Professorer: Skotten Johan Macchabæus, Ole Krysostomus og Jens Sinning; men da den næstsidste blev Biskop i Vendsyssel og den sidste allerede døde 1547, indtraadte i deres Sted den unge Professor Niels Hemmingsen og Kanniken Jens Henriksen. Desuden deltog Præsten i Hersted, mellem København og Roskilde, Peder Tidemand, i Arbejdet, som Kommissionens Medlemmer fordelte imellem sig, saaledes at Biskoppen havde Overtilsynet. Kongen fulgte Arbejdet med levende Deltagelse, og hvad han især lagde Revisorerne paa Hjærte var, at Luthers Oversættelse blev gengivet saa nøje som muligt. I Aaret 1548 var man naaet saa vidt, at der blev sluttet Akkord med en tysk Bogtrykker, Ludvig Dietz. Manuskriptet, der sagtens var bleven makuleret ved de mange Rettelser, blev nogle Studenter betalte for at renskrive, og i December samme Aar kunde der indsendes Prøveark til Kongen; men disse vandt ikke hans Bifald. Han fandt, Typerne var

for smaa og utydelige, og det var nær ved, at hele Værket var gaaet i Staa, indtil han dog endelig gav sit Samtykke, og Trykningen skred frem, saaledes at ved Midsommertid 1550 kunde Bogen udgaa med Titel:

„Biblia, det er den ganske hellige Skrift, udsæt paa Danske.“ Prentet i København af Ludowich Dietz 1550, Folio.

Paa Bagsiden af Titelbladet findes Kristian III's Portræt i et godt Træsnit, ligesom talrige Billeder er indføjede i Teksten. Denne deles i 5 Parter: 1. Mosebøger, 2. De historiske Bøger samt Job og Salmerne, 3. Profeterne, 4. Apokryferne, 5. Det Ny Testamente. Der blev trykt 3000 Exemplarer, og hver Kirke i begge Rigerne blev det paalagt at købe et, til en Pris af 5 Daler, som i vore Penge vilde svare til omtr. 80 Kr.

Om Oversættelsen selv vil jeg her tillade mig at gentage, hvad jeg for faa Aar siden derom andensteds har skrevet. Kong Kristian fik i fuldeste Maade sit Ønske opfyldt; saaledes som Oversættelsen 1550 udkom, blev det en baade tro og dygtig Gengivelse af Luthers, der selv med de Mærker, den bærer paa, hvilke snævre Grænser der var afstukken for den, i sproglig Henseende vidt overgaar sine Efterfølgere, i det mindste indtil J. K. Lindberg i vore Dage gav en ny Oversættelse af det Gamle Testamente. Uden at gøre Vold paa Modersmaalet bøjer den gamle Oversættelse sig saa frit efter den tyske Original, at det næppe er ubeføjet, naar C. Molbech udtaler som sin Dom, at „den forener Fortrolighed med Modersmaalets Aand og Sprogbrug, Herredømme over dets Ordforraad og Dannelsesevne, Sans og Øre for dets ejendommelige og nationale Udtryksmaade med en for sin Tid agtværdig og grundig Indsigt i det tyske Sprog, dets Grammatik og Leksikografi.“ Ved denne anerkendende Dom er det jo ikke udtalt, at Oversættelsen skulde være fejlfri, og det vilde da ogsaa være for meget sagt, da der ved Siden af enkelte ligefremme Fejltagelser kan udpeges adskillige Ord, der endnu den

Dag idag ikke har vundet Borgerret i vort Sprog, men er fremdeles, hvad de ogsaa den Gang var, tyske.

Men der er overhovedet her to Ting at lægge Mærke til. For det første fik denne Bibeloversættelse, støttet af en stor Del af Reformationstidens Literatur, en saa stærk Indflydelse paa vort Bogsprog, at meget af hvad der siden blev almindeligt, først gennem den vandt Indgang, og vi, som selv nu i tre Hundreaar er paavirkede deraf, har næsten tabt Sansen for efter det umiddelbare Indtryk at bedømme dens historiske Betydning, fordi vi let hente vor Maalestok ud af dens egen Eftervirkning, i Steden for at maale den i Forhold til sine Forudsætninger. Gør vi nemlig dette, saa maa det vist indrømmes, at selv naar Molbech har Ret i, at Oversættelsen viser Herredømme over Modersmaalets Dannelses-Evne, saa har man fortrinsvis udøvet dette Herredømme i at vise Modersmaalets Evne til at forme sig efter tysk Mønster. Det er ikke urimeligt, at en stor Del heraf netop falder paa Revisionens Regning, men det kan ogsaa gærne være muligt, at Kr. Pedersen, efter det Paalæg, der jo sikkert nok fra Begyndelsen af er bleven ham givet, nøje at følge Luther, paa den Maade kan have vist sit Mesterskab i at føre Pennen, og at Revisorerne saa er gaaede videre i samme Spor. I alt Fald faar man en Fornemmelse af Forskellen ved at jævnføre denne Oversættelse med hans egne tidligere Skrifter, hvor han ikke har skrevet med paaholden Pen. Kr. Pedersen er, naar han maa raade sig selv, tilbøjelig til en vis Bredhed i Stilen, som, her er vegen under Paavirkning af Luthers kvikke, kærnefulde Sprog; men paa den anden Side er der i hans egne Skrifter et hjemligere Ordlag og Tonefald, saa han har paa en Maade baade tabt og vundet ved at gøre Tjeneste som Bibeloversætter, efter den strængt tilmaalte Opgave at fordanske Luthers Bog. [18])

Frederik II's Bibel.
(1589.)

Reformationen havde hos os haft sin folkelige Brydnings- og Gæringstid, indtil Holstens Hertug som Kristian III besteg Tronen og fik den Modstand knækket, som var rejst imod ham. Bevægelsen havde væsenlig ytret sig i Byerne, og de Mænd, der havde ført an, var saadanne, der havde følt sig aandelig drevne til at være dens Talsmænd. De malmøske Prædikanter, særlig Klavs Mortensen og Oluf Spandemager, og de viborgske, Hans Tavsen og Jørgen Sadolin, havde været Bannerførere; men saa snart de udvortes Forhold nogenlunde var komne i Ro, blev Kirke-Ordningen gennemført som en Regerings-Foranstaltning, og da Kong Kristian kunde lægge den store Foliant, hvori „Guds Ord“ var beskrevet, opslaget paa Altrene i begge Rigers Kirker, havde han uden Tvivl Følelsen af, at nu var Kronen sat paa Værket. Tysk dannet og tysk talende som han var, og en varm Beundrer af Luther, ønskede han intet hellere end at danne Kirken i sit nye Rige nøje efter de wittenbergske Grundsætninger. Et Held var det, at han fik Mænd som Peder Palladius og hans Broder til sine nærmeste Medarbejdere; thi det var dog dem og navnlig den første, der som Sællands Biskop gav Kirkeregimentet sit Præg fra Begyndelsen af. Ud ad til var Opmærksomheden mest henvendt paa at udrydde Sporene af det gamle Papisteri, og det var ikke saa let at faa Bugt med de indgroede Vaner. For øvrigt fulgte man i de Kredse, der var aandelig vakte, de tyske Spor og med Opmærksomhed Udviklingen i Reformationens Hjemland. De nordiske Studenter søgte deres Uddannelse særlig i Wittenberg, hvor Melanchton udøvede en stor Indflydelse paa dem, thi vel hyldede Brødrene Palladius afgjort den bestemt lutherske Teologi, men uden at de og deres Samtid tog noget Anstød af den mildere Form, hvori denne fremtraadte hos Luthers berømte Ven og Medarbejder, hvem de saa' op til med samme Kærlighed og

Ærbødighed som til Mesteren selv. Der gik endnu en Foraarsluftning gennem Tiden, som slaar En i Møde gennem Palladius's djærve, livsfriske Naturlighed og milde Omgængelighed, naar det da ikke gjaldt Papisteriet og dettes mange synlige Mærker. Med Kristian III's Død Nytaarsdag 1559 indtraadte en kendelig Forandring. De fire Bisper, der havde været Slægtens Førere, fulgte snart efter; i December 1559 døde Jørgen Sadolin som Biskop i Fyn, i Januar 1560 Peder Palladius, Biskop i Sælland; i September samme Aar Broderen Niels Palladius, Biskop i Skaane, og i November 1561 Hans Tavsen som Biskop i Ribe. I Tyskland var Filip Melanchton død den 19de April 1560.

Man kan ikke sige, at just Frederik II's Tronbestigelse danner et nyt Afsnit i den danske Kirkes Historie; thi hans Regering er en Fortsættelse af Faderens. Han havde lovet i sin Haandfæstning at opretholde Reformationen, hvortil han vist ogsaa havde god Vilje; og dog faar Tiden efterhaanden et andet Mærke. Slægten, der nu var kaldet til Arbejde, er Reformationens ægte Børn, dog det andet Kuld: en from, trosvarm og daadkraftig Slægt, men den friske Foraarsluft, den umiddelbare Tros-Glæde, er i Begreb med at forsvinde og afløses paa den ene Side af Bestræbelsen for at mildne og udjævne de skarpe Modsætninger imellem de protestantiske Kirkekredse, og paa den anden Side af en voksende, næsten blind Nidkærhed for at bevare, hvad man ansaa for den rene lutherske Lære. Den sidste Menneskealder af det 16de Aarhundrede er paa det teologiske Omraade præget af en Kamp imellem Filipismen og Lutheranismen, der endte med den førstes Nederlag. Selvfølgelig var det kun Efterdønninger, der mærkedes hos os, af det Stridsbulder, som mere og mere satte hele Nordtyskland i stærk Bevægelse. Spiren til denne Splid laa længere tilbage og lod sig allerede mærke i Luthers Levetid; men hans mægtige Personlighed holdt igen, da man vidste, hvor høj Pris han satte

paa sin lærde Ven, der „kunde træde saa sagte“, men efter Luthers Død brød Uviljen, som mange nærede mod Melanchton, løs, og man beskyldte ham for, at han leflede baade med Rom og Genf. Da han træt var gaaet til Hvile, gik det endnu skarpere ud over hans mange Disciple, som man gav Øgenavnet Filipister og beskyldte for at nære kryptokalvinistiske Anskuelser. Hos os havde den filipistiske Retning egenlig Overtaget i Frederik II's Tid, medens det først var under hans Søn, at den strænge Lutheranisme kom til Højbords, og det første skyldtes væsenlig, at Filipismen havde en saa udmærket Ordfører i Niels Hemmingsen, der som Teolog blev navnkundig i hele den protestantiske Verden, saa man alle Vegne fra æskede hans Mening i Spørsmaal, der blev bragt under Forhandling. Ja, hans Skrifter læstes ikke alene med Begærlighed i den protestantiske Verden, men ansaas i den katolske for saa farlige, at Paven satte dem paa Index over forbudne Bøger. Denne Navnkundighed maatte han imidlertid betale. Han havde under sin lange Lærervirksomhed ved Universitetet paavirket og saa at sige opdraget alle Landets Præster, og hjemme havde han ingen jævnbyrdig; men de ivrige og stridbare Teologer i Tyskland, som de særlig opfostredes ved Jenas og Magdeburgs Universiteter, fandt ikke Behag i hans Skrifter, og fik ham gennem Kongens Svoger, Kurfyrst Avgust, mistænkeliggjort som Filipist og Kryptokalvinist, saa det endte med, at den berømte Teolog, efter at have været Præstelærer gennem en hel Menneskealder, maatte nedlægge sit Embede 1579 og trække sig tilbage til sit Kannikedom i Roskilde, hvor han 1600 døde, 87 Aar gammel.

Frederik II var, saa vidt han forstod sig paa Sagen, ikke personlig stemt imod Filipismen, ja hældede endog, mener man, snarest til den Side; men han vilde fremfor alt have Ro og frygtede intet saa meget som at han og hans Præsteskab skulde i Tyskland blive mistænkt for ikke at være ortodokse Lutheranere. Derfor fandt han

sig i, for at faa Fred for Svogeren, at ofre Hemmingsen, men lagde sin Uvilje mod de lutheranske Kamphaner for Dagen ved at afvise, ja man siger endogsaa at brænde, Konkordieformlen. Denne Frederik II's vaklende, man kunde sige ængstelige Holdning kommer klart frem ved hans Forhold til Bibeloversættelsen, og Forhandlingerne desangaaende er meget lærerige, idet de viser tydelig nok, hvor stærkt Teologerne var paavirkede af deres gamle, elskede Lærer, saa at det synes som om Adelsmændene, hvoraf en Del jo havde studeret ved de tyske Universiteter, var mere luthersk-ortodokse end Teologerne; men de røbe tillige den hemmelige Skræk, som de sidstnævnte følte for, at de i Tyskland skulde blive mistænkte for ikke at være rene i Læren.

Der var forløbet 27 Aar, siden den danske Bibel var udkommen, og Oplaget var gaaet med. De fleste af de 3000 Eksemplarer var fordelte til Kirkerne og dog var der endnu mange af dem i begge Riger, som ikke var bleven forsynede. Man maatte da være betænkt paa et nyt Oplag, men Vanskeligheden var for det første at skaffe Penge, thi Omkostningerne derved var ikke ringe. Da tilbød den driftige Bogtrykker Lavr. Benediktsen at overtage disse, og han fik saa en kgl. Tilladelse i Januar 1577 til paa egen Bekostning at besørge et aldeles uforandret Oplag af den danske Bibel. Imidlertid blev det Spørsmaal rejst, om det var ret at optrykke den uforandret, da der var Steder, hvor Oversættelsen ikke var heldig og trængte til at rettes. Da der var gaaet et Aar, henvendte Bogtrykkeren sig til Universitetets Professorer med Forespørsel, om de ikke ansaa det for gavnligt, at Luthers Marginaler blev satte til i Randen, skønt det skulde være et ordret Optryk af den ældre Udgave. Syntes de det, vilde han se at faa Kongens Mening at vide om det Punkt. Men Luften var trykkende og tordensvanger; det var jo kun et Aarstid siden, at Universitetets Hoved, gamle Hemmingsen, havde maattet gøre en ydmygende Tilbagekaldelse, fordi

han anklagedes for vrang Lærdom, og da hans Ven og Discipel Povl Madsen, der nu sad paa Sællands Bispestol, forsigtig gjorde opmærksom paa, at Kongebrevet udtrykkelig sagde: „korrekt Ord for Ord", fandt hans Kolleger, de andre Professorer, det klogest ikke at befatte sig videre med denne Sag, og saaledes laa den hen næsten en halv Snes Aar. Da imidlertid Lavr. Benedikt var død, tog to andre Boghandlere den op paa ny, og ved Nytaarstid 1586 fik Hans Aalborg og Henrik Waldkirch kgl. Privilegium paa at besørge et nyt Oplag af Bibelen, da „alle Eksemplarer af den forlængst var bortsolgte og ingen mere at faa til Købs", hvorhos det blev dem paalagt at anvende den yderste Flid „for at den kunde blive prentet korrekt, paa den sirligste og og bedste Maade". Der var endnu ikke Tale om noget Tilsyn fra Universitetets Side, endsige om noget Gennemsyn af selve Oversættelsen; men Kongen maa ved denne Tid være gjort opmærksom paa, at den første Udgave ingenlunde var fejlfri eller „rettelig verteret og oversat, som det sig burde", og et Fjerdingaar efter, at Privilegiet var meddelt, udgik der Befaling til de teologiske Professorer, at de i Forening med tre danske Sognepræster skulde „overlæse den ganske Bibel og med Flid konferere den med den hebraiske Tekst." Hvor der var nogen Mangel skulde de „korrigere og rette" Oversættelsen. Det var en vanskelig, for ikke at sige uløselig Opgave, som derved blev sat de højlærde. Kristian III's Bibel holdt sig nøje til Luthers Oversættelse; skulde der rettes efter Grundteksten, blev man nødt til at afvige fra Luther, og det turde man paa ingen Maade, især nu da Tysklands Mistanke hang over Københavns Universitet som en truende Sky. Sagen trak ud, og Kongen begyndte at blive utaalmodig, og da en af Professorerne i Slutningen af 1587 kunde rejse over til Haderslev, hvor Kongen opholdt sig, og vise ham de to første Kapitler af første Mosebog, faldt de ingenlunde i Kongens Smag. Man har et Brev fra hans Hofpræst Kristoffer Knoff til

Povl Madsen, hvori det misbilliges, at man selv har sat Indholdsangivelse over Kapitlerne (!). Kongen vilde ikke have saadanne Nyheder indførte, men ønskede derimod, at der i den danske Bibel skulde optages de Summarier af Veit Dietrich, der var tilføjet sidste Udgave af Luthers Bibel. Professor H. Aalborg, der havde været Sendebudet, fik et Eksemplar af denne med tilbage, med Ordre til ikke at vige et Haarsbred fra den. Kongen, hed det, er nemlig mistænksom ved alt nyt, især i disse Tider! Paa den anden Side var Kansleren Niels Kaas og andre lærde Mænd ved Hoffet ikke tilfreds med, at der var rettet saa lidt i den danske Tekst. „Alle, som forstaa det danske Sprog“, skriver Hofpræsten, „mener nemlig, at den trænger til nogen Rettelse og Forbedring, og det er deres indstændige Begæring til eder og eders Kolleger, saa vel de teologiske Professorer som Præsterne, at disse Rettelser maa foretages efter den hebraiske Grundtekst med eders største Flid, Troskab og Omhu. Kongen saa vel som Kansleren og alle Rigets ypperste, samt hele Hoffet ser med Fortrøstning hen til eder, og Kongen siger tidt: „Mein Bischof, der wird es wohl recht bestellen!“ Knoff gentager sin Opfordring til Biskoppen, at Værket bliver besørget med al mulig „Omhu, Flid og Møje“, for at det kan blive ham selv til Berømmelse i den sene Efterslægt. Kansleren mener, det bliver nødvendigt, at to af Teologerne, som er vel hjemme i Sprogene, paatager sig det første Arbejde og sammenligner omhyggelig de enkelte Ord og Vendinger i den danske Tekst med dem i den hebraiske, græske, latinske og tyske for at lægge Mærke til, hvad der i den danske er mindre nøjagtigt eller ikke smagfuldt oversat. Derefter skulde de forelægge deres Forslag til Rettelser for samtlige Professorer og Præster, som daglig skal samles paa bekvemt et Sted, for at de i Forening kan overveje Sagen, og Rettelserne blive foretagne efter fælles Samtykke.

Dette Brev fra Hofpræsten oplyser godt Stillingen og Stemningen ved Hoffet; men det er mildest talt

meget naivt, og man synes ikke selv at have haft Anelse om, at det Arbejde, man vilde paalægge Revisorerne, var aldeles uoverkommeligt. Enten de rettede lidt eller meget, vilde de faa Utak for deres Gerning, og at bringe Luthers Oversættelse i Overensstemmelse med Grundteksten og Vulgata uden at ændre den, skulde man synes, at den ringeste Eftertanke maatte have vist vedkommende, slet ikke lod sig gøre. Dette Brev fra Kongens umiddelbare Nærhed var allerede en besk Skaal for de stakkels Professorer, og den blev ikke sødere, da der Dagen efter indløb en skarp Skrivelse fra *Summus Episcopus* selv. Efter at have omtalt det Hverv, der var dem paalagt, skriver Majestæten: „Saa forfare vi, at dermed fast lidet er ganget for sig, saa at dersom man [ikke] samme Prent noget hastig kunde foretage, da skulde vel være at befrygte, at for dens Skyld skulde dermed forhales, enddog det er lang Tid siden, vi eder derom have ladet tilsige, og vi vel havde os til eder forset, at I det anderledes skulde lade være anliggende, thi bede vi eder, begære og ville“ ...., at I er saa gode at skynde eder noget mere.

Biskop Povl Madsen svarede uopholdelig paa begge Breve. Svaret til Kongen er stilet til Niels Kaas. Den Bebrejdelse, der var gjort dem, at de ikke havde medtaget Luthers Summarier og Randbemærkninger i den tyske Bibel, havde de ikke fortjent, da dette ikke tidligere var forlangt af dem, men de skulde gærne lyde Kongens Befaling. I Svaret til Hofpræsten viser han ved Eksempler, at det var umuligt at opfylde saadanne Krav, hvoraf det ene ophævede det andet. Forhandlingerne mellem Hoffet og Bibelkommissionen fortsattes endnu en Stund, indtil man fik fastslaaet nogenlunde bestemte Grundsætninger, hvorefter Værket skulde fremmes. Kongen oplevede imidlertid ikke at se Frugterne af disse Forhandlinger; han døde Skærtorsdag 1587 paa sit Yndlingsslot Antvordskov, og dermed lettedes Arbejdet for Kommissionen. Man vovede nu at benytte gamle

Niels Hemmingsens Hjælp, og han alene gjennemgik og rettede hele det ny Testamente, medens Biskop Povl Madsen gennemsaa Mosebøgerne, den teologiske Professor Anders Lavritsen Profeterne, Sognepræst ved Frue Kirke Disiderius Foss Salmerne, Professor i Matematik Jørgen Dybvad og Professor i Dialektik Peder Aagesen de øvrige Bøger af det Gamle Testamente samt Apokryferne, saa at den ny Bibeludgave kunde udkomme 1589, trykt af Mads Vingaard i stor tvespaltet Folio og smukt udstyret, ligesom den første prydet med Billeder, og deriblandt da ogsaa foran Portrætet af den hensovede Konge, hvis Navn den kom til at bære, skønt ikke med saa god Adkomst som Faderens ved den forrige. Mærkeligt nok havde man optaget Luthers Fortale til Hebræerbrevet, Jakobs og Judæ Breve, samt til Aabenbaringen, der dog tidligere havde vakt saa meget Anstød. Man kunde næsten tænke, det skulde tjene som Bevis paa, hvor ren-luthersk det københavnske Universitet var.

De foretagne Rettelser i denne Udgave er meget læmpelige og indskrænke sig væsenlig til enkelte Ord og Vendinger. Senere blev den beskyldt for at have mange Fejl og Forseelser, og navnlig at være skødesløst korrigeret, saa flere Steder hele Vers var sprungne over; ja, den fik endogsaa Skyld for at bære Mærker af kalvinistiske Vildfarelser, uden at man fremlagde bestemte Beviser derfor, og disse vil vist ogsaa være vanskelige at finde, men Beskyldningen stammer vel ogsaa nærmest fra, at i de strænge Ortodoksers Øjne hvilede der Mistanke paa de Professorer, der havde besørget den, fordi de var N. Hemmingsens Disciple og Venner.[19])

III.

Den rene Læres Blomstring og Løvfaldstid
i det 17de Hundredaar.

Kristian IV bar Kongenavn fra Barn af og næsten gennem to Menneskealdere, men de Aar af denne lange Række, som endnu faldt i det 16de Hundredaar, maa betragtes som en umiddelbar Fortsættelse af Faderens Regeringstid, og Formynder-Regeringen under hans Opvækst var jo ogsaa dannet af Frederik II's dygtigste Mænd; men i det halve Hundredaar, da han selv førte Kongespiret, faar Kirkeforholdene kendelig et forandret Præg; i én Henseende et mattere, i en anden et skrappere. Den prude Adelskare, der omringede hans Faders Trone, var efterhaanden kaldt bort, og fandtes der i næste Ætled end adskillige, der slægtede Fædrene paa, saa er det som om Begærligheden efter at værge sine Særinteresser vokser, og at Lysten til at sørge for sin egen Fordel hos mange viser sig at være større end Kærligheden til det fælles Fædreland. Kongens personlige Dygtighed har været stærkt fremhævet, og hans Trang til Virksomhed er i det mindste uomtvistelig, selv om man har ondt ved at finde Træk, der modsige, at hans aandelige Synskreds havde temmelig snævre Grænser, og at der savnes berettiget Grund til at kalde Kristian IV en stor Konge. Rager han frem i sin Tid — og ved Siden af Gustav Adolf bliver han dog lille —, da maa Grunden være, at Tiden i det hele er lavstammet. Det mærkes ikke mindst paa det kirkelige Omraade. Den lutherske Ortodoksi, der arbejder sig frem under hans Regeringstid, har nu givet Universitetet sit Præg og udbreder derfra i det mindste sit Skin over Præsteskabet og hele Statskirken; men den er kommen langt bort fra den

Mand, efter hvem den kalder sig, den er trangbrystet og aandsfattig, saa Bogstavvæsenet faar Lov til at trives paa alle Kanter. Det kommer ogsaa til at sætte sit Mærke paa det Arbejde, der i dette Tidsrum foretoges med Bibeloversættelsen. Man havde travlt nok med at tilvejebringe, hvad man selv ansaa for og kaldte en bedre Oversættelse af vore hellige Skrifter og at gengive dem saa nøje som muligt efter Grundteksten, men Bestræbelserne var ikke fri for at røbe en Bogstavdyrkelse, hvor Hovedøjemedet ikke er at oplyse de troende, men snarere at faa disse hellige Bogstaver kopierede paa vort Modersmaal, selv om det, der i Oversættelsen skulde gælde derfor, ikke var den Tale, som Folket førte og havde faaet til at udtrykke sine Tanker med, men var en knudret og kantet Lærdmands-Efterligning, som Lægfolk havde meget ondt ved at forstaa og tidt slet ikke kunde forstaa, saa Følgen efterhaanden maatte blive, at de ikke læste Skrifterne paa dette Maal. Det var ikke en saadan afgudisk Ærbødighed for Bogstaven, der drev Luther til at oversætte Biblen. Nej, da hans Sjæl i Munkecellen skreg efter Frelse „som Hjorten af Tørst befangen“ efter Kildevand, og da han fik Smag paa Frelsen, der var ham skænket, fandt han en vidunderlig Hjælp i de hellige Skrifter, som han kendte paa de fremmede Tungemaal. Det var hans egen og andres Salighedssag, der først og sidst laa ham paa Hjærte, derfor vilde han hjælpe Lægfolket til at finde, hvad den romerske Kirke havde gemt i sin Mumiegrav. Og da han saa skred til at gengive de hellige Skrifter paa Folkenes Modersmaal, brugte han med al Flid de Kundskaber og Evner, som han selv og hans tro Medarbejdere sad inde med, for at tolke, hvad de gamle Skribenter havde villet udtrykke og betegnet med deres Bogstaver; men fremfor alt var det ham om at gøre, at Folk kunde forstaa Meningen og faa Lyst til at læse den Oversættelse, han gav, for at finde Vejledning og Oplysning i deres Salighedssag. I de Spor gik da ogsaa Bibeloversætterne hos

os i Reformationstiden, og da fremfor alle Kr. Pedersen, ligesom Bibelen af 1550 satte sin Ære i at følge Luther, og Frugten deraf var da ogsaa, at de hellige Skrifter i den Skikkelse blev læste, for ej at sige slugte, med Begærlighed. Men Tiderne ændrede sig, og Forandringen kom ret til Syne under Kristian IV's Regering i den første Halvdel af det 17de Hundredaar, da Ortodoksien havde sin Blomstringstid.

1. *Resens Bibeloversættelse.*

(1607).

Under Frederik II's Regering havde, som ovenfor bemærket, Universitetet og Præsteskabet hos os baaret det Præg, som Melanchtons Discipel, den evropæisk berømte Teolog Niels Hemmingsen, havde paatrykt det, og det var kun fra Tysklands kamplystne lutheranske Ortodokser den Beskyldning var udslynget, at de hældede til den saakaldte Kryptokalvinisme; men da N. Hemmingsen paa Grænsen af de to Hundredaar var gaaet til Hvile, traadte en ung, dygtig Mand frem og tilkæmpede sig Pladsen som teologisk Bannerfører, og han var fra den modsatte Lejr. Hans Povelsen Resen (f. 1561) blev, 36 Aar gammel, Professor ved Universitetet og senere Sællands Biskop efter Winstrup (1616), og han var en ivrig ortodoks Lutheraner. Som teologisk Forfatter kunde han ikke maale sig med Hemmingsen og vandt ingenlunde en saa udbredt Anseelse som denne, men han var meget lærd og paa sin Vis et klart og skarpt Hoved, som derhos havde en fast og stærk Vilje, der ikke skyede Vanskeligheder eller veg tilbage, før de var overvundne; endelig havde han vundet en høj Plads i den unge Konges Yndest. Han havde skrevet forskellige, almindelig brugte Skolebøger i flere Fag, før han blev teologisk Professor, men fra nu af viede han sine Kræfter udelukkende til Teologien i den strænge, ortodokse Skikkelse, som han havde tilegnet sig, især ved et længere Studieophold i Rostock, og længe varede det ikke, før han kom til at

gøre Tjeneste ved Bibelarbejdet, hvor ogsaa hans teologiske Særretning kom til at sætte sit Mærke.

Der var ikke saa sjælden ført Klage over, at den smukt udstyrede Kirkebibel til privat Brug var for stor og uhandelig, og dertil saa kostbar, at kun formuende Folk evnede at skaffe sig den. Derfor ansøgte Boghandler Hans Aalborg og en anden Mand om Tilladelse til paa egen Bekostning at besørge en mindre, billigere Udgave; den fik de da ogsaa i September 1603; men det gik nu som forrige Gang, Kongen blev gjort opmærksom paa, at den ældre Oversættelse var fuld af store Fejl og Forseelser, og det paalagdes derfor kort efter Universitetets Professorer at revidere, korrigere og overse den, saa den kunde udkomme fejlfri. Det vilde Professorerne meget nødig til; dels var det et ikke ringe Arbejde, der blev dem paalagt, dels var det forbundet med Fare, da de var overbeviste om, at hvis de foretog Rettelser, vilde der strags, især af de ulærde, blive opløftet Raab om, at de var Kalvinister, en Ytring, der er betegnende for Stemningen, som den var. Paa den anden Side indrømmede de, det var en Skam, at den danske Bibel vrimlede af Fejl; Ord og hele Sætninger var deri oversprungne ved en skødesløs Korrektur. Man besluttede da at udsætte Sagens Afgørelse, til Kansler Kr. Friis kom hjem fra Rejse, og ham bad de da om at udvirke. at begge Rigers Biskopper alle skulde deltage i Arbejdet, saa at Ansvaret ikke alene kom til at hvile paa Professorernes Skuldre. Der var nemlig atter nylig vakt et stærkt Røre i Tyskland, i Anledning af en Bibeloversættelse, som dèr var udgivet og blev beskyldt for at være kalviniserende. Man havde desuden der ude et skarpt Øje med Universitetet i København, og selv Biskop Winstrup gik ikke fri for Mistanke om Kryptokalvinisme. Blandt denne forknytte Skare var Resen den eneste, der havde Mod paa Arbejdet; han følte sig sikker for Beskyldningen om Kalvinisme, grov eller fin, og efter at der var ført en Del Snak frem og tilbage i Fakultetet,

endte det med, at han fik et Kongebrev der paalagde ham, at anvende alle sine Kræfter paa at fuldføre Værket. Det vil altsaa sige, at han paatog sig Arbejdet ganske alene uden at forlange Biskoppers eller Professorers Hjælp; men dog skulde han lade det gennemse af sine Kolleger. Han havde vist allerede begyndt derpaa, da han fattede en anden Plan, som han fik sin Velynder Kongen til at bifalde, nemlig at levere en hel ny Oversættelse af Grundteksterne. Resen berettede derefter i Konsistoriet om sin Avdiens hos Kongen, hvem han havde forestillet, hvor store Mangler den ældre Oversættelse led af, og faaet sin Plan om en ny bifaldt, men da han ved den Lejlighed havde berørt Fakultetets Frygt for at blive mistænkt for Kalvinisme, havde Kongen sagt: det har intet paa sig, og det var sikkert ogsaa Resens Mening.

Nu tog da denne fat paa Arbejdet og allerede 1605 udkom det Ny Testamente, 1606 de fem Mosebøger og 1607 hele Bibelen. Baade hjemme og i Udlandet fandt man, at han fortjente Ros for Værket; men Efterslægten har just ikke stadfæstet denne Dom. Vist var Grundsprogene fulgte langt nøjere end i Luthers og vor Oversættelse efter ham, men Sproget var, navnlig i de poetiske og profetiske Skrifter, saa forpint og skruet efter Originalerne, med ét Ord saa udansk, at den menige Mand tidt slet ikke forstod det og tabte Lysten til at læse, hvad han stundum ingen Mening kunde finde i. Det vovede dog ingen strags at sige den mægtige og myndige Mand, paa en eneste Undtagelse nær, Orientalisten Ivar Stub, der dristede sig til at fremsætte en Kritik, men ogsaa dyrt maatte betale sin Dristighed. Resen repræsenterede jo nemlig Tidens teologiske Smag, der var godt paa Veje til at synke ned til Bogstav-Afguderi med Bibelen, medens Omsorgen for Menighedens kristelige Tarv stod paa Lavmaal ikke langt over Middelalderens. Og dog blev dette Resenske Arbejde Kildeskriftet til vore Bibeloversættelser i de følgende

to-tre Hundredaar, om end ikke just i helt uændret Skikkelse.[20])

Med et enkelt lille Eksempel at oplyse det ejendommelige ved den stive Resenske Bibeloversættelse lader sig ikke let gøre, saa naar her hidsættes hans Oversættelse af 23de Davids-Salme, da er det mere for at vise, at det er Resens Oversættelse, der med meget faa Ændringer gentages i de følgende reviderede Udgaver af Bibelen.

(Salme 23): „Herren er min Hyrde, mig skal ikke fattes. Han skal lade mig ligge i skønne Græsgange, han skal drive mig sagtelig til stilrindendes Vand. Han vil omvende min Sjæl, vil drive mig paa Retfærdigheds Stier for sit Navns Skyld. Naar jeg end skal vandre i Dødsens Skugges Dal, vil jeg ikke frygte for ondt, thi du est med mig, din Kæp og din Stav de skulle trøste mig. Du skalt berede et Bord for mig mod mine Fjender, du salvede mit Hoved med Olien, min Kalk er oven fuld. Godt og Miskundhed skulle dog forfølge mig alle mine Lives Dage, og jeg skal blive i Herrens Hus mange Dage."

2. *Kristian IV's Kirkebibel.*

(1633).

En Snes Aar efter at Resens Oversættelse var kommen ud, føltes der Trang til en ny Udgave eller dog et nyt Oplag af Bibelen, saa meget mere som der var Kirker i begge Riger, der endnu ikke var bleven forsynede med de hellige Skrifter. Forlæggerne søgte Kongen om Tilladelse til at besørge en saadan, og denne tilskrev 1629 Professorerne, for at æske deres Erklæring om, hvilken af de to Oversættelser, den Resenske eller den ældre i Kristian III's og Frederik II's Folioudgaver, der helst skulde oplægges paa ny. De højlærde stemte for dem begge: „Den ny for det hebraiske og originaliske Sprogs Egenskabs Skyld, som derudi Ord fra Ord

næsten fortolkes, og af dennem, som studeret haver med Nytte bruges; men den gammel Bibel, efterdi den følger Lutheri tyske Version og som en Parafrasis de hebraiske Sprogs Art og Egenskab udi Talen saa vel som Ordene, den gemene Mand til stor Efterretning udlægger . . . naar der nogen faa Steder, som Interpres ikke haver det tyske Sprog ret agtet, bliver forandret.“ Skulde der kun trykkes én af dem, foretrak de den gamle for Folkets Skyld, naar den modtog de anførte Rettelser. Den maatte helst trykkes i Kvart med en ren og større Skrift end Resens, hvori der var anvendt saa smaa Typer, at gamle Folk havde ondt ved at læse dem, og endelig skulde den ligesom denne forsynes med Versinddeling. Forslaget blev billiget, men da der var rejst Mistanke mod de Rettelser, der var gjorte i Frederik II's Oplag, blev det befalet, at det ældre (Kristian III's) skulde lægges til Grund, hvad der dog siden igen blev frafaldet og Frederik II's brugt. Der gik nogle Aars Tid hen og Forlæggerne synes at have trukket sig tilbage. Men da Professorerne ikke dristede sig til at overtage Trykningen, blev det bestemt, at Rigernes Kirker, ligesom ved Kristian III's, skulde yde Forskud, som de dog fik Løfte om at faa tilbagebetalt. Endelig i Sommeren 1631 toges der kraftig fat paa Arbejdet, og i Marts 1633 var Værket sluttet. Denne Udgave er i et endnu større Folioformat end de to ældre, og ligesom disse smykket med Billeder og Kongens Portræt. Den har til Titel:

„Biblia, det er den ganske hellige Skrift paa Danske, igen overset og prentet efter vor allernaadigste Herre og Konges, Koug Kristian IV's Befaling. Med Register, alle Dr. Luthers Fortaler, hans Udlægning i Bredden og Viti Theodori Summarier. *Cum gratia et privilegio.* København 1633.“ [21])

Oplagets Størrelse blev bestemt til 2000 og Prisen til 7 Rdl., der dog siden blev nedsat til 6 og tilsidst til 4. Gennemsynet, hvorved der blev foretaget enkelte Rettelser i Frederik II's Udgave, blev besørget af Biskop

Resen, der ved Siden af forberedede en ny Udgave af sin egen Oversættelse, og det siges, at han havde sluttet ogsaa dette Arbejde inden sin Død 1638.

3. *Den Svaningske Bibeludgave.*

(1647).

Resen fik til Efterfølger paa Sællands Bispestol en Mand, der vel endnu bedre end han fyldte Pladsen ud ved Kristian IV's Side som Kirkens Primas og Kongens fortrolige Ven og Raadgiver; det var den djærve Jesper Brochmand. Han var kun en lille Mand,[22]) men der var Kraft i det lille Legeme, saa han ligesom N. Hemmingsen erhvervede sig evropæisk Berømmelse, navnlig ved sit teologiske „Systema", der gennem lange Tider hævdede sin Plads som den lutherske Ortodoksis bedste Dogmatik, og dertil vandt han ved sin Huspostille en Navnkundighed, der baade i Danmark og Norge har holdt sig lige til vore Dage. Skønt der intet berettes om hans umiddelbare Deltagelse i Bibelarbejdet, var det dog sikkert efter Biskoppens Raad, at det ved et Kongebrev 1639 blev overdraget Professoren i Hebraisk, Hans Svane eller Svaning, at besørge det reviderede Oplag af Resens Oversættelse trykt; derved blev hans Navn knyttet til denne Udgave af Bibelen, men det er jo iøvrigt bleven mest bekendt ved hans nidkære Virksomhed for Enevældens Indførelse, der skaffede ham Titel af Ærkebiskop. Efter faa Aars Forløb, og med to Meliemmænd (H. H. Resen og L. M. Scavenius), som hurtig døde, blev han 1655 Jesper Brochmands Efterfølger paa Sællands Bispestol. Hvor liden eller megen Del Professor H. Svane havde i dette Arbejde er ikke tilstrækkelig oplyst; som Medhjælpere nævnes hans to Kolleger H. H. Resen og P. Winstrup, senere Biskopper i Sælland og Skaane. Det er ikke mange og mest stilistiske Rettelser, der er foretagne, skønt der gik otte Aar, inden Værket udkom, og der endda blev ført Klage over den ringe Grad

af Omhu, hvormed det var besørget, trods de gode Løfter, som Titelen gav; den hed nemlig:

„Biblia paa Dansk, det er den ganske hellige Skrifts Bøger, paa ny igennemsete med Flid efter den ebraiske og grækiske Tekst. det meste muligt var, og forbedrede med ny Summarier, fuldkommeligere Konkordanser, og korte Antegnelser udi Bredden anlangendes de mørke Ord og Maader at tale med osv.“ København 1647.

Bogen blev trykt baade i Kvart og Oktav, i fire Bind med Kongens Portræt, og udkom altsaa Aaret før hans Død. Ligesom den første Udgave af Resens Oversættelse holdtes særlig brugbar for lærde Folk, saaledes ogsaa denne anden reviderede. Det ser man af. at den fynske Biskop, Lavr. Jacobsen, paalagde Præsterne, at de ved deres Prædikener skulde bruge den gamle danske Oversættelse, som fandtes i Kristian IV's store Bibel. Han føjede til. at den Befaling havde han faaet af Kansler Kristen Th. Sehested, den Gang han skulde holde Ligtale over Kristian IV og hans Søn Prins Kristian; „thi den ny Oversættelse, der gengiver Grundteksten, var for dem. der ikke ganske forstod denne“.[28])

4. *Frederik III's og Kristian V's Planer.*

Samtiden var godt opmærksom paa, hvilket Fortrin hver af de to Bibler, man havde, var i Besiddelse af, at den ene var mere nøjagtig, men paa sine Steder uforstaaelig, den anden let læselig men mindre nøjagtig, og det stod som et godt Maal, om det maatte lykkes at forene begges Dyder og undgaa deres Lyder. Frederik III's Regering havde været saa optaget af Politiken, saa de aandelige Interesser og da navnlig de kirkelige, traadte mere i Baggrunden. Der var først Krigen med Sverig, hvor det en Stund truede med Rigets

Undergang, saa kom Regeringsforandringen 1660, hvor man havde alle Hænder fulde for at faa Forholdene ordnede efter den nye Forfatning, og endelig stadig den trykkende Pengenød for at skaffe de Midler tilveje der skulde bøde paa, hvad Krigen havde kostet, saa det er intet Under, at der i Frederik III's Tid kun er lidt at melde om hvad der blev gjort for at faa det, der dog stadig blev talt om, en ny og bedre Bibeloversættelse. Da det lakkede ad Enden med denne Konges Regering, bestemte han sig dog til at foretage et Skridt i den Retning. Om det skulde staa i Forbindelse med, at Ærkebiskop Svane, som havde besørget den sidste Udgave, mod hvilken man nu havde rejst en hel Del Anker, var død i Sommeren 1668, det kan vel ikke siges med Sikkerhed; men i alt Fald udgik der strags i Begyndelsen af næste Aar til Rigets Biskopper følgende Brev: „Eftersom vi naadigst ere til Sinds, at lade en dansk Bibel paa ny til Trykken forfærdige, saaledes at Versionen rigtig og akkurat efter *fontes* og dog paa god Dansk vorder forfattet med *notis marginalibus*, og hvis heller til saadant berømmeligt Værks Fuldkommelighed behøves, saasom til sligt vidtløftigt Arbejde mangens Hjælp fornøden gøres: er vores Vilje og Befaling, at du en rigtig Fortegnelse og Designation med det allerførste i vort Kancelli indskikker, hvem udi Stiftet, Præster, Skolebetjente eller andre lærde Personer kunne findes dygtige og bekvemme til noget tilbørligt herudi at præstere, om saa skete at bemeldte Værk mellem dem skulde deles, at det des snarere til Endelighed kunde befordres.“ Men Planen fandt ikke synderlig Genklang; i det mindste fortæller J. Birkerod i sine Dagbøger, at Biskoppen i Odense, Dr. Niels Bang, kort efter at han havde modtaget Kongebrevet, forsamlede Byens Præster paa Konsistoriet og foreholdt dem den kongelige Befaling angaaende det store *opus biblicum*, som skulde udarbejdes, for at prøve om nogen af dem vilde være med til at indlade sig paa det Arbejde. Svarene, der faldt, var ikke meget opmuntrende. En

sagde: „denne Bibel kommer aldrig ud“; en anden citerede det berømte Horatsiske Vers: *parturiunt montes* (Bjærgene komme i Barnsnød); en tredje bemærkede, at denne store Bibeloversættelse vilde vist komme til at ligne den trojanske Krig, „fordi nogle mener, at den varede ti Aar, men det sandsynligste er, at den aldrig fandt Sted“. Kongens Plan kom dog slet ikke til Udførelse, da han døde Aaret efter; derimod udkom den gamle Kirkebibel paa ny i en Oktavudgave og fik Navnet: Frederik III's Hus- og Rejsebibel, efter Udgaverne 1589 og 1633, og nye Oplag af denne blev flere Gange trykte inden Hundredaarets Udløb.[24])

Imidlertid blev Faderens Plan optaget af Sønnen. Lovgiveren Kristian V's Regeringstid bærer det Mærke, at man paa alle Omraader søgte at slaa fast, hvad der var kommet frem i de forløbne Tider. Det var som Udviklingen nu var afsluttet; man ventede ikke, der vilde komme mere, men fik saa travlt med at indbjærge Høsten. Dette gælder nu særlig paa det kirkelige Omraade. Dér havde de to kraftige Biskopper, Resen og Brochmand, i den første Halvdel af Hundredaaret hævdet og udviklet den lutherske Ortodoksi, og særlig havde den sidstnævnte i sit berømte „Systema“ lagt alting til rette og saa at sige anvist hvert sin Plads baade i Himlen og paa Jorden. Nu gjaldt det om, at den rene Lære kunde sætte sit Præg paa Gudstjenesten og det kirkelige Liv, og det blev besluttet, at udarbejde og forordne et nyt Kirke-ritual, en ny Salmebog og en ny Bibeloversættelse. Det første kom i Stand ved Biskop Hans Bagger, den næste efter en Del Bryderi ved Biskop Th. Kingo, men den tredje kom aldrig, skønt der blev taget stærke Tilløb dertil. Faa Dage efter at „Danske Lov“ var udstedt 1683, udgik nemlig et i Tidens Smag affattet, temmelig pompøst Kongebrev til Biskop Bagger og det teologiske Fakultet, der begynder saaledes: „Vi tilskikke eder herhos indlagt vores allernaadigste Privilegium paa en ny Bibel at lade trykke, som skal kaldes *Christiani Quinti*

Bibel, og er det vores allernaadigste Vilje og Befaling, at I samme Værk strags for eder tager, og efter hosfølgende Specimen i alle Maader saaledes indretter, at Versionen, saa vidt mest muligt er, efter Grundteksten nøje forfattes, dog at Meningen klarlig udsættes, og den danske *idiotismus* tilbørlig iagttages.“ Den Omhu, hvormed det i Kongebrevet strags slaas fast, at den ny Bibel skal hedde *Christiani Quinti* er i høj Grad betegnende for den forfængelige Samtid. I øvrigt befales det, at forklarende og udfyldende Ord, som kunde behøves, skulde sættes med mindre Bogstaver, men ikke som hos Resen i Parentes. Korte Summarier og Paralelsteder skulde tilføjes, men Marginen holdes aldeles ren og fri for noget Tryk. Arbejdet overdroges Biskoppen og de teologiske Professorer, Krist. Nold, der havde vundet et Navn som Orientalist og Jens Birkerod (den ældre). [25]) Disse tre Mænd, som altsaa blev stillede i Spidsen for den ny Oversættelse, henvendte sig nu til forskellige Lærde omkring i Landet med Anmodning om at staa dem bi. Biskop J. Birkerod i Aalborg skriver i sin Dagbog, at H. Bagger i et Brev havde underrettet Dr. Jakob Birkerod i Odense om, at „Hs. kgl. Majestæt havde behaget at gøre Anordning til en ny dansk Bibel at oplægge efter en Metode som hosføjede Specimen udviser, hvilket i en Hast blev saaledes udkastet i Fakultetet“, og opfordrede nu Brevets Modtager til at tage Del i Arbejdet. „Kongen saa' gærne den første Del noget snart til Ende“, uden Tvivl ogsaa for at se, hvor kønt *Christiani Quinti* vilde tage sig ud paa Titelbladet. Jakob Birkerod gik ind paa Forslaget, saa vidt Sygdom og Svaghed og „denne græsselige, uformodenlige Vinters store Ulejlighed“ ikke skulde hindre ham. — En lignende Opfordring havde G. Seerup faaet, som den Gang var Hører og senere blev Rektor ved Ribe Skole; han var ligeledes villig, men hans Ønske gik rigtignok i den Retning at gøre vor Bibel endnu mere hebraisk end Resen havde gjort den. — Et tredje Brev er bevaret,[26]) hvori

Bagger anviser Præsterne Niels Olivarius i Ørslev og Bjerre og hans Nabo Mat. Drachart i Egesløvmagle hver sit Stykke — nogle Kapitler af Genesis og Josva Bog — til at oversætte.

Arbejdet var saaledes kommen i Gang og én af Lederne, Prof. J. Birkerod skriver Aaret efter til sin Broder i Odense: „vi sætter Teksten først ud paa det pureste og reneste Danske vi kunne, saa at Originalens *idiotismi* observeres mest mulig er og ingen Ord gaas forbi, som jo med et dansk bekvemt Ord udføres; og sættes intet i Parentes uden det, som er endelig fornødent“.

Udgaven skulde være i stor Kvart og rigt udstyret men samtidig udkomme i Folio. Titel- og Prøveblade af denne blev trykte og er bevarede i Hjelmstjernes Bogsamling. Baade med Hensyn til Tryk og Kobbere skulde det blive et Pragtværk, som ikke hidtil havde haft sin Mage her i Landet. Oversættelsen slutter sig nærmest til Resens og Noterne i Folioudgaven optager de to Tredjedele af Siden, med historiske, dogmatiske og eksegetiske Oplysninger og Vink. Papiret til Værket var allerede forskrevet fra Udlandet, Penge var indkrævede af Kirkerne, 5 Rdl. af hver i tre Aar, imod at faa ét Eksemplar i Folio med Noter og ét i Kvart uden Noter. Kort sagt, alt syntes at være rede, paa nær Oversættelsen selv, men paa denne blev der ogsaa med Iver arbejdet. Da faldt pludselig Værket sammen; Prof. Kr. Nold, som skulde have været Hovedmanden, var allerede død 1693, og tre Aar efter fulgte Prof. Jens Birkerod ham i Graven. Nogle faa Aar efter ansaas Værket som opgivet og de indkomne Penge anvendtes i andre Øjemed; og saaledes kom hverken Frederik III's eller Kristian V's Planer til Udførelse.

IV
Følelses-Kristendom og Forstands-Kristendom
i det 18de Hundredaar.

Statskirkedømmet havde gennem det 17de Hundredaar arbejdet sig frem og naaede under Kristian V at sætte Slutstenen paa sin Bygning; men den lutherske Ortodoksi, som havde skabt det og været med til at udforme det, havde nu ogsaa udtømt sine Kræfter og naar Lovgivnings-Arbejderne under den nævnte Konges Regering kan betragtes som Frugter, den havde afsat, saa manglede der heller ikke paa gule Blade og vissent Løv, som tydede paa, at det var sent i Høst. Samtidig dermed sporedes det saa dog tillige, at der var et nyt Tidsafsnit i Frembrud. Man var saa inderlig ked af det stive Lærddomsvæsen, hvori det kristelige Liv truede med at størkne, og den nye kraftige Bevægelse i Tyskland, der sattes i Gang af Filip Spener og hans Disciple H. Francke og Brødrene Schade, var en berettiget Protest mod den døde Ortodoksi; den fandt derfor ogsaa Genklang i vide Kredse baade i Nordtyskland og Skandinavien. Ind til os naaede den først i Slutningen af Frederik IV's Regering og gjorde sig først ret gældende under hans Søn. Som Virkning fra den Kant maa det dog vel allerede betragtes, at man 1714 fik oprettet et Missionskollegium; men især Stiftelsen af Vajsenhuset 1727, som en Efterligning af det berømte i Halle. Begge disse kom til at spille en ikke ubetydelig Rolle i vor Bibeloversættelses Historie.

1. Missionskollegiet og Vajsenhuset.

Efter de under de to forrige Konger strandede Forsøg paa at skaffe en ny Oversættelse, der kunde afhjælpe

de to gamles Mangler, laa Sagen hen nogle Aar, indtil Universitets-Bogtrykker Lavrentsen 1708 tilbød at trykke Bibelen først i Folio, derefter i Kvart og Oktav imod at der skulde tilstaas ham 30 Aars Eneret. Kongen indhentede det teologiske Fakultets Betænkning om dette Andragende og i denne fraraadede Fakultetet bestemt at tænke paa en ny Oversættelse, som baade vilde være et møjsomt Arbejde og let blive udsat for at vække Forargelse. Man anbefalede derfor at optrykke den Svaningske Redaktion (ogsaa kaldt Kristian IV's Bibel) af 1647, hvilken Udgave var helt udsolgt. Med dette Paalæg fik Boghandleren sit Privilegium, dog kun paa 20 Aar, og saa skulde Professorerne i Teologi og Hebraisk rense Teksten for de Trykfejl og Udeladelser, som deri fandtes, samt forbedre dens Noter, Summarier og Paralelsteder.

Da dette Monopol standsede al anden Virksomhed med at udgive bibelske Bøger, blev det derved i Gerningen slaaet fast, at den Svaningske Oversættelse skulde gælde for den normale, der herefter skulde bruges baade i Kirken og Hjemmet. Men Lavrentsen misligholdt sin Forpligtelse, og da Arbejdet gik i Langdrag, gled det over i andre Hænder. Det 1714 oprettede Missionskollegium, der var bestemt til at virke i Hedninge-Missionens Tjeneste, udvidede sin Virksomhed ogsaa i Retning af en indre Mission, og alle Vegne fra fik det da Klager over, at det var ikke muligt at skaffe sig en Bibel, da de gamle Oplag var for længe siden opbrugte, og ingen ny Udgaver blev besørgede. Kollegiet ansøgte da Regeringen om og fik dens Tilladelse til at lade hele Bibelen eller Dele af den trykke, og nu begyndte der en Konkurrence imellem dette og den nævnte Bogtrykker, der sad inde med sit Privilegium, saa at der i Tidsrummet 1717-28 udkom ikke færre end 6 Udgaver af Bibelen; men begge Konkurrenter lagde den Svaningske Oversættelse til Grund for deres Udgaver. Da Vajsenhuset 1727 var bleven stiftet og underlagt Missionskol-

legiet, overførtes snart Bibeltrykningen paa det, der efter sit tyske Mønster blev udrustet med et Bogtrykker-, Bogbinder- og Boghandler-Privilegium, og fra 1728 udsendte det da det ene Oplag efter det andet. Dets Udgaver blev imidlertid ikke altid uanfægtede, og navnlig blev der i den skarpe Strid mellem Ortodokserne og Pietisterne draget frem, at Præsten Enevold Ewald, som var Sjælen i Vajsenhusets Virksomhed, havde 1732 besørget en Udgave i Lighed med den Halleske af Francke, hvor der var tilføjet Parallelsteder. Ewald maatte selv indrømme, at der i den var indløbet mange Fejl, fordi han ikke havde slaaet Parallelstederne efter; men hans Modstandere paastod tillige, at de ikke blot var unøjagtige, men at han igennem dem havde villet indsmugle Pietisternes Yndlingstanker. Dette gav Anledning til, at det blev overdraget det teologiske Fakultet at gennemse og rette Udgaven og det saaledes rettede Oplag udkom da 1736.

Imidlertid havde Kristian VI 1731 besteget sin Faders Trone, og nu kom Pietismen til Hoffet og til Højbords. General-Kirke-Inspektions-Kollegiet blev oprettet, og det varede ikke længe, inden dette henvendte sin Opmærksomhed paa Bibeloversættelsen. 1739 blev der nedsat en Kommission, bestaaende af de teologiske Professorer H. Stenbuch, Markus Wøldike og J. Fr. Reuss, den lærde Græker og Historiker Hans Gram og Professoren i østerlandske Sprog J. Ch. Kall. Det meget udførlige Kongebrev foreskrev i det enkelte, hvorledes Kommissionen skulde arbejde. Til Grund skulde lægges den sidst rettede Udgave, som nærmere skulde gennemgaas og om fornødent ændres. Enhver af Medlemmerne maatte til Hjælp tage en Præst, inden eller uden Byen, som han havde Tillid til, og en „habil Studiosus“, der til Løn blev lovet snarlig Befordring; derhos skulde Præsten ved Vajsenhuset Enevold Ewald alle Tider overvære Kommissionens Fællesmøder, af Hensyn til hans „med den trykte Version hafte Arbejde og om den

Grund havende Videnskab". General-Kirkeinspektions-Kollegiet skulde have Overtilsynet med Arbejdet, for „at faa vor danske Bibelversion bragt til den Fuldkommenhed, at den paa godt og forstaaeligt Dansk udtrykker Grundtekstens rette Mening og *emphasis*. Der blev givet Kommissionen tre Aar til at fuldføre Værket, og Hensigten var da, at denne Udgave skulde avtoriseres til eneste Brug i Kirken og Skolen. Men det gik ikke efter Ønske; efter at de tre Aar var forløbne, udkom „de fire Evangelier og Apostlenes Historie" og mere af Kommissionens Arbejde oplevede Kristian VI ikke at se fuldført. Først 1748 kom den øvrige Del af det Ny Testamente, og 1752 de fem Mosebøger, men dermed gik Værket ogsaa i Staa. Kommissionen havde bestaaet af altfor mange Medlemmer, og H. Gram klager i sine private Breve tidt over dens Langsomhed og de smaalige Disputer, hvormed de spildte Tiden, naar de kom sammen. Hvad der blev udgivet som Prøve, vandt heller ikke Bifald; man fandt, der var forandret for meget i det gamle, uden at det dog kunde kaldes en ny Støbning, hvad der skulde erstatte det, og man ansaa det ligefrem for et Held, at Kristian VI var bleven kaldt bort, førend han havde faaet den ny Redaktion slaaet fast som den avtoriserede. Kommissionens Medlemmer var efterhaanden døde bort, og dens Arbejde fik ingen Betydning. Man vedblev at optrykke Bibelen efter den en Gang gængse Svaningske Redaktion med de lempelige Ændringer, der sidst var foretagne og Trykningen af Bibelen var allerede gleden over i Vajsenhusets Hænder, inden det 1740 fik den Eneret, det til den Dag i Dag er i Besiddelse af.

Ved kgl. Resolution fik det udelukkende Ret til at trykke danske Bibeler og Ny Testamenter med alle Slags Skrifter og i alle Slags Formater „saa at ingen anden maa understaa sig, enten selv at eftertrykke eller anden Steds eftertrykte at indføre og faldholde".

Skønt den Svaningske Tekst, som Vajsenhuset lagde

til Grund for sine Oplag, egenlig aldrig var bleven avtoriseret, fik den i Tidens Løb et officielt Præg; men Forkærligheden for den gamle Oversættelse var ingenlunde uddød i Folket. Ikke alene i Sønderjylland men ogsaa anden Steds holdt man trofast ved den, og ligesom flere Udgaver efter Kirkebibelen tidligere var udkomne, bestemte Vajsenhusets Bestyrelse sig ogsaa til at optrykke den. Anledningen var uden Tvivl den, at en Købmand i Hobro L. Kr. Stistrup og hans Hustru i deres Testamente 1749 havde bestemt en Sum til Anskaffelse af Bibler, som skulde skænkes til Fattigfolk og havde gjort den udtrykkelige Bestemmelse, at Missions-Kollegiet til dette Brug først skulde besørge en ny Udgave af Kristian IV's Kirkebibel, der senere flere Gange var optrykt som Kongernes Hus- og Rejse-Bibel, „fordi, hedder det, den er tydeligst og forstaaeligst for den gemene Mand, og af dem hidtil mest brugt"; siden blev denne optrykt flere Gange og benyttes endnu til en aarlig Uddeling fra Vajsenhuset.[27])

2. *Private Bibeloversættelser.*

Ved Kristian VI's Død (1746) kom ikke alene en ny Konge, men ogsaa en ny Tidsaand paa Tronen. Den sprang vel ingenlunde som Atene fuldt rustet ud den Gang, men havde lidt efter lidt arbejdet sig frem og blev kun holdt tilbage, da Pietismen sad ved Roret. Det var den Forstandsretning, som havde sin navnkundigste Repræsentant i Holberg, og siden i Pagt med Vantroen, der hos os ligesom i Udlandet mere og mere gjorde sig gældende, paa det teologiske Omraade affødte Rationalismen. Det var denne Forstands-Kristendom, der i Slutningen af det 18de og et Stykke ind i 19de Hundredaar gav Tonen an, selv om baade den ældre Ortodoksi og den yngre Pietisme vedblev at have sine Talsmænd, og hvad den sidste angaar, i Almuen

sin ikke ubetydelige Virkekreds. Den kølige Tidsaande satte ogsaa sit Mærke paa Bibelarbejdet og Bibellæsningen, som en yngre Forfatter (J. Møller) skriver: „I Frederik V's Tid begyndte Indifferentismen at udbrede sig i Danmark, Bibelen fandt færre Læsere, og imod Slutningen af det 18de Aarhundrede ophørte næsten ganske Vajsenhusets Udsalg af Bibler. Da Bibelselskabet oprettedes 1814, erfarede man paa Bogladen, at der i flere Aar næppe var solgt en Snes Bibeler."

Da Vajsenhuset havde faaet sit Monopol paa at lade Bibelen trykke, ophørte al Udgivelse af enkelte Bøger, der tidligere havde været temmelig hyppig. Med Undtagelse af et Par Udgaver af Davids Salmer holdt man sig til hele Bibler og Nytestamenter. Og med samme Monopol afsluttedes Regeringens Omsorg for Bibeloversættelsens Forbedring, der med større eller mindre Varme under de foregaaende Konger havde lagt sig for Dagen. Alle Forsøg i den Retning blev overladt private Bestræbelser, og det fattedes da heller ikke paa saadanne i Slutningen af Hundredaaret. De mærkeligste bliver hver paa sin Vis Bastholms og Høegh-Guldbergs Oversættelser af det Ny Testamente.

En Forgænger, kan man gærne sige, havde de haft i Nik. Edinger Balle, der 1772, efter i flere Aar at have studeret i Udlandet, blev kaldet til Universitetet som teologisk Professor og udgav som saadan til Brug ved sine Forelæsninger 1777 en Oversættelse af Pavli Breve til Galater, Efeser og Filipenser-Menighederne, der syv Aar senere udkom forøget med Kolossenser og Tessaloniker-Brevene, under Titel „Pavli mindre Breve"; og hvad der her næsten har større Betydning, var, at han udgav sine Bibellæsninger over Mattæos Evangelium og Apostlenes Gerninger, hvor han vel lægger Vajsenhusets reviderede Oversættelse til Grund, men i de Forklaringer, han føjer til, giver ypperlige Anvisninger til en bedre, der paa én Gang vidner om grundigt Kend-

skab til de gamle Sprog og et godt Øre for Modersmaalets Renhed og Velklang.

Kristian Bastholm, hvem Grundtvig i sin lille Verdenskrønike af 1812 kaldte én af „Øernes Fuldmægtige“, blev Tidens kirkelige Mærkesmand i Slutningen af det 18de Hundredaar. Han var det klareste Udtryk for Tidens Smag i denne Retning og fik som frugtbar Skribent og gejstlig Taler stor Indflydelse paa at danne denne Smag. Hans Formaal var at forsvare Kristendommen, men han vilde gøre sig dette Forsvar muligt ved at fjærne alt det, der kunde støde den dannede og oplyste Samtid, saa hvad der blev tilbage, var rigtignok en temmelig tør Moral og det er meget betegnende sagt om ham, at han begyndte med en Lovtale over Messias, men endte med en Anbefaling af den stoiske Visdom. Indenfor hans omfattende Skribent-Virksomhed faldt da ogsaa en Oversættelse af det Ny Testamente (1780) og et Udvalg af det Gamle Testamentes Skrifter (1792). Begge er rigelig forsynede med forklarende Anmærkninger, der med overflødig Tydelighed viser hans og den dannede Samtids religiøse Standpunkt. Allerede Tilskriften i det Ny Testamente „Til Kongen“ er karakteristisk. Den er stilet til den sløve, man maa vel sige vanvittige, Kristian VII, og til ham skriver hans Konfessionarius: „Stormægtigste, allernaadigste Arve-Herre og Konge. Det er Deres Majestæt, som Forsynet satte til at være ikke alene Statens men Religionens Beskytter; det er under Deres Majestæts aarvaagne Varetægt, at begge Dele opholdes og blomstre“ osv. Da Religionen er Statens sikreste Grundvold, og det Ny Testamentes Bøger igen er Religionens Grundvold, saa maa der skaffes en forstaaelig Oversættelse af disse, og det er nu dette Forfatteren vil bestræbe sig for, ved at levere en selvstændig Oversættelse, uafhængig af alle tidligere danske og fremmede.“ Det var altsaa Kr. Bastholm, der nu vilde lægge den solide Grundvold, hvorpaa Religion og Stat hvilede. Saadan Tale stødte ikke Samtiden, men man

kan forstaa den Forfærdelse, hvori Grundtvig vaagnede op, da han fik Øje paa, hvilket Uføre den gængse Skriftteologi havde ført Tidens Tankegang ud i; og nu fristes vi til at sige, det var ikke alene Kongen, der var vanvittig, men hele Folket var det, eller i alt Fald dets Ordførere.

Bastholm var jo en lærd Mand og hans Oversættelse kan vel i adskillige Enkeltheder have sine Fortrin for den gængse, hvorhos de fortløbende Anmærkninger give flere gode, historiske Oplysninger, men om det end ikke er Forfatterens bevidste Hensigt, saa gaar det for en stor Del ud paa at udvande og afmatte Tekstens Mening. Næsten endnu mere karakteristiske er de „Udvalgte Stykker af det Gamle Testamente, oversatte efter Grundsproget og oplyste med Anmærkninger“, som „Dr. i Teologien, Hs. kgl. Majestæts Konfessionarius og første Hofprædikant“ tolv Aar efter lod følge. De indledes med en udførlig Tilskrift til Læserne, der begynder: „Nærværende Skrift viser, at jeg er ikke af deres Mening, hvilke anse det Gl. Testamentes Bøger for overflødige og unyttige for Kristne. Jeg vil gærne tilstaa, at den kristne Religion tabte intet af sin guddommelige Anseelse, intet af den Kraft, hvormed den virker til Forstandens Oplysning, Viljens Forbedrelse og Hjærtets Roliggørelse, om vi end ikke havde én eneste af Jødernes hellige Bøger.“ Derefter fremhæves forskellige Grunde, hvorfor disse dog ikke er helt overflødige, men kan være til adskillig Gavn for de Kristne; dog er de ikke alle lige vigtige og Forfatteren tror, at gøre kristne Læsere en ikke ganske ubetydelig Tjeneste, ved at have udvalgt de Steder, der har en frugtbar Indflydelse paa Forstanden og Hjærtet. I Mosebøgerne og de øvrige historiske finder han kun lidet, der kan være af Betydning for de Kristne; det samme gælder om det „høje, gejstlige Digt“ Jobs Bog. Davids Salmer er vel helt igennem en fortræffelig Samling, men de kan dog ikke alle synges med Opbyggelse af Kristne og Forfatteren gør derfor et lille

Udvalg, med Undskyldning for, hvad der muligvis kunde støde deri. I de profetiske Bøger angaar det meste alene Jøderne, men han hævder dog, at der findes Messianske Spaadomme, som har Betydning for os, og navnlig atten, „flere kan jeg ikke finde“. Kan andre bevise, der er flere, vil han med Fornøjelse antage dem, og kan nogen vise, at der blandt de atten er uægte, vil han „med samme Fornøjelse udslette dem“ i en ny Udgave af sit Værk. Af Salomons Skrifter har han forbigaaet Højsangen, men optaget Ordsprogene og Prædikeren fuldstændig, saa de udgør en Tredjedel af hele Bogen, fordi de er „helt igennem moralske af deres Indhold og vigtige ikke mindre for Kristne end for Jøder“. Den antydede 2den Udgave blev der imidlertid ikke Brug for. Bastholms Skrifter fandt vel altid en vid Læserkreds i den dannede Samtid, men dennes Trang til at bruge vore hellige Skrifter, var ikke stor, og hvem der følte den, følte sig ikke tilfredsstillet ved hans Oversættelse.

Af en helt anden Betydning var Ove Høegh Guldbergs Arbejde. Han var selv en troende Kristen, og naar han stundum talte Tidens Tungemaal, (f. E. i Fortalen til den „aabenbarede Teologi“: „jeg har søgt at vise den yndige Overensstemmelse mellem Fornuft og Skrift“) da betød en saadan Talemaade i hans saa vel som i Balles Mund, hvor den ogsaa kan forekomme, ikke det samme som i Bastholms eller deres, der tænkte som han; thi naar det kom til Stykket, vilde de første dog have, at Fornuften skulde bøje sig under Troens Lydighed, medens de sidste egenlig ikke undte Troen mere end det afgnavede Ben, som Fornuften tilkastede den. Guldbergs Oversættelse af det Ny Testamente var et modent Arbejde, hvorpaa han havde anvendt en Menneskealder, og da han var udtraadt af Statsstyrelsen, fik han i Aarhus Lejlighed til at lægge sidste Haand paa Værket, saa at det, efter at han i de tre sidste Aar alene havde rettet og filet paa Sproget, kunde udkomme 1794. Han var nemlig ikke alene en lærd Teolog, der var godt

hjemme i Grundsproget og gjorde sig den største Flid for at faa de græske Ord og Vendinger rettelig udtrykte, men det laa ham ikke mindre paa Hjærte, at Modersmaalet kom til sin Ret, saa det ikke slavisk fulgte det fremmede, men paa sin ejendommelige Maade gengav Meningen. Frugten af denne nidkære Flid er da ogsaa bleven, at skønt Guldbergs Oversættelse af det Ny Testamente, efter 100 Aars Forløb, ikke kan tilfredsstille alle vore Krav, saa har den beholdt sin store Værdi og vil til alle Tider i det enkelte kunne yde samvittighedsfulde Oversættere en god Vejledning.

V
Vækkelsen og Fornyelsen
i det 19de Hundredaar.

Det var kendeligt, at ved Overgangen til det 19de Hundredaar var Vurderingen af vore hellige Skrifter sunket til et meget lavt Standpunkt. Den umiddelbare Aarsag hertil var nu vel ikke just den Maade, hvorpaa Rationalisterne omtalte og behandlede dem, da denne snarere var Virkning end Aarsag; men den tjente dog mere til at sænke end til at løfte denne Vurdering. Den smidige Bastholm var en god Repræsentant for den rationalistiske Brug af Skriften; men ved hans Side i samme Lejr stod jo mere alvorlige Mænd, som f. E. den senere Stiftsprovst H. G. Clausen, og den Del, de kunde bruge af Bibelen, satte de ogsaa Pris paa. Men udenfor denne snævrere teologiske Kreds havde i Forbindelse med den store Omvæltning i Tidens Tankegang, som kom til Udbrud i den franske Revolution, Vantroen rejst en Storm imod al Kristendom, og udsendt en Strøm af Had og Forhaanelse imod de Kristnes hellige Skrifter, som Grundtvig sang ved F. V. Reinhards Grav:

To Hundredaar hinanden jog,
og daglig blev det værre;
de Bibelfjenders Tal tiltog
og Vennerne blev færre.

Imidlertid havde Revolutionens Rædselsgerninger og de paafølgende blodige Krigsaar rystet mange op af den sløve Ligegyldighed, og man begyndte at se sig om efter Midler for at raade Bod paa de Ulykker, som man følte, nærmest var udsprungne af Tidens Vantro og Fornægtelse af alt aandeligt. Ligesom denne havde samlet sig i fnysende Had og Spot mod Bibelen, er det ret betegnende, at de, der vilde raade Bod paa Skaden også henvendte deres Opmærksomhed paa den, for at søge det rette Lægemiddel, idet de stolede paa, at jo mere udbredte og bekendte vore hellige Skrifter blev, des bedre Bolværk vilde de danne imod Vantroens frembrydende Strøm.

Det var i England, man i Begyndelsen af Hundredaaret fattede den Tanke at stifte et Selskab, der satte sig til Opgave at udbrede de hellige Skrifter, og dette saakaldte Bibelselskab fandt hurtig Genklang og havde i 10 Aar været i fuld Virksomhed trindt om paa Fastlandet, inden det naaede her til os.

1. *Bibelselskabet og Revisionen af det Ny Testamente.*

(1814—19).

Den der gav Stødet til, at der ogsaa blev oprettet et dansk Bibelselskab, var en engelsk Præst Henderson, der opholdt sig et Par Aar i København for at besørge en islandsk Bibel, og hans Iver vandt Genklang hos formaaende Mænd; der udgik en Indbydelse til Københavns Borgere underskreven af Biskop Münter og flere ansete Mænd, hvoriblandt de teologiske Professorer og Præsten J. P. Mynster, og i Foraaret 1814 blev Selskabet stiftet og fik kongelig Stadfæstelse. Det blev strags vedtaget som ufravigelig Regel, at Selskabet kun skulde uddele den

gængse Bibeloversættelse uden alle Anmærkninger eller Forklaringer, for ikke at vække Splid. Men nu rejste det Spørgsmaal sig snart, om der dog ikke først maatte sørges for en bedre Oversættelse, og man foreløbig maatte nøjes med at give et Udtog af det Gl. Testamente. Hvad det første Punkt angik, udvirkede man en Kommission nedsat, der fik kgl. Bemyndigelse til at gennemse og foretage fornødne Rettelser i den sædvanlige Tekst, hvor der fandtes aabenbare Fejl. Kommissionen kom til at bestaa af Biskoppen, den lærde Kirkehistoriker Fr. Münter, Gehejmearkivaren, Islænderen Thorkelin, de tre teologiske Professorer, Peter Erasmus Müller, Münters Eftermand paa Bispestolen, Filologen Børge Thorlacius, der nogle Aar var optaget i det teologiske Fakultet, og den frugtbare kirkehistoriske Forfatter Jens Møller, samt den berømte Arkæolog P. O. Brøndsted, og den opgaaende Stjærne, Præsten fra Spjellerup, Jakob Peter Mynster, der kort i Forvejen var kaldt ind til København som Kapellan ved Frue Kirke, men allerede indtog en ansélig Stilling, ligesom han ogsaa fik en overvejende Indflydelse paa Revisionen af det Ny Testamente. Arbejdet blev fuldført 1819 og approberet, saa fra nu af optoges denne reviderede Oversættelse i Vajsenhusets Udgaver af Bibelen.

Det havde været Tanken, at det Gl. Testamente skulde underkastes et lignende Gennemsyn, men da dette stødte paa for mange Vanskeligheder, blev Planen opgivet, og det blev overladt private Mænds Arbejde. Præsten i Købeløv, Dr. teol. Rasmus Møller, Digteren Povl Møllers Fader, hidtil bekendt som en lærd og smagfuld Oversætter af latinske Klassikere, og Professor Jens Møller søgte i Forening at raade Bod paa det Savn, der føltes ved den gængse Oversættelse af det Gl. Testamente, og som gjorde, at dets Læsning næsten var umulig for Lægfolk. De udgav da det Gl. Testamentes poetiske og profetiske Skrifter, hvoraf de første (Jobs Bog og Davids Salmer) blev besørgede af J. Møller,

(1828), og de sidste af R. Møller (1829). De havde lagt de Wette's Udgave af den hele tyske Bibel til Grund, og man fandt, at om det end ikke var noget særdeles udmærket Arbejde, saa var det dog brugbart, især for Præster, men uden for deres Kreds fandt det vist heller ikke megen Udbredelse.

2. *Lindbergs Bibeloversættelse.*
(1836.)

Større Opmærksomhed vakte det, da Mag. J. Kr. Lindberg ved Reformationens Jubelaar 1836 anmeldte og Aaret efter begyndte at udgive en ny Oversættelse af hele Bibelen. Dette Foretagende hilstes med oprigtig Glæde af hans Vennekreds, men denne var just ikke meget stor. Lindberg havde fra ung af særlig lagt sig efter de orientalske Sprog og vundet saa godt et Navn paa dette Omraade, at ingen tvivlede om, han maatte være Professor-Æmnet, naar Pladsen blev ledig ved Universitetet, men 1825 brød Kirkekampen løs, og da den unge Adjunkt ved Metropolitanskolen med sin skarpe Pen og sin sønderlemmende Kritik saa afgjort stillede sig paa Grundtvigs Side, blev han en Umulighed som kgl. Embedsmand. Som Privatmand fortsatte han sin literære Polemik og sad i en stor Virksomhed som trofast Ven og Vejleder for „de opvakte" trindt omkring i Landet, der paa adskillige Steder var Genstand for Embedsstandens Forfølgelse. Men derfor glemte Lindberg ikke sit Yndlingsstudium eller de Sidegrene, som kunde knyttes dertil, og den modne Frugt af hans Flid blev Oversættelsen af det Gamle Testamente. Det var hans Plan at udgive hele Bibelen med udførlige Anmærkninger og Oplysninger, og der er ingen Tvivl om, at det rige Lærddomsfond, der stod til hans Raadighed, vilde have givet disse en ganske særdeles Betydning. Saa vidt naaede han imidlertid ikke. Det Gamle Testamente fik han fuldført (1837—1853) og senere fulgte ogsaa det

Ny (1856), men paa en Tid, da hans Kræfter begyndte at svækkes. Anmærkningerne og Oplysningerne udeblev desto værre.

Denne Oversættelse, som var tilegnet „Herrens nidkære Tjener Nik. Fred. Sev. Grundtvig, Ordets frivillige Forkynder, Aandens Ypperstepræst i Norden, og med ham alle mine Trosbrødre af den danske Tunge", blev modtaget med Tak i de kristelige Kredse, der ikke var bange for Lindbergs Navn, saa at Sønnen, Niels Lindberg, allerede 1866 maatte besørge en ny Udgave. Efterhaanden vandt denne Oversættelse ogsaa større og større Anerkendelse i videre Kredse, og en lærd Orientalist udtalte (1858) „at dette Værk vel lader en Del i Nøjagtighed tilbage at ønske, men at det dog, hvad Stilens Kraft og Livlighed angaar, er for Øjeblikket den bedste danske Bibeloversættelse, der vistnok vil bidrage meget til den hellige Skrifts Udbredelse som Folkebog, og i al Fald fortjener at lægges til Grund og i mange Henseender tages til Mønster for en mulig tilkommende Oversættelse".[28])

Men Lindbergs Pen var kommen altfor stærkt paa Kant med, hvad der var gængse og gældende i Statskirken og den literære Verden, til at den ikke skulde ægge Kritiken, og denne havde heller ikke vanskeligt ved at finde forskellige Særheder i Stilen, som den kunde kaste sig over, f. E. den berømte „Rødgrød", for hvilken Esav solgte sin Førstefødselsret. Men man følte ogsaa Trang til med mere positive Skridt at svække den ny Oversættelses Betydning. Den livlige Biskop, Nik. Faber, i Odense foreslog saaledes Regeringen at lade foranstalte en ny Oversættelse af det Gamle Testamente, der skulde udgaa fra hele den danske Gejstlighed, saaledes at det blev delt i visse Afsnit, og hvert Stifts Præsteskab fik sin Del at bearbejde. Forslaget var noget vindigt, og blev da ogsaa til Vind. Ligeledes stod det vist ogsaa i umiddelbar Forbindelse med at Lindberg bebudede sin Oversættelse, da det teologiske Fakultet indgav et Andragende til Regeringen, hvori

Hohlenberg og Engelstoft tilbød at besørge en revideret Oversættelse af det Gamle Testamente, og 1837 blev der ogsaa i det Øjemed nedsat en Kommission, som bestod af Biskop Mynster og de fire teologiske Professorer, foruden de to ovennævnte, tillige H. N. Clausen og C. E. Scharling.

3. *Officielle og private Bidrag til en ny Bibeloversættelse.*

Den nedsatte Kommissions Virksomhed indskrænkede sig til efter 8 Aars Forløb (1845) at udgive „Prøver af en ny dansk Oversættelse af det Gamle Testamente", som indeholdt de første 14 Kapitler af Jobs Bog, et Udvalg (27) af Davids Salmer og Profeten Amos oversatte af Hohlenberg, Profeterne Joel, Mika og Haggai af Engelstoft, og Visdommens Bog oversat af Scharling.

Samme Aar begyndte et privat Foretagende, der gik raskere fra Haanden end baade Lindbergs og Regerings-Kommissionens, saa i Løbet af to Aar forelaa hele Bibelen i ny Oversættelse. En jødisk Forlægger havde nemlig opfordret Dr. Chr. Kalkar til at besørge en Pragtbibel, der skulde smykkes med Billeder. Denne gik ind paa Forslaget og valgte til Medarbejdere: Præsten Fr. Helveg, der oversatte det Gl. Testamentes historiske Bøger fra Dommerne, Salmerne, de 12 mindre Profeter, Pavli Breve og Johannes' Aabenbaring; Professor C. Hermansen, der oversatte de to Profeter Esekiel og Daniel, og Kand. C. Levinsen, senere Præst ved Trinitatis Kirke, som oversatte de fire Evangelier, Apostlernes Gerninger og Johannes' Breve. Resten besørgede Udgiveren selv, og som sagt i Løbet af et Par Aar var Pragtbibelen færdig; men denne ny Oversættelse fandt ikke megen Paaskønnelse og er gaaet temmelig sporløst forbi.[29])

Regerings-Kommissionen hørte man intet videre til, og da Bibelselskabet fandt, det trak i Langdrag med at

faa en ny Bibeloversættelse, foreslog det Kultusministeriet, at overdrage Arbejdet til en enkelt Mand, Professor Hermansen, der som Prøve skulde udgive Salmerne og Esaias. Ministeriet gik ind paa Forslaget og ophævede Regerings-Kommissionen 1850. De paatænkte Prøver udkom ogsaa, Salmerne 1862 og Esaias 1865. Men førend den sidste saa' Lyset, havde en anden Orientalist givet Prøver af det Gl. Testamentes poetiske og profetiske Skrifter.

Da det Monradske Ministerium 1864 var bleven opløst, fik dets Chef atter den lange Dag til Raadighed og ved at gennemgaa sine Papirer, stødte han paa en Oversættelse af de første 100 Salmer, som han havde udarbejdet for 13-14 Aar siden i Nykøbing Bispegaard. Dette Arbejde interesserede ham, og uden egenlig at have besluttet det, sad han midt inde i den Oversættelse, hvis Offentliggørelse begyndte med Profeten Esaias. Saaledes beretter D. G. Monrad selv i Forordet til denne Bog, og nævner derhos med Tak blandt tidligere Oversættelser „Biskop R. Møllers værdifulde Arbejde, samt Lindbergs, der har vundet saa almindelig Anerkendelse“, og endelig Hermansens ny Oversættelse, hvoraf han havde haft Korrektur-Arkene til Afbenyttelse. Inden Aarets Slutning fulgte Job og Salmerne, men Forfatterens Haab om, i det mindste at faa det Gl. Testamentes poetiske og profetiske Skrifter færdige, blev ikke opfyldt, da han kort efter forlod sit Fædreland og ved sin Hjemkomst savnede Lejlighed eller Lyst til at offentliggøre Fortsættelsen, der synes at have ligget færdig. Værket er i alle Maader smukt udstyret og efter kyndiges Dom en nøjagtig og smagfuld Oversættelse, der gengiver saa vel Profeten som de to poetiske Skrifter i bunden Stil, d. v. s. i rytmisk Recitativ, der kan tiltale et æstetisk dannet Øre, men uden Tvivl gør Bogen mindre skikket til opbyggelig Læsning for jævne Lægfolk.

Den paatænkte Revision af det Gl. Testamente blev fortsat ved, at Arbejdet overdroges til Lic. C. Rothe

og Dr. Kalkar, under Tilsyn af Biskop Martensen og Professor Hermansen, og under de to nidkære og ihærdige Mænds Hænder skred det saa godt frem, at Revisionen var fuldført 1871, og Vajsenhuset kunde fra den Tid i sine Udgaver optage ogsaa det Gl. Testamente i revideret Skikkelse. Om det Ny Testamente blev der ikke Tale, da man fandt Revisionen fra 1819 tilfredsstillende, og Biskop Mynsters ansete Navn bidrog vel sit til, at man her foreløbig ikke kunde tænke sig nogen Forbedring.

Det var imidlertid dog ikke alle, der var tilfredse med denne Revision, og der fremkom ikke sjælden ny Anker over de Fejl og Unøjagtigheder, der findes i den. Dette har ført til, at der atter sidder en Kommission, under Biskop Fogs Forsæde, bestaaende af Stiftsprovst Rothe, to teologiske Professorer P. Madsen og Sthyr, senere Biskop, samt Filologen Professor J. L. Ussing, som har faaet den Opgave at underkaste ogsaa det Ny Testamente et omhyggeligt Gennemsyn.

Dr. Skat Rørdam har ikke villet oppebie Udbyttet af Kommissionens Arbejde, men har foretrukket at gaa sin egen Vej. Paa denne har han begyndt og næsten fuldført sin Oversættelse af det Ny Testamente efter Grundteksten, ledsaget af korte og klare Anmærkninger til at oplyse samme, og der er sikkert mange, der glæde sig til at se dette Værk fuldført.

Naar man har gennemgaaet vor Bibeloversættelses Historie og lagt Mærke til de Bestræbelser, der til de forskellige Tider har gjort sig gældende og som i det mindste var dem, den enkelte Tidsalder særlig lagde Vind paa, da ser man, at der kendelig har været tre Hovedformaal oppe, som har præget de forskellige Tider og deres Tankegang. Først var det Oversætterne om at gøre, fremfor alt, at Lægfolket ret skulde kunne forstaa

og drage Nytte af, hvad de hellige Skribenter havde sagt paa de gamle, os fjærntliggende Sprog; derefter gjorde Oversætterne sig særlig Flid for at gengive disse Sprogs Ord og Vendinger saa nær som muligt, selv om de løb Fare for at voldføre Modersmaalet og lade det blive dunkelt, stundum uforstaaeligt for Menigmand; endelig kom en Tid, hvor det syntes at være bleven Hovedbestræbelsen at faa de hellige Skrifter udbredte i det størst mulige Antal Eksemplarer, enten saa Oversættelsen var god eller daarlig, læselig eller ulæselig. Denne Tid ligger tæt op til vor og er ikke endnu afsluttet, men dog maa det siges til dennes Ros, at de to første Formaal er med Styrke vaagnet op, og med de i Sammenligning med Fortiden rigere Midler der nu staa de Skriftlærde til Raadighed, er der gjort værdifulde Forsøg paa at forene dem begge, baade at give en tro Oversættelse af Grundteksterne, og at give dem paa en Maade, der lader Modersmaalet komme til sin Ret, saa det beholder sit hjemlige Tonefald.

Anmærkninger.

---

1) (S. 4) A. Huitfeld, Folioudg., II, S. 1546.
2) (S. 4) Kr. Pedersens Danske Skrifter I, S. XIII.
3) (S. 5) Købh. Videnskab. Selskab. Skrifter II, S. 1-22; jf. Ny danske Magasin IV, S. 317.
4) (S. 6) C. Molbech, Den ældste danske Bibeloversættelse, 1828, S. 573.
5) (S. 7) Kirkeaarets Søndags-Evangelier med Udlæggelse (i C. J. Brandt, Dansk Klosterlæsning fra Middelalderen I) S. 57.
6) (S. 8) sm. Bog, Forordet, S. IV ff.; jf. Gl. dansk Læsebog, S. 112 ff.
7) (S. 9) Karen Ludvigsdatter Rosenkrans's Tidebog (i Lunds Univ. Bibliotek.)
8) (S. 10) Kr. Pedersen, Danske Skrifter II, S. 306.
9) (S. 11) sm. Bog I, S. 22 og S. 51.
10) (S. 15) P. Eliæ, Danske Skrifter I, S. 90.
11) (S. 18) C. Henderson, A dissertation on H. Mikkelsen's translation of the N. T. 1813; C. Molbech, De danske Bibeloversættelser fra det 16de Aarhundrede, 1840; Allen, De rebus Christiani II exsulis commentatio I, 1844, samt „Breve og Aktstykker til Oplysning af Kristiern II og Frederik I's Historie".
12) (S. 21) C. Molbech, De danske Bibeloversættelser fra 16de Aarhundrede. S. 54 ff.
13) (S. 24) Kr. Pedersen, Danske Skrifter III, og C. J. Brandt, Om Lundekanniken Kr. Pedersen og hans Skrifter, 1882, S. 188 ff.; jf. C. Molbech, De danske Bibeloversættelser i 16de Aarh., 1840, S. 41 ff.
14) (S. 27) Kr. Pedersen, Danske Skrifter IV og C. J. Brandt, Om Lundekanniken Chr. Pedersen og hans Skrifter, S. 211, ff.; jf. C. Molbech, De danske Bibeloversættelser i 16de Aarh., S. 59, ff.

15) (S. 30) M. Wøldike: I Købh. Vidensk. Selsk. Skrifter I, 1745, S. 12 ff., C. Molbech, Danske Bibeloversættelser i 16de Aarh., S. 63 ff.

16) (S. 31) Ny kirkehist. Samlinger VI, S. 433.

17) (S. 32) C. Molbech, Danske Bibeloversættelser i 16de Aarh., S. 70.

18) (S. 36) C. J. Brandt, Om Lundekanniken Kr. Pedersen og hans Skrifter, 1882, S. 324, ff., hvor flere Prøver til Sammenligning er anførte; jf. C. Molbech, De danske Bibeloversættelser i 16de Aarh. 1840, S. 71 ff.

19) (S. 44) Holg. Rørdam, Københ. Universitets Hist. 1537—1621, II. S. 240 ff.; og Ny kirkehist. Saml., I, S. 202 ff., hvor Aktstykkerne udførlig meddeles.

20) (S. 50) P. W. Becker, De J. P. Resenii versione danica S. S. 1831; C. T. Engelstoft, Nyt teol. Tidsskrift VII og A. F. Mehren smsts IX, jf. H. Rørdam, Ny kirkehist. Saml. VI og Universitetets Hist. III.

21) (S. 51) H. Rørdam, Ny kirkehist. Saml. VI, S. 417, ff.

22) (S. 52) Johan Monrads Selvbiografi udg. af Birket-Smidt 1888, S. 29.

23) (S. 53) Ny kirkehist. Saml. VI, S. 424, ff.

24) (S. 55) L. Helveg: Danmarks Kirkehist. efter Reform. I, (2. Udg.) S. 470 ff.; jf. Birkerods Dagbøger, udg. af C. Molbech, S. 122.

25) (S. 55) Jens Møller, Nyt teol. Bibliot., XVI, S. 259.

26) (S. 56) Giessing, Jubellærere III, S. 306.

27) (S. 62) J. Møller, Nyt teol. Bibl. XVI; C. T. Engelstoft, Nyt teol. Tidskr. VII; L. Helveg, Danm. Kirkehist. efter Reform. II, (2. Udg.), S. 30; Dansk Kirketidende 1852 Sp. 453.

28) (S. 71) Prof. A. F. Mehren, Nyt teol. Tidsskrift af Scharling og Engelstoft IX, S. 177.

29) (S. 72) L. Koch, Den danske Kirkes Hist. 1817—1854., S. 205.

INDHOLD.

Side.

MODERNE

KRISTENDOM.

EN BEKYMRET MANDS OVERVEJELSER.

KJØBENHAVN.

KARL SCHØNBERGS FORLAG.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.

1889.

De her i forkortet Oversættelse meddelte Overvejelser af „en bekymret“ tysk Kristen have vakt stor Opmærksomhed baade i Tyskland og Schweiz, og de fortjene ogsaa at prøves af danske og norske Kristne, selv om Udviklingen hos os er gaaet noget anderledes, og selv om vel de fleste nordiske Kristne, hvor de saa for Resten høre hen, i meget ville være uenige med Forfatteren.

Da Bogen udkom, bar den intet Forfatternavn, men det rygtedes snart, at den skyldtes Dr. R. Kübel, en af Tübinger-Universitetets Teologer, J. T. Becks Efterfølger og Discipel. Forf. af denne lille Bog deler sin Mesters Uvilje mod Foreningslivet, og danske Læsere ville paa flere Punkter mærke, at Prof. Kübel hører til den Kreds af tyske Kristne, der har stiftet Bekendtskab med S. Kierkegaards Skrifter og er paavirket ogsaa af ham. De Afsnit, som Oversætteren har udeladt, vedrøre Forhold, der ere særlige for Tyskland.

Fr. N.

Ved moderne Kristendom forstaar jeg alt det, hvori vor Tids Kristendom, i Overensstemmelse med Tidens Aand, paa ejendommelig Maade adskiller sig fra tidligere Tiders Kristendom. Og inden for det store Omraade, som hermed er betegnet, tager jeg væsentlig Sigte paa det, som i Nutiden fra deres Side, som bekende sig til og repræsentere den kristelige Verdensanskuelse, bliver øvet offentlig eller „virket“ med Eftertryk og med Krav paa netop at være kristeligt. At virke, skabe, yde, at bringe noget, ja noget stort, i Stand, eller i det mindste at ville det, — det er moderne; at vise sig og at vidne, at kæmpe og sejre, er moderne ogsaa paa Kristendommens Omraade. Alt, hvad der træder frem under Titlen: Arbejden for Guds Rige, kristelig Kultur, kristeligt Folkeliv, Kristendommens Udbredelse, Mission, i Særdeleshed indre, o. s. v. — alt dette danner da især den væsentligste Genstand for vor Prøvelse.

Vi tale altsaa ikke om Kristendommen selv, ɔ: om det, som Jesus Kristus ved sin Aand, sit Ord og sine Sakramenter virker i sine troendes Hjerter og Liv. Gud bevare os for at røre ved denne Helligdom og at kaste os over Jesu Kristi Virken med Kritikens Kniv. Og med et dybt taknemmeligt Hjerte stille vi udtrykkelig den Bekendelse i Spidsen for hele vor Undersøgelse: en saadan ægte Kristendom, det Liv, som Jesus har skabt, skorter det, Gud ske Lov, heller ikke paa i vor Tid. I denne Henseende sammenligne

vi heller ikke vor Tid med de svundne Tider, men overlade det til Herren selv at afgøre, om det blandt os staar bedre eller værre til end tidligere; i hvert Fald har Han altid de syv Tusinde, der ikke bøje Knæ for Baal. Og broderligt Haandtryk og Kys være givet dem, i hvilken Lejr de saa end findes.

Nej, her drejer det sig for os om det, som vor Tids Kristne, og blandt dem ogsaa ægte Kristne, dels føje til Kristi eget Værk som deres egen menneskelige Tilsætning, idet de desværre ofte anse denne sidste for vigtigere end det første, — dels sætte i Steden for dette. Vi fæste altsaa Blikket dels paa Sammenblandingen af det menneskelige og det guddommelige, af det verdslige og det himmelske, dels paa de Forsøg, som gøres paa at erstatte det guddommelige med det menneskelige, og særlig ville vi undersøge den Maade, hvorpaa bægge Dele foretages under Foregivende af, at det netop sker i Kristendommens Interesse. Vi fæste Blikket paa den Maade, hvorpaa saa mange moderne Kristne mene at maatte lade deres Kristendom træde for Dagen, og paa de Formaal, for hvilke de tro at maatte virke. Det og kun det bede vi, at man altid vil tænke paa, naar vi tale om moderne Kristendom; og ligeledes mene vi, naar vi tale om moderne Kristne, ikke Nutidens Kristne overhovedet eller som ægte Kristne betragtede, men netop betragtede som Repræsentanter for dette moderne Væsen.

Vort Spørgsmaal gaar nu ud paa følgende: Er denne moderne Kristendom ogsaa af ægte kristelig Oprindelse? Ægte kristeligt er efter vor Overbevisning kun det, som er i Overensstemmelse med det ny Testament. Alt, hvad der ikke kan bestaa en Prøve paa det ny Testaments Prøvesten, kunne Kristne ikke anerkende som i Sandhed kristeligt, om det end er nok saa godt ment, og om det end er udsprunget af englelig Kærlighed og Visdom.

At blive en Verdensmagt, ja Verdensmagten, er dog vel det egentlige Maal, hvorefter det, vi kalde moderne Kristendom, stræber. Allerede det, at den sætter sig dette Maal, er yderst betænkeligt; thi Kristi Rige vil ikke være af denne Verden, og Verdensherredømmet i den nærværende Tidsold kan kun opnaas af noget, som er af denne Verden. Men endnu mere betænkelig end Maalet selv er den Vej, ad hvilken dette søges naaet. Verdensherredømmet i vor Tidsold kan kun vindes paa verdslig Vis, med verdslige Vaaben. Hvem der vil føre Kristendommen til Herredømmet over Verden, maa verdsliggøre den.

Verdenskristendom, verdsliggjort Kristendom er ikke noget nyt, ikke noget ejendommeligt moderne. Og alligevel! Tidligere fandtes der en Dualisme, en Adskillelse mellem to Slags Kristendom: paa den ene Side den, jeg kunde kalde den egentlige eller den i snævrere Forstand kristelige Kristendom, og denne skyede baade i Teori og Praksis denne Verden endog alt for meget, og turde, ja skulde sky den; netop Talsmændene for den anden Slags Kristendom krævede dette af de fromme Kristne. — Paa den anden Side en Kristendom i videre Forstand, netop den Verdenskristendom, som ikke blot af Talsmændene for den første Slags, men næsten ogsaa af sig selv, i det mindste af sine ærligste Bekendere, slet ikke blev anerkendt som „egentlig“ eller „streng“ Kristendom. Det har været forbeholdt vor Tid at ophæve denne Dualisme, eller i det mindste at forsøge paa at ophæve den og bane Vej i vide Kredse for Ophævelsen af den. Dette er sket i to Henseender. Hvad der før udelukkende var den „snævrere“ Kristendoms Omraade, har nu ogsaa Kristendommen „i videre Forstand“ lagt Beslag paa; saaledes var det f. Eks. tidligere kun Pietisterne, siden ogsaa de Ortodokse, der gav sig af med Mission; i vor Tid kan man derimod være negativ Teolog og dog give

sig af med Mission[1]). — Ligeledes omvendt: Hvad der tidligere var Omraade for Kristendommen „i videre Forstand“, har nu ogsaa den „snævrere“ lagt Beslag paa; jeg minder kun om Deltagelsen i politiske Partikampe. For at bruge et mere omfattende Udtryk: Verdensflugt er ikke mere Skik ogsaa hos mange, maaske de fleste Kristne i snævrere Forstand.

Ja, der mangler ikke meget i, at den „snævrere“ Kristendom ogsaa er bleven „verdslig“. Bestandig mindre bliver Tallet paa dem, som virkelig fortjene Navnet „de stille i Landet“; sjældnere og sjældnere blive de, som finde deres Kristendom i — ved Siden af tro Pligtopfyldelse i det jordiske — at leve et tilbagetrukket Liv for deres Frelser og for Brødrene, at skue opad mod det hinsidige Jerusalem og at holde sig saa fjernt fra Verdens Larm som muligt. Endogsaa blandt dem, som man kalder Pietister, er der mange, som ere meget lidet „stille“; mange ere lige saa højrøstede som de andre, tit ogsaa endnu mere højrøstede end andre. Ofte hører man deres Raab paa Gader og i Stræder. Verdslige, timelige Forhaabninger, verdslige Fremgangsmaader, verdslige Manerer ere blevne raadende hos mange af dem. Og de sige, at det netop er i Kraft af deres Kristendom, at de saaledes ere opfyldte af „Verdensaand“, — man tillade dette Udtryk her i ny Betydning, — at det netop er deres Kristendom, der tilskynder dem til en saadan ægte moderne Optræden. Ja, — og det er netop derover, vi føre Klage, — der mangler ikke meget i, at Kristendommen selv, ɔ: det, som ikke alene Verdensmennesker, ikke alene den „verdslige“ Kristendoms moderne, liberale Profeter, men ogsaa gammeldags troende, fromme Folk anse for og forkynde som Kristendom, — er bleven verdslig.

[1]) Forf. sigter herved til de tyske og schweiziske Nyrationalister, der i den sidste Tid ogsaa have sat den ydre Mission paa deres Program.

En Mængde Mennesker, hvis Troslære endnu stadig er saa lidet moderne som muligt, have og følge en ægte moderne, af Tidsaanden mere eller mindre behersket Sædelære.

Tidens glædeligste Tegn er den vidt udbredte Hunger efter Guds Ord. Gud ske Lov og Tak for den! Paa mange Steder, i hele Egne og Lande, hvor der tidligere raadede Ligegyldighed, finde Evangeliets Forkyndere nu en modtagelig Jordbund og aabne Hjerter. Imidlertid — et paafaldende Ord, ikke sandt? — kan et kristent Menneske, der bedømmer alt ædruelig efter den hellige Skrift, ikke under alle Omstændigheder hilse selv en saadan vidt udbredt Hunger efter Guds Ord med glade Forhaabninger. I Følge Amos 8, 11—12 foreligger der muligvis i denne Hunger en Form for religiøst Liv, om hvilken Herrens frygtelige Ord gælder: I ville vel søge, men ikke finde. Men den Dom, at dette Ord opfyldes her, paa vort Slægtled, tilkommer det kun Gud og ikke noget Menneske at fælde. Vi paa vor Side maa, skønt vi holde os fuldstændig fri for begejstret Optimisme, dog kun takke, naar Hungeren overhovedet er til Stede, naar vi overhovedet finde og tør sige: Gud ske Lov, i vide Kredse er den religiøse Ligegyldigheds Tid forbi; paa mange Marker, hvor Død og Søvn hidtil raadede, røre Dødningebenene sig nu; de fattige komme til, og Evangeliet prædikes for de fattige.

Ja, det sker. Som Tallet er stort paa dem, der hungre, saaledes ogsaa paa dem, der søge at stille Hungeren. Heller ikke dette er uden videre en Grund til at se forhaabningsfuldt paa Fremtiden. Naar optræder der i det gamle Testament Profeter i større Tal samtidig eller snart efter hverandre? Ikke i Tider, naar Folkets religiøse Liv var i Fremgang, men i saadanne, i hvilke det var i Nedgang. Det sidste Tidsrum før Gudsdommen havde de fleste Profeter at fremvise. Og Jesus selv og Johannes vare for Israel Forbud paa Høsten.

Men paa den anden Side, Guds Sendebud vare der dog, der lød dog Røster, som forkyndte Bod og Tilbud om Frelse; enhver kunde dog endnu lade sig advare og blive frelst. Derfor ville ogsaa vi glæde os over, at der i vor Tid høres saa mange Røster af saa mange Slags, som bringe Livets Budskab til de mange, der hige efter Frelse. Det er et herligt Syn, som skildres i hint Ord, i hint ædle Kor: „Stor var Mængden af Guds Sendebud."

Men kun alt for let frister den stærke Efterspørgsel dem, som tilbyde eller tro at kunne tilbyde det, der ønskes, til ikke altid at sætte Prisen paa det, de falbyde, tilstrækkelig højt. Især, naar Konkurrencen er stærk, er der ogsaa stor Tilbøjelighed til at anse allehaande Midler og Veje for tilladte i Maaden at falbyde paa. Naar Folk kun faa noget! Naar der blot bliver prædiket, arbejdet, virket! Maaske hedder det endog: Naar blot Etiketten er kristelig! Og fremdeles: Fornødenheder i Massevis føre let til Tilfredsstillelse i Massevis. Naar der kun bliver budt og ydet meget, virket og prædiket meget! Med Prøvelse af Indholdet, med streng Sigten af Vareoplaget kan man ikke mere tage det saa nøje, naar det gælder om Masseudførsel og Massetilbud. „Det er sandt", — det tilstaar man, — „der løber alle Slags med ind blandt det, som tilbydes det kære Publikum af kristelig Føde; ja desværre," — siger mangen en — „det sker ogsaa inden for min Virkekreds, men dog maa jeg paa Grund af min Stilling anbefale det o. s. v." Men paa den anden Side: „Der udrettes dog for det meste noget godt!" Eller endog: „Hjælper det ikke, saa gør det heller ingen Skade!" Lad os tale alvorlig: gælder denne Talemaade paa kristeligt Omraade?

Og fremdeles: hvad den store Mængde ønsker og køber, er paa alle Omraader det mellemgode, Mellemvarer, ja for det meste noget af endnu ringere Beskaffenhed, om ikke endog det, som er „billigt og slet". Overført

paa Kristendommens Omraade vil dette sige, at der over for en saadan Masseefterspørgsel kun alt for let bliver falbudt en Kristendom, saaledes som den netop egner sig for Masserne, for Flertallet, og saa vidt muligt svarende til dettes Smag. Det forstaar sig af sig selv, at denne Kristendom maa være saa lidt „aandelig“, som muligt, ɔ: dels saa lidt alvorlig og streng, som muligt, dels gaaende saa lidet i Højden og Dybden, som muligt; den maa kræve den mindst mulige Anstrengelse og Eftertanke, kort sagt den mindst mulige Selv- og Verdensfornægtelse. En Kristendom, som vil vinde Masserne, maa være saa „sjælelig“, ja sanselig, som muligt, og tiltrækkende for det naturlige Menneske. Hvorfor altsaa ikke afpasse Kristendommen i Overensstemmelse med denne Fordring? Jeg frygter for, at vi allerede have bragt det meget vidt i denne Tilberedningskunst.

Snart vil Metodismen være den herskende Magt i den evangeliske Kirke lige saa faktisk[1]) — om end for mange ubevidst —, som Jesuitismen er det i Romerkirken. Hvad godt den rummer i sit Skød, og hvilken Velsignelse den har bragt ogsaa os i Tyskland, skal aabent anerkendes. Vi række endogsaa gerne mange Metodister Broderhaand, selv om vi i meget maa optræde som Modstandere af Metodismen. Ogsaa vildfarende Brødre ere dog endnu Brødre og staa vort Hjerte nærmere end saadanne, som udvortes tilhøre os, men ere os fremmede i Hovedsagen, i Troen. Men hin Metodismens Velsignelse, om hvilken vi have talt, er ganske simpelt given allerede dermed, at dens farlige Konkurrence har tvunget vore Kirker og vore Præster paa en Maade som næppe nogen Sinde før til at afryste den Søvn, der tyngede mange, og til at røre sig kraftig. Respekt for al Nid-

---

[1]) Forf. betragter naturligvis Sagen nærmest fra sin Kreds, Würtemberg, hvor Metodismen har vundet stor Udbredelse.

kærhed for det gode og for Medmenneskenes Frelse! Og at der for Tiden raader en saadan Nidkærhed, kunne vi for en stor Del takke Metodismen for. Men netop dens Konkurrence har nu allerede i mange Stykker ført til, at der ogsaa fra vor Side bliver arbejdet paa metodistisk Maade, efter metodistisk Forbillede. Og dette anser jeg i mange Henseender for et af den moderne Kristendoms betænkeligste Tegn.

Alting vokser i Omfang. Hvilken Mængde Arbejder, Foretagender, Gudstjenester, Forsamlinger af alle Slags baade blandt unge og gamle. Der gives nu i det mindste tre Gange saa megen Lejlighed til saakaldet Opbyggelse som tidligere. Kan hænde, der tidligere skete for lidet af det gode; men nu er der uomtvistelig paa mange Steder meget for meget deraf. Nu om Stunder veed man desværre, hvad det vil sige at blive prædiket ihjel; og Nutidens Præster, i det mindste de ædruelige, veed ogsaa, hvad det vil sige at prædike sig selv ihjel, eller i hvert Fald ganske tom. Ikke alle ere Genier som Luther, men man kunde næsten tro det, naar man ser denne ofte fremtvungne Produktivitet.

Det er imidlertid ikke blot Tallet paa Lejligheder til Opbyggelse, der vokser og metodisk forøges; det gælder ogsaa om Forskelligartetheden af disse Lejligheder. Hvor jævne og ligefremme vare ikke vore Forfædre saa vel i alt andet, som ogsaa i Beskaffenheden af den saakaldte Gudstjeneste? Foruden Bøn og Sang bestandig Bibellæsning og Prædiken eller Katekisation. Man troede, at ærlig, jævn og ren Forkyndelse af Ordet var tilstrækkelig. Hvem tror endnu dette i vore Dage? Man maa jo udrette noget særligt, og dertil hører ogsaa særlige Midler. Disse maa være af saa forskellig Slags og saa pikante som muligt: Børne- og Søndagsskoler med alle Slags Fester, Bønnemøder, Sanggudstjenester og Opvækkelsesmøder med Syndsbekendelser og Jubelscener, kristelige Sammenkomster og Underholdninger af enhver Art, kristelige

Teselskaber og Picknicks, kristelige Visiter, kristelige Musikfester og Foreningsfester, ja endog Teaterforestillinger m. m. Maaske vil man endnu drive det til kristelige Baller, kristelige Thés dansants, kristelige Fastelavnsløjer o. s. v.

Metodistisk bliver især ogsaa mere og mere Virkemaaden, endog i Forsamlinger, som Kirkens Mænd, ogsaa Rationalisterne, yde deres Støtte og maaske lede, eller som de i hvert Fald besøge, og om hvilke de fælde en gunstig Dom. Alt gaar ofte kun ud paa, at der bliver gjort Indtryk paa saa mange som muligt, hurtigt og overvældende Indtryk, enten nedbøjende eller begejstret løftende, paa Sjæl, Følelse og Fantasi, at der opnaas hurtige og store Resultater, at der vedtages Resolutioner, grundes Foreninger, aflægges Afholdenhedsløfter og gives Tilsagn, at der samles Underskrifter og sværges Troskabsed til denne eller hin Fane. Hvor mange Mænd, hvor mange kristelige Blade have endnu Mod til at advare mod dette Uvæsen, at kristelige, hellige og alvorlige Anliggender afgøres i en Haandevending, i Øjeblikkets Bevægelse, maaske i festlige Forsamlinger.

Vor Tids Nervøsitet er en af dens mest trøstesløse Sygdomme. Men den kristelige Nervøsitet er den værste af alle Nervesygdomme, og den hersker paa mange Maader i den moderne Kristendom. Der virkes psykisk og æstetisk, ja ofte sanselig, mangen Gang kunde man endog tænke paa Overvældelse og aandelig Hypnotisering. For hvor mange betyder endnu rolig og ædruelig Belæring noget? Ja, hvad betyder endnu den enkeltes fri Viljesbeslutning, som er født af en maaske gennem Tvivl tilkæmpet Overbevisning? Hvor højt værdsættes endnu Samvittighedsskrupler og sædelige Tvivl? Vi frygte for, at det Ord: Prøver alt! snart skal staa i den hellige Skrift til aldeles ingen Nytte; nu om Stunder gaar næsten alt efter Stemninger, og Stemning kan man som bekendt frembringe i høj Grad, især hvor

unge Mennesker og Kvindekønnet have Overvægten eller give Tonen an i en Forsamling. Hvor hurtig rives man ikke med, og hvor sjældent er det ikke, at der i en saadan Forsamling træder en Mand frem, som vover og mægter at sætte en Dæmning for den frembrusende Strøm?

Forkæmperne for vor moderne Kristendom veed kun meget lidt om *Menneskets Frihed*. Som et Svøbelsebarn blive deres Medmennesker behandlede af dem, indbyldtede, vogtede, plejede og røgtede. Ikke blot aflurer man sit Medmenneske alle hans Fornødenheder, endog saadanne, som han slet ikke har; ikke blot skaber og vækker man dem først og bilder ham ind, at han har dem; — men de ere tilfredsstillede, længe inden han føler dem; og *den Hunger er allerede stillet, som slet ikke findes*. Ligesom saa mange moderne frivillige Fattigplejere og endnu flere Fattigplejersker af den nymodens Slags paatvinge og paanøde sig de fattige, og naar en engang bruger sin Ret og viser den paatrængende Hjælper Døren, raabe ak og ve over denne ugudelige Person; saaledes er det samme endnu mere Tilfældet med moderne kristelige Sjælesørgere. Herren siger: Giv den, som *beder* dig. Hvor mange give ikke nu til Dags den, der ikke beder, ja som frabeder sig Gaven? Veed man da ikke længer, at det ny Menneskes Fødsel lige saa vel som det gamles er en Proces, der skal have sit naturlige Forløb? Eller at uden klar, ædruelig Erkendelse og fri, i den inderste Helligdom tagen Beslutning kommer der intet sundt, aandeligt Liv i Stand? Kan man ikke længer vente og stole noget paa Aandens og Guds Ords Arbejde? Ja, vil man tvinge den store, hellige Gud, ligesom man tvinger Mennesker? Og er det glemt, hvad der staar hos Markus 4, 28? Vil man have Frugten, den modne Hvede, endnu før Sædekornet er faldet i Jorden, ɔ: i Menneskets inderste Midtpunkt, og endnu før det der har slaaet Rødder og begyndt sit stille, alvorlige Arbejde?

Der findes ganske vist nu til Dags Folk, flegmatiske, raadløse, ubehjælpsomme Folk, der vel ogsaa kristelig maa ruskes og rystes. Og der gives forkomne Mennesker, ja hele Masser, der ere døde for alt aandeligt, og som man ikke kan faa i Tale uden at anvende eftertrykkelige Midler. Men hvad der kan udrettes ved en saadan forberedende Gerning, maa man dog ikke forveksle med Sagen selv. Endvidere overskride man aldrig de Grænser, som Gud selv har sat ved sit Ord eller i Naturen. Aldrig skal det aabenbart naturstridige, saaledes som det utvivlsomt fremtræder i Afholdsbevægelsen, gælde som særlig kristeligt. Og endelig maa man aldrig glemme det, som er Hovedsagen: den egentlige Krise i et Menneskehjerte, den inderste Afgørelse over for Gud og den Herre Jesus maa ikke være fremgaaet af ydre Tvang. Har Jesus Kristus arbejdet paa metodistisk Maade eller maaske endog efter Frelseshærens Mønster?

I meget har Metodismen imidlertid Ret, og frem for alt beror dens Styrke paa een Ting, men netop denne ene Ting tilegnes ikke af en stor Mængde af dem, der ville „virke" kristelig iblandt os. Dette ene er kort sagt dens indtrængende Krav paa Omvendelse. Dens Krav herpaa er for en stor Del af usund Natur, og endnu usundere er det, at det ofte — desværre ogsaa ofte uden for Metodismen — er ganske umodne, i aandelig Henseende halvvoksne Mennesker, nylig vundne, ja uomvendte, der optræde som Omvendere af andre. Ligeledes forstaar Metodismen ved Omvendelse for en stor Del noget andet end det ny Testament. Derom siden mere. Men den siger dog uforblommet til Folk lige i deres aabne Øjne: „I maa omvende eder, I maa blive ganske ny Mennesker!" I hvilke Menigheder er det, at Metodismen gør den sikreste Høst? Det er der, hvor dette Hovedkrav ellers ikke bliver gjort gældende, eller dog ikke med det rette Eftertryk; og endnu mere der, hvor Kristendommens Talsmænd ikke selv fremtræde og leve som omvendte

Mennesker. En Kristendom med verdsligt Tilsnit, der har Kirkens Tjenere til sine Talsmænd først og fremmest i Gerning og maaske ogsaa paa Prædikestolen, den er det, som driver de Sjæle, der tørste efter Frelse, i Armene paa Metodisterne. Hvor Folk veed eller dog have Indtryk af, at Præsten ikke selv tror paa Biblen som Guds Ord, men kun staar kritisk til den og til Kirkens Grundsandheder, frem for alt til Læren om Kristi Guddom, Forsoningen ved hans Blod o. s. v., og ligeledes, hvor Ortodoksien vel opretholdes, men hvor der ikke slaar Folk et levende Aandepust i Møde fra et i Jesus Kristus genfødt Hjerte og fra et Levned, der virkelig føres efter Jesu Ord, — der kunne de jo ikke føle sig tiltrukne, som sukke efter en Frelser for Syndere, og som ønske at drages bort fra den verdslige Tilværelse til det evige Livs Samfund. Og hvem kan fortænke dem i, at de da ile derhen, hvor de finde Tilfredsstillelse for denne Trang? Hvor taabeligt og syndigt, naar da mange af Kirkens Mænd kun have Skældsord til overs herfor!

Men hvor bagvendt er det paa den anden Side ikke ogsaa, naar man for at besejre denne Konkurrence anvender en metodistisk Fremgangsmaade iblandt den store Mængde, men ikke gør nogen Forandring med Sagen selv, med Kærnen, hvorom det hele drejer sig. Kan der ydes nogen væsentlig Hjælp ved, at man for at standse Metodisternes Fremtrængen opretter Børne- og Søndagsskoler, holder Møder med Bøn og Sang, stifter Foreninger for Ynglinge, Jomfruer og Mænd o. s. v., naar de Folk, som arbejde i denne Gerning, ikke selv ere troende og ikke selv omvendte? Og især, naar den Aand, der besjæler slige Indretninger, ikke er en saadan, som de efter Frelse tørstende Sjæle kunne erkende for en virkelig Livsens Aand fra og i Gud og hans Ord? Naar der i de paagældende Arbejdere træder dem et Væsen i Møde, som de erkende for et delt, halvt kristeligt, halvt verdsligt? Naar Præsten,

fordi han ikke selv er omvendt, uden videre ogsaa behandler Tilhørerne, Mængden af Navnkristne, som ægte Kristne, og i Steden for at ruske dem op af deres Dvale, bibringer dem den behagelige Følelse, at de ere Kristne, ja at de kunne virke kristelig, og altsaa kun befæster dem i deres Søvn? Ganske vist øves der ogsaa megen Uret med den fromme Talen om at være omvendt og at omvende, og Ordet hos Matthæus 7, 16 maa indskærpes mange Kristne. Men Metodismens Resultater skulde dog være en alvorlig Paamindelse til alle dem, som ville arbejde i Sandhedens Tjeneste; og den vigtigste Lære er netop denne: Du, som vil indvirke paa andre, skal se til, om du først har ladet Guds Ord virke paa dig selv; og du, som modarbejder Metodismen med dens egne Vaaben, skal se til, om det ikke skorter dig paa det, som udgør Metodismens egentlige og berettigede Hovedstyrke, at den gør Alvor af Omvendelsen.

I endnu et Stykke er Metodismen os fuldstændig overlegen, det er i dens Forkynderes og Lederes Popularitet. Metodistpræsterne ere Folk, som Mængden, trods al den Respekt, den har for dem, dog endnu kan anse for sine Ligemænd, Folk, der ikke som vore Præster ved deres videnskabelige Dannelse og endnu mere ved deres Levemaade og Væsen høre til „Herrerne og Damerne", Folk, der virkelig blive forstaaede af deres Tilhørere og forstaa disse. Vi ville siden komme til at tale endnu mere om dette Punkt. Her blot dette. Det er ganske vist kun faa af de højere Samfundsklasser, som slutte sig til Metodisterne. Men er det derfor en Hjertesag for disse Medlemmer af de højere Klasser at slutte sig til os? Er den Omstændighed, at vi fastholde de fornemme og dannede, skønt mest kun udvortes, ved Kirken, saa meget værd, at vi af den Grund skulle danne en saa meget des større Kløft mellem os og det, som man kalder Folket?

Der er ogsaa et tredje Forhold, som drager alvorlige Mennesker til Metodismen; det er det pietistiske

ved den, ɔ: at den tilbyder et kristeligt Samfund i særlig Forstand, en Brødre- og Søsterkreds, i hvilken man, saa vidt Mennesker kunne sige det, er sammen med lutter ligesindede, ikke som i Kirken ogsaa med aabenbare vantro, ja maaske med Spottere og ugudelige Mennesker. Ogsaa om dette Punkt ville vi senere blive nødte til at sige mere. Vi ville kalde det Pietismens Tilbagevenden i sin gamle Skikkelse, og vi anse det for et af Tidens betænkeligste Tegn.

Metodismen er den reformerte Kristendoms yderste Udløber. Det ligger os fjernt at ville yppe Strid mellem de forskellige Konfessioner, men eet maa det dog være os tilladt at spørge om. Mon alle de moderne Kristne, der gerne ville vandre ad Luthers Veje, ogsaa veed, at dette atter og atter gentagne, indtrængende Krav om kristelig „Virken“ ikke er af luthersk, men af reformert Oprindelse? Den Kristne af reformert Konfession bliver sig sin Frelser, sin Tro og sin Udvælgelse bevidst derved, at han undersøger sin Gøren og Laden, og det er da en Selvfølge, at han ogsaa sætter al sin Viljekraft ind paa Handlen. Der tilkommer denne Viljekraft al mulig Agtelse. Den lutherske Kvietisme (Hvilesyge) og den reformerte Energisme (rastløse Virketrang) skulle kun udfylde hinanden. Men vilde nu blot den moderne Kristenhed, naar den hører om Pligten til at gøre Guds og vor Herre Kristi Bud, ikke straks tænke paa Virken! Som om det at opfylde Guds Bud var det samme som at virke kristelig! Heri ligger atter en af vore alvorligste Betænkeligheder, en af vore tungeste Sorger. Og saa kommer der endda en anden mægtig Surdej for Dagen i den moderne, særlig den moderne evangeliske Kristendom; den stammer fra Romerkirken.

Ja, ved Siden af Metodismen har Romerkirkens Væsen indsneget sig langt mere, end mange tro, i vor moderne evangeliske Kristendom. Og her er det, du skal gribe Sagen an, du evangeliske Kristen og du,

evangeliske Samfund, hvorledes du nu end vil kalde dig; her skal du gribe til Vaaben, du Søn og Datter af Luther; her skal du kæmpe og rydde ud! Ikke paa det ydre Magtomraade, ikke i Tallet af Tilhængere, ikke engang i den højere eller lavere Vurdering af Luther, i den rette eller den falske Behandling af Reformationshistorien o. s. v., — nej i det romerske Væsens Indtrængen i selve vor evangeliske Kristendom er det Punkt givet, hvor det skal afgøres, om den evangeliske Tro endnu har en Fremtid eller ikke. Jeg nærer en dyb, alvorlig Bekymring for, at vi i Virkeligheden allerede ere langt mere romersk-katolske indvendig, end vi selv veed af.

Den moderne Protestantisme har langt om længe lært at forstaa, hvilken Magt Romerkirken besidder i sine Munkeordener, i sine mandlige og kvindelige Tertiariere. Og Nutidsprotestanternes Øjne blendes af alle de underlige Gerninger, som øves af alle Roms underlige Helgener, lige fra Missionsmartyrerne og ned til den tjenende Søster i Sygehuset og paa Valpladsen. Endog Krige og Farsoter forkynde Roms Ry. Dette tillader ikke den moderne Protestantisme at sove. Nu vel, lær ogsaa af eders gamle Modstander, kappes med ham i Kærlighedens Tjeneste, men vedbliv ved Siden deraf at være fuldtro lutherske!

Ogsaa inden for den evangeliske Kirkeafdelings Omraade er der nu om Stunder en stor Skare af Mænd, af gifte og ugifte Kvinder, der helt eller delvis have ombyttet det jordiske Kald, som de havde eller efter Naturens Orden vilde have faaet, med den herlige Opgave at arbejde for Guds Rige, som det hedder, og som slutte sig til eller optræde ved Siden af Kirkens beskikkede Tjenerhær. Endnu større er Tallet paa de Mænd, gifte Kvinder og Jomfruer, der vel passe et jordisk Kald af den sædvanlige Slags, men først mene ogsaa at gøre Tjeneste i Guds Rige, derved at de ved Siden af dette

Kald tillige udøve særlige Gerninger, der gælde for kristelige i egentlig Forstand.

Al kristelig Nidkærhed og ethvert kristeligt Arbejde i Ære! Guds Velsignelse over alt, hvad der sker Ham til Ære og Brødrene til Held! Men helt igennem romersk-katolsk er den Anskuelse, som med stort Eftertryk er forkastet af alle Reformatorerne saa vel som i vor Kirkes Bekendelsesskrifter, at den Mand eller Kvinde, som udfører et særligt Arbejde paa aandeligt Omraade med særlige Ofre og især med Opgivelse eller Tilsidesættelse af sit egentlige jordiske Kald, ogsaa er Herrens Tjener eller Tjenerinde i særlig Forstand. Ja den Opfattelse er overhovedet forkastet af Protestantismen, at disse særlige Tjenester ere Kristendommens egentlige Kendemærker, at Arbejde i Guds Rige eller i Herrens Tjeneste kun eller først da finder Sted, naar man paa denne Maade yder noget særligt. Og denne romersk-katolske Anskuelse er eller bliver mere og mere, bevidst eller ubevidst, bortset fra nogle faa, den herskende blandt de evangeliske i vor Tid. Skreven i Glemmebogen er hos mange Tusinder Luthers Lære, at enhver, der ret udfylder sit dagligdags, jordiske Kald i Kristi Aand (dette maa naturligvis ikke glemmes), behager Gud mere, end alle selvkaarne Helgener med al deres nok saa priselige Tjeneste. Tjenestepigen i Køkkenet, Karlen i Stalden, Sønnen og Datteren i deres huslige Arbejde, Manden som Husbond, som Haandværker, Embedsmand, eller hvad det nu kan være, Hustruen som Ægtefælle eller Moder, alle disse ere, naar de opfylde dette deres Kald i Kristi Aand, samvittighedsfuldt, i Tugt og Ære, med Øjet rettet mod Himlen, Herrens Tjenere og Tjenerinder og tjene ham lige saa fuldt som Præsten eller Missionæren. Gaverne, Opgaven, Stedet og Virkekredsen ere forskellige, og det forstaar sig af sig selv, at nogle Opgaver mere umiddelbart end andre have Hensyn paa det, som tjener til evigt Liv, men den enkelte Tjeners Værd af-

gøres af den Aand, som bor i ham, og af den Troskab, hvormed han udfører sin Tjeneste.

Saaledes er den ægte evangeliske Lære, og vi skrive kun for at hjælpe til en rigtig Dom i Overensstemmelse med denne, ikke for at dømme nogen som helst. Men det alvorlige Spørgsmaal maa være tilladt: mon de fleste nu til Dags tænke saa ægte evangelisk? Hvorledes dømme da alle de mange iblandt os, som løfte den ydre eller den indre Missions Fane? Og endnu mere: Hvorledes ser vel den store Mængde af vore fromme Folk i Nutiden paa denne Sag? Ikke sandt? En Missionær er i og for sig en Herrens Tjener, en Arbejder i Guds Rige i helt anden Forstand end f. Eks. en Fader, der giver sine Børn en kristelig Opdragelse, ja end selv en Præst i Statskirken? Og en Diakonisse, ja endog en Kvinde, som ægter en Missionær, er Herrens Tjenerinde og følger „et aabenbart Kald fra Herren“ paa en ganske anden Maade end en Kvinde, som ægter en Mand af den sædvanlige Slags. Respekt for Diakonisserne og Missionærernes Hustruer, men dybest Respekt for vore Mødre! Dem skal ingen nedsætte i vore Øjne. Den Kristendom, i hvilken en Moder, selv om hun er en Bondes eller en Daglejers Hustru, ikke formaar at indtage Pladsen ved Siden af, ja over enhver anden Kvinde, forudsat naturligvis, at de paagældende ere kristne Kvinder, er en vrang Kristendom. Den Kristendom, som dømmer et Menneskes Kristelighed efter hine særlige Tjenester, er en vrang Kristendom.

Gerningstjeneste, Gerningshellighed staa i fuld Blomst. Hvorledes dette hænger sammen med, at i Nutiden Sædeligheden overhovedet trænger Religionen i Baggrunden, ville vi senere søge at paavise. Det fremgaar allerede ogsaa tydelig af, hvad vi ovenfor have omtalt, hvor langt den moderne Kristendom er fra den, som man med et fra Pietismen, særlig fra Herrnhutismen hentet Navn kalder „de stakkels Synderes Kristen-

dom" — et Udtryk, der vel minder om kristelige Karikaturer, men som ret forstaaet er fuldstændig bibelsk berettiget. I hvert Fald er en Kristendom, som i første Række søger Hvile for stakkels Syndere, bibelsk mere berettiget end en saadan, som i første Række vil virke. Men hvad der er Hovedsagen: det man fremdrager, er ikke Virken i al Almindelighed, men Virken i Nutidens særlige Aand, ikke Gerningsretfærdighed overhovedet, men Retfærdighed ved de Gerninger, som vor Tids Ordførere prise, og ved den Virkemaade, som svarer til Tidsaanden.

Denne Gerningernes Aand blomstrer ikke alene paa de særlig kristelige, men ogsaa paa de almindelige humane Enemærker. Det kommer ikke an paa, at du er en Velgører mod de fattige; nej, kun naar du er det paa den Maade, som det er Skik og Brug, vinder du Ry derfor. Du maa yde dit Bidrag til de menneskekærlige, moderne Anstalter o. s. v.; alt andet har ingen Gyldighed. Ligeledes kommer det heller ikke an paa, at du er en Kristen, at du interesserer dig for Jesu Sag og arbejder for den paa din Vis; nej, kun naar du arbejder derfor paa den og den Maade, d. v. s. naar du arbejder med paa de Anstalter, Foreninger o. s. v., som stemme med Nutidskristendommens Aand, da Held dig! I modsat Fald, ve dig! Dommen over dig kommer i det mindste til at lyde saaledes: en Særling af en Kristen!

En ejendommelig Fare, der er forbunden med den saakaldte Tilvækst i det frivillige Lægmandselement i Kristendommens Tjeneste, er den Væddestrid, som paa denne Maade føres med de forordnede Tjenere, d. v. s. Præsterne, Lærerne, de Ældste o. s. v., og den dermed følgende Tilbagetrængen eller dog Nedsættelse af de ordentlige, kirkelig ansatte Tjeneres Betydning og Nødvendighed. Intet ligger os fjernere end Højkirkevæsen og hierarkisk Aand. Men naar der een Gang er indstiftet et Embede i Kirken, skal det ogsaa betyde noget, og naar det kan udrette noget, maaske endnu mere, end der hidtil

er blevet krævet af det, saa skal man give det det Arbejde, der hører ind under dets Rækkevidde. Hin Væddestrid træder vel intet Steds tydeligere frem end paa det Omraade, som Søndagsskolerne arbejde paa. Disse anse vi kun for en Nødvendighed under ganske særlig sørgelige Forhold, saaledes som de vel især findes i de store Byer eller i Lande, hvor Skolerne enten helt have strøget Kristendomsundervisningen af deres Læreplan eller indskrænket den til et latterlig ringe Omfang, eller hvor de ere komne helt i Rationalismens Vold. Der kunne Søndagsskolerne udrette noget godt og skulle have Tak derfor, men rigtignok kun, naar de holde den moderne, usunde Agitation borte, og naar de, saa vidt muligt, underordne sig det kirkelige Embede. Men Søndagsskolernes Venner i kirkelige Kredse skulle passe godt paa; der slipper mangen Gang ogsaa usund Surdej ind med, f. Eks. i Sange og Blade m. m., som her blive stukne i Hænderne paa vore Børn. Mangen Fader og Moder vilde, dersom de saa paa disse Sager, sikkert forbavses, naar de der læse Ord, stilede til Børn paa 6—12 Aar og derunder, som f. Eks., at ikke blot disse selv allerede ere omvendte, men at de ogsaa skulle arbejde paa Forældres og Søskendes Omvendelse ved Bøn o. s. v. — Imidlertid, rent bortset herfra skulle Søndagsskolerne kun være Undtagelser i Nødstilfælde. Under sædvanlige Forhold, især i mindre, velordnede Menigheder, ere de i Reglen unødvendige og kunne endog være skadelige. Den almindelige Skole og det kristelige Hjem skulde her — Undtagelser fraregnede, — frabede sig en saadan Konkurrence. I bedste Tilfælde bliver Følgen Børnenes Overlæsselse med religiøst Stof eller ensformig Gentagelse af det samme Stof, og sligt er af det onde.

Men Hovedsagen for Kristenslægten i Nutiden er, at den ikke vænner sine Medlemmer, og først og fremmest Børnene, til det overordentlige, bestandig ny og pikante, ikke til Konditorsager i Steden for det hjemme-

bagte Brød. Dette er en af vore alleralvorligste Betænkeligheder, som passer paa alt muligt i den moderne Kristendom. Skal virkelig den slagne Vej forlades for enhver Pris, og den Opfattelse, som maa opstaa af sig selv, om ogsaa man fortæller Børnene det modsatte, faa Lov til at brede sig, at Kirken og Skolen ikke længer betyde noget eller dog kun lidet, og i hvert Fald ikke nok? I disse Henseender som i saa meget andet er Romerkirken i Sandhed meget visere end den evangeliske Kirke; i hin binder alting, ogsaa det, som dens særlige Tjenere og Tjenerinder udrette, kun saa meget des fastere til den. Hos os slaar man ved det alt sammen Kirken mere og mere i Stykker. Og hvorfor vel? Har man Følelsen af, at en Erstatning for den snart vil blive nødvendig? Hører man allerede for Døren Fodtrinene af dem, som skulle begrave den, naturligvis med alle Æresbevisninger?

Vilde saa endda kun den moderne evangeliske Kristenhed, der i saa meget bliver romersk-katolsk, ogsaa efterfølge Romerkirken i det, hvori denne i Sandhed staar langt over os. Det vil ikke vare længe, førend Romerkirken er den eneste, som i enhver Retning opretholder det klare apostoliske Ord: *Mulier taceat in ecclesia* (Kvinden skal tie i Forsamlingen). Snart vil det kun være den, som vover at aflægge Vidnesbyrd mod Dueller og at forkynde den guddommelige Lovs Alvor over for dem, der falde i en saadan, ligesom over for Selvmordere. Snart vil det kun være den romersk-katolske Kristenhed, som indser, at det er en ubegribelig Modsigelse, et utaaleligt Misforhold, naar en Kirkens Tjener i sit Embede, i sin Funktion som dens Tjener angriber Kirkens Lære og Ordning. Og af den Slags kunde der nævnes meget. I, der katolisere i den evangeliske Lejr, hvorfor ere I saa fuldstændig ukatolske i slige Ting? —

Jeg er af den Mening, at Kvindespørgsmaalet i Sandhed er et Spørgsmaal, der i vor Tid maa sætte

Verden i Bevægelse. Den moderne Kristendom hænger meget nøjere, end mange tro, sammen med dette Spørgsmaal og især med alt, hvad der i snævrere og videre Forstand hører ind under Kvindernes Frigørelse; og der er mange, personlig ædle Talsmænd for den kristelige Sandhed, som bøje sig langt mere, end det kan forsvares efter det ny Testament, for den Tidsaand, som arbejder paa Løsningen af dette Spørgsmaal. I mange Henseender hersker Kvinden og Kvindeligheden i den moderne Kulturverden, og detsamme skal nu eller vil i hvert Fald mere og mere have Lov til ogsaa at gælde paa Kristenlivets Omraade. Snart vil det være Kvinderne, som ikke blot i Tal, men ogsaa i Betydning ere de vigtigste Bekendere og Bærere af Kristendommen. Til alle Tider have, Gud ske Lov, fromme Kvinder haft og øvet stor og ædel Indflydelse i kristelig Retning paa deres nærmeste; men de have øvet den i Stilhed, saaledes som det efter Skriften tilkommer Kvinden, og Gud være lovet for mangen en Monika baade i fordums Dage og nu. Saligt det Hus, hvor en ægte kristelig Moder raader. Men i vor Tid skal efter mange Kristnes Mening Kvindekønnet ogsaa tage Del, ja en fremragende Del i den offentlige Virken. Jeg taler kun om kristne Kvinder og om den Virksomhed, man nu paa mange Steder overdrager dem paa det Omraade, som den moderne Kristendom kalder Arbejdet for Guds Rige. Det verdslige Liv, og hvilken Virksomhed der i dette skal tilkomme Kvinderne, vedrører os ikke her.

Allerede fra den ydre Missions Enemærker kunde der nævnes meget, hvorved vi trods al den Agtelse og broderlige Kærlighed, som forbinder os med mange af Missionens Medlemmer, i det mindste maa spørge, om man her virkelig har holdt sig til den Grænse, som den hellige Skrift foreskriver Kvinden. Er den Maade, hvorpaa mangen en Jomfru faar sig tildelt en Mand uden at kende ham i Forvejen, virkelig uden al Betænkelighed? Har den slet ikke noget unaturligt og

ukvindeligt ved sig? Kan Troen, ɔ: den blot subjektive Vished om „Herrens Kaldelse“, helt retfærdiggøre noget, som sikkert ikke stemmer ret godt med Naturens egentlige Orden? Og naar Missionens Venner ville prøve Forholdet rolig efter Guds Ordning, kan det da ikke skaffe dem noget at tænke paa, naar de se den unaturlige Skilsmisse mellem Missionærerne og deres smaa Børn og disses Løsrivelse fra det Moderbryst, hvortil Gud Herren har lagt dem? Man kan ikke godt anvende Steder som Matthæus 10, 35 paa dette Forhold; thi der drejer det sig jo om Tilfælde, hvor Slægtninge ville hindre os i at blive Kristne o. l. Skulde den, som tror at have hørt et Kald fra Herren til Missionsgerningen, ikke ogsaa, naar det ikke kan ske paa anden Maade, kunne bringe det Offer at vandre gennem Livet i ugift Stand som en Efterfølger af Paulus? Er det helt uden Betænkelighed at træde ind i Ægtestanden med det forinden fattede Forsæt fra et vist Tidspunkt af ikke at opfylde Forældrepligten eller dog det væsentligste af den mod de Børn, der skænkes os i denne Stand? Imidlertid have vi Sky for at tale vidtløftigere paa en Maade, som maaske kunde gøre andre ondt, om noget, som dog utvivlsomt allerede har været underkastet en moden Overvejelse i alvorlige Kristnes Samvittighed. Men det er en Kristens Pligt og Ret at opfordre Brødrene til bestandig ny, alvorlig Selvprøvelse.

Noget andet er det imidlertid med den Skik, som nu er i Færd med at blive Mode, at udsende Jomfruer, ikke blot som Ægtehustruer, — thi dette svarer dog i og for sig til Guds Bestemmelse med dem, — men som selvstændige Missionærer. Vi veed vel, hvorfor. Hvorledes skal man faa Hedningekvinderne, særlig i Indien, i Tale i deres Fruerbure o. s. v., naar det ikke kan ske ved andre Kvinder? Ganske vist; imidlertid ere ikke alene gifte Kvinder og Jomfruer to forskellige Ting, — men Hovedsagen er: Er dette

Middel til at opnaa et ædelt Formaal retfærdiggjort af det ny Testament? Skal Apostlens Forbud mod Kvindens Optræden som Lærerinde og hans Anvisning til Hustruerne om at lære i Stilhed (1. Tim. 2, 11 ff.) træde i Skyggen for det ædle Formaal og for den Nidkærhed, der personlig i saa høj Grad maa anerkendes? Har Paulus, naar han i Brevet til Titus 2, 3 kræver af de gamle Hustruer, at de skulle være gode Lærerinder (nemlig for Børn, Børnebørn o. s. v.) dermed gjort en Lærervirksomhed af den ovennævnte Beskaffenhed berettiget? Kender det ny Testament noget til kvindelige Missionærer? Alt dette er kun Spørgsmaal fra vor Side; det være fjernt fra os at dømme. Men Samvittighederne vilde vi gerne skærpe.

Ogsaa i den indre Mission spille Kvinderne, baade de gifte og de ugifte, en stor Rolle; og Gud være lovet for alle Kvindernes Kærlighedsgerninger, for den Velsignelse, som deres Arbejde bringer for Legem som for Sjæl. Men heller ikke her kunne vi holde allehaande Spørgsmaal tilbage. Kan man med Bibelen helt retfærdiggøre den Løsrivelse fra det huslige Liv, der saa ofte følger med Arbejdet i den indre Mission, og overhovedet det Omfang, hvori, og den Maade, hvorpaa Kvindernes Arbejde for den indre Mission nu saa almindelig drives, og endelig den høje Lovprisning, som denne Sag nu er Genstand for? Nu om Stunder kunde man fristes til at tro, at det ikke var Maria, men Martha, som Herren havde prist salig. Den moderne Kristendom beundrer næsten kun Marthaerne. Den har ogsaa Tusinder af Marthaer, men hvor mange Marier har den? Gælder maaske i denne Henseende Prædikeren 7, 29? Man skriver gerne om Kvindernes Gerning i Menigheden. Godt, ogsaa det ny Testament kender en saadan Tjeneste, men langt mere end om denne taler det om Kvindernes Gerning i Hjemmet. I Henseende til det første komme naturligvis især Diakonisserne i Betragtning. Maaske er der mange Nutids-

kristne, som ikke veed, at disse kun forekomme under dette Navn et eneste Sted i det ny Testament, Rom. 16, 1. Dog gaa ogsaa Steder som Rom. 16, 12 uden Tvivl paa saadanne Tjenerinder i Menigheden. Diakonisser maa der være, og rig Tak fortjene de for deres byrdefulde Gerning; priset være ligeledes alt, hvad vore Hustruer og Døtre gøre fra Hjemmet af og i Hjemmet mod fattige og syge — særlig ogsaa uden Diakonissernes Uniform, og uden at man veed noget af det; men dog kun under den Forudsætning, at vore Hustruers og Døtres egentlige Opgave i Hjemmet ikke lider derunder. Vi ville dog sikkert aldrig glemme, i hvilket Kald Paulus (1. Tim. 2, 15) lader Kvinden blive salig, og vi ville afsky, — dette Udtryk bruge vi uden Betænkning —, de Kvinder, om der skulde gives saadanne ogsaa blandt de Kristne, der anse det for noget alt for dagligdags at blive Ægtehustruer og Mødre, det herligste, et Menneskebarn kan blive, og som forsømme den dem af Gud givne Opgave som Hustru og Moder for anden Virken uden for Hjemmet. Kun den kristelige „Virken“ af Hustruer og Jomfruer ville vi anerkende som kristelig, i hvilken Kvinden er og vedbliver at være Kvinde. Jeg frygter for, at ikke blot de Ikke-Kristne, hvad der jo ligger klart for Dagen, men ogsaa mange Kristne i vor Tid bevidst eller ubevidst dømme saaledes, at Paulus' og overhovedet Bibelens forældede, halvt eller helt „orientalske“ Anskuelse om Kvinden staar dybt, dybt under den ædle, moderne Kulturanskuelse om hende. Og denne Mening er der Kristne, som vedkende sig? Folk, der stadig tale om Bibelen som Guds Ord? Det er visselig ikke det eneste Tilfælde, i hvilket de rolig lade, som om Bibelen ikke var til, fordi deres egne Yndlingstanker ikke ere dens.

Ogsaa paa andre Punkter fremtræder Kvindens Herredømme, ja ofte rent ud sagt noget kvindagtigt i den moderne Kristendom; frem for alt i vor saakaldte kristelige opbyggelige Literatur og

kristelige Skønliteratur. Hvilken Fylde af kristelig Salonlæsning, kristelige Romaner og Levnedsbeskrivelser, Noveller og Traktater, Blade og Tidsskrifter — alt for en stor Del stammende fra Kvindehænder! Vi ville kun spørge: Hvor vidt lader overhovedet denne Slags Literatur, især naar den har faaet et saadant Omfang og saa stor Betydning, sig retfærdiggøre ud fra nytestamentlige Grundsætninger, — en Literatur, der for en stor Mængde samtidige maaske udgør de to Tredjedele af deres kristelige Føde? Vi ville til visse ikke slaa alting i Hartkorn sammen, og vi ville med Glæde anerkende, at der ogsaa gives noget godt og velsignelsesrigt i denne Literatur. Men vi ville æske til streng Prøvelse, og i det hele og store tro vi, at en alvorlig og ædruelig dømmende Kristen kun kan beklage, at denne Slags kristelige Forfattervirksomhed spiller saa stor en Rolle. Vi ville slet ikke tale om, hvor lidt ægte kristelig der mangen Gang virkes i denne Slags Literatur derved, at f. Eks. Helten eller Heltinden i en Fortælling eller Biografi udelukkende fremstilles som et kristeligt Forbillede, idet der kun berettes om dem, hvad der kan tjene til deres Ros og Ære, hvorimod man ikke skildrer de Sider i deres Liv, som stille dem i et mørkere Lys. Hvilke grundfalske Forestillinger faa ikke kristne Læsere paa denne Maade om dem, som ere Kristne? Ogsaa for mange Prædikeners Vedkommende turde den Bemærkning være paa rette Sted, om den „idealistiske“ Skildring af Kristendommen ikke simpelthen er Usandhed. Som om f. Eks. de Kristnes Liv blot var Fred, Glæde og Kærlighed m. m. Bibelen skildrer visselig sine Helte anderledes.

Men ogsaa bortset fra dette ene Punkt forekommer det os, at den Grund, hvorpaa den moderne kristelige Literatur for største Delen hviler, indeholder en usund Blanding og Sammensmeltning af Kristendom og verdslig Dannelse, af kristelig Etik og Æstetik. Og hvor unaturligt er det ikke ofte alt sammen? Jo mindre

Heltene og Heltinderne have haft med det daglige Liv at gøre, jo mindre de have været Mennesker, der uden opstyltet og forskruet Væsen gjorde deres jævne Pligt, Manden som en tro Arbejder i sit Kald og som Husbond, Kvinden som sin Mands underdanige Ægtehustru og som den for sin Familie levende Moder, des mere forherliges de ofte i hine Skrifter og fremstilles som Forbilleder for de undrende Læsere af bægge Køn. Er dette sund Føde i kristelig Forstand? og maa sligt ikke gøre vor kristelige Verden, især den kristelige „Dameverden“ aandelig syg?

Denne kristelige Literatur skal fortrænge den ukristelige Morskabslæsning og stræber i hvert Fald efter det. Til visse et ædelt Formaal. Men optager ikke hin Literatur mere eller mindre denne sidstes Grundsætning: Nydelsen, ja den blotte Tidsfordriv, saaledes at den kun giver den en kristelig Afpudsning. Se, tilraaber den Læseren, hvilken Underholdning de verdslige Romaner byde dig, og hvilken Adspredelse og tillige Belæring de verdslige Blade skaffe dig; alt dette tilbyder ogsaa jeg dig, og endda oven i Købet Kristendom. Skulde man ikke gerne paa een Gang lade sig kristelig opbygge og tillige underholde paa en behagelig Maade? Ja, naar kun den aandelige Føde, der saaledes bliver sat i Forbindelse med Underholdning, i det mindste ikke var kristelig i ganske særlig Forstand og ofte ligefrem pietistisk. Naar man kun vilde indskrænke sig til almindelige sædelige og religiøse Sandheder, var det snarere til at finde sig i. Maaske kan man ogsaa paa den Maade lede andre ind i Kristendommens Forgaard. Men det er det kristelige Liv i særlig Forstand, man vil skildre, og tillige paa denne Maade vække, virke, omvende, fremme Guds Rige. Som om den høje, hellige Kristendom, Sandheden og dens Tilegnelse ikke krævede den inderligste og strengeste Alvor og ikke var for god til at være underholdende Føde i ledige Timer. Kan man tilbringe sine Timer med kristelig Syssel som med en Passiar? Er Kristendommen

til for Morskabs Skyld? Er den til for at vække Latter og give Stof til Vittigheder? Hvad har Korsets Religion med den pikante Underholdning at gøre, som hører hjemme i Salonerne eller i Krigslejrene?

Ak, i hvilke Vildfarelser — jeg taler paa Daarernes Vis — vare dog ikke Jesus og hans Apostle hildede! De mente for ramme Alvor, at de Kristnes Lod vilde blive Forfølgelse, Haan, Elendighed og blodig Martyrdød. En Mand som Paulus finder det helt naturligt, at han og hans lige komme til at gælde for Menneskehedens Afskum og Udskud. Ve eder, naar nogen taler godt om eder; ve ydermere dem, som stræbe efter at høste god Omtale hos nogen! Hvor forfærdelig dumme — jeg taler atter som en Daare — vare dog ikke egentlig Martyrerne, og ligeledes endnu hine Mænd i den evangeliske Kirke, som understod sig til uden Rygstød at bekende den alvorlige bibelske Sandhed for høje og lave og at svømme mod Strømmen, at lade sig brænde for „Guds Ords“ og „Luthers Læres“ Skyld. Ikke sandt, du kristne Nutidsbarn, hine Mennesker fik den Løn, som de havde fortjent? Du forstaar i det mindste meget godt at svømme med Strømmen og overalt at give den rette Mand, Manden *comme il faut.* Hvor mange Nutidskristne er der ikke, som først og sidst netop ville være og gælde for dannede i moderne Forstand. Alt andet lader man sig udskælde for, kun ikke for udannet. En saadan Nutidskristen er alt, hvad man kan forlange, Manden af de højere Klasser, der hører hjemme i Salonerne, saa vel som Folkets Mænd, naar det gøres nødigt; han er det fine Selskabs Løve, men ogsaa Arbejdernes Mand, Agitator, maaske ogsaa Gæst i Ølhusene. Alle Vegne maa han være med, men ikke som andre Mennesker ere det; nej, om alting maa han hænge den kristelige Kaabe og over alt maa han lyse den kristelige Velsignelse. Han virker kristelig ved Folke-, Kriger- og Sangfester o. s. v. Han maa være populær og indflydelsesrig hos høje og lave, hos Herrer

og Damer. det koste, hvad det koste vil; han maa jo dog for sin egen dyrebare Person, i sin Lære og i sin Vandel vise, at Kristendommen er den Surdej, som kan gennemtrænge alt. Forstaar sig, det Rige, som ikke er af denne Verden, skal kunne optage Verden og Verdsligheden i sig!

Ja, og dette Rige og dets „Vækst", dets „Ophyggelse", Kristendommen selv skal ogsaa afhænge af, om det gennemtrænger alt, om Verden og denne Verdens Magter anerkende det, lade det gælde og modtage det. Er der snart noget, som Kristendommen efter den moderne Anskuelse ikke skal afhænge af, og hvormed den ikke skal staa og falde. Fyrsternes Yndest, et kristeligt-konservativt Ministerium, et kristeligt eller dog mod Kristendommen venligt Rigsdagsflertal, Kristendommens størst mulige Herredømme i Pressen, i Videnskaben, i Embedsstanden, i Skolen, i alting, — dette fremstilles ikke alene som noget ønskeligt; nej, Sagen selv, selve Guds Riges Trivsel skal efter den moderne Anskuelse afhænge af, at alt dette bliver naaet. Kristi Rige, gyngende paa Tidsaandens Bølger, snart oppe, snart nede, snart blomstrende, snart næsten begravet i Bølgernes Skød, Guds Rige „bygget og fremmet", og saa naturligvis ogsaa „skadet og ødelagt" ved Menneskehænder! Det Hus, som den Almægtige har bygget, som længe har staaet fuldfærdigt i den usynlige Verden, og hvis Goder og Kræfter have levet sig ind i de troendes Aand og Hjerte, — det Rige, som Han, og kun Han, engang uden vor Hjælp synlig skal genoprejse paa hele Verdens Ruiner; — dette Hus, i hvilket vi kun have at gaa ind, dette Rige skal bygges og fremmes ved os, skal afhænge i sin Trivsel af uselige Mennesker! Er det den bibelske Anskuelse om Guds Rige?

Med Undtagelse af Konstantin den Stores Tidsalder og Middelalderen veed jeg næppe noget Tidsrum, i hvilket Jesu Ord: „Mit Rige er ikke af denne Verden", er gaaet saa stærkt i Glemme som i vor Tid.

Dette er ogsaa et af Beviserne for, at den romersk-katolske Verdensanskuelse har sejret eller dog er i Færd med at sejre. Hvor dybt rodfæstet den Forestilling er i Nutidskristnes Bevidsthed, at Guds Rige ogsaa tilhører denne Verden, beviser den ene Kendsgerning, at en af vor Tids alleræhdleste og mest dybtfølende Teologer, R. Rothe, af alle Kræfter gør sig til Talsmand for den.

Sygelig Længsel efter Korset ligger os fjern, men endnu mindre kristelig end denne er Flugt for Korset; det første er noget sygeligt kristeligt, det sidste er ukristeligt. Men hvor mange Talsmænd og Ordførere for den moderne Kristendom er der, som endnu ville vide deraf at sige, at Kristendommen endnu altid er trivedes bedst, naar den ikke var Verdensmagt, men tværtimod, naar den var undertrykt og forfulgt; at Korset er det Træ, paa hvilket dens ædleste Blomster og Frugter vokse; at Kristendommens normale Skæbne ifølge Jesu Ord er Verdens Had? Hvor mange er der i hvert Fald ikke, som ville lige det modsatte, nemlig bejle til Verdens Yndest? Naar Ordet om Kristi Kors engang igen bliver Sandhed, naar det virkelig gælder om at lide for Kristi Skyld, naar den store Trængsel kommer, hvor frygtelig vil da ikke denne den moderne Kristendoms Hulhed og Tomhed træde for Dagen? Ve den, som holder Kød for sin Arm, saaledes lyder Bibelens Ord. Og hvad skrev Luther, da han kom ned fra Wartburg? Der er mange, som føre saadanne ægte kristelige Ord i Munden, men som samtidig med Velbehag sige til sig selv: „Gud ske Lov, med mig har det ingen Nød; jeg er ikke udsat for nogen Fare fra Mennesker og agter heller ikke nogen Sinde at udsætte mig derfor, allermindst fra denne Verdens store“. Guds Rige er jo nu blevet Verdensrige, i det mindste gøre vi Nutidskristne alt, hvad vi kunne, for at gøre det dertil. Den Korsfæstedes Rige! Det Rige, som bestaar, naar Himmel og Jord forgaar!

Masserne skulle vindes for Kristendommen.

Men da den Kristendom, som forkyndes i det ny Testament, saa vel i det, som den paalægger os at tro, som særlig i det, den paalægger os at gøre, slet ikke passer for Masserne, maa man tillæmpe og anbefale den netop saaledes, at Masserne kunne tage imod den. Den maa derfor frem for alt være det eneste Universalmiddel for enhver Skade paa Legem og Sjæl, Verdenseliksiren. Opad til lader den sig anbefale som det sikreste Middel til at forebygge Revolution; nedad til som det ufejlbarlige Middel til at helbrede Samfundets Brøst. Kristendommen maa bestandig forsyne med det, som enhver Tid behøver mod sine egne Brøst. — Kristendommen skal være god ikke alene for dem, som virkelig tage ved den og underkaste sig dens haarde Kur, og det er og bliver faa, — nej, den skal være god for alle og for alt, ogsaa for den store Hob, som dog ifølge Jesu Ord aldrig nogen Sinde vil blive kristelig. Det er ikke til at sige, hvor mange Drømme der næres og udspredes i dette Stykke, naturligvis i den bedste Mening. Naar alle Mennesker bleve Kristne, — men man veed, at dette aldrig bliver Tilfældet; naar, som det hedder, Kristendommens Princip gennemsyrede hele vort Folkeliv, naar „vor Folkeaand blev kristelig", — det er endnu aldrig sket og vil aldrig ske; naar Kirken blev den alt beherskende Magt, — det har den allerede været, men hvad det var for en Kirke, veed vi; naar o. s. v. o. s. v., — da, hedder det, vilde alt blive godt, da vilde der ingen Farer gives mere, som Socialdemokrati, Nihilisme m. m. Ja, ikke sandt? til den Tid vilde der til sidst heller ingen Fattigdom eller Sygdom være mere. Vor Tid har i Virkeligheden ogsaa frembragt Sværmere, som lære, at en ret Kristen aldrig mere bliver syg. — Til den Tid vilde der ene og alene herske Fred og Glæde og Grøde og Velsignelse i Mark og Skov, i Vingaard og i Have, i Hus og Sogn, i Stat og Rige. — Ja, til den Tid!

Det ny Testament veed intet om en saadan Herlig-

gørelse af den jordiske Verden; det forventer først en ny Verden, hvori der ikke mere skal være nogen Elendighed eller nogen Synd, efter at alt det jordiske, ja Himmel og Jord selv ere gaaede til Grunde; ja, endnu mere, det lader først den enkelte indgaa i det fremtidige Paradis gennem haard Kamp, Nød og Elendighed, og Kristenheden først gennem „den store Trængsel". Men om alt dette bliver der enten tiet, eller Sagen i det mindste vendt og drejet saaledes, at saa meget af dette fremtidige Gudsrige som muligt ogsaa fremtræder som opnaaeligt allerede paa den nærværende Jord, og at Menneskene blive opsatte paa Tilstande, som dog aldrig ville indtræde. Verdslige Profeter i vor Tid, som f. Eks. E. v. Hartmann [1]), se skarpere og udtale sig aabent om, hvorhen efter deres Overbevisning Menneskehedens Udvikling med Kæmpeskridt iler. De affærdiges med Prædikatet „Pessimister", og dermed skal alt være klaret.

Man burde dog være ædruelig og kun love det, som man med god Samvittighed og efter rolig Prøvelse kan love de Kristne paa Grundlag af den hellige Skrift. Men især skulde man dog vogte sig for at sammenblande Kristendommen og dens Fremtid, saaledes som det ny Testament skildrer den, med den forventede og tilstræbte Udvikling af Verdenskulturen. Denne kan gøre store Fremskridt samtidig med, at der inden for hin finder en stedse betænkeligere Tilbagegang Sted. Det ny Testament venter dog tydelig nok lige fra Matthæus 24 og til Aabenbaringsbogen Antikristens Herredømme som sidste Trin af Udviklingen i denne Tidsold. Ere vi komne ud over Troen paa saadanne Ord? I saa Fald maa man ikke kalde sig bibeltroende Kristne.

M a s s e r n e maa vindes, de maa interesseres for Kristendommen og kaldes til Deltagelse i Arbejdet paa dens Opgaver. Man maa kaste Selvstyrets Madding for

---

[1]) Forf. af „die Philosophie des unbewussten".

dem. Almindeligt Præstedømme, — et ophøjet Navn! Skade kun, at til Præstebegrebet, saaledes som det desværre spøger i moderne Hoveder, væsentlig hører det at regere. Præstekasten vil regere; Hoben, som ogsaa har Del i Præstedømmet, skal ogsaa have Lov at regere med. Mon dette er det ny Testaments Præstebegreb? Uden Synoder, uden kirkelige lovgivende Forsamlinger, der saa meget som muligt ligne de politiske, skal efter den moderne Anskuelse den evangeliske Kirke ikke mere kunne eksistere. Lad saa være, men vent i hvert Fald ikke Frelsen fra dem, og se overhovedet ikke i dem blot saa meget som en sund Livsytring i Nutidens Kirke! I de ny Synodeindretninger og Kirkeforfatninger m. m. ligefrem — som man nu kan høre det sige — at se det største Fremskridt i den evangeliske Kirke siden Luthers Tid, er det evangelisk? Stemmer det med den augsburgske Bekendelse eller, hvad værre er, med det ny Testament?

Det Hovedspørgsmaal, hvorom det drejer sig ved alle presbyterianske og synodale Ordninger, og overhovedet ved Bestræbelsen for at ophjælpe Kirken ved Menigheden, bliver sædvanlig med stor Sindsro skudt til Side. Dette Spørgsmaal lyder nemlig saaledes: Have da vore Menigheder i snævrere og videre Betydning, saaledes som de nu ere beskafne, overhovedet den guddommelige Kaldelse til at tage Kristendom og Kirke i Røgt? Egentlig af Hjertens Grund at svare ja paa dette Spørgsmaal vove vel de færreste. Thi baade Nyrationalister og troende Kristne klage jo næsten alle Vegne over den forfærdelige Sløvhed, Ligegyldighed, Træghed, ja mangen Gang Dødhed for Kristendommens og Kirkens Sag, der findes hos Hoben. Og til denne samme Hob, der, som I sige, næsten ikke vil have med Kristendommen at gøre og næsten intet forstaar af den, til denne Hob, hvis Førere ofte ere Kirkens erklærede Fjender, maaske aabenlyse Materialister, Ateister o. s. v., overgiver man Varetagelsen af Kirkens og

Kristendommens Sag! *Exempla sunt odiosa.* Findes der ikke Menigheder, i hvis Kirkekollegium der til Dels sidder Mænd, som meget sjældent søge Kirken? Og er ikke denne ene Kendsgerning fuldkommen tilstrækkelig og manende for ethvert ærligt Menneske, ja jeg tør sige et Bevis, der maa gøre et dybt Indtryk paa hans Samvittighed og kun kan styrke en ikke meget gunstig Dom om de moderne Forestillinger om Menigheden.

Men, siger man, netop ved at overlade kirkelige Opgaver ogsaa til Folk, der kun ere lidet kristelig og kirkelig sindede, give vi dem den manglende kirkelige Interesse. Jeg gad set den Regent eller Statsmand, som vilde overgive Styrelsen af Statens Skib eller dog en indflydelsesrig Post paa dette til en, der ikke forstaar sig paa Statssager og ikke vil vide af Staten, ja maaske til en Nihilist. Og en Materialist er en kristelig Nihilist. Og kan man fremdeles skabe en kirkelig-kristelig Interesse og skabe den paa slig Vis? Er det at vække en kristelig-kirkelig Interesse, at man lærer Folk at tale om kirkelige Sager? Og er det at vække et kristeligt-kirkeligt Liv, naar man avler Partivæsen og Partilidenskab?

Jeg veed kun eet undvigende Svar, som man kan give paa de skæbnesvangre Følgeslutninger fra hint Spørgsmaal, om vore Menigheder, saaledes som de ere, have den guddommelige Fuldmagt til at røgte Kirkens og Kristendommens Tarv. Og det er det Spørgsmaal i modsat Retning: Hvorfor skulle de ikke have den lige saa godt som I Præster? Ere da alle Præster saaledes, som de skulle være? Hvor mange iblandt dem ere ikke alene mere eller mindre uskikkede, men endog helt eller halvt vantro. Nogle af dem ere maaske Folk, der ikke tro paa Kristi Guddom, Folk, der anse Bibelen for en blot menneskelig Bog som alle andre Bøger, Folk, der som videnskabelige Teologer til Dels næsten anse for sandt det modsatte af det, de i Følge deres Embedsed skulle lære. Og til saadanne Folk betro I jo ikke alene

den Pleje af det kristelige og kirkelige Liv, som andensteds varetages af Medlemmerne af Menighedsraadene og Synoderne; nej, til saadanne overgive I selve Helligdommen og det allerhelligste, Guds Ord og Sakrament. Men os Lægfolk ville I ikke engang indrømme Ret og Evne til at tale med i kirkelige Forvaltnings- og Forfatningsspørgsmaal. Gud bedre det, denne Indvending kan ikke fuldstændig gendrives. Men bortset fra, at alle vore Præster dog nu een Gang i Kraft af deres Uddannelse skulde og kunde være dygtige til deres Kald, gælder Indvendingen dog sikkert kun, naar Meningen skal være denne: Da der til Dels ogsaa hos Præsterne findes en skrigende Modsigelse mellem den faktiske Tilstand og det udtrykkelig af Kirken og af dem selv anerkendte Ideal, saa tør den ogsaa bestaa hos de Lægmænd, der arbejde med i Kirken, og det som retmæssig anerkendt Tilstand. Og fremdeles, fordi dette sørgelige Misforhold ikke kan hæves, saaledes som nu een Gang Præstestandens uundværlige Indretning er, hvilken vi ikke først skulle skabe, men allerede have og maa have, saa skulle, ja maa vi ogsaa underkaste os det i en Indretning, som vi frembringe af ny, og uden hvilken vor Kirke har kunnet leve ret ordentlig, i hvert Fald meget længe! Og endelig: hvad vi paa det ene Omraade dybt beklage, det skulde vi paa det andet endog lovprise!

Man er i Nutiden udsat for fra visse Sider næsten at blive moralsk stenet som Kætter, naar man vover at udtale den Sætning, som jeg alligevel udtaler af min fuldeste Overbevisning: Dersom I ville, at den protestantiske Kirke overhovedet skal vedblive at være, hvad den hidtil har været, nemlig Kirke for et helt Folk (henholdsvis en af et helt Folks Kirker), — om og hvor længe det endnu er muligt, er et helt andet Spørgsmaal, og den, som overhovedet ikke ønsker det, rammes selvfølgelig ikke af det, vi sige, — saa tør I ikke opgive Forbindelsen mellem den og det borgerlige Samfund, særlig ikke dens Tilknytning til Statens og Samfundets

Regering; og hvor et saadant Forhold ikke længer bestaar, maa I søge at knytte Forbindelsen paa ny. Ville eller kunne I ikke det, saa gaar eders evangeliske Kirke i Stykker, thi den har nu een Gang som Kirke ikke den Fasthed, som Romerkirken besidder; og den Kirke, der har opgivet det Hold, som de gammelreformerte, i øvrigt kun mindre Samfund omfattende, Kirker havde i deres strenge Bekendelse, den falder, paastaar jeg, tidligere eller senere fra hinanden i en Mængde Smaasamfund og Sekter. Den kirkelige Udvikling, som har den fuldstændige Adskillelse mellem Kirke og Stat, mellem det kirkelige og borgerlige Samfund til Feltraab, fører med absolut Nødvendighed til amerikanske Tilstande. Vort Slægtled har desværre for en stor Del mistet Blikket for den historiske Udviklings højere Love og Formaal og lader sig sin Dom foresige alene af det i Øjeblikket foreliggende Fænomen. Og fordi de af os forudsagte Følger af den for største Delen allerede fuldbyrdede Løsning af Baandet mellem Stat og Kirke endnu ikke foreligge i overvældende Klarhed for enhver blind Bedsteborgers Øjne, saa spotter man Kassandrarøsterne.

Har da Luther været saa helt indskrænket, eller — hvad det ganske vist nu ogsaa er Mode at paastaa —, har han gjort sig skyldig i saa fuldstændigt et Frafald fra sine egne Ideer, da han, til visse efter længere Tids Tøven, Famlen og mangehaande Betænkeligheder og Forsøg, men dog allerede temmelig tidlig (meget tidligere, end mange vel mene — jfr. Menighedsordningen i Leisznig 1523), lod den ny Kirke støtte sig til det borgerlige Samfund, til Staten og dens Overhoved? Han siger dog ganske tydelig, at han ikke kan tage Folk til Grundlæggelsen af et kirkeligt Samfund ud af sig selv. Man kunde maaske mene, at vi nu have dem i Fylde og Overflod! Endvidere siger han, den største, beskedent om sig selv og sine Medarbejdere, at de ikke ere kaldede til det biskoppelige Embede, til Ledelse af Kirken efter dens egne indre Love. Man kunde maaske mene, at vi

nu have saadanne kaldede i Fylde og Overflod. Men Aanden og Ordet have vi dog! Ja, Gud ske Lov. Men at ordne og styre Masser, saadanne som udgøre vore empiriske Kirkesamfund, og at holde et kristeligt Liv ved lige i dem alene med Aand og Ord, er et rent utopisk Haab. Saaledes bliver det ædleste kristelige til en blot Talemaade!

Visselig grue vi ikke for en fri kirkelig Menigheds-forfatning; men med vore store Kirker, saaledes som de ere, vil den ikke kunne rime sig uden betænkelige Konsekvenser. Vi grue visselig langt mere for den Strømning, der i den nyeste Tid gør sig gældende, og som vil gøre den evangeliske Kirke helt og holdent til en Statsindretning, til en særlig Afdeling under Kultus-ministeriet. Alt hellere end den blotte Statskirke; alt hellere end en Styrelse i bureaukratisk Aand! Men alligevel sige vi: Kun naar den evangeliske Kirke i sine ydre Anliggender støtter sig saa nøje som muligt til Staten og det borgerlige Samfund, kan den endnu opret-holdes i sin hidtilværende Skikkelse. Kun saaledes kan den ogsaa bevare sig selv for Drømme om, at den, denne haandgribelige Statskirke, overhovedet skulde turde over-føre den nytestamentlige Menigheds Billede paa sig. Det være langt fra os at ringeagte vor Kirke eller at paa-staa, at en anden af de eksisterende Kirker eller Sekter virkelig indeholder Menighedens rene Helligdom, medens vor Kirke maaske kun danner Forgaarden dertil. Det Spørgsmaal, om Kristi Menighed overhovedet, saaledes som Udviklingen i Kirkehistorien nu een Gang er fore-gaaet, kan fremtræde som jordisk historisk Kirke med udvortes Forfatning, lade vi ganske hvile i sig selv. Ligeledes mene vi, at enhver udvortes Kirke, der, saa-ledes som Sagerne nu een Gang staa, anser sig selv for denne Kirke, er hildet i den allerfarligste Drøm, og de praktiske Konsekvenser af denne ville enten blive Præste-vælde og Pavedømme med al dets Tvang og blotte Objektiveren af det indvortes, eller Demokrati og Fler-

talsvælde i Kirken, for hvilket Gud i Naade bevare os lige saa meget som for Præstevælde. Hr. *Omnes* gør sig frygtelig bred i Nutidens evangeliske Kirke; skulde dette ikke kunne aabne Øjnene paa ægte Lutheranere? De ville, naar de moderne Drømme om Kirkens Ordning udvikle sig konsekvent, i Længden lige saa lidt kunne holde denne Herre borte fra Herredømmet i Kirken, som han vil kunne holdes tilbage fra Herredømmet i Staten, dersom man vil drage de fulde Konsekvenser af den almindelige Stemmeret.

En Kirke, der i Forfatning og Forvaltning saa meget som muligt støtter sig til Staten og det borgerlige Samfund, vil vistnok altid have det Fortrin, at de Organer, hvem dens Forvaltning og Lovgivningen for den ere betroede, blande sig saa lidt som muligt i dens indre Anliggender. I en vis Henseende er det rigtignok et sørgeligt Fortrin, ɔ: et Bevis paa, at netop denne Kirke ikke er nogen nytestamentlig Menighed; men saaledes skal det alligevel være, i Overensstemmelse med den virkelige Tilstand i Kirken. Naar det er saaledes, gør ogsaa en Synodeforfatning den mindst mulige Skade og kan endog udrette noget godt, især som Modvægt mod Præstevælde saa vel som mod Embedsmandsvælde. Naar de Myndigheder, der forestaa Kirkens ydre Anliggender, ikke udelukkende handle fra et kirkeligt og kristeligt, men ogsaa mere eller mindre fra borgerlige og politiske Synspunkter, som f. Eks. en Kultusminister, der tillige styrer Kirken, eller en verdslig Kommuneforstander, som ogsaa er Kirkeældste eller i sin verdslige Egenskab har Sæde og Stemme i Menighedsraadet, da gøre disse i Reglen — Undtagelser fraregnede — mindre Skade end ret velmenende Lægfolk ofte gøre, der kun i Egenskab af Folk med kirkelig og kristelig Interesse faa indflydelsesrige Stillinger i Kirken, selv om de maaske virkelig ere Folk med en levende Kristendom. Disse mene, at de forstaa sig paa alt muligt,

ogsaa paa Dogmatik og Pastoralteologi, og tale uden videre med om alting. Især tro de at kunne virkeliggøre deres maaske af Pietismen paavirkede Kirke- og Menighedsideal, maaske endog deres Drøm om en kristelig Stat, en Drøm, som ganske vist nu om Stunder mange Tusinder drømme, Gud bedre det. Men herom senere.

Naar kun Romerkirken ikke saa at sige i alle Henseender i saa høj Grad imponerede vor Tids Protestanter! Den har fuldbragt Værket uden Staten, i det mindste efter hvad den selv paastaar, men vel at mærke rigtignok i Virkeligheden kun derved, at Staten ydede den lydig Tjeneste og anvendte *sine* Tvangsmidler; den har bragt en stor, strengt ordnet Folkekirke i Stand og har lige til vore Dage forstaaet at holde den sammen. Protestanterne, som undres over dette og gerne vilde gøre det efter, lukke paa en ganske besynderlig Maade Øjnene for denne Kirkebygnings store Brøst, saaledes som de klart træde for Dagen i de romersk-katolske Lande, som Frankrig, Spanien og Italien, medens de samme Mennesker derimod have aabent Øje for deres egne Brøst. Kun hvad der imponerer og fremtræder som en Magt, har Gyldighed i Nutiden. Og at dette gælder om vor evangeliske Kirke, kan ingen paastaa, i det mindste ingen, der maaler med verdsligt Maal. Have vi da intet andet? Og veed vi, der kalde os evangeliske, intet højere end paa vor Grund og med vore Midler at opføre en lignende, ja om muligt endnu mere storartet Bygning? Med vore Midler? Bygger man et Verdensrige med Ordet, med Korsets Evangelium? Kunne evangelisk-troende Mennesker haabe med evangeliske Midler og kun med saadanne at naa til Herredømmet over Verden?

Kristendommen skal herske i Verden; derfor hersker Verden, den moderne Verdensaand, i Kristendommen. Dette er desværre især ofte Tilfældet i den Sædelære, som nu om Stunder giver sig ud for kristelig; vi tale ikke

om Sædelæren som Videnskab, men om de Kristnes Livsanskuelse og Livspraksis, som vi kalde de ægte moderne, og om mange andres, hvis subjektivt ærlige Stræben efter at være Kristne vi ingenlunde bestride. Den Opfattelse ogsaa af Kristendom og overhovedet af Religion, som man kan kalde „Dennesidighedens“, hævder Marken, for en stor Del med fuld, bevidst Fornægtelse af den anden Opfattelse, „Hinsidighedens“. Verdensflugt er ikke længer Skik og Brug. Skal da derfor Attraa til Verden og verdslig Salighed blive Ret og god Sæd hos de Kristne? Man fristes mangen Gang til at frygte dette, naar man ser, hvor vigtige de verdslige Goder, jordiske Bekvemmeligheder og Livsnydelse. jordisk Ære og Penge ere for os Nutidskristne. Især gælder dette om Ære og Penge; om Æren i saa høj Grad, at der gives Kristne, Kristi Tjenere, som anse det for tilladeligt, ja i visse Tilfælde for Pligt, at en Kristen for sin krænkede Æres Skyld i Duel gør sin Næste Skade paa Liv og Lemmer, ja sætter sit eget og en andens Liv paa Spil[1]). Og naar Talen er om Gods og Penge, spørge de, som helst se Kristendom og Velstand Side om Side, om ikke Apostlen har sagt, at Gudfrygtighed indeslutter Forjættelse ikke alene for det evige Liv, men ogsaa for dette Liv. (1. Tim. 4, 8). Visselig har Apostlen sagt dette, men skal han herved have tænkt paa det, som Verden kalder jordisk Lykke, Anseelse, Penge og Gods, — den Apostel, hvis hele Levned og Lod paa Jorden vilde være den bitreste Haan mod denne hans Mening? Den ægte Nutidskristen vil være bægge Dele paa een Gang, aandelig og engang evig salig, men tillige jordisk lykkelig, rig i Gud og rig i Verden; og det ikke blot i den Betydning, at han med Taksigelse modtager, hvad Gud under ham af jordisk Lykke; nej i den Betydning, at han ikke er i Sandhed tilfreds uden et passende Maal af jordisk Gods.

---

[1]) Blandt tyske Kristne findes der endnu Forsvarere af Duellen.

Er dette Bibelens Kristendom? — Lad os slaa os for Brystet og gøre Bod, men Bod i Gerning.

De kære Penge! De ere Stormagten, desværre ogsaa paa mange Omraader inden for den moderne Kristendom. Dersom man vil bevise, hvor godt det paa et eller andet Sted staar til med det kristelige Liv, hvilke Kendemærker blive da ikke meget ofte stillede øverst i Rækken? Man peger da paa Indsamlingen af Penge i kristelige Øjemed, paa Fortegnelserne over de Pengebidrag, der ydes til alt muligt. I saa Fald staar det godt til i England og Amerika, og Kristendommen i disse Lande maa være et Mønster for alle andre Lande, dersom Pengene afgøre Sagen. Jesu Ord ved Tempelkisten er gaaet fuldstændig i Glemme hos mange, eller rettere sagt, man siger det efter og udbasuner det endogsaa, men handler alligevel sjældent efter det, ligesom Jak. 2, 1. I verdslige Anliggender kan den Sætning, „naar man kun har Penge, kan man udrette noget“, maaske have en, rigtignok kun betinget Gyldighed; men i kristelige Anliggender burde Kristne dog vide og handle efter den Overbevisning, at kun det har Værd, og kun det bringer virkelig Velsignelse, som gives med et kristeligt Sind. Men nej, alting er godt, naar man kun faar den Sum, der udkræves til dette og hint kristelige Værk. Slaa kun paa Allarmtrommen for at inddrive Penge til dit og dat, og det baade hos troende og ikke-troende. Naar mangen en kirkefjendtlig eller ligegyldig Mand maaske for at føje sin Hustru giver et Pengebidrag, selv om det kun sker under Eder og Forbandelser, saa indkasserer man det dog og taler om den Guds Velsignelse, der er over Opraabet til dette og hint Arbejde for Guds Rige. — *Difficile est satiram non scribere.*

Penge maa der skaffes for enhver Pris. Store Kirker, Pragtbygninger opfører man; dersom intet andet hjælper, maa Pengene skaffes ved et Lotteri. Man kan sige, hvad man vil; hos det langt overvejende Flertal af dem, der spille i et Lotteri, er Guldtørst og Vinde-

syge den stærkeste Bevæggrund. Og sligt hidse Kristi Tjenere til i kristelig eller kirkelig Interesse? Ogsaa andre Bevæggrunde ere paa Spil ved Lotterier og Bazarer med allehaande Formaal — ikke at tale om Velgørenhedsballer; den kære Forfængelighed breder sig ofte særdeles meget, og endnu værre Ting. Skulle Kristne række Haand dertil? Skulle de arbejde for Aanden ved Kødets Hjælp? —

Skønne Kirker maa der være. Det er vistnok mange Aarhundreder siden, man har hørt saa meget som nu om herlige ny Kirkebygninger og om Istandsættelsen af gamle Domkirker o. s. v. Enhver Kunstens Ven maa glæde sig derved; ogsaa vi glæde os derved som Venner af Kunsten. Men mon dette Træk er et Tegn paa særlig levende Kristendom? I saa Fald har Slutningen af Middelalderen været den ægte Kristendoms mest glimrende Tid. Det kunne nu vel Folk af Janssens[1]) Slags paastaa, men Protestanterne burde vogte sig for at drage Slutninger fra Kirkebygninger til et ægte kirkeligt-kristeligt Sindelag. Man kunde endog i en vis Betydning anvende Ordet om at bygge Grave for Profeterne paa Slægtled, for hvilke skønne Kirkebygninger have saa ganske særdeles Vigtighed. Og hvor ofte staar ikke Sagen maaske saaledes, at man vel sørger for, at der kommer en smuk Kirke, men næppe for, at det ægte Evangelium bliver forkyndt i den. Hellere en ægte Kristi Tjener prædikende i en Lade end en Præst, der fører helt eller halvt falsk Lære i en pragtfuld Domkirke. Ja, man bryder sig end ikke altid om, hvor vidt den store, skønne Kirke, som man bygger eller restaurerer, har gode Lydforhold. Jeg veed vel, at Akustiken er en stor Hemmelighed; men jeg veed ogsaa, at der

---

[1]) Johannes Janssen, romersk-katolsk Prof. i Frankfurt, er Forf. af et stort Værk, i hvis første Del der udkastes et lysende Billede af Tiden før Reformationen. De andre Dele gaa saa ud paa at vise, hvorledes Reformationen formentlig har forstyrret den middelalderlige Guldalder.

gives Stilarter og Bygninger og Størrelsesforhold, ved hvilke man næsten forud kan sige sig selv, at vedkommende Kirke vil faa slette Lydforhold; og dog bygger man den. Man maa jo dog ogsaa have en saadan Bygning, et Eksempel paa denne Stil i Byen! Og i hundrede Tilfælde, hvor det drejer sig om Istandsættelse af ældre Kirker, veed man, at Kirken tidligere havde gode Lydforhold; men om den vil vedblive at have det. naar man f. Eks. bygger en Kryshvælving i Steden for det flade Loft, veed man ikke med Sikkerhed; og dog sejrer Skønhedshensynet over Hensynet til Kirkens Bestemmelse. Kan sligt retfærdiggøres kristelig set?

For de samme Penge, som en eneste Kirke i fuldkommen korrekt Stil koster, kunde man bygge fem andre beskedne og dog meget sømmelige Kirker. Og saadanne Penge vilde i vore store Stæder være meget vel anvendte. Man vilde da maaske vinde 5000 Siddepladser i Steden for 1000; men nej, det skal være storartet og skønt, det skal kunne daare Øjne og Sanser, kunne kappes med Romerkirken. Er det ikke sandt, at det i mange Tilfælde er det, som er det afgørende? Hellere sørge glimrende for nogle faa Tilhørere, end blot sømmelig for mange. Og de, der gaa i Spidsen med saadanne Grundsætninger, ere evangeliske Kristne, Folk, som kalde sig den Korsfæstedes Efterfølgere og Tjenere. Skulle og tør vi evangelisk-troende kappes med Rom paa denne Maade og paa dette Omraade, hvor det gælder om udvortes at daare? Og ville vi oven i Købet for Alvor bilde os ind, at vi kunne staa os i en saadan Væddekamp?

Den moderne Kristendom har gjort den Opdagelse, at æstetisk og religiøs Virken ere meget nær beslægtede, og Fuldkommenheden skal bestaa i at lede bægge Slags i een Strøm ud over de lykkelige Børn af vor Tid. I en skøn gotisk Domkirke bliver man efter denne Anskuelse mere opbygget end i en sædvanlig Landsbykirke. En Gudstjeneste, der tillige er fuldendt i liturgisk og

musikalsk Henseende, har i Følge denne Opfattelse en højere, religiøs-sædelig Værd end en simpel Prædiken-Gudstjeneste. Ogsaa paa dette Punkt har Romerkirken fuldstændig besejret Protestantismen. Hvor langt vare dog ikke Jesus og hans Apostle tilbage! Og hvor langt staar da ikke de første Kristnes Gudstjeneste, ja Jesu og Apostlenes Taler i opbyggelig Kraft og Virkning tilbage for vore musikalske Fester i Gudstjenesteform!

Derom ere alle fornuftige Mennesker enige, at det ligefrem uskønne, det, der støder Menighedens Syn og Øren, maa holdes borte, at alting i Gudstjenesten maa gaa ordentlig, sømmelig og „ærlig“ til. Men ved Siden heraf burde der blandt evangelisk sindede Mennesker ikke være nogen Strid om, at naar de kun havde Valget mellem enten en Prædiken i Bibelens Aand og et uskønt Lokale uden skøn Musik eller et pragtfuldt Lokale og herlig Musik, men en ubibelsk Prædiken, da kunde der kun være Tale om at vælge det første. Vilde det imidlertid dog ikke være bedst, om bægge Dele kunde forenes? Jo, men hvor ofte vil dette kunne være Tilfældet, hvor ofte vil det skønne kunne spille en fremragende Rolle uden at trænge det i kristelig Henseende gode i Baggrunden? Hvor ofte vil ikke snarere den sanselige eller dog blot sjælelige Virkning af det skønne være en farlig Konkurrent for den aandelige Virkning af det kristelig-gode? Og hvor mange vil der især ikke være, som med Urette anse det æstetiske Indtryk for religiøs Opbyggelse? Og til syvende og sidst, i hvor høj Grad fremmer man ikke ved alle saadanne Anstalter den Fordringsfuldhed, der er saa betegnende for den moderne Kultur, idet man ogsaa paa kristeligt Omraade bestandig vækker og skaber ny Fornødenheder og lægger nyt til, indtil Buen endelig er bleven spændt saa højt, at den brister.

Den Grundsætning, at Skønhedsfølelsen i Gudstjenesten kun maa spille en tjenende Rolle, anerkendes i Teorien af al praktisk Teologi. Men det skønne,

det virkelig skønne, er en Magt, der slet ikke saa let nedlader sig til Tjenestepigegerning, og mangen en har allerede troet at drage Nytte af den for sig og sine religiøse Formaal, men er saa i Steden for i en Haandevending bleven en lydig Tjener for denne høje, stolte, herlige Mø. Det mest beskedne Maal af det skønne og af Kunsten — det er det rette for den Gudstjeneste, som tjener det eviges Verden. I øvrigt maa man helst skille bægge Dele ad: Kunsten for sig — at nedsætte dens Ære falder os til visse ikke ind —, men ogsaa det aandelige, det religiøs-sædelige for sig. Kun faa paa Jorden ere saa fuldkomne, saa rene og himmelske, at de kunne gøre bægge Dele Fyldest paa een Gaug uden at gøre Uret enten mod det ene eller mod det andet. Det langt overvejende Flertal af Medlemmerne i vore Menigheder er visselig ikke i Stand dertil. —

Sammenblanding af Ting, som alvorlige Kristne ellers pleje at holde ude fra hinanden, er overhovedet noget ejendommeligt for den moderne Kristendom. Paa den mest betegnende Maade træder dette frem ved de mange større og mindre kristelige Fester. At holde Fest hører jo ret til vor Tids Særpræg. Om der foreligger nogen særlig Anledning til Fest, er ofte ganske ligegyldigt. Fester maa der holdes, Høstfester maa f. Eks. fejres, selv om Høsten er falden ynkelig ud. Hvilket Lys kastes der ikke ved saadanne Forhold over den virkelige, indre Moralitet i vort Folk, over dets Samvittighed og over Styrken af dets sædelig-religiøse Stemning?

Skal det nu ogsaa være saaledes paa kristeligt Omraade? Efter al Sandsynlighed ja. Hvor broget gaar det ikke til paa vore kristelige Fester, der ofte vare i hele Uger. Hvilke aandelige Maver maa der ikke til for at fordøje den Mangfoldighed af alle Slags, som her tilbydes. Ofte den rene, aandelige Ragout. Brød, der bages af Bestanddele, hvis kemiske Blanding maa give et ganske ejendommeligt Produkt og frembringe ganske

ejendommelige Virkninger: til et ringe Gran af luthersk Kristendom kommer en Mængde reformert, pietistisk, metodistisk, romersk-katolsk, ja til Dels ogsaa socialistisk Mel. Og naar alt dette er blevet gennemsyret med Tidsaandens og den moderne Dannelses Surdej, giver det den Føde, som man saa ofte paa slige Festdage — Undtagelser selvfølgelig fraregnede — fremsætter for det lykkelige Publikum. Desuden aandelig og sjælelig Næring af al Slags, Musik og ægte moderne Selskabelighed af enhver Art; ogsaa ret god Næring for det kødelige, udvortes Menneske, undertiden endog saaledes, at ganske jævne Folk tage Forargelse deraf. I Forbigaaende maa det Spørgsmaal være tilladt: hvor meget Hensyn tage moderne Kristne med deres ofte flotte Væsen til alvorlige Brødre, som forarges? Dog tilbage til det aandelige. Hvor vidt vore Kristne kunne fordøje al den aandelige Føde, der sættes frem for dem, det synes at være ligegyldigt for dem, der arrangere Festerne, og overhovedet forekommer det mange nu om Stunder, at det ikke mere er nødvendigt paa aandeligt Omraade at arbejde for, at det, der bydes, kan blive Genstand for virkelig Tilegnelse.

Hvilken Opvaagnen vil der ikke finde Sted, naar den Fester fejrende, fra een aandelig Adspredelse til en anden ilende Kristenhed hører den Basun lyde, for hvilken det vil være en ren Umulighed at lukke Ørerne til; og naar det Lys bryder frem, for hvilket det vil være latterligt at prøve paa at lukke Øjnene og at hjælpe sig selv og andre med Tilsløringer og allehaande Blendværk og Selvskuffelser? Pas paa, du som tænker alvorlig og gerne vilde frelse dig selv og andre! Med Fester forbereder man sig ikke paa Katastrofer!

Men selv bortset fra Festerne, hvilken broget Blanding frembryder ikke det kristelige Liv i Nutiden? I Dag Foredrag om eet Emne, i Morgen om et andet, og det varer ikke længe, før der holdes Foredrag om alt muligt og noget til. Hvor forvænte blive ikke de aande-

lige Maver ved alt dette? Kan det hjemmebagte Brød endnu smage saadanne? Og hvorledes ville saadanne Mennesker kunne opholdes i Tørkens Tider? Og fremdeles, hvilken Uro! hvilken Stræben efter bestandig at holde i Aande! „Naar er du da stille for Herren?“ spurgte en Kvæker engang Klaus Harms. Dette vil i denne Sammenhæng sige: hvad er der blevet af Freden, Jævnheden og Enfoldigheden i bibelsk Betydning, af den stille, endrægtige Stræben mod det ene fornødne, af Beskedenheden og Nøjsomheden, og af Arbejdet frem for alt paa sig selv? —

Kultur og Kristendom, Forsoning mellem den kristelige og den moderne Verdensanskuelse. Saaledes lyder en af de moderne Yndlingstalemaader. Den forudsætter, at der bestaar en Modsætning mellem bægge disse Verdensanskuelser. Saaledes er det ogsaa, man sige, hvad man vil, og de Kristne skulle vogte sig for med en overfladisk Trøst at sætte sig ud over de betænkelige, ja for ægte moderne Kristne meget skæbnesvangre Sandheder, som ligge i denne Kendsgerning. Man siger: Kristendommen er og skænker den sande Kultur, den sande Dannelse; thi den og den alene skaber den sande Frihed, Aandens virkelige Herredømme over Naturen, og det er dog dette, vi fra den enkeltes Synspunkt betragtet kalde Dannelse og fra hele Samfundets Standpunkt betragtet, Kultur. Altsaa, siger man, er der ingen Modsætning mellem Kristendom og Dannelse, men tværtimod et Forhold som mellem Moder og Datter, eller hvorledes man nu vil udtrykke det. Godt, det er vor, de Kristnes, Overbevisning. Men det drejer sig ved denne Lejlighed slet ikke om, hvorledes Kristendom og Kultur i sig selv efter vor Anskuelse forholde sig til hinanden. Nej, det drejer sig om, hvorvidt Kristendommen, jeg mener den alvorlige, bibeltroende Kristendom, giver det, som den moderne Kulturs Bærere kalde Kultur og Dannelse. Dertil hører

nemlig først og fremmest det, at vedkommende er gennemtrængt af den moderne Dannelses Verdensanskuelse. Men er denne forenelig med den Verdensanskuelse, vi troende Kristne kende som den bibelske og holde fast ved indtil Døden?

Paa dette Spørgsmaal kan enhver, hvis Syn ikke er forblindet, i alle Hovedpunkter ikke svare andet end nej, og det bør man gøre aabent og ærlig. Den bibelske og den moderne Kulturs Verdensanskuelse ere uforenelige. Mange Kristne og dannede Mennesker ere i dette Stykke utrolig overfladiske. Der gives Folk, som ved Ordene Kultur og Dannelse egentlig kun tænke dels paa visse Kundskaber (Realfag og Sprog), som man maa have for ikke at gælde for udannet, dels endog blot paa ydre Former, Elskværdighed og Anstand i Optræden, Evne til at føre en Samtale o. s. v. Denne Dannelse kommer naturligvis aldeles ikke i Strid med Kristendommen, ganske simpelt fordi den intet har med denne at gøre. En Kristen kan selvfølgelig lige saa vel som en Ikke-Kristen have den fornødne naturvidenskabelige, literære og sproglige Kundskab og tale fornuftig derom; han kan lige saa vel som den anden føre en elskværdig Samtale, spise og drikke paa en sømmelig Maade, gøre høviske Buk og klæde sig efter Modens Fordringer, skønt dette sidste Punkt muligvis allerede kan berede nogen Vanskelighed. Og dermed er den moderne Kristen tilfreds og siger: „Gud ske Lov, jeg behøver ikke at være udannet, fordi jeg er en Kristen.“

Men lad os se, hvorledes det staar til med den Verdensanskuelse, som kalder sig moderne Kulturanskuelse, og endnu mere med den Aand, som maa besjæle dem, der ville have Ret til at kaldes dannede i Ordets fulde, moderne Betydning. Den moderne Kulturanskuelse støtter sig paa Aander, der med Rette have betegnet sig selv som Ikke-Kristne; og en af de mest moderne blandt disse, Strauss, har endt sit Dag-

værk[1]) med den ærlige Bekendelse, at de, hvis Talsmand han er, ikke længer ere Kristne og i Grunden ikke have nogen Religion. Gaa hen i vore højtdannedes Kredse, gaa til de høje Skoler baade af den gamle og den ny Slags: de humanistiske, realistiske, tekniske eller hvilke som helst andre højere Læreanstalter, og undersøg, hvor mange af disses Lærere der endnu af Hjerte og Overbevisning slutte sig til Kirken og — vel at mærke — til Kirkens Tro. At der kun er faa, er nedtrykkende nok; men det mest nedbøjende er den Foragt for Kirken, som lægger sig for Dagen deri, at mange, som ere helt færdige med den, ikke engang anse det for Umagen værd offentlig at træde ud af den. Ingen Gymnastik- eller Sangforening, end mindre nogen politisk Forening, vilde man behandle saaledes.

Den moderne Verdensanskuelse hviler i det væsentlige paa Realismens Sejr over Idealismen, Realvidenskabernes over de ideale Videnskabers. Den ene af disse sidste, Filosofien, har allerede underkastet sig for Flertallet af sine Ordføreres Vedkommende; den anden, Religionsvidenskaben, er for en stor Del ogsaa allerede inde paa den Vej, der fører til Underkastelse. I de fleste af vore dannede samtidiges Hoveder og Hjerter har det dennesidige sejret over det hinsidige, Jorden over Himlen. Ved denne Kendsgerning kan der ikke rokkes. Men Kristendommen, i det mindste den ægte, er Himmeriges Religion, og det vil ikke sige det samme som Religionen i et sædeligt Ideals Tjeneste, saaledes som det opstilles hos Kant eller hos de moderne Humanister; den, der, saaledes som desværre saa mange Teologer, gør Kristendom til eet med Sædelighed, skulde først lære Ord som f. Eks. Matthæus 9, 13 og Grundtrækkene af den paulinske og lutherske Lære. Nej, Kristendommen er netop i første Linje Religion, det hinsidige, evige Gudslivs Religion, meddelt os ved Jesu

[1]) Herved sigtes til Strauss's Bog: Den gamle og den ny Tro.

Kristi Naade, af ren Barmhjertighed skænket os stakkels fortabte Syndere, os usædelige, elendige Mennesker, os fattige i Aanden; den er den hinsidige og tilkommende Verdens Religion og er for Jordelivets Vedkommende Korsets Religion. Det, som den moderne Kulturs Bærere kalde Kultur, kan Korsets Religion ikke give. Et Kors, en Skampæl for Forbrydere og for Menneskehedens Udskud kan aldrig nogen Sinde blive Verdens og Verdensmenneskers Schibboleth. Naar et Menneske tror paa den treenige Gud, paa Guds enbaarne Søns Fødsel af Jomfruen og paa hans Forsoningsdød, paa Bibelen og paa dens Undere, naar det haaber paa det ny Jerusalem, har sit Hjem oventil og er og lever som en fremmed og en Pilgrim paa Jorden, da vil den moderne dannede Verdens *haute-volée,* hvis den taler rent ud, aldrig i fuldt Maal tilkende et saadant Menneske Prædikatet dannet, særlig ikke videnskabelig dannet i moderne Forstand. I Virkeligheden kan den det heller ikke. Vore Modstandere have i flere Henseender en finere Følelse for den fuldstændige Modsætning imellem os, end mange af os selv have eller ville have. Det er den Aand, som besjæler et Menneske, og ikke hans Maal af Kundskaber eller lign., som gør Forskellen; og forhaabentlig besjæles vi Kristne af en anden Aand end denne Verdens Børn. Derfor bør alle I, som holde fast ved den gamle Bibel- og Kirketro og ved Livet i Overensstemmelse med Bibelen, ikke jage efter Skyggebilleder og ikke hengive eder til Selvskuffelser eller forfængelig Indbildning, som om I med eders Kristendom ogsaa kunde anbefale eder hos dem, som ere bevidst moderne Kulturmennesker. Nej, der er og bliver kun faa af dem, som finde og gaa ad den snævre Vej, men derfor veed den lille Hjord alligevel, paa hvem den tror, og hos den findes de helliges Taalmodighed og Tro.

Og fremdeles, du som vil gøre Alvor af den gamle ægte Kristendom, bør ogsaa vove for din Person og i din beskedne Stilling at svømme mod Strømmen, saaledes

4*

som du maa, og i Guds og Jesu Kristi Navn tage din Del af Korset paa dig. Lad enhver kaste et Blik paa sit selskabelige og Familieliv og se, hvor meget vi lade komme ind især i vore Hustruers og Døtres Hoveder og Hjerter af den moderne Dannelses Surdej og af den Verdensanskuelse, der selv om den ikke allerede nu er antikristelig, dog til sidst maa føre til Antikristendom. Som Menneskebørn, der ville gaa og gælde for dannede, følge de den moderne Afgud, den Afgud, som jeg kunde fristes til at kalde „Man". Man har det saadan og saadan, man bærer sig saadan ad, man forlanger o. s. v. Hvem kender ikke denne Tyran „man"? Har ikke ogsaa du allerede underkastet dig ham der, hvor det utvivlsomt var din Kristenpligt at gøre Modstand mod hans Ukas?

Kirkens og Præsteembedets høje Betydning for en sund Ordning af hele vort Liv er — Gud ske Lov — i vore Dage anerkendt i vide og toneangivende Kredse. Et meget godt Tegn for dette Embede og dets Indehavere er omvendt ogsaa det bitre Had, som visse Folk nære imod det. Heller ikke vil nogen, der dømmer uhildet, nægte, at vor Præstestand i det hele og store gør sin høje Opgave Ære. Uden at jeg vil nedsætte Agtelsen for Præstestanden i tidligere Tider, forekommer det mig dog, at det i al Almindelighed tør siges, at der ligesom paa alle mulige Omraader saaledes ogsaa paa dette arbejdes mere nu end tidligere. Man tænke kun paa, hvad der nu om Stunder kræves af vore Præster i Skolen, i Religionsundervisningen, i Sjæleplejen og i den saakaldte indre Missions Foretagender, medens der endnu for nogle Tiaar siden i disse Henseender — naturligvis med nogen Forskel paa de forskellige Steder — var forholdsvis lidet at gøre. Maaske tør man ogsaa vove den Paastand, at Prædikenerne i Gennemsnit ere bedre nu end tidligere. I det mindste forekommer det mig, at de ere udarbejdede med større Flid, at de hvile paa en mere alsidig videnskabelig Dannelse, og at de

røbe en bedre Smag end de, som ere holdte af ældre, selv højtpriste kirkelige Talere. Denne Dom er dog meget subjektiv. Men i hvert Fald skal det anerkendes med Tak til Gud og Mennesker, som i vor Tid er Anerkendelse værd.

Med alt dette have vi dog endnu ikke ramt Sømmet paa Hovedet; men her drejer det sig ogsaa om et Punkt, som unddrager sig offentlig Kontrol, og i hvilket en Sammenligning mellem før og nu næppe heller er mulig. Men hvem der vil dømme aandelig og aandelig vil forstaa vor Tids Tegn, — og det har Herren gjort til en hellig Pligt for os —, han maa ogsaa berøre dette Hovedpunkt. Naar han ikke er Profet, tør han imidlertid kun gøre det i Spørgsmaalsform, i hjertelige og alvorlige Spørgsmaal, der først og fremmest ere rettede til hans egen Samvittighed. Naar der for Tiden for en stor Del arbejdes mere af Præsterne end før, er da Arbejdet indad til, Arbejdet paa det indre Menneske lige saa stort, som Arbejdet udad til og paa det ydre Menneske? Bliver der især bedet saa meget hos os — jeg taler her om de troende — som tidligere? For hvor mange er det mere end en Talemaade, at man skal udarbejde sine Prædikener paa Knæ. Luther har kun i een Henseende tillagt sig selv apostolske Gaver, medens hans Gaver efter hans egen Mening ellers vare for ringe at regne. „Dersom det er en apostolsk Gave bestandig at kæmpe med Djævelen og ofte at være dødsens, da kan jeg være en Peter og en Paulus“. Hvor mange ere i vor Tid Apostle, Kristi Sendebud hjemme og ude, og have og lægge denne apostolske Gave for Dagen?

Ære være enhver flittig Arbejder, enhver trofast Opfyldelse af Kaldet. Men naar der er Tale om et Kald som dette, er ikke Arbejde, Yden og Virken udad til, men Arbejde indad til den første Embedspligt, der følger med Kaldet. I mange Klasser af Statsembeder kan Indehaveren virkelig til en vis Grad gøre Fyldest i sit Embede, uden at hans Aand er opfyldt deraf; men

hos en Jesu Kristi Tjener afhænger alt af Aanden og af, at Aanden i Jesu Kristi Ord er bleven vor egen under hed, alvorlig Kamp, under Sønderknuselse og Ydmygelse og i en Tro, der gør os glade og store i Kristus, men smaa, ganske smaa i os selv, og at den stedse paa ny bliver vor Ejendom paa samme Maade. Her i det mindste naar Maria langt forud for Martha. Og om dette er Tilfældet, mærker Menigheden ogsaa snart. Den forstaar ligeledes, selv om den ikke altid kan give det Udtryk, at gøre Forskel mellem den Aand, som fylder Prædikanten under Prædikenen, og den, som ellers fylder Prædikanten Hr. A eller Hr. B. Lad os give Agt paa, at ikke denne Aand bliver alt for forskellig fra hin.

Hvor megen Tale er der ikke i Nutiden om „at virke", „at aflægge Vidnesbyrd". I Følge Bibelen og Sagens Natur kan kun den virke, som er en moden, vidnefør Mand, og kun den kan aflægge Vidnesbyrd, der har set og hørt vedkommende Sag. Ved at vidne forstaas i Bibelen det at meddele Liv til andre, at give Livsytringer fra sig endog i Døden. Ere vi Præster i Stand dertil? Staa vi her i Verden som slige „Vidner"? Jeg er bange for, at der i Nutiden er Hundreder, som træde frem med et kristeligt Vidnesbyrd, inden de for Gud og deres Samvittighed kunne sige: „Jeg er en Mand i Kristus." For saa vidt de maa fremtræde i Kraft af deres Kald og Embedspligt, kunne deres Samvittigheder være rolige; men de ville da ogsaa være nøjsomme og tilfredse, naar de gøre deres simple Pligt, og de ville hverken lade sig selv eller andre høre meget om at „virke" og „vidne". Lykkelig den, der blot kan sige: „Jeg har gjort, hvad jeg var skyldig at gøre." Allerede dette er saare meget. Men der er Hundreder, der ikke ere tilfredse med det, som de skulle gøre paa Embeds Vegne; det er alt for lidet for dem. Frivillig, uden Paalæg, yde de alt muligt ved Siden af deres Embede; og jo mere unyttigt og ukaldet det Arbejde er, som bliver udført, des større er næsten altid Fordrings-

fuldheden og den Indbildning, at man paa denne Maade „virker“ og „vidner“.

Vi maa naturligvis overlade det til den enkeltes Samvittighed at afgøre, hvad og hvor meget han skal og bør virke ɔ: arbejde i sit Kald og uden for dette. Men ikke sandt? naar vi have Fritid, ville vi allerførst og frem for alt andet arbejde paa os selv, for at vi kunne blive modnere og mere vidneføre; arbejde derpaa i Bøn og Kamp med Tvivl og med Djævelen og søge ret at trænge ind i Guds Ord. Hvem der alvorlig, fromt og flittig fordyber sig i Bibelen, og hvem der vil blive og være en i og af Bibelen levende og talende Kristen og Kristi Tjener, han har allerede af den Grund ikke Tid til ret meget af det, som Nutidens gejstlige Stundesløshed og Rastløshed kræver. Og, vel at mærke, en eneste Tale, som er født af et saadant Samliv med Bibelen, udretter mere end halvtredsindstyve Taler i den moderne kristelige Stil. Endnu mere udrettes ved trofast Bøn; men Bøn i Lønkammeret skorter det desværre vistnok ofte paa; dertil er der ikke mange, som have eller give sig Tid, skønt de ellers give sig Tid til alt muligt.

Det er ogsaa et Tidens Tegn, at man vistnok oftere end før ved Præstemøder o. l. drøfter Emner som dette: Hvorfor Præster og Prædiken udrette saa lidt, eller: Midler til at skaffe Kirken og dens Embede den tilbørlige Indflydelse o. s. v. Med al Respekt for denne Iver kan jeg næppe tænke mig, at Luther vilde have formuleret og drøftet et saadant Emne. Skimter man ikke ogsaa herigennem hin moderne Tilbøjelighed til netop at virke og atter at virke for enhver Pris? Et saadant Emne gaar jo ikke ud paa Spørgsmaalet om, hvilken Prædikemaade eller hvilken Form for Sjælerøgt der efter Bibélen er den bedste, — dette fortjente i høj Grad at blive undersøgt, — men det gaar ud paa at undersøge, hvorledes det Resultat, man vil have frem, Virkningen, sikrest opnaas. Prædiken og Sjælerøgt ere kun Midler til at naa Maalet.

At nøjes med Opfyldelsen af sin Pligt og overlade Virkningen deraf til Gud, er desværre vistnok næppe kristeligt i moderne Forstand; og at bære sit Kors i Stilhed, at sidde rolig og bie paa sin Gud er det vel endnu mindre. Guds Tjener siger med Klage: jeg tænkte, at jeg arbejdede forgæves, og at jeg spildte min Kraft til ingen Nytte; hvor har Luther ikke sukket over manglende „Virkning“, i hvor høj Grad bærer ikke hans Embedsliv og til Dels ogsaa hans personlige Kristenliv Præget af at være hjemsøgt af Anfægtelser? Her kan man lære at glemme sin Tilbøjelighed til at „virke“. Man gør sin Pligt; „ve mig, om jeg ikke prædikede Evangelium“; men Ønsket om at „virke“ overlader man til umodne og halvvoksne. Derimod maa de ægte moderne blandt Guds Tjenere til visse kunne sige: saa og saa mange omvendte eller dog paavirkede, saa og saa mange Foreninger stiftede med saa og saa mange Medlemmer, saa meget Bifald fra Herrer og Damer især af de højere Klasser, saa megen Beskyttelse fra højere Sted! J. V. Andreæ, hvis Mindefest vi have fejret for ikke saa lang Tid siden, siger:

Weh euch, so euch jedermann lobt,
wohl euch, so die Welt heftig tobt,
weh euch, so euch das Amt wird süss,
wohl euch, findet Ihr viel Verdriess! [1])

Det er visselig ikke ret moderne, men er det ikke ægte kristeligt?

Den personlige Erfaring er næsten et og alt i mange Nutidskristnes Liv. At stole alene paa Erfaringer er jo det ægte moderne. Heller ikke Guds Ord tror man uden Stadfæstelse gennem Erfaringen.

---

[1]) Ve eder, dersom enhver roser eder; — vel eder, dersom Verden raser heftig imod eder; — ve eder, om eders Embede falder eder let; — vel eder, om I faa mange Bryderier!

Heri falder den moderne kristelige Liberalisme, der i denne Henseende har Schleiermacher til Fader, paa en mærkelig Maade sammen med den moderne metodistiske eller endog af Sværmeri paavirkede Positivisme. Mangen Gang er hin i dette Stykke endog mere ædruelig end denne. Hvor mange Nutidskristne, især Kvinder, er der ikke, som mene, at naar „Hjertet“ tilskynder dem til noget, og naar „den indre Glæde“ over noget er til Stede eller mangler, saa veed de, hvad de skulle gøre eller undlade? Ret som om Hjertet og den indre Glæde ikke ogsaa havde godkendt det rene Vanvid, ja den aabenbare Ugudelighed; og ret som om det Ord af Salomo ikke længer var sandt: Hvem, der forlader sig paa sit Hjerte, er en Daare! Som om vi havde vor Fornuft og vor Samvittighed, men især Guds Ord i Bibelen til ingen Ting. Hvilken Vandringsmand tænder Lyset i sin Lygte, saa længe Solen skinner for ham? Indre Erfaringer er noget meget smukt. Men allerede deres fuldstændig individuelle Beskaffenhed burde advare imod at gøre et almindeligt kristeligt Princip ud af dem, og paa noget blot subjektivt kan jeg dog ikke bygge mit Liv; jeg har allerede alt for ofte lidt Skuffelser med Erfaringer. Jeg haaber, at ogsaa jeg ejer kristelige Erfaringer, jeg takker Gud for dem og anser dem aldeles ikke for noget blot subjektivt, men for den objektive Herres objektive Indvirkninger paa mig. Jeg skal og kan imidlertid gøre Forskel mellem det subjektive og det objektive i dem. Og dette sidste maa, skønt det er paa mig, det indvirker, være noget i og for sig selv uden for mig bestaaende, noget, som jeg kan betragte med den koldeste og ædrueligste Prøvelse, og hvorved jeg kan undersøge, sigte og dømme mig selv og min Erfaring, og hvortil jeg endelig kan støtte mig lige over for Verden og mig selv, særlig i Anfægtelsens Dage, da ingen „Erfaring“ yder et tilstrækkelig fast Værn.

Hvad andet er der nu, som kan danne den objektive, sikre Frelsesgrund, end Guds Ord i Bibelen? „Det staar skrevet", var Jesu Vaaben mod Fristeren: „det staar skrevet", „Ordet og intet andet end Ordet", — det var Luthers Klippegrund. Ikke fordi jeg har erfaret dette og hint, men fordi det staar skrevet, tror jeg, at Gud ikke støder Synderen bort. Ved dette: „det staar skrevet", stødes næsten hele den moderne Teologi omkuld. Hvor mange Nutidskristne af dem, som endnu kalde sig Lutheranere, er der, som endnu kende noget til dette ene Grundlag for Frelsesvisheden? Naturligvis ikke ret mange, thi Bibelkritiken har jo lært dem kun at anse Bibelen for en Bog af samme Slags som alle andre Bøger. Her fremtræder atter aldeles soleklart den dybe, indre Skilsmisse mellem de troende af den ny Slags og dem af den gamle Slags (i sand Betydning), og hines principielle Frafald fra den ægte Lutherdom. I. A. Bengel har udtalt det i Sandhed profetiske Ord: „Læren om det indre Ord vil endnu gøre megen Fortræd; man vil kræve at faa Kærnen uden Bælgen eller Skallen ɔ: Kristendom uden Bibel, og man vil saaledes fra det mest ophøjede gaa videre til det allergroveste uden at vide, hvorledes det gaar en." Her er Sømmet truffet paa Hovedet, og naar man kun sætter „Erfaring" i Steden for „det indre Ord", har man en Skildring af den moderne Kristendom, som ikke kunde være mere træffende. Naar der kan gives en Kristendom, som stiller egen Erfaring i første Række, og det objektive Gudsord i Bibelen og i Kirken først i anden eller tredje, — at Sakramentet ogsaa er et Gudsord, det synlige Ord, behøver jeg ikke at sige, — og dersom en saadan Kristendom, — der, fordi Erfaringen og Nyttehensynet kræver det, i aabenbar Modsigelse med tydelige Bibelord, saaledes som Ordet *mulier taceat* (Kvinden skal tie), udgiver sin Fremgangsmaade som kristelig, — endnu er berettiget til at kalde sig evangelisk-luthersk, da er det ude med Luther og Lutherdom.

Da have Sværmeraanderne vundet Sejr over Luther.

Meget i vor Tids kristelige Virken gør det Indtryk, — det skulde glæde os, om vi tage fejl, — at den umiddelbart personlige, egne Staaen-inde-for, hvad man gør, træder for meget tilbage bag den Dækning, som Samarbejdet med mange frembyder. Det forholder sig jo saaledes, at Kristenslægten i vore Dage, — ædle Undtagelser selvfølgelig altid fraregnede, — snart ikke mere kan gøre noget, uden den er forenet i Masser. Den ægte Nutidskristen maa bag ved sig have saa mange og saa store — i Verdens Øjne store — Folk som muligt, før han vover at sige og gøre endog blot det allermindste. Jeg vil ikke tale om Verden og dens Liv, men paa Guds Enemærker har denne Metode visselig ikke været Sæd. For ikke at tale om Jesus selv, — hvad vilde saa Luther have udrettet, dersom han først havde stiftet en Forening? Men, siger man, vi ere netop ikke Folk som Luther. Nej til visse, det behøver man slet ikke at forsikre. Intet Menneske forlanger af os, at vi skulle være Reformatorer. I øvrigt ville vel ogsaa Reformatorer i vor Tid være Folk, der kun arbejde med Foreninger. Dog derom ikke mere. Det drejer sig ikke om, hvad Luther gjorde, men om, hvorledes han gjorde det, som han maatte gøre, og det drejer sig her ganske simpelt om en almengyldig Guds Lov, som du forstaar lige saa godt som Luther, og den lyder saaledes: Du skal ikke forlade dig paa Mennesker, men paa Gud, og naar Gud befaler noget, skal du straks gøre det uden at se til højre og venstre og uden at spørge: hvor mange gøre det med, hvor mange ikke, og hvor megen Understøttelse finder mit Forslag? Og endelig lyder den saaledes: Du skal ikke frygte for Mennesker, ej heller være hovmodig, selvbevidst og overgribende, men du skal være af Hjertet ydmyg og beskeden, og du skal baade være et Menneske, der staar, taler og handler med Frygt og Bæven, og et Menneske, der gør disse

samme Ting med Troens uforfærdede Mod. Rigtignok er det netop et Spørgsmaal, om det Mod, som stammer fra den Helligaand og er parret med dyb Ydmyghed og Beskedenhed, er saa almindeligt blandt os Nutidskristne, som det Mod, der stammer fra det blotte, naturlige Jeg og maaske er parret med falsk Beskedenhed, ja med en vis Frygt for Mennesker.

Men, siger man, det er dog Kærligheden, som kalder alle disse Foreninger til Live. Ja, Gud ske Lov og Tak, Kærligheden er en Magt i vor Tid, og naar kun denne Sol straaler og udbreder Liv, naar den lindrer Nød og læger Saar, da ville vi, saa godt vi kunne, overse de Pletter, som heller ikke fattes i denne Sol, selv om det tit ikke er saa let. Men hvorfor maa Kærligheden kun eller næsten kun ytre sig i Foreningsvirksomhed? Er det virkelig udelukkende, altid eller først og fremmest Kærligheden, som frembringer disse Former af Kærlighedsgerninger? Er det maaske ikke ogsaa, i mange Tilfælde endog fortrinsvis, andre Bevæggrunde end Kærlighed ɔ: Selvfornægtelse og Selvhengivelse, som tilskynde til, eller i det mindste medvirke til, at vi ikke øve Kærlighed anderledes end med en stor Forening bag os? Skulde Forfængelighed og Higen efter Ære og Ry slet ikke have noget at gøre hermed? Maaske ogsaa en vis Karaktersvaghed, som ikke tør staa alene eller træde alene frem? Naturligvis, naar man staar alene, udsætter man sig jo for at blive betragtet som en Særling, skudt til Side og stillet blot, og da er det efter det moderne Menneskes Mening ude med al Virken. Mon ogsaa Troen paa Kristus mener det?

Er det fremdeles Kærlighed, som tvungent gør dette eller hint, tvungen af indflydelsesrige Folk, for hvis Skyld man maa være med baade til det ene og det andet; og tvungen af Hensyn til højre og venstre? Fremtvungen Kærlighed er efter mine logiske og sædelige Begreber en Selvmodsigelse. Alligevel er den maaske endog Reglen hos ikke saa faa, der ere med i

vore moderne Kærlighedsgerninger. Og er det Kærlighed, som med Nødvendighed fører til i Steden for den naturlige, jævne, umiddelbart personlige Ytring af Deltagelse for andre (Jakob 1, 27) at sætte mere og mere kunstig frembragte Former for Virken og Hjælp, særlig kun middelbar Hjælp paa anden eller tredje Haand ved Tjenere, der maaske endog blive betalte derfor og i hvert Fald ere faglig uddannede dertil? Er det kun Kærlighed, som tilskynder til f. Eks. ikke selv at give den, som beder, men at lade give ham noget, eller til at lade vore egne syge pleje af andre i Steden for af os selv? Med al Agtelse for den moderne Diakonissegerning er det en skæbnesvanger, men ikke sjælden Følge af denne, at den gør alting saa bekvemt for Folk, og at uden Skyld fra dens Side ogsaa Egenkærligheden, den kolde, lavsindede, hjerteløse Egenkærlighed, kan gøre sig det mageligt med den som Hovedpude og endda desuden binde Menneskekærlighedens Straalekrans om sit Hoved.

Vi have, — og det sige vi for ramme Alvor, — den største Agtelse for det moderne Foreningsliv, selv om vi gerne vilde skærpe Samvittighederne med Hensyn til, om det altid er ædle, kristelige Bevæggrunde, som føre de enkelte til at slutte sig til Foreningerne. Og endnu eet. Naar der kun ikke var saa meget Væsen med Love, Flertalsherredømme, Forenings- og Partidisciplin. Med Disciplin sejrer man, det veed Romerkirken og Militarismen. Men skal altid en ved saadanne Midler vunden Sejr gælde paa det kristelige Livs Enemærker? Se herom Lukas 22,25 ff., Matthæus 23,8 ff. — Hvor megen fri Sammenslutning mellem Kristne, der vedblive at være fri og forbundne ved den Helligaand og ved Broderkærlighed, gives der nu om Stunder? Det er jo næsten saa, at man endnu kun tør øve Velgørenhed i Foreninger, ja endog kun i saadanne, som ere ordnede ved Statens og Politiets Medvirken. Det varer vel heller ikke længe, inden man forbyder den

enkelte at give en bedende noget. Og Gud siger: „Giv den, som beder dig!“

Har Jesus sejret ved Hjælp af Disciplin, d. v. s. det, som vi kalde saaledes? Have Apostlene og Luther begyndt med at gøre Udkast til Love? „Ordet, Ordet“ har alene gjort alting. Har Vorherre i det ny Testament bundet os til alle mulige Former, Formularer, Pligter og Ydelser? Slige Ordninger med den tilhørende Disciplin maa der jo være paa det menneskelige, jordiske Omraade, thi ellers kan den store Hob ikke holdes sammen, og ellers vil alting opløses. Ja, vor Kristendom er netop ogsaa bleven meget menneskelig og jordisk; heller ikke i Nutidens Kristenliv kan noget som helst snart holdes sammen uden Statuter, Love, Formler o. s. v. Jo strammere, des bedre; jo større og dog mere fastsluttet, jo mere hærlignende Kredsen og Forbundet er, des mere imponerende ere de ogsaa, og des mere tror man de virke i kristelig Henseende. Har Jesus baaret sig saaledes ad? Hvor er Aanden og Troen, og hvad fører dette Væsen til?

Er det for en kristelig Individualisme eller Subjektivisme som S. Kierkegaards, jeg fører Ordet? Hertil kan jeg svare baade ja og nej. Af Hjertet ja med Hensyn til alt, hvad der virkelig hører ind under den personlige, inderste Overbevisnings Omraade, og under dette hører der under alle Omstændigheder efter min Anskuelse meget mere, end den moderne Retning synes at ville lade det beholde — baade i det borgerlige og særlig i det religiøse Liv. Alt, hvad der er ligefrem Embedspligt, — Ordet Embede taget i den videst mulige Betydning, — alt, hvad der umiddelbart hører til den Tjeneste, som jeg har paataget mig, alt det, hvori mine foresatte have den officielle Ret til at give mig Befalinger, alt det, hvori jeg udøver min klare, simple Borgerpligt, f. Eks. i at undgaa enhver som helst Deltagelse i revolutionære Bestræbelser o. s. v., — alt dette ligger for mig i min Egenskab af Statstjener og

Borger fuldstændig uden for mit subjektive Skøn. Dertil hører ogsaa paa kirkeligt Omraade meget, rent bortset fra, om man beklæder visse Embeder. Naar jeg tilhører et Kirkesamfund, til hvis Ordninger f. Eks. Barnedaaben, Konfirmationen og den kirkelige Vielse høre, er det simpel Pligt og aldeles ikke afhængigt af subjektiv Overvejelse at efterleve denne Ordning. Vil jeg ikke dette, da maa jeg træde ud; men for Resten kan der i alt dette slet ikke være Tale om Individualisme i Henseende til, hvad jeg har at gøre; kun den Maade, hvorpaa jeg gør det, vil selvfølgelig bestandig blive bestemt af min Individualitet. Og endnu mere; rent bortset fra saadanne umiddelbart offentlige Pligter, forstaar en S. Kierkegaards Subjektivisme og Individualisme overhovedet ikke Samfundets høje Betydning. Et sædeligt Liv, der i og for sig er bygget paa den enkeltes Isolering, er hverken normalt efter den filosofiske eller efter den bibelske Sædelære. Mennesket, den Kristne maa anerkende det Samfund, hvorved han lever, og maa søge et Samfund, hvori han kan leve. Deri ligger da med Nødvendighed, at han ogsaa maa begrænse sin Individualitet og til en vis Grad underkaste sig Samfundet.

Men der er paa den anden Side heller intet Menneske, som i og for sig nægter, at denne Underkastelse under Samfundet har og maa have sin Grænse. Jo mere naturligt Samfundet er, jo mere det som af sig selv er udsprunget af Guds naturlige og historiske Verdensorden, des mere vil det være min Pligt at indordne mig under det; men i jo højere Grad det er dannet ad kunstig Vej, og i jo højere Grad det kun tjener Døgnets flygtige Formaal, des friere skal jeg stille mig til det. Altid og alle Vegne skal og maa der være en Helligdom, i hvilken kun det individuelle kategoriske Imperativ har den afgørende Stemme, og denne Helligdom er netop den inderligste, personlige Overbevisnings Sæde. Den kan have et større eller et

mindre Omfang; men hvem der slet ikke har en saadan Helligdom, han fortjener ikke Navn af Menneske, end mindre af Kristen. Og den sædelige Opgave gaar ikke ud paa at gøre denne fredlyste Helligdoms Indhold saa lidet som muligt og bestandig mindre, — derpaa er det, den moderne Stræben efter min Mening gaar ud, — men omvendt paa at indoptage saa meget som muligt, ja til sidst i en vis Forstand alting inden for den. Det vil sige: ogsaa det, som jeg gør i Overensstemmelse med Samfundet, skal jeg, naar jeg ikke længer er et Barn, gøre som den, jeg er, i Kraft af min inderste Overbevisning om dets Værd og Nødvendighed, ikke blot fordi jeg nu een Gang hører til Samfundet.

Saaledes som Menneskene nu een Gang ere, og saaledes som ogsaa jeg er, vil der bestandig blive snart en større, snart en mindre inkommensurabel Rest tilbage, hvor jeg, netop kun som den, jeg er, dømmer, handler og lider ud fra mit Væsens inderste Dybder, maaske i den mest skrigende Modsætning til andre, ja til den hele Verden. Man kan ikke i al Almindelighed sætte en ydre Grænse, hvor Individualitetens Ret begynder, og hvor den hører op, bortset fra hine Pligter, som jeg har paataget mig sammen med mit Embede og i min Egenskab af Statsborger. Men det maa efter min Mening ethvert Menneske og enhver Kristen med Karakter af al Magt holde fast ved: der er en Grænse, min Helligdom beholder jeg for mig selv; og fordi det er min største Helligdom, indlader jeg mig ikke paa saadanne Forhold eller med saadanne Samfund og Partier, om hvilke jeg maa frygte, ja temmelig sikkert kan forudse, at jeg maa lade min Individualitet lægge i saadanne Baand, at min Helligdom ikke længer vedbliver at være ukrænket. Naar og hvorledes dette sker, maa enhver selv bestemme. Men du maa træffe en saadan Bestemmelse, dersom du vil være en sædelig kristelig Karakter, og især den højeste, indre Afgørelse med Hensyn til det

ene fornødne, dit Kristenliv, har kun du at træffe i din Gud og for hans Aasyn. Dersom du ikke har besvaret dette Spørgsmaal, om du vil være en Kristen, og hvad Slags Kristen du vil være, i dit Hjertes inderste Helligdom, og dersom du ikke i Kraft af din egen, inderste Beslutning har omsat det i Handling, men i Steden herfor lader dig lede af andre, af skabte Væsener, da er du visselig ingen Kristen eller i det mindste ingen kristen Mand, men i det højeste et Barn i samme Betydning som Ef. 4, 14. —

Kristendom og Partivæsen. Dette Emne er maaske det vanskeligste og mest kildne i den strengt kristelige Sædelære at skrive om for Tiden. I eet Stykke ville vel alle alvorlige Mennesker være enige, nemlig i at klage over alt det ophidsende, onde, adsplittende og alle Lidenskaber fremeggende, som Partivæsenet har i Følge med sig især under Valgkampe. At høre til „de stille i Landet“ er næsten umuligt for en Partimand og aldeles umuligt for en Partihøvding og en Agitator. I det mindste maa det Menneske besidde i Sandhed forunderlige Anlæg, som kan tage virksom Del i Partikampe og Valgagitation og dog bevare den Samling, Ro, Sindighed, Stilfærdighed, den Lyst og Kraft til Bøn, den strenge Sanddruhed og Overvejelse af ethvert Ord, som sømmer sig for et Guds Barn, og især det, som Bibelen kalder Enfold: en Stræben, som udelukkende er rettet mod Kristus og det evige Liv.

Især er det mig en Gaade, hvorledes man kan være en Tjener af Kristus, den stille og taalmodige, og en Forkynder af det Fredens og Kærlighedens Evangelium, der gælder alle i lige Grad, en Præst, der skal vise det samme Hjertelag og den samme Aabenhed mod alle Medlemmer af Menigheden, — og dog virke offentlig og højlydt for et Parti ved Lejligheder, hvor man visselig ofte træder Kærligheden til alle for nær. Dømme vil jeg til visse ingen, og jeg vil ikke gøre Indgreb i nogens Frihed, men begribe det kan jeg ikke. At en Præst,

en Guds Tjener, der aabent bekender kristelig Kulør, bliver hadet og angrebet, det forstaar jeg, ja det er endog en selvfølgelig Sag; og naar han, som det er hans Skyldighed, med Alvor tager til Orde for Lydighedspligten mod Øvrigheden o. s. v., da vil han jo sikkert nok blive forhadt af de revolutionære Elementer. Men at han vil vække sin Menigheds Had imod sig ved en offentlig agitatorisk Virksomhed, som ikke er hans egentlige, umiddelbare Kald, ved Arbejden og Optræden for et enkelt Parti og for en Sag, der ikke vedkommer hans Embede som Evangeliets Talsmand, det begriber jeg ikke.'

Har Luther været politisk Agitator? Det kan gerne være, at der i den moderne Verden ikke længer kan skabes noget godt i Folke- og Statslivet uden Partikamp og Agitation, — hvilket rigtignok er en meget betænkelig Sag, — men hvorfor skulle Agitatorerne netop være Præster, Forkynderne af Budskabet om Himmerige, som tjene den „Guds Tjener", hvis Røst man ikke hørte paa Gader og Stræder, og hvorfor skulle disse Præster lade deres Røst høre lydelig paa Gader og Stræder, i larmende Forhandlinger og i Ølstuer? Maa da ikke ogsaa det, jeg siden gør, siger og virker som Præst, af mange blive betragtet som udsprunget af Partihensyn i Partiformaals Tjeneste? Og da det nu er umuligt, at alle Præster nogen Sinde skulde give sig til at arbejde for et og samme Parti, vil Følgen saa ikke blive, at det ædleste og herligste Embede, som alene er i Stand til og kaldet til at staa højt over al jordisk Strid og Splid, maaske med Rette kommer i slet Ry hos mange? Ja, faar til sidst ikke ogsaa Kristendommen selv, hvis Talsmand Præsten er, et daarligt Ry paa sig hos mange Mennesker? Den er jo allerede ofte i Historien kommen i daarligt Ry af slige Grunde. Hvilken Skade har ikke Partivæsenet gjort Kristendommen i Byzanz? Skulde vi da ikke være blevne forsigtige? Man maa her ikke komme med den i Sandhed fortærskede Indvending,

at Præsten dog ogsaa skal og bør vise sin Fædrelandskærlighed. Naturligvis skal han det, men Spørgsmaalet er jo netop, hvorledes han skal og bør vise den. Og heller ikke den Indvending maa man komme med, at det i Partikampe og Valgagitation ikke er Præsten, men Borgeren, der optræder. Det vilde være meget slemt, dersom der hermed blev proklameret en Dualisme mellem en og samme Mands to Jeg'er. Folket godkender i hvert Fald ikke denne Dualisme, i det mindste ikke ved de Lejligheder, naar Borgeren A, der ellers hedder Pastor A, træder op og lader sig offentlig høre. Vi tale kun om denne sidste Slags Virken som Partimand; hvorledes Præsten ellers privat stiller sig til Partimodsætningen, bliver hans egen Sag. Lige saa lidt angribe vi selvfølgelig Præstens Ret og Pligt til privat eller i en mindre Kreds ogsaa at belyse Tidens politiske Spørgsmaal. Endnu mindre ville vi røre ved den hellige Pligt, som er umiddelbar Embedspligt, offentlig, d. v. s. i Prædiken og Katekisation at advare mod Oprør og Omvæltning af enhver Art.

Men lad det saa ogsaa gælde, at enhver skal passe sin Dont; lad Præsten være Præst og intet andet. Eller er det ogsaa her den skinsyge Efterligning af Romerkirken, som ytrer sig? Ville vi være Præster af samme Slags som de romersk-katolske, der ogsaa i saadanne Ting ere Førere for deres Menigheder? Ja, vi ere jo godt paa Veje til at blive romersk-katolske.

Heller ikke de læge Kristne maa man paalægge uoverkommelige Byrder, idet man i politisk, til Dels ogsaa i kirkelig Henseende gør alt muligt, hvad der vedrører offentligt Liv og Virken, til Pligt for dem. Hvad det ny Testament kræver af Borgerpligter, er ganske simpelt, og her gælder, *mutatis mutandis* (med de fornødne Ændringer), Luthers Ord: „Kære, forbyd ikke, hvad Gud ikke har forbudt, og paabyd ikke, hvor Gud ikke har givet noget Paabud.“ Naturligvis maa den Anvendelse, der i det enkelte Tilfælde skal gøres

af de nytestamentlige Fordringer, være forskellig bestemt efter de forskellige Tider; der indeholdes i dem, rigtignok kun indirekte, langt mere af Betydning for Borgeren i en konstitutionel Stat, end for en enevældig Fyrstes Undersaat. Det er ogsaa en selvfølgelig Sag, at Mageligshedshensyn, — og der gives ogsaa en kristelig Magelighed, — ikke maa være Aarsag til, at en Kristen holder sig borte fra alt det i det politiske Liv, som han ikke absolut er forpligtet til. I saadanne bibelske Udsagn som disse, at man skal give Kejseren, hvad Kejserens er, at man skal søge den Stads bedste, i hvilken man bor o. s. v., og frem for alt i Fordringen om den almindelige Kærlighed ligger der til visse langt mere, end hvad Strauss har bebrejdet den strenge Kristendom, at den kun kender den passive, den lidende Lydighed over for Øvrigheden. Men lige saa vist som den Kristnes Samvittighed maa skærpes med Hensyn til hans Forpligtelse til at tage Stilling over for Nutidens politiske Spørgsmaal, lige saa vist maa man dog ogsaa med Nødvendighed holde fast ved, at den enkelte Kristen frit og efter sin egen samvittighedsfulde Prøvelse skal kunne afgøre, hvorledes og indtil hvilken Grænse han vil tage Del i alt det, som Nutidens politiske Liv og især Partivæsenet fører med sig. Det vigtigste, som enhver Kristen i jordiske Forhold har at gøre, er den simple Opfyldelse af sit Kalds første Pligter, i Lydighed mod Lov og Øvrighed, og en alvorlig kristelig Vandel. Man bør endelig ikke haabe alt for meget af politiske Bestræbelser, Agitationer og Intriger, i hvilke det ofte er vanskeligt at bevare den kristelige Sædelære ren. Ret at bede for Konge og Fædreland er i ethvert Tilfælde vigtigere end det meste andet.

Man sætter ogsaa alt for megen Lid til Opdragelsens Magt. Tidligere, især saa længe de almindelige Lærermøder endnu havde Nyhedens Interesse og Magt, plejede Lærerne at lovprise sig selv og deres Op-

dragerkald som Universallægemiddel. Nu ere de, Gud ske Lov, blevne mere beskedne og tillade endog Drøftelse af Emner som følgende: „Om Fremskridtet i den pædagogiske og den didaktiske Videnskab og Kunst gaar Haand i Haand med et sædeligt-religiøst Fremskridt eller ikke.“ Derimod vedbliver det store Publikum, især af dem, der ville gælde for at besidde den moderne Dannelse, og endnu mere af de halvdannede, at sætte alt sit Haab til Opdragerkunsten, oven i Købet for det meste ikke Hjemmets, Faderens og Moderens, men den, der øves af fremmede Lærere og Lærerinder, der gøre Opdragelsen til deres Kald.

Den rette Lærer og Lærerinde i Ære! Men den Sætning, der, saa vidt jeg husker, engang er opstillet af Klaus Harms, at Skolen i første Række netop er en Læreanstalt, men ikke eller dog kun indirekte en Opdragelsesanstalt, er efter min Anskuelse endnu ikke bleven gendreven med gyldige Grunde. I Hjemmet medvirker Familieaanden, Forældrenes Aand, som af Naturen findes og virker i Børnene; men den Opdragelse, som fremmede ved menneskelig Kraft og Kunst formaa at give fremmede Børn, kan i Reglen kun bestaa i at lære og vænne disse til saadanne Ting, Færdigheder og Dyder, som overhovedet kunne læres ved Indøvelse i dem. Ordenssans, Renlighed, Nøjagtighed, Artighed o. s. v. have jo ogsaa deres Værd; men hermed er endnu intet afgjort med Hensyn til det „velopdragne Menneskes“ sædelige og særlig dets religiøse Væren. Eksempler herpaa ere hine velunderviste og maaske i kristelige Læreanstalter godt opdragne Herrer og Damer, der ville gælde for at være fint dannede, og som ikke blot indvortes intet ville vide af Kristendommen at sige, men maaske endog lade adskilligt tilbage at ønske i de sædelige Grunddyder, Ydmyghed, Troskab, Kyskhed og Selvfornægtelse. I det, som man nu om Stunder kalder Velopdragenhed og Dannelse, og i disse Tings Frugter er der i Sandhed

ikke givet nogen almengyldig Borgen for sand Dyd og Fromhed.

Naturligvis have vi ikke villet tage Ordet mod Skole- og Institutopdragelse overhovedet; vi have endog set mange velsignelsesrige Frugter af en saadan, og vi veed, at heller ikke Opdragelsen i Hjemmet giver nogen sikker Borgen for et godt Resultat. Men vi advare mod alt for store Forventninger, og vi vilde gerne skærpe vore egne Samvittigheder og spørge, om det er rigtigt at sende Børnene saa tidlig og for saa lang Tid som muligt bort fra Hjemmet ogsaa der, hvor Forholdene ikke gøre det nødvendigt, men snarere maaske forbyde det. Skal vort Valgsprog virkelig være dette: „Kun bort med vort eget Ansvar, med vort eget direkte Arbejde, som kan paadrage os sædeligt Ansvar; det gælder kun om at vælte over paa andre alt, hvad der muligvis kan paadrage sædelig Skyld?"

Har det moderne Hjem saa liden Tiltro til sig selv, og have Forældrene ingen Tid tilovers til Børnene, men snarere til alt andet? Er det ikke den for Børnene sundeste Luft, der indaandes i Hjemmet? Hvilken Jammer! Anklag ikke Lærere og Lærerinder, naar I finde, at den opvoksende Slægt i bestandig stigende Mon bliver mere blottet for Idealer og Pietet, koldere, for tidlig moden, mere nydelsessyg, indbildsk og ubehagelig, — nej, Skylden er Forældrenes, de vænne selv Børnene af med at finde Glæde ved Hjemmet og ved den højeste Glæde, som Jorden byder, Familielivets stille Fred. For det meste er det ogsaa Forældrene og disses Forfængelighed, som ere Skyld i den saakaldte „Overlæsselse". Lad Verdensmenneskene ligge, som de have redet; men de Kristne!

Den saakaldte moderne Dannelse er det, som har frembragt den gabende Kløft mellem de eneste to Stænder, der endnu findes, de ejendomsløse og de besiddende. Før der er lagt en lægende Haand paa dette Sted, — og vil det nogen Sinde

ske? — ville ingen forebyggende Forholdsregler mod Socialisme og Nihilisme yde nogen endelig Hjælp. Den moderne Dannelse er næsten bleven enstydig med Evnen til at udfolde Luksus. Beviset herfor er den Kendsgerning, at alt, hvad der vil gælde for dannet, kun tror at kunne vise sin Dannelse ved Hjælp af Luksus. Enhver dannet Mand maa Aar for Aar skrue sine Fordringer til Livsnydelse højere op, han maa overbyde sig selv i sin selskabelige Optræden, i sin Klædedragt, i Indretningen af sit Hjem, i Ferie- og Baderejser o. s. v. Der er jo kun een Mening om, hvor langt vi ere komne bort fra den Jævnhed i Selskabslivet, der endnu raadede for en Snes Aar siden. En skammelig Fejghed i Forbindelse med en latterlig Forfængelighed hindrer ofte ogsaa Folk, som ganske simpelt ere nødte til at indskrænke sig, i at gøre det.

Jeg gentager: Lad Verdensmenneskene ligge, som de have redet; imidlertid burde de dog indse, at de ved en saadan Levevis kun nære et bestandig stærkere og stærkere Had hos de lavere Klasser, de ejendomsløse, og at kunne vinde disses Kærlighed med Almisser, selv om de ere nok saa store, kan kun en ægte moderne Naivetet haabe. Endnu større er den Naivetet, som mener at kunne tæmme de lavere Klasser ved en stedse mere udvidet Skoleundervisning. Snarere er det modsatte Tilfældet; ved at meddele denne Dannelse skaber man kun større Krav. Ogsaa de Ikke-Kristne burde dog være saa ædruelige, at de kunde sige sig selv, at hvis der ikke snart sker noget uventet, maa de lavere Klassers Had og indgroede Bitterhed mod de højere engang føre til et voldsomt Udbrud. Og naar et saadant Udbrud engang finder Sted med Naturens Nødvendighed, da er der ikke længer noget, der hjælper imod det, saaledes som vi have set i den første franske Revolution. Da fuldbyrdes der en verdenshistorisk Dom, mod hvilken menneskelige Midler ere afmægtige.

Men det er for døve Øren, man prædiker, ogsaa for mange Kristnes Vedkommende. Den modbydeligste Overdaadighed er under alle Omstændigheder den, der udfoldes af Folk, som kalde sig den Korsfæstedes Bekendere, ja endog Tjenere. I vor Tid vokser ogsaa Tallet paa Præster, om hvem dette gælder. Hvilken Skillevæg denne Præstegaardenes Dannelse ɔ: „Fornemhed“ rejser mellem Præst og Menighed, er ikke let at beskrive, og hvorledes en saadan stolt og fjern Holdning over for Menigheden kan stemme med Kristendommen, derom spørge endog Bønder med Rette. Derom spørge ligeledes de øvrige Folk af de lavere Stænder lige over for de højere, og derom spørge alle ejendomsløse lige over for de besiddende. Intet forstyrrer i den Grad Indtrykket af Kærligheden, som den Dannelse, der giver sig ud for at være Dannelse, men hvis virkelige Væsen er Luksus. Selv om et Menneske virkelig ejer et kærlighedsfuldt Sind, vil man ikke tro, at han ejer det, naar han befæster en saadan Skillevæg mellem sig og det menige Folk. Her skal den Kristenmand, Embedsmand eller Fabrikherre, og særlig den Præst tage fat, som vil bidrage til at hele den Rift, der gaber mellem de forskellige Klasser i Folket. Vær af Hjertet kærlighedsfuld og lad det taabelige Hovmod fare. Indret dit Liv og Livet i dit Hus, din Gøren og Laden saa simpelt som muligt, og lad det ogsaa i dette Stykke skimtes en lille Smule, at du er en Kristen og intet Verdensmenneske. Begynd endvidere med dig selv og lad saa andre gøre, som de ville. Vær den jævneste blandt dine lige. Denne praktiske Regel er den mest nærliggende for saadanne, som maaske ville imødegaa det ovenfor sagte med Henvisning til Standsære, Standshensyn o. s. v. Og bryd dig saa endelig ikke om, at nogen rynker paa Næsen ad dig eller spotter dig.

„Naar hver sin Dont ret gøre vil,
da staar det vel i Huset til.“

Dette gælder ogsaa om Kirkens og Statens Hus. Men ak, Nutidsmennesket har aldrig nok i sin egen Dont, men maa ogsaa lære alle andres, og naar det har lært dem, maa det dog ogsaa vise, hvad det duer til. Derimod burde et sædeligt Menneske, og særlig en Kristen, trods alle de Krav, der stilles til ham, kun have en eneste Hoveddont; det er den, som Luther mener, og vi kalde den det umiddelbare, egentlige Kald. Et Folks hele Velfærd afhænger af, at enhver udfylder sit Kald og (ret forstaaet) kun dette; alt, hvad andet han gør, har sædelig Værd nøjagtig i samme Mon, som det hænger sammen med hans Kald. Gaar din Virken, dit egentlige Arbejde, ud paa noget, som slet ikke hænger sammen med dit Kald, men endog virker forstyrrende paa dette, saa maa du enten se at blive klar paa, at du fra Gud netop har faaet et nyt Kald, og du maa da lade det gamle fare, eller dersom dette ikke sker, handler du ikke sædelig. Alt dette hører til Moralens ABC; men den, som har gjort store Fremskridt i Læren, har ofte glemt ABC'en eller anser den i det mindste ikke længer for værd at paaagte. Ogsaa Kristendommen godkender denne den almindelige Morals ABC. Kristendommen selv er ganske vist ikke allerede given med denne Moral eller endog med dens ABC — som der atter er moderne Teologer, der lære; — den giver os et nyt, det himmelske Livskald, men lige saa lidt som jeg bliver en Kristen uden dette sidste og dets Opfyldelse, lige saa lidt er jeg det uden Opfyldelsen ogsaa af det jordiske Kald.

Af særlig Vigtighed er det i Nutiden, at der netop er det rette Forhold mellem det jordiske og det himmelske Kald, mellem det, jeg har at gøre som Haandværker, Embedsmand, Ægtefælle, Fader, Moder o. s. v., og det, jeg har at gøre som Kristen og Ledemod, uden eller med et særligt Hverv, af Kristi Menighed, eller som man nu siger, af Guds Rige.

Bortset fra dem, der kunne godtgøre, at den sidstnævnte Virksomhed (et særligt Hverv i Kristi Menighed) er anvist dem af Herren som deres særlige Kald, maa den Grundsætning gælde: din Egenskab af Kristen beviser du ikke derved, at du ved Siden af dit jordiske Kald, f. Eks. som Hustru, ogsaa udfolder denne eller hin særlige kristelige Virksomhed, men derved, at du i første Række opfylder dit jordiske Kald i Kristi Aand, og desuden af det i særlig Forstand kristelige øver netop det, som hører med til det almindelige kristelige Liv, som at bede, høre og læse Guds Ord, elske Jesus og Brødrene og forberede dig paa Evigheden ved Helliggørelsens Alvor. *Hic Rhodus, hic salta* (Her er Rhodus, her skal du danse ɔ: her har du din egentlige Opgave). Ægte Kristne ere paa Forhaand mistroiske imod enhver, som ikke følger denne Rettesnor. Selvfølgelig kunne de vel i og for sig ikke nægte, at der ogsaa gives en særlig Kaldelse, at der f. Eks. muligvis af Herren er udvalgt og sendt Evangelister i stor Stil til den moderne Verden; dette er Herrens Sag. Men de ere meget forsigtige og snarere tilbøjelige til at betvivle en slig særlig Kaldelse, navnlig der, hvor det ligefremme Kald bliver krænket ved en saadan, end til forud at beundre den Slags foregivne særlige Udsendinge fra Gud og til at løbe i Hælene paa dem, saaledes som den store Hob af moderne Kristne er tilbøjelig til. Især hvor der foreligger en aldeles aabenbar Overtrædelse eller Krænkelse af det nærmeste Kald og den nærmeste Virkekreds, i hvilken Gud har sat vedkommende, der maatte der næsten, — og det har Luther simpelthen ogsaa krævet af saadanne Profeter, — først foreligge et Under fra disses Side, inden vi fuldt ud kunne godkende dem.

For mit eget Vedkommende er Hovedsagen endelig denne: det er min ligefremme Pligt at blive i mit Kald, dersom det ikke gaar mig som Jeremias, at Herren bliver mig for mægtig og tvinger mig til noget andet.

Noget saadant sker imidlertid vel at mærke ikke ved indre, subjektive Oplevelser o. desl., men kun ved noget, som jeg efter den ædrueligste Prøve maa erkende for Guds virkelige Aabenbaring. Ganske vist har jo den nymodens Teologi lært os, at profetisk Aabenbaring ikke er væsentlig forskellig fra, hvad ethvert fromt Menneske kan erfare gennem stærke, indre Rørelser o. desl.; og ifølge denne Betragtning ere de moderne Profeter altsaa berettigede til at stille deres foregivne Aabenbaringer lige med de bibelske Profeters. Men have ogsaa Guds Sendemænd i Bibelen denne Anskuelse?

Naar nu imidlertid Resultatet viser, at „Herren aabenbart vedkender sig denne Sag og denne Person“, hvad saa? Ærlig talt er dette en af de moderne kristelige Talemaader, som ere os allermest imod. Bibelens Profeter og Apostle stille den Kendsgerning øverst og fremmest, at de ere kaldede aabenbart af Gud paa særlig Maade, og kun under denne Forudsætning, hvis Rigtighed de selv ikke først bevise ved Hjælp af Resultaterne, men som de hævde ganske bortset fra disse, henvise de, — og i det mindste Pavlus gør det hvert Øjeblik — til Resultaterne og til, at deres Arbejde „ikke er forgæves i Herren“, o. s. v. Nu forlanger man derimod af os, at vi, uden at Rigtigheden af hin Forudsætning og hint Udgangspunkt kan bevises, ene og alene af Resultaterne skulle slutte til en aabenbar Sendelse fra Gud. Imidlertid kan overhovedet paa kristelige Enemærker Resultatet i og for sig slet intet bevise med Hensyn til Spørgsmaalet om ægte Kristelighed. Jeg har allerede henvist til Guds Tjenere i Bibelen, til Luther o. a. med deres Klager over Manglen paa Resultater; og selv naar Resultatet viser sig, beviser dette i og for sig slet intet. Ikke engang paa det verdslige Omraade kan man fra Resultatet slutte til vedkommende Sags Retfærdighed eller Uretfærdighed. Paa den franske Revolutions og Napoleon I's Tid maa der, som Menkens Skrift om „de

ugudeliges Lykke og Sejr" viser, have været Kristne, der af Revolutionens storartede Resultater vare tilbøjelige til at tro, at Gud gav denne Ret. Naturligvis har Gud været med en Mand som Napoleon, men kun i den Forstand, at Han brugte denne som Redskab til Fuldbyrdelse af sine Domme, lige saa vel som Han engang brugte Nebukadnezar mod Jøderne eller Muhammed og hans Efterfølgere mod Kristenheden. Hvad fulgte imidlertid deraf med Hensyn til Napoleons Ret? Hvis det er Resultatet, som er det afgørende, da bort med al kristelig Venten, Prøven, Taalen og Haaben. Da kan man lige saa gerne straks kaste sig i Armene paa den, som har vundet Sejren.

At der fremdeles ofte først efter meget lang Tids Forløb kan fældes en afgørende Dom om et Resultats Virkelighed ɔ: dets vedvarende, velsignelsesrige Virkninger, bliver heller ikke ret betænkt af mange Kristne i vor Tid. Allerede efter et Par Dages eller Aars Forløb dømmer man om en Sags Guddommelighed efter dens „velsignelsesrige Følger". En Straaild lyser ogsaa klart; har den derfor nogen Værd? Mange kunne lade sig indskrive som „omvendte" og kunne ligeledes aflægge enkelte Synder og Laster, som f. Eks. Drikkeri, men om Omvendelsen har noget Hold paa sig, lader sig dog visselig ikke afgøre saa snart. Man kan ogsaa lade den ene Herre fare og i Steden for tjene andre Herrer, der i ingen Henseende staa Kristus nærmere, end de Herrer staa, hvem man har opsagt Huldskab og Troskab.

Men skal overhovedet Resultatet være det afgørende paa kristelige Enemærker? Romerkirken og Jesuitismen have i det mindste tre Gange saa store Resultater at fremvise i Verden som Protestantismen; ville vi da af den Grund vende os bort fra denne sidste? I saa Fald skulde ogsaa Østerledens, Afrikas og til Dels Spaniens Kristne i sin Tid have været hjemfaldne til Muhammedanismen. Har man da aldeles glemt Matthæus 7, 22—23? Vor moderne

Kristendom bøjer sig for en stor Del for moderne kristelige Foretagender uden at prøve disse, eller vover i det mindste ikke at angribe dem, fordi de have „Resultater" at fremvise. Fordi f. Eks. Frelsens Hær og Afholdsmændene allerede hist og her have faaet aabenbare, grove Syndere til at bedre sig, ere de derfor fra et kristeligt Synspunkt berettigede? Af det altsammen fremgaar dog kun, — og hvem vil ikke give Gud Æren derfor —, at Vorherre kan virke ved allehaande Redskaber. Men er dermed ogsaa selve Redskabet og Maaden, hvorpaa det virker, retfærdiggjort? Ja, selv om virkelig, — hvad der jo til visse ofte er uimodsigeligt — vedkommende Persons Sindelag er fuldtud kristeligt, og selv om han mener det godt, ere dermed saa ogsaa den Sag, hvis Talsmand han er, det Parti, som han tilhører, og den Fremgangsmaade, han anvender, retfærdiggjorte? Da maa vi Medlemmer af den evangeliske Kirke anerkende Romerkirken, Jesuitismen, Metodismen o. s. v., og da har Luther med hele sin Gerning været en Daare. At der gives romerske Katoliker, Jesuiter (f. Eks. Spee[1]), Metodister o. s. v. af den rette Tro, kan dog ingen bestride; og at Gud ogsaa har vedkendt sig mange af disse, kan heller ingen bestride. Er deres Sag altsaa den rette? Eller har den moderne Ligegyldighed Ret, naar den erklærer alle Forskelle i Opfattelsen af Frelsessandheden for uvæsentlige? Da have Mænd som Pavlus og Johannes taget storlig Fejl, ja begaaet en svar Synd, naar de ivrede mod Vranglærere, og naar hin udtalte det haarde Ord: „Hvem der prædiker et andet Evangelium end jeg, være forbandet, om det end var en Himlens Engel." Men ægte evangeliske Kristne kunne af saadanne Ord lære ikke at dømme om en kristelig Sag efter Resultatet, og heller ikke efter dens Talsmænds subjektive Standpunkt,

[1]) Fr. Spee von Langenfeld († 1635), bekendt som Modstander af Hekseprocesserne.

men efter deres Overensstemmelse med Guds Ord i Bibelen og ikke efter noget som helst andet.

Man skulde tro, at alle Kristne i det mindste i eet Stykke kunde have det samme Sind og de samme Grundsætninger; der er eet Virkeomraade, som man burde kunne haabe ikke alene var os alle helligt og dyrebart, men ogsaa anerkendt af os alle som det, der næst efter vort eget personlige Liv er det vigtigste og særlig det, hvis kristelige Indretning ogsaa har den største Indflydelse paa Kristeligheden i videre Kredse. Jeg mener Familielivet. Dersom vi kunde bidrage noget til, at Kristi Aand og Ord kommer til at raade i Familierne, udrettes der sikkert langt mere herved end ved direkte kristelig Indvirkning paa Politik og Stat og paa de store Samfundskredse. Hvor sjældent forholdsvis strejfer ikke det ny Testament ind paa Politikens og det større Samfundslivs Enemærker, hvor ofte derimod paa Familielivets?

Gud give, at jeg maa tage fejl, thi noget af det sørgeligste er dette: Det moderne kristelige Liv, den moderne Forkyndelse af Evangeliet og den indre Mission have alligevel efter min Mening netop i dette Stykke paa mange Maader snarere modvirket end understøttet en Indflydelse paa Familielivet i ægte kristelig Aand. Det mest yderliggaaende Standpunkt indtager ogsaa heri Frelsens Hær, der, som et Sidestykke til Jesuitismen, næsten kun binder sine Medlemmer til Hæren og dens General og løsriver dem saa meget som muligt fra Familien; og den møder Anerkendelse blandt evangeliske Kristne! Ak, Gud sender kraftige Vildfarelser! Men drager ikke ogsaa ellers — allerede udvortes og kvantitativt set — den moderne Kristendom paa mange Maader og i stort Omfang Manden, Hustruen, Sønnen og Datteren bort fra Familien? Naar Dagen næsten helt er optagen af Forretninger og Embedsgerning, burde i det mindste Aftenen tilhøre Familien. Men nej, vi regne visselig

ikke for højt, naar vi sige, at Forsamlinger og Komitémøder af alle Slags, kristelige Foreninger for Mænd, Ægtehustruer, Ynglinge og Jomfruer i Forvejen hos mange samtidige have lagt Beslag paa Halvdelen af Aftenerne. Føje vi hertil endnu de øvrige Foranledninger til ved andre Lejligheder, som Foredrag, Bibellæsninger og Koncerter at tilbringe Tiden borte fra Hjemmet, saa vil man ikke overdrive, naar man siger: Der gives kristelige Mænd og Kvinder, som gennemsnitlig af syv Aftener ikke ere hjemme de fire eller fem, eller i hvert Fald ikke tilgængelige for deres nærmeste. Er dette rigtigt, og ere slige Tilstande sunde? En eneste Aften, som tilbringes i Kærlighed i Familiens Skød, og som baade for Forældre og Børn gør Huset til det sande og kæreste Hjem, har muligvis større blivende Værd end seks Missionsaftenmøder uden for Huset. Hvorfor? Fordi der det første Sted dannes tilfredse og fordringsløse Mennesker, som blive i deres egen Kreds, medens der paa det sidste Sted, — i fuldkommen Overensstemmelse med den moderne Kultur, men under kristeligt Skilt, — vækkes og næres mangehaande Krav og Fornødenheder, som tilfredsstilles paa en saadan Maade, at man bestandig forlanger noget mere, noget nyt og noget højere, og at Folk, især ofte af de lavere Stænder, endogsaa Tjenestepiger og Haandværkssvende, ved meget af det, som foregaar paa saadanne Foreningsmøder og Foredragsaftener, drages ud af deres egen Kreds og blive førte ind i og vante til Interesser, Anskuelser, Fornødenheder, Sysler, Læsning og Underholdning, som ikke passe for deres Stand. Følgen heraf bliver da ogsaa, at Manglen af alt dette i disse Menneskers sædvanlige Omgang og paa deres sædvanlige Tilholdssteder, særlig i deres Hjem, let bevirker, at de fatte Lede til dette, og i det mindste, at de hellere dvæle uden for Hjemmet end i det. Naar hertil kommer, at der gives meget faa Mennesker, især yngre og af de

ringere Stænder, hvem ikke saa mange „Herrers og Damers“ velvillige Opmuntringer stige til Hovedet, og som ikke blive indbildske af de samme Herrers og Damers paatrængende Omsorg for dem, saa frygter jeg, at Resultatet vil blive, at den nuværende Slægt bliver mere og mere forvænt ogsaa i kristelig Henseende og bestandig mindre tilfreds med Livets sædvanlige Kaar, at den bestandig vil kede sig mere, naar der ikke „er noget særligt paa Færde“, og at den bestandig mindre vil være i Stand til at føle sig vel tilpas inden for smaa og snævre Grænser og til at arbejde stille, trøstig og ufortrødent i den enhver af Natur, Historie og Kald anviste Stilling. Og hvad maa Enden herpaa blive? Hvad er det, som kristelige Ivrere her til syvende og sidst række Haand til?

Heller ikke her ville vi imidlertid helde Barnet ud tillige med Badevandet. Vore moderne Forhold gøre det nu een Gang umuligt saaledes som i fordums Dage udelukkende at henvise Folk, især de enligstaaende, til Hjemmet. Men den kristelige overdrevne Syslen med alt for mange Ting, og den moderne overdrevne Nidkærhed vil nu ogsaa forplante det, som er nødvendigt især i store Fabriksbyer o. lign. St., til smaa, endogsaa til landlige Menigheder. Og desuden, naar det under særlige Forhold er nødvendigt ved særlige Foranstaltninger at tage sig f. Eks. af den enligstaaende Ungdom, kunde da ikke ofte Hjemmet træde til, og kunde Kristne ikke mangen Gang hjælpe derved, at de aabnede deres Huse mere for Gæster, end de nu gøre? Gaar Matthæus 25, 35 kun paa det, som vi nu kalde „kristelige Herberger“? I det mindste saadanne Folk, for hvem deres eget eller en Vens Hus staar aabent, skulde vi visselig frem for alt henvise til dette Hus og holde fast ved denne Henvisning; det skulde staa klart, at hvad der sker uden for Hjemmet, er Nødhjælp. En kristelig Forretningsmand eller Haandværker havde sikkert ti Gange snarere den Pligt at aabne sit Hus for sine Lærlinge og Med-

hjælpere end at bidrage nogle Kroner til de Foreninger, i hvilke de samle sig uden for Huset. Men det sidste er rigtignok det mageligste og først og fremmest det mest storladne.. — Med Hjemmet skal du begynde, du moderne Kristenhed, ellers er alt, hvad du bygger, bygget paa Sand og fremkalder til visse ikke et „kristeligt Folk“. Og lad enhver begynde med sit Hus og med uforstyrret af Folkesnak at blive en ret Husbond og Husmoder, og dertil hører ogsaa, at enhver selv bliver saa meget hjemme som muligt og holder sine nærmeste til det samme.

Ogsaa naar der er Tale om den indre Aand i det huslige Liv, maa man atter — til alvorlig Prøvelse for os alle — i det mindste have Lov til at spørge, om den hellige Skrifts Grundfordringer til Ægtefæller og Børn endnu blive almindelig anerkendte og især efterlevede blandt de Kristne. Den nymodens Anskuelse og Praksis sideordner Kvinden og Manden, medens Bibelen tydelig nok giver den første en underordnet Stilling. Ifølge Ef. 5, 23 ff. har Kvinden ganske simpelt at adlyde Manden — selvfølgelig „i Herren“. Er dette endnu den moderne kristelige Opfattelse? Ofte er det desværre i det højeste endnu en from Talemaade. Man kan endog i Kirken høre mange Vielsestaler, i hvilke Præsten end ikke vover endog blot at nævne, end mindre at indskærpe Bibelordet: „Kvinderne skulle være deres Mænd underdanige som Herren.“ Det vilde jo være en ganske udannet Tale, i det mindste over for „Herrer og Damer“. Verden vedkommer mig imidlertid her slet ikke, og hvem der vil være en Verdenspræst, maa klare sig, som han bedst kan. Men for Kristne maa det staa fast: en kristelig Ægtehustru, der ikke virkelig underordner sig sin Mand, har overtraadt den øverste Gudslov for sin Stand; selv om hun har omvendt en Million Hedninger og forsørget Tusinder af trængende paa Legem og Sjæl, maa, *mutatis mutandis*, Matthæus 7, 22—23 og Markus 7, 11 finde Anvendelse

paa hende, saa længe hun ikke gør Bod. Tag fat her, du kristelige Ægtemand og Ægtehustru!

Riv først Bjælken ud af dit eget Øje. Om Børnene og Børneopdragelsen have vi allerede talt paa flere Steder. Ungdommens skrækkelige Emancipation forebygges ikke ved skønne Taler og Skrifter eller ved Foreninger, men derved, at Forældrene, især Faderen — denne er ifølge det ny Testament Husets Hoved og Herre ogsaa med Hensyn til Børneopdragelse — gør sin Myndighed gældende over for næsvise og ulydige Sønner, der alt for tidlig ville være modne, og over for Døtre, som ville lege „Dame“. En kraftig Optræden og Indskriden gør langt mindre Skade end blødagtig Eftergivenhed. Børn skulle være Børn, og det lydige Børn, og ere de ikke det, hjælper det ikke, om de ere nok saa „kristelige“. Thi en Kristendom, der hænger sammen med Ulydighed hos Børnene, er lige saa vel Hykleri som en Kristendom, der forliges med Krænkelse af den ægteskabelige Pligt og af Forældrepligten. Altsaa endnu engang: tag fat her, moderne Kristenhed! Lad Hjemmet — foruden det umiddelbart personlige kristelige Liv — være den første Genstand for enhver Kristens „Virken“. Men jeg beder om, at man endelig ikke ogsaa her vil virke med Foreninger, men lade enhver øve og gøre sin Dont, og selv om alle andre bære sig anderledes ad, gør saa du kun, saaledes som du skal og maa! Kun maa du vogte dig for at gøre det paa en Maade, som vækker Opsigt!

GENNESARET SØ

OG DENS OMGIVELSER.

AF

FRANTS BUHL,

PROF. THEOL.

MED ET KORT OVER GENNESARET SØ.

KJØBENHAVN.

KARL SCHØNBERGS FORLAG.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.

1889.

De evangeliske Beretninger om Jesu Liv samle sig, i stedlig Henseende, om to Midtpunkter. I Egnen omkring Gennesaret Sø forkynder han omgivet af Disciple, der selv for største Delen vare fra Fiskerbyerne ved Søens Bred, sin Lære og udfører sine Undergjerninger, idet han stedse vender tilbage dertil fra sine Vandringer til Jerusalem, til Middelhavskysten eller Egnen ved Hermons Fod — i Jerusalem fuldbyrder han sit Værk gjennem sin Død og sin Opstandelse. Derfor nærmer den Rejsende i det hellige Land sig til Tiberias Søen med en stemningsfuld Forventning, der ikke er ringere end den, hvormed han ser Oliebjerget og Jerusalems Mure dukke op foran sig, og derfor har man fra tidlig Tid med samme Iver som ved Jerusalem søgt at paavise de enkelte Punkter af Søens Omgivelser, der omtales i de evangeliske Beretninger.

Den vanlige Rute fra Nazaret til Tiberias fører gjennem en østlig Arm af den frugtbare Slette, hvor i gammel Tid Zebulons Stamme havde sit Hjem, og derefter op over de Højder, der hæve sig paa Vestsiden af Tiberias. Vejen løber her hen over et noget ujevnt Højplateau med delvis dyrkede Marker; paa dens Sider vokse i talløs Mængde de høje, kraftige røde Tidsler, der overalt omgive den Rejsende i denne Del af Galilæa. Til venstre, imod Nord, hæve sig to mørke Bjergtoppe, hvis Navn „Hattins Horn“ (*Qurun Hattin*) træffende be-

tegne deres Form. Naar de saa stærkt tildrage sig den Vejfarendes Opmærksomhed, er det ikke saa meget, fordi en latinsk Overlevering fra Korsfarertiden betegner dem som Stedet, hvor Kristus holdt sin Bjergprædiken, som fordi Mindet om den skæbnesvangre Kamp knytter sig til dem, i hvilken Sultan Salaheddin saa fuldstændig tilintetgjorde Korsriddernes Hær, at Palæstina fra det Øjeblik ikke mere kom i de Kristnes Besiddelse (4. Juli 1187). Den glødende Midsommersol og Vandmangel havde i den Grad svækket de kristne Krigere, at de hurtig bukkede under for Salaheddins vilde, sejerssikre Skarer, der angreb dem paa den Højslette, over hvilken Vejen fører. Levningerne af den søgte hen til Qurun Hattins Top, hvor de gjorde en heltemodig Modstand men til sidst stormede Muhammedanerne Højen og nedstyrtede de fleste af de Kristne ad Bjergets bratte Nordskrænt. Endnu i det følgende Aar var Højsletten bedækket af Skeletter og forvirrede Dynger af Ben; og Beboerne af Landsbyen Hattin berettede den franske Forsker Guérin, at de endnu bestandig ved Pløjningen af Markerne træffe paa Levninger af Menneskeknokler, der uden Tvivl hidrøre fra hint frygtelige Blodbad.

Efter nogen Tids Ridt henover Højsletten ser den Rejsende den nordlige Del af Gennesaret Søen dukke frem neden for sig som en bred, lyseblaa Flade. Paa dens modsatte Side hæve *Djolan's* matgrønne Bjerge sig, der sete i denne Afstand synes at danne en jevnt skraanende Væg, hvis Fod beskylles af Vandet, medens det Spejlbillede, som Vandet gjengiver, viser de virkelige Former af Højderne nærmest Bredden. Mod Nord begrænses Søen af den brede gule Lavning, gjennem hvilken Jordan flyder, og derover rejser sig det majestætiske, altid snedækkte Hermon sig i al sin Pragt. Endelig kommer Tiberias til Syne med sine hvidkalkede Huse, hvorover enkelte Palmer hæve deres sirlige Kroner, og nu fører Vejen hastig og brat ned ad Skrænten mellem mørke Basaltblokke til Porten paa Byens Vestside.

Gennesaret Sø[1]), hvis Bred den Rejsende hermed har naaet, har Form af en Oval, hvis Længdeside er rettet fra Nord til Syd. Dens Fladeindhold angives til 170,7 Kvadratkilometer[2]). Længden er noget over 20 Kilometer, Breden omtrent 8½ Kilometer. Den største Dybde, nemlig 250 M., fandt Lortet i Søens nordlige Halvdel. Medens Spejlet af Hulesøen, som Jordan gjennemløber længere mod Nord, ligger omtrent 2 Met. over Middelhavet, befinder Tiberias Søen sig allerede 208,03 Met. derunder. Dog varierer Vandstanden noget efter Aarstiden, idet Søen om Sommeren kun forsynes med Vand fra Jordan og nogle Kilder paa Vestsiden, medens om Vinteren og Foraaret ikke blot Jordanfloden stiger, men ogsaa en Række Bjergstrømme udgyde sig langs Søens østlige Bred.

De omgivende Bredder frembyde temmelig forskjellige Højdeforhold. Allerede Indløbet og Udløbet af Jordan, der flyder gjennem Søen, ere forskjellig formede. Mod Nord ved Flodens Indløb er Kysten flad og sumpet; mod Syd derimod ender Søen i en afrundet Bugt, der omfattes af 5—10 Fod høje Skrænter. I den vestlige Del af denne Bugt flyder Jordan ud gjennem et

---

1) I det gamle Testamente kaldes Søen *kinnéret's* eller *kinnarôt's* Sø. Mulig sigter denne Benævnelse til Søens Form, der mindede om en Zither *(kinnor)*; dog er dette ikke meget sandsynligt, da der i Søens Nærhed omtales en By *kinnéret*, efter hvilken den vel har faaet sit Navn. I første Makkabæerbog (11, 67) møde vi istedetfor det ældre Navn Benævnelsen „Gennesars Sø“, der ogsaa findes Luk. Ev. 5, 1, i Targumerne og sædvanlig hos Josefus; den er uden Tvivl taget fra „Gennesarsletten“ ved Søens Nordvesthjørne, som i det følgende vil blive nærmere omtalt. I Evangelierne forekommer desuden Navnet „den galilæiske Sø“, hvortil Joh. 6, 1 endnu føjer „Tiberias' Sø“, efter Hovedbyen, der var mest kjendt for fremmede Læsere. I Talmud er „Tiberias' Sø“ det sædvanlige Navn.

2) Til Sammenligning kan tjene, at Bodensøen er 539,14 Kvadratkil. Det døde Hav er 915,1 Kvadratkil.

Sving mod Vest. Søens østlige Bred bestaar nærmest ved Vandet af et Belte af Smaasten med talrige fint formede Conchylier; indenfor dette følger et frugtbar Lavning paa omtrent 800 Meters Bredde, bag ved hvilken Vestskrænten af Djolans Højslette hæver sig som en stejl Væg. Paa den stenede og klippefulde Vestkyst træde derimod Bjergene flere Steder helt ud til Bredden, medens de andetsteds give Plads for større eller mindre Strandsletter.

Søens Vand er temmelig klart og ret velsmagende. Det yder Kystbeboerne næsten alt deres Drikkevand og omtales i denne Henseende allerede af Josefus som et stort Gode for Omegnen. Derfor findes der i Tiberias ingen Cisterner, der ellers ere uundværlige i de fleste palæstinensiske Byer, og kun én Brønd, nemlig i Fransiskanerklostret. Et andet Gode, som Josefus ligeledes omtaler, og hvortil baade Evangelierne og Talmud ofte hentyde, er den overordenlige Rigdom paa forskjellige Arter velsmagende Fisk, som navnlig den nordlige (dybeste) Del af Søen indeslutter [1]). Man kjender allerede omtrent 40 Arter Gennesaretfisk, mest forskjellige Afarter af Brasen, Aborrer og Karper; enkelte af dem høre, som allerede Josefus bemærker, til de for Nildeltaet ejendommelige Fiskearter. I Oldtiden var denne Fiskerigdom en velbenyttet Indtægtskilde for de talrige Fiskerbyer ved Søens vestlige og nordlige Bred, og Fisk et Hovednæringsmiddel af samme Betydning som Kjød andetsteds, hvorom vi ogsaa have et Vidnesbyrd i Evangelierne, hvor „Brød og Fisk" spiller en saa fremtrædende Rolle baade i Begivenhederne (Math. 14, 16. Joh. 21, 13) og i Jesu Billedsprog (Math. 7, 9—10). Ogsaa nu drive navnlig Beboerne af Egnen om det nedenfor omtalte *Ajn tabigha* [2]) en ret livlig Fiskefangst ved

---

[1]) Frei beretter, at hans arabiske Ledsager ved et eneste Kast med et lille Haandnet fangede 28 store Fisk.

[2]) Ved *gh* betegnes en stærkt raslende Strubelyd, for hvilken vi intet særligt Tegn have.

Hjælp af Medesnor, Haandnet eller Vod, men den kan dog aldeles ikke maale sig med Oldtidens og den ældste Middelalders [1]).

Medens Vinteren ofte er følelig streng ved Gennesaret Sø og ikke sjelden bringer Sne, er som Følge af Søens dybe Beliggenhed Varmen om Sommeren frygtelig trykkende. Den Vederkvægelse, som i de palæstinensiske Bjergegne de svale Sommernætter bringe, er her nægtet Beboerne, særlig i det indelukket liggende Tiberias, hvorfor Indbyggerne af denne Stad ved Sommertid undertiden i Fortvivlelse ile med deres Tæpper op paa Bjergskrænterne for at tilbringe Nætterne der. Overhovedet er, som allerede en arabisk Forfatter fra 985 udtrykker det, Tiberias „yderst trykkende og usundt om Sommeren“ [2]), og man kan derfor undres over, at Herodes Antipas netop valgte dette Sted til Opførelsen af sin prægtige Residens. Imidlertid maa man erindre, at Herodes uden Tvivl har boet paa det højeste og frieste Punkt af Byen (s. nedenf. S. 14), og desuden, at Klimaet omkring Søen sikkert har været mindre ubehageligt og usundt, dengang næsten hele Kysten var opdyrket og træbevokset, og de

---

[1]) For en Del hidrører dette fra Manglen paa gode og sikre Baade. Tidligere fandtes der kun en eneste ved hele Søen, som brugtes til at hente Træ fra Østkysten, og som ikke sjelden var helt ubrugelig. Nutildags er der dog ni, rigtignok temmelig skrøbelige Sejlbaade, hvis hvide Sejl man af og til ser glide hen over Søens Spejl. Dertil kommer den engelske Lægemissions smukke og rummelige Robaad.

[2]) Den samme Forf. anfører en satirisk Oversigt over de mange Ulemper, hvorunder Beboerne af det hede, for sit Utøj berygtede Tiberias led: to af Aarets Maaneder hoppe og springe de (d. e. Utøjet lade dem ikke have Ro), to Maaneder gnaske de (nemlig Bær af den nedenfor omtalte Nebqplante), to Maaneder fægte de (d. e. jage de Fluer fra Kjødet og Frugterne), to Maaneder gaa de nøgne (paa Grund af Heden), to Maaneder blæse de paa Fløjte (d. e. de tygge Sukkerrør), to Maaneder synke de tilbunds (i Dyndet, som Regntiden frembringer). Hyppig finder man Arabernes Udsagn citeret, at Loppernes Konge residerer i Tiberias.

skadelige Sumpe bortskaffede ved Dræning og Kanaler. Paa Søens Østside er Temperaturen ogsaa nutildags ulige mildere, da her de friske Vest- og Nordvinde, der i Reglen blæse hver Eftermiddag, have friere Spillerum; men til Gjengjæld er man i disse Egne, navnlig om Eftersommeren og ved Vintertid, udsat for de pludselig frembrydende Storme, der i et Nu fremkalde saa voldsomme Bølgeslag, at en Sejlads let kan blive livsfarlig. Endnu bestandig kræve disse uberegnelige Storme, hvortil Evangelierne ofte sigte (Mth. 8, 24 ff. 14, 24 ff. Luk. 8, 23 ff. Joh. 6, 18), deres Ofre — saaledes for ganske nylig (Sommeren 1889), da en ved den engelske *Medical mission* ansat arabisk Læge omkom paa en Rotur med Missionens Baad.

Paa noget Ry for storartet landskabelig Skjønhed kan Gennesaret Sø ikke gjøre Krav, og de Rejsende, der have besøgt den i Forventning om at finde et Sidestykke til Alpernes eller Norges Bjergsøer, have følt sig bittert skuffede. De omgivende Bjerge have delvis fint afrundede, men dog i det Hele temmelig interesseløse Former, navnlig mod Øst, hvor kun nogle enkelte dybt udskaarne Flodkløfter frembringe Afveksling i Billedet; dertil ere de næsten helt skovløse eller dækkede med et lavt og tyndt Krat, der ved Foraarstid i Forening med Græsset giver dem en matgrøn Farve, som lader den graasorte eller hvidgule Klippegrund skinne igjennem. Men alligevel er Søen ikke uden en ejendommelig Skjønhed, naar man ved Formiddagstid fra en af de nordlige Højder ser det vidtstrakte hvidblaa Vandspejl ligge ubevægelig indhyllet i det stærke Sollys, medens Kystens fint dragne Linier forsvinde i en lys Taage — eller ved Solnedgang, naar de omgivende Bjerge et flygtigt Øjeblik dækkes af et rødlig-violet Slør, samtidig med at et prægtigt Farvespil glider hen over Søens Flade — eller om Natten, naar Stjernerne paa den mørke Himmel med forunderlig Tydelighed spejle sig i det stille Vandspejl.

Til at forringe Søens Skjønhed bidrager nutildags Breddernes sørgelig tomme og øde Karakter. Kun de mørke Basaltmure, de hvidkalkede Huse og de fine Palmekroner i Tiberias yde et Hvilepunkt for Øjet, medens de faa elendige Landsbyer, der ellers endnu friste Livet ved Søens Bred, først opdages af den vejfarende, naar han staar tæt foran dem. Ligeledes er det sjeldent, at man ser Baadenes hvide Sejl oplive Søens Flade. Tidligere var det anderledes. Endnu den omtalte arabiske Forfatter fra 985 og senere Idrisi fra 1154 tale om de mange Landsbyer og Palmetræer rundt om Søen, og om de talrige Sejlbaade, der before den for at bringe Produkter fra Landet hinsides Søen til Tiberias. Og endnu mere gjælder dette om Kristi Tid, da de frugtbare Strandsletter vare dyrkede med den yderste Omhu, da Tiberias straalede i al sin rige Pragt, da folkerige og velstaaende Landsbyer og Fiskerlejer eller stærkt befæstede Borge dannede en hel Krans rundt om Søen[1]), medens talrige Fiskerbaade og Transportskibe krydsede hverandre paa dens Spejl[2]). Paa den anden Side gjør den nuværende Tomhed og den velgjørende, hemmelighedsfulde Stilhed og Fred, der omgiver Søen, det lettere for Indbildningskraften at levendegjøre sig Billedet af den svundne Fortid. „Den tidligere larmende Travlhed har givet Plads for en ved store Erindringer helliget Kirkegaardsstilhed“. I Jerusalem og andetsteds maa først den nuværende, ejendommelige og derfor forstyrrende Virkelighed tænkes borte, før den gamle By kan rejse sig for Beskuerens Øjne; her derimod er det nærværende ligesom en *tabula rasa*, som Indbildningskraften uhindret kan udfylde, medens der dog lykkeligvis er bevaret saa meget af Ruiner og Navne, at man ialt-

---

[1]) I den babylonske Talmud hedder det etsteds om Tiberiassøen: den er omkranset af Byer, Landsbyer og Borge.

[2]) Josefus kunde engang, da han vilde angribe Tiberias, samle ikke mindre end 230 Baade ved Tarichæa, hver med 4 Mand.

fald kan stedfæste en Del af de i Oldtidsskrifterne nævnte Punkter. Et Forsøg paa ogsaa at gjøre et saadant Billede synligt for andre skulle de følgende Blade indeholde, idet vi ved en Vandring om Søens Bred ville standse ikke blot ved de i Evangelierne omtalte Steder, men ogsaa ved ethvert andet Punkt, hvortil der knytter sig en historisk Erindring; thi først paa denne Maade vinder man et fyldigt Billede af, hvorledes Søen og dens Omgivelser viste sig for dem, der paa Kristi Tid betragtede den. Paa de ofte temmelig forviklede Stridigheder, der knytte sig til enkelte af de topografiske Undersøgelser, ville vi derved kun indlade os i det Omfang, som Begrundelsen af den givne Fremstilling nødvendig kræver. En mere udtømmende Behandling af dem fordrer en Behandlingsmaade, der ligger udover disse Smaaskrifters Karakter og Omfang.

Noget sydlig for Midten af Søens Vestbred vige Bjergene tilbage fra Stranden og give Plads for en langstrakt, halvmaaneformet Slette, der skraaner opad mod Vest og derved faar Form af et Amfitheater, hvis Scene befinder sig ved Søens Bred. Mod Nord træde de begrænsende Bjerge næsten helt ud til Vandet, medens de mod Syd give Plads for en smal Strand. Ved Slettens Sydvesthjørne hæver sig et Slags Forbjerg, der fører Navnet „Herodesbjerget“. Paa den nordlige Del af denne Slette ligger langs Søen Byen *Tabarîje*, det berømte gamle Tiberias. Den langstrakte, som et Paralellogram formede Stad er paa Landsiden omgivet af en tyk, med runde eller firkantede Taarne forsynet Mur af mørke Basaltsten, hvis store Revner endnu bære Spor af det frygtelige Jordskjælv, der den 1. Jan. 1837

ødelagde Byen og kostede mange af dens Indbyggere Livet[1]). Mod Nordvest ligger det uregelmæssige, ligeledes af Basaltsten opførte Kastel, der ogsaa ødelagdes ved Jordskjælvet og siden den Tid har staaet forladt. Baade det og Muren hvile paa Grundlag, der rimeligvis stamme fra Korsfarertiden. Byens Gader ere snævre og labyrintiske, Husene smaa og lave. Den anseligste Bygning er det latinske Kloster, hos hvis venlige Munke de Rejsende finde Husly.

Paa Oldtidsminder er Byen selv — vel navnlig som Følge af de gjentagne Jordskjælv — meget fattig. Foruden nogle med Billedværk udhuggede Sten i Klosteret og et Par Sten med græske Indskrifter, hvoraf den ene er indføjet i en Synagoges Mur, findes der i Muren af en Bygning, der indtil for nylig benyttedes som Postkontor, et Par mærkværdige Stendøre af Basalt. Deres Flader ere prydede med udhuggede firkantede Lister og symmetrisk ordnede flade Halvkugler, mellem hvilke der findes Spor af Haandgreb til at skyde Døren op og i. Denne Ornamentik er det sikre Kjendetegn paa den saakaldte „hauranitiske Kunst“, hvis Hjemsted ere de mærkelige, delvis bevarede gamle Byer i Djolan og det østlig derfor liggende Hauran. Dørene i Tiberias ere de vestligste Udløbere, der hidtil ere fundne af denne Kunst[2]).

---

[1]) Ogsaa d. 30. Oktbr. 1759 lagde et Jordskjælv Tiberias næsten fuldstændig i Ruiner.

[2]) En lignende, endnu ikke beskrevet Stendør viste min Fører i Tiberias, en Jøde i Lægemissionens Tjeneste, mig paa en Mark sydvestlig for Byen tæt ved en Sti, der imellem høje Tisler og Græs fører op ad Herodesbjerget. Kun den ene Halvdel af den ragede op over Jorden, men fremviste tydelige Spor af Hængsler og et Haandtag. — I det for en stor Del træløse Hauran vare ikke blot Lofterne, men ogsaa Dørpladerne af Sten; de sidste anbragtes saa behændig paa Hængsler, at de trods deres Tyngde uden Vanskelighed kunde aabnes og lukkes. Da man ogsaa finder slige Døre i Indgangene til de i Klipperne og i Jorden udhulede Boliger, vise de uden

Derimod indeholder Byens nærmeste Omegn ikke faa Mindesmærker, der vidne om Tiberias' historiske Betydning i Oldtiden. Det mærkeligste af dem er Resterne af den gamle Bymur, der findes østlig og sydlig for den nuværende Stad lige hen til Herodesbjerget og op ad dettes Skraaning. Ingenieur Schumacher i Haifa, der har forfulgt Murens Spor i hele dens Udstrækning, angiver dens Længde til 3 engelske Mil. Paa dens Vestside ses endnu Sporene af en stor Port, der førte ind til Byen. Den sydligste Del af det Terræn, som den indesluttede, er paa sine Steder bedækket af et tæt Lag af sammenstyrtede Bygningssten; etsteds ser man syv Søjler af graa Granit. Paa Skrænten af Herodesbjerget forener Muren sig med en anden, der omkransede Bjergets Top og endnu indeslutter forskjellige Ruiner, med Spor af Mosaiks og nogle tildels murede Vandbeholdere. Ogsaa Syd for det af Bymuren begrænsede Omraade, ved Siden af den brede, og for palæstinensiske Forhold ypperlige, Vej, der fører fra Byen langs Stranden ned til de berømte varme Kilder, findes der Levninger af Mure og Søjler.

Ved at følge denne Strandvej til dens Slutning naar man selve de varme Kilder. Vandet vælder frem paa flere Punkter nede ved Søen; dets højeste Temperatur er 63 Gr. R., og dets kemiske Bestanddele nær beslægtede med dem, der findes i Havvandet. De ere endnu bestandig meget besøgte af syge fra omtrent hele Syrien. Uden for de tre Badebygninger — den „gamle“ meget forfaldne, og den senere, som Ibrahim Pasha lod opføre

---

Tvivl tilbage til de ældste Perioder af Civilisationen i Hauran, der er meget gammel, da allerede 5. Moseb. 3, 5 omtaler „60 Byer, befæstede med høje Mure, Portfløje og Portstænger“ i disse Egne. Det er derfor ikke umuligt, at de i Tiberias fundne Døre kunne hidrøre fra Tiden før Herodes Antipas' By; maaske lukkede de oprindelig for Gravkamrene, der hørte til den i det følgende (p. 13) omtalte ældre By, hvis Plads Tiberias kom til at indtage.

lidt nordligere, et stateligt hvidt Hus med Kuppel, og endelig en fornylig opført — ser man brogede Grupper af Badegjæster, der sidde sammen i livlig Samtale eller nydende deres Maaltid, medens Vogne og Baade bringe Gjæster fra og til Tiberias[1]).

Ved Hjælp af den fundne Bymur kan man nu danne sig en Forestilling om Størrelsen af det Tiberias, som Herodes Antipas lod opføre, og som det væsenlig stod færdigt, da Kristus begyndte at træde frem blandt Folket. Allerede tidligere laa der en By paa dette Sted[2]), men Herodes udvidede og forskjønnede den og gav den til Ære for Kejser Tiberius Navnet „Tiberias“. I Begyndelsen havde han Vanskelighed ved at faa sin ny Hovedstad befolket. Ved Udvidelsen af den tidligere By var man nemlig truffet paa nogle gamle Grave[3]), og følgelig var Tiberias i de strænge Jøders Øjne uren og gjorde dem urene, der boede dér. Herodes befolkede derfor den nybyggede Stad med forskjellige galilæiske Familier, som han for en Del tvang til at tage Ophold deri; tillige søgte han at lokke Folk derhen, ved selv at opføre Huse for dem og ved at skjenke dem betydelige Privilegier og Friheder. Ja, han aabnede endog Byen for alleslags tvivlsomme Personer uden nøjere at undersøge, om de vare frie Borgere eller Slaver. I Staden lod han opføre et prægtigt Palads med tildels forgyldte Tage og prydet med Billedværk, der forestillede Dyreskikkelser; navnlig dette sidste var Jøderne en stor Forargelse, hvorfor noget af det første, som man gjorde efter Oprørets Udbrud, var at stikke Ild paa denne Byg-

---

1) For et lille, tomt Værelse betales i disse Bygninger daglig en Medjidi (omtrent 4½ Francs), et Tegn paa at Badene ere stærkt besøgte.

2) Efter den jerusalemske Talmuds gjentagne Angivelser var den ældre By „Rakkat«, der nævnes Jos. 19, 35. Hieronymus derimod beretter, at den tidligere By var „Kinnéret“.

3) Nogle Huler, der synes at være Gravhuler, ere i Virkeligheden fundne paa Herodesbjergets Skrænt.

ning. Hvor Paladset var beliggende, siger Josefus ikke, men en ikke ringe Sandsynlighed taler for, at det laa paa Byens Akropolis, altsaa paa Herodesbjerget ved Tiberias' Sydvesthjørne, da denne Højde bedst lod sig befæste. Dets gyldne Tage har da funklet højt over Søen og paa fremtrædende Maade tildraget sig alles Opmærksomhed, der paa Kristi Tid kastede et Blik over Landskabet. Ogsaa en Væddeløbsbane til Brug ved Kamplegene indeholdt Byen. Da Josefus fortæller, hvorledes han ved Oprørets Begyndelse lod opføre en Mur omkring Tiberias, faar man det Indtryk, at Byen — med Undtagelse af dens Akropolis — ikke har været befæstet tidligere. I saa Fald stamme de fundne Murlevninger vel netop fra Josefus's Arbejder; men muligt er det dog, at Byen allerede af Herodes forsynedes med Mure, men at de i Mellemtiden ere forsømte og forfaldne. Uagtet nu Tiberias stod i sin fulde Glans paa Kristi Tid, omtales Byen dog kun rent i Forbigaaende i det nye Testamente (Joh. 6, 1. 23. 21, 1). Denne Tavshed er i højeste Grad betegnende. Kristus, der stadig færdedes i Fiskerbyerne om Søens nordlige Halvdel, satte aldrig sin Fod i Herodes' halvhedenske, for en Del af Grækere beboede Residensstad, fordi en saadan uægte Blanding af jødisk og hedensk Væsen ganske laa udenfor den Virkekreds, i hvilken han skulde fuldføre sit Værk[1]). Derfor var Kristus, uagtet Herodes Antipas havde ønsket at se ham, ukjendt for ham indtil kort før Korsfæstelsen (Mt. 14, 1 f. Lc. 23, 8).

Naar Herodes valgte Tiberias til sin Hovedstad, skyldtes dette sikkert ikke blot Egnens Frugtbarhed og Skjønhed, men ogsaa Nærheden af de berømte lægende Kilder syd for Staden. Allerede det gamle Testamente

[1]) Det tyder paa en ufattelig Miskjendelse af Kristendommens Væsen, naar en moderne jødisk Forfatter, Neubauer, i sit iøvrig værdifulde Skrift om den talmudiske Geografi, tror, at det var Frygten for den fra de gamle Grave stammende Urenhed, der bevægede Kristus til ikke at besøge Tiberias.

(Jos. 19, 35) kjender i disse Egne et „Hamat", der betyder varme Kilder eller Bade, og rimeligvis netop er at søge i Kilderne sydlig for Tiberias. Og naar Johannes fra Gischala for at faa Adgang til Byen, benytter sig af en foregiven Sygdom, der gjorde Brugen af varme Bade nødvendig, viser Josefus' Beredvillighed i at opfylde hans Ønske, at Brugen af Kilderne dengang var saa almindelig, at Johannes' Ønske intet paafaldende indeholdt. Josefus selv omtaler disse Kilder under Navnet *Ammaus* som liggende nær ved Tiberias[1]). Naar han andetsteds taler, som om Kilderne hørte med til selve Byen, kan det enten forklares ved, at Strækningen mellem Byens Sydmur og Badene var bebygget med Villaer og andre Bygninger, saa at Byen i videre Forstand kunde siges at strække sig ligetil Kilderne[2]), eller ved, at man — ligesom det senere berettes af en arabisk Forfatter fra det 10. Hundredaar — har ledet de varme Væld ind i selve Byen.

Senere skjænkede Nero Tiberias, ligesom ogsaa Tarichæa, med det omliggende Distrikt til Kong Agrippa den yngre. Denne gjorde imidlertid Sepphoris — det nuværende Sefuriji nordlig for Nazaret — til sin Hovedstad. Herover bleve Tiberienserne misfornøjede, hvad der bidrog meget til, at det oprørske Parti ogsaa fik Overhaand hos dem. Nu blev Byen befæstet af Josefus,

---

[1]) Josefus siger, at Ordet „Ammaus" betyder varme Kilder. Dette er noget paafaldende, da „Ammaus" (Emmaus) er temmelig forskjelligt fra det hebraiske „Hamat". Alligevel maa man efter den Maade, hvorpaa Josefus udtrykker sig, nødvendig fastholde, at han kun kan sigte til de berømte Kilder sydlig for Byen.

[2]) I den jerusalemske Talmud hedder det ved Omtalen af de paa Sabbaten tilladte Handlinger: „Beboerne af en stor By tør paa Sabbaten begive sig til en lille By. Derfor havde tidligere Beboerne af Tiberias Tilladelse til om Sabbaten at gaa omkring i *Hamata*, medens Beboerne af dette sidste Sted ikke kunde gaa udenfor det; men nu tildags danne Tiberias og Hamat kun en eneste Stad".

der ved denne Lejlighed omtaler en meget stor Synagoge deri, der kunde rumme et betydeligt Antal Mennesker. Stemningen i Tiberias var imidlertid temmelig vaklende, og da Vespasian nærmede sig med sin Hær, gik de indflydelsesrigeste Borgere ham imøde og lovede ham Byens Overgivelse, imod at der gaves Indbyggerne Amnesti. Ikke blot denne blev tilstaaet dem, men Staden fik til Løn for sin Eftergivenhed forskjellige Gunstbevisninger og Frihed for Afgifter.

I den følgende Tid blev Tiberias et Fristed for Jøderne, selv under de haardeste Trængsler. Den tidligere Uvilje hos de strængere Jøder mod Byen ombyttedes nu med en stor Beundring for den, hvad blandt andet giver sig Udtryk i Talmud ved et Ordspil mellem Navnet „Tiberias“ og *tôba reîjathah* „Synet deraf er skjønt“, og ved en Række Forjættelser om, at Jødernes kommende Frigjørelse skal udgaa fra denne Stad, hvor det gamle Synedrium skal gjenoprettes, og hvor de dødes Opstandelse skal foregaa 40 Aar tidligere end andetsteds. Efter Legenden var det den berømte jødiske Mystiker fra Midten af 2. Hundredaar Simon ben Jochai[1]), der erklærede Tiberias for ren til Tak for, at han gjenvandt sit Helbred, der var ødelagt ved hans mangeaarige Ophold i en ensom Bjerghule, ved Brugen af de tiberiensiske varme Kilder. Forskjellige berømte Lærere, deriblandt Rabbi Meïr, virkede i Byen, og i den første Halvdel af det 3. Hundredaar tog Jødernes daværende Overhoved Juda II Ophold i Tiberias, der derved blev Midtpunktet for den store palæstinensiske Skole, til hvis Medlemmer ogsaa hin jødiske Lærer hørte, som gav Hieronymus Undervisning i det hebraiske Sprog. Her samledes i det 4. Hundredaar den Samling Fortolkninger af Mishna, der føre Navnet den palæstinen-

[1]) Det er denne Simon, hvem Overleveringen — med Urette — gjør til Forfatter af det navnkundige kabbalistiske Værk Zohar.

siske Talmud (Jerushalmi), og ogsaa senere, da den tiberiensiske Skoles Ry var blegnet for den babyloniskes og dennes Efterfølgere, blev Byen Midtpunktet for de Arbejder til Renselse og Bevarelse af Bibelteksten, der ere kjendte under Navnet „den tiberiensiske (palæstinensiske) Massora“.

Et Mindesmærke om dette Afsnit af Byens Historie indeholde de mange Rabbinergrave, som Overleveringen — med Rette eller Urette — paapeger i Tiberias' Omegn. En af de betydningsfuldeste af dem findes paa Bjergskraaningen vestlig for Byen. Den er bygget af overkalkede Sten i Form af en paa langs overskaaret Cylinder, hvis flade Side ligger paa et lavt firkantet Fundament. Her hviler den berømte jødiske Filosof Maimonides (af Jøderne kaldet RaMBaM d. e. Rabbi Mose ben Maimon), der virkede til sin Død 1204 i Ægypten, men hvis Lig førtes til Tiberias for at begraves der. Hos Jøderne er det endnu Skik, at syge indskrive deres Navn paa hans Gravmæle for at vinde Helbredelse; Fodstykket af det er bedækket af Smaasten, som de besøgende lægge derpaa til Tegn paa deres Nærværelse[1]). I Nærheden hviler hans Fader, Maimon, og forskjellige fremragende lovlærde som Jochanan ben Zakkai, en Discipel af den berømte Hillel, Ame og Asse, der høre til den palæstinensiske Skoles første Navne o. a. Højere oppe paa Skrænten mod Sydvest findes et lignende Gravmæle, som den jødiske Overlevering tillægger den berømte Rabbi Akiba, der levede i Begyndelsen af det 2. Hundredaar efter Kr., og som mere end nogen anden bidrog til at give Jødedommen det uudslettelige aandelige Særpræg, som den endnu bestandig frembyder. Langt sydligere ovenover de varme Kilder findes lige-

[1]) Den samme Skik hersker ogsaa andetsteds i Palæstina. Saaledes lægge Beduinerne i Forbigaaende Stene paa forskjellige hellige Steder f. Eks. *Nebi Harun* og *Nebi Davâire* (ved Engeddi); ligesaa de kristne Pilgrimme, naar de fra Skopos se Jerusalem foran dem.

ledes nogle Grave, hvortil Overleveringen véd at knytte forskjellige Navne paa betydelige Lærere. Den interessanteste er den, der indesluttes af en Synagoge tæt ved den gamle Badebygning, og som skal tilhøre den hos Jøderne højt ansete Rabbi Meïr „Undergjerningsmanden“. Der findes i denne Synagoge to Gravmæler for ham; det ene tilhører de tyske, det andet de spanske Jøder, der lige ivrigt paastaa at besidde den berømte Mands Levninger. Ligeledes have de tyske og spanske Jøder, hver i sin Del af Bygningen, opreist et Alter, ved hvilket de paa Meïrs Dødsdag fejre en ejendommelig Offerfest, som vi ville beskrive med den schweizerske Pastor Frei's Ord, der var saa heldig under sit Ophold i Tiberias at overvære denne Højtid. „Fra langt bortliggende Egne samlede Deltagerne sig; selv Jerusalem stillede sit Kontingent. Om Aftenen begyndte Festen. Sefardim (d. e. de spanske Jøder) fyldte Gaarden, der ligger foran Bygningen. En Danser, der tillige fungerede som Forsanger, samlede en tæt Kreds af Tilskuere og Tilhørere om sig. Hans halvt deklamerede, halvt sungne Ord, der ledsagedes af snurrige Arm- og Benbevægelser, gjentoges undertiden flere Gange af det hele Kor. Enhver Deltager svang den højre Arm op og ned, snart hurtigere snart langsommere, alt efter Forsangerens Tempo. Af og til slog man sig paa Benene eller klappede i Hænderne og nikkede med Hovedet. Ogsaa en Gruppe jødiske Beduiner, der siges at strejfe om i Jordandalen, havde indfundet sig til Skuespillet og tog levende Del deri. I den øvre Gaard, der tilhører Ashkenazim (de tyske Jøder), klang Violiner og Sang. Solodansere bevægede sig omkring Altret. Forberedelser til et Brændoffer bleve trufne. Gamle Klæder og Pjalter lagdes paa Altrets bækkenformede Hoved og overheldtes med hele Spande af Olivenolie. En Udraaber satte nu Æren af at antænde Ofret til Avktion. Endelig, efter at Natten længst var brudt frem, antændte han, der havde budt højest, Ofret ved Hjælp af oliede Klude, og snart om-

spændte Luerne Altret og kastede et grelt Skjær over den larmende, brogede Mængde[1])". —

Vi forlade nu Tiberias og tiltræde vor Vandring omkring Søen, idet vi begive os ud af Byens Nordport og derpaa langs Søens Bred. Klipperne træde her, som allerede berørt, tæt ud til Vandet, saa at Ridevejen gaar hen over deres Fod, lidt oppe paa den stejle, kun sparsomt bevoksede Skrænt, i hvilken af og til sorte Basaltblokke rage frem. Et enkelt Sted (20 Min. fra Byen) har man under sig til højre en lille, med et Par smaa Kilder og en bugnende Plantefylde prydet Plads umiddelbart nede ved Søen. Her vokse Figentræer, Granatæbler, Aprikoser og Sidrbuske[2]), medens Siv og prægtige røde Nerier (Oleander, arabisk *difle*) bedække selve Bredden Noget videre nordpaa (40 Min. fra Tiberias) give Bjergene Plads for en lille trekantet Strandslette, der danner Mundingen for en fra Vesten kommende Fjeldkløft. Den er for en Del dyrket og beplantet med Kjøkkenurter, og ellers bedækket tæt af Cactusfigen, Sidr, Granat- og Figentrær. Her findes to varme Kilder. Deres klare blaalige Vand, der med stor Kraft vælder frem af Sandet, omsluttes af cirkelrundt Murværk; Vandets Temperatur er 30 Grad. C., men skal i forrige Hundredaar have været højere. Ialtfald den ene fører Navnet *ajn fulije.* Ved det nordlige Hjørne

---

1) Lignende Ofringer af Klude finde Sted ved den omtalte Mystiker Simon ben Jochais Grav i Meron (paa Skrænten af Djermakbjerget, vestlig for Safed), i hvis Nærhed ogsaa den berømte Hillel ligger begravet.

2) Sidrbusken, ogsaa kaldet Nebq (*zizyphus lotus*), vokser i talrig Mængde omkring Jericho og ligeledes ved Gennesaret Søens Bred. Den aromatiske Blomst er hvid: den velsmagende, søde Frugt, et gulligt Bær af et Stikkelsbærs Størrelse, er en meget yndet, forfriskende Spise for Befolkningen (smlgn. ovenf. S. 7). Bladene ere smaa, smalle og lysegrønne, og hele Planten besat med farlige Torne, der ved den mindste Berøring haardnakket hage sig fast i Klæderne eller Huden.

af den lille Slette fandtes tidligere endnu et Væld, der til Forskjel fra de to andre kaldtes *el-bâride*, det kolde Væld. Uheldigvis hersker der hos de Indfødte og som Følge deraf i de Rejsendes Beskrivelser en stærk Vaklen i Angivelsen af denne lille Slettes Navn. Man træffer, foruden „Tiberiasdalen“, „Fulijedalen“, Navnene *Vadi-el-amîs, Vadi-el-hamîs, Vadi ammâs* og *Vadi hammeṣe*; kun en Enkelt (Frei) angiver at have hørt *Vadi amvâs.* Allerede af denne Grund er en Sammenstilling deraf med de varme Kilder *Ammaus* hos Josefus (ovenfor .S 5) meget betænkelig. Men selv om Benævnelsen *amvâs* virkelig er den ægte og paalidelige, kan dog, som vi allerede have omtalt, Josefus ved sin Bemærkning „der er i Nærheden af Tiberias varme Kilder i en Flække ved Navn Ammaus“ ikke tænke paa andet end de langt betydeligere og berømtere hede Væld syd for Tiberias, de samme, hvortil ogsaa de talmudiske Efterretninger om *Hamata* sigte. I det allerhøjeste kunde man antage, at Josefus ved en Hukommelsesfejl havde overført Navnet „Ammaus“ fra de varme Kilderr nordfor Tiberias til Kilderne sydlig for Byen, hvis egentlige Navn var Hamat[1]). At imidlertid den frugtbare lille Plet i Oldtiden

---

[1]) Det er af ikke ringe Betydning at underkaste Sammenstillingen af Josefus' Ammaus med den lille Dal, vi her ere stansede ved, en skarp Prøvelse, da Henlæggelsen af Fæstningen Tarichæa til et Sted nordlig for Tiberias, som en Række af de dygtigste moderne Forskere hævde, for en Del støtter sig hertil. Josefus beretter nemlig, at Vespasian slog Lejr mellem Tiberias og Tarichæa og noget senere siger han, at Vespasians Lejr var ved Ammaus. Idet man nu gaar ud fra, at Lejren i Mellemtiden er forblevet paa samme Sted, slutter man af Sammenstillingen mellem Ammans og den her omtalte Slette, at Tarichæa har ligget noget længere mod Nord. Er imidlertid, som man vistnok maa fastholde, Josefus' Ammaus at søge sydlig for Tiberias ved de bekjendte varme Kilder, saa bliver hans Beretning om Vespasians Lejr meget mere et Bevis for Tarichæas Beliggenhed ved Søens sydlige Bred, idet den Forudsætning, at Josefus paa de to

har været beboet, er utvivlsomt, saameget mere som jødiske Beretninger fra det 16. Hundredaar omtale en Landsby „*Ras ben Amis*“ paa dette Sted.

Gjennem Kløften, der udmunder i den her beskrevne lille Slette, fører en ret god Karavanevej fra det vestlige Højland ned til Søen og derpaa langs denne mod Nord. Med den forener sig nu den Ridesti, vi hidtil have fulgt. Det næste Stykke Vej er derfor ikke saa ensomt, som hidindtil, idet man hyppig møder belæssede Kameler eller Muldyr, der bringe Varer fra Landet østlig for Jordan, eller fra Damaskus til Middelhavets Kystland. I Begyndelsen løber Vejen hen over Skrænten af Klipperne, der atter ere traadte ud til Søen, men efter omtrent 40 Minutters Forløb aabner der sig en større Strandslette for den Rejsende, og hermed nærmer han sig de Egne, hvor en stor Del af de evangeliske Begivenheder ere foregaaede, og som Frelseren Gang efter Gang har gjennemvandret. Umiddelbart efterat man har betraadt denne Slette, staar man ved en ussel lille Landsby, over hvilken der hæver sig en enkelt Palme. Ved dens Udkant i Nærheden af Søen ligger en lille, af talrige Frøer beboet Dam *ain gharichâne*, der beskygges af tvende Figentræer, og ved hvis Side der staar et gammelt lavt Taarn af graagule Kalksten. Landsbyens Huse frembyde et ejendommeligt Udseende ved de firkantede Rum, der ere opførte ovenpaa de flade Tage af opretstaaende Grene; her søge Beboerne Friskhed om Natten i den varmeste Sommertid.

Ved Spørgsmaalet om denne Landsbys Fortid have vi kun den Vejledning, der ligger i dens Navn: *Medjdel*. Da nemlig *dj* er den nuværende Udtale af et oprindeligt *g*, viser Navnet tilbage til et ældre *Migdal* eller *Magdala*. Det er derfor en fra gammel Tid udbredt og ikke usandsynlig Formodning, at vi her staa ved den By,

---

Steder, hvor han omtaler Vespasians Lejr, tænker paa samme Sted, vistnok er aldeles rigtig.

der er blevet berømt ved den evangeliske Beretning om Maria fra Magdala (Magdalene) Mtth. 27, 56. Luk. 8, 2[1]). Muligvis kunne vi her tillige søge det i det gamle Testamente (Jos. 19, 38) omtalte *Migdal-el*, naar blot ikke den hyppige Forekomst af Ordet *Migdal* (Taarn) i palæstinensiske Stednavne gjorde en saadan Sammenstilling noget mindre paalidelig. Ogsaa er der i de ældre jødiske Skrifter oftere Tale om et *Magdala*, som man i Almindelighed henlægger til dette Sted. Naar der i et Midrashværk berettes om denne By, at den blev ødelagt til Straf for Indbyggernes store Fordærvelse, saa er dette et Træk, der naturlig lader sig forene med, hvad Evangelierne berette om Maria Magdalenes tidligere Liv. Ligeledes kunde man betragte de i Talmud omtalte Steder „Fiske-Magdala“ og „Farvernes Magdala“ som særlige Betegnelser for den her omhandlede By eller for enkelte Dele deraf, idet den første Benævnelse forklares ved Byens Beliggenhed ved Vandet, medens den anden stadfæstes ved, at der tidligere voksede Indigoplanter i Landsbyens Nærhed. Endelig er der i den jerusalemske Talmud Tale om Magdalas store Velstand, og om de rige Gaver, som derfra sendtes til Templet, hvad der finder sin Forklaring i den overordenlige Frugtbarhed, der udmærker den Slette, i hvis sydligste Del Byen er beliggende[2]).

---

1) Derimod er der Matth. 15, 39 efter den rette Læsemaade, Tale om et Sted *Magadan*, hvis Beliggenhed er os ligesaa ukjendt som Beliggenheden af det *Dalmanuta*, der nævnes Mr. 8, 10.

2) Den eneste Vanskelighed ved Sammenstillingen af det talmudiske Magdala med Medjdel volde Angivelserne af Stedets Afstand fra Tiberias. Denne bestemmes nemlig i den jerusalemske Talmud til en Sabbatsvej (2000 Alen), medens efter den babylonske Talmud „Fiske Magdala“ laa en romersk Mil fra Tiberias — altsaa i begge Tilfælde betydeligt mindre end den virkelige Afstand mellem Tiberias og Medjdel. Vare Talmuds Længdeangivelser fuldt paalidelige, kunde man henlægge dets Magdala til den omtalte lille Slette *Vadi amis* og

Slettens nuværende Navn er *el-ghuvair* eller „det lille *ghor*“; i Oldtiden kaldtes den *Gennesar,* som Josefus skriver, eller *Ginnosar,* som Navnet lyder i Talmud. Den strækker sig i en Længde af omtrent 3 engelske Mil langs den svagt buede Kyst, medens Breden omtrent udgjør 20 Minuters Gang; dens Form minder nærmest om Halvmaanens. Mod Syd ovenover Medjdel er den indesluttende Bjergvæg høj og stejl, medens Højderne, der omgive Sletten mod Vest, ere lavere og gjennembrudte af flere Kløfter; mod Nord træde Klipperne atter ud til Vandet som et stejlt Forbjerg. Sletten er, navnlig i sin sydlige Del, overordenlig rig paa Vand, der dels kommer fra de vestlige Bjerge, dels fra Kildevæld i selve Sletten. I dens sydøstlige Hjørne udmunder en Kløft „Duedalen“, som vi i det følgende ville blive nærmere kjendte med; gjennem denne løber en ikke ubetydelig, fiskerig Bjergbæk, der baner sig Vej gjennem Sletten og umiddelbart nordlig for Landsbyen Medjdel udmunder i Søen. Dog er den nederste Del af dens Leje tørt, idet Landsbyens Beboere lede Vandet ud over deres Græskarmarker. Et Kvarters Gang i nordlig Retning henimod Foden af Slettens vestlige Randbjerge fører os til en kraftig Kilde, der efter den runde Murindfatning, hvori Vandet samles, kaldes „den runde Kilde“ (*ain mudâuvara*). Bassinet, der er omgivet af et Mylr af Siv, Nerier, Sidrbuske og Figentræer, er 26 m. i Gjennemsnit og 2 m. dybt med en Vandstand paa 1,20 m. I det krystalklare, 28 Gr. C. varme Vand tumler en Mængde smaa Fisk sig. To Huller i Bassinet føre Vandet ud i tvende Afløb, der bugte sig gjennem Sletten og ligeledes benyttes til Vanding af Markerne. Følger man de vestlige Randbjerge videre nordpaa, passerer man Udmundingen af to nye Kløfter, *Vadi er-rabadîje* og *Vadi el-amûd,* gjennem hvilke ligeledes Bjerg-

---

saaledes faa et dobbelt Magdala ved Kysten nordlig for Tiberias.

bække flyde ud i Sletten og ned til Søen; den sidste af dem udtørres dog hurtig om Foraaret. Endelig findes der i Slettens nordøstlige Hjørne ved Klippevæggens Fod og ikke langt fra Søen endnu en prægtig Kilde, der overskygges af et gammelt Figentræ og derfor fører Navnet „Figenkilden“ (*ain et-tin*). Den ligger for nær ved Søen, til at kunne benyttes til Vanding af Sletten, men dens frugtbare Omgivelser ere i Forsommeren Samlingsstedet for store Flokke af Hornkvæg. Vandets Udløb i Søen danner nutildags en temmelig bred Sump.

Al denne Rigdom paa Vand forlener Sletten med en overordenlig Frugtbarhed. Endnu bestandig slynger Vejen sig mellem Græskarmarker og yppige Kornmarker, der imidlertid ere behandlede med saa liden Omhu, at de uden bestemt Skjel gaa over i det tætte Vildnis af røde Tisler, Sidrbuske og andre Planter, der bedække den ikke opdyrkede Jord. Desuden er Vandets Afledning saa mangelfuld, at det flere Steder samler sig i Pytter og Sumpe, der i det hede Klima fremkalde Febersygdomme. I Oldtiden forstod man bedre at udnytte den rigt begunstigede Plet, som vi se af den begejstrede Skildring, som Josefus i sit søgte og skruede Sprog giver af Gennesaret Sletten. „Denne Egn, siger han, tillader Menneskene at plante deri alt, hvad de ville, da Luftens Temperatur er en saadan, at den egner sig for enhver Planteart. Saaledes vokse her talrige Valdnøddetræer, der ynde Kjølighed, men ved Siden af dem Palmer, der kræve stærk Varme, og dertil Figen- og Oliventræer, der forudsætte en Middeltemperatur. Naturen sætter her en Ære i at forene det uforenelige, eller man kunde kalde det en ædel Kappestrid mellem Aarstiderne, der hver især søge at lægge Beslag paa dette Sted. Thi ikke blot vokse her forbavsende mange Slags Frugter, men Planterne bære her meget længere end ellers, idet f. Eks. i Løbet af 10 Maaneder Kongerne mellem Frugterne, Druer og Figen, ere modne, og ligesaa alle andre Slags Frugter“. Ogsaa i Talmud findes

Hentydninger til denne Slettes Frugtbarhed[1]). Ved et Ordspil hentet fra Stedets ældre Navn *Kinneret* hedder det, at dets Frugter ere søde som Klangen af en *Kinnor* (Cither), og til Svar paa det Spørgsmaal, hvorfor Jerusalem ikke frembringer saa herlige Frugter som Ginnosar, siges der: forat det ikke skal faa Udseende af, at vi valfarte til Jerusalem for dets Frugters Skyld. Ligeledes hentydes der til Slettens Rigdom, naar en gammel Midrash udleder dens Navn „Gennesar“ af *gan*, en Have, og *sar*, en Fyrste, saa at Ordet kommer til at betyde: den fyrstelige Have. I Evangelierne nævnes Stedet derimod kun flygtigt Matth. 14, 34, hvor det hedder, at Kristus og Disciplene gik i Land ved Gennesar.

Paa historiske Mindesmærker er Gennesar-Sletten fattig. I Medjdel findes der med Undtagelse af det omtalte Taarn, der neppe naar længere tilbage end til Middelalderen, ikke det ringeste Spor af gamle Bygninger eller Bymure, hvad man vanskelig vilde kunde forklare sig, hvis virkelig den moderne Henførelse af Fæstningen Tarichæa til dette Sted var rigtig. Den murede Indfatning af den „runde Kilde“ er muligvis antik, men i Kildens Nærhed søgte den berømte Palæstinaforsker Robinson paa sin ivrige Jagt efter Levninger af det gamle Kapernaum forgjæves Spor af Mure eller Bygninger. Længere mod Nordvest ved Udmundingen af den omtalte Kløft *Vadi er-rabadije* findes der en Høj,

[1]) Man kan neppe tvivle om, at det talmudiske Ginnosar betegner samme Sted som Josefus' Gennesar. Paa det Sted i den jerusalemske Talmud, hvoraf Neubauer slutter, at Ginnosar er at søge ved Søens sydvestlige Hjørne, synes der snarere at være Tale om Søens Omgivelser i det Hele. — Til de talmudiske Erindringer om Ginnosar hører ogsaa, at det var paa dette Sted, at den berygtede Apostat Elisa ben-Abuja, Jødedommens Faustskikkelse, henfaldt i Tvivl om den jødiske Religions Sandhed. Han saa nemlig her, hedder det, en Mand, der overtraadte et mosaisk Bud (5. Mos. 22, 6 f.), slippe uskadt derfra, medens en anden, der ængstelig overholdt det, blev bidt af en Slange og døde.

paa hvis Top en muhammedansk Gravhelligdom *Abushushe* er beliggende; rundt om denne og ned ad Højens Sider er Jorden bedækket med tilhugne Sted, der vise, at der tidligere har ligget Bygninger her. Da Stedets rent moderne Navn ingensomhelst Vejledning giver, er man henvist til rene Formodninger; men alligevel er det ikke helt blottet for Sandsynlighed, at vi her staa ved Levningerne af det saakaldte „Kastel Gennesaret“, der omtales i Begyndelsen af det 12. Hundredaar, og da Navnene „Gennesar“ og „Kinneret“ regelmæssig dække hinanden, kan man uden Tvivl formode, at den i det gamle Testamente (Jos. 19, 35) omtalte befæstede By „Kinneret“, der synes at have give Søen Navn, ogsaa har ligget her. Dog ere Ruinerne ikke af den Art, at de med Sikkerhed vise tilbage til Oldtiden. Endelig findes der paa Sydsiden af det Forbjerg, der skyder sig ud mod Søen nordlig for Sletten, ikke langt fra Figen-Kilden en Samling Ruiner og tæt derved en forfalden Chan (Herberg og Vareoplagssted), der fører Navnet *Chan Minje*[1]). Selve Ruinerne, som ere forstyrrede og omvæltede ved Pløjning, og hvorfra der tidligere er blevet hentet Sten til Opførelse af Bygninger, ere for Øjeblikket lidet betydelige. Alligevel kan man paa et Sted, hvor der er gravet Render i Jorden, skjelne Grundmurene af en Bygning, der ialtfald delvis har været opført af hugne Sten, og flere af de Smaahøjder, som nu ere dækkede med Buske og Planter synes at være opstaaede ved Sammenhoben af Murgrus; desuden ere de omliggende Marker oversaaede med Potteskaar.

---

[1]) Navnet *Minje* eller rettere *Munje*, hvoraf man har udledet forskjellige, aldeles forfejlede Slutninger, er den arabiske Gjengivelse af det græske *Mone* og betyder: Ejendom, Landbesiddelse. Oprindelig maa det derfor have været fulgt af Ejerens Navn (N. N.'s Landsted), men dette sidste er i Tidens Løb blevet udeladt. Man har formodet, at den udeladte Genetiv oprindelig har været Chalifen Hishâm (723—42), der besad flere Landejendomme i disse Egne.

Intet af dette viser imidlertid tydelig tilbage til særlig gamle Tider, og vi have derfor intetsomhelst Holdepunkt, der kunde berettige os til at søge et historisk mærkeligt Sted her[1]). Derimod havde i Middelalderen Stedet en fremragende Betydning som Hovedstation paa den store Karavanevej mellem Middelhavskysten og Damaskus, en Betydning, som endog lod det fordunkle Tiberias, der laa længere borte fra Vejen. Ved Aar 1430 skildres det som en stor bylignende Landsby, og man finder endog paa denne Tid Tiberiassøen omtalt under Navn af „Søen ved *el-munje*".

Medens saaledes Gennesaret Sletten selv kun frembyder faa Spor af historisk Betydning, findes der i dens nærmeste Omgivelser enkelte Oldtidslevninger af fremragende Interesse. I Slettens sydvestlige Hjørne udmunder, som allerede omtalt, en Dalkløft, der paa Grund af den Mængde Duer, der bygge i den, fører Navnet „Duedalen" (*Vadi el-hamám*). Den nederste Del af Kløften nærmest Sletten er dyrket, men følger man den videre mod Vest, hører snart al Kultur op, og man vandrer med Besvær op ad et med Tisler bevokset og med løse Sten oversaaet Jordsmon. Den sydlige Klippevæg er stejl, navnlig foroven, hvor den nøgne Kalksten danner en næsten lodret Væg. Her findes et stort Antal Klippehuler, til hvilke man naar op ved Trappetrin og slyngede Stier, der ere udhuggede i selve Klippen; forneden ved Bjergvæggens Fod, hvor Stien begynder, findes en solid Portbygning af randfugede Kvadersten med mægtige Portstolper og Overligger. Mellem Hulerne, der ud imod Dalen ere beskyttede ved Murværk, findes

---

1) Ialtfald taler Ruinernes Beliggenhed paa selve Sletten ikke for at henføre det omtalte „Gennesaretkastel" til dette Sted. Derimod have flere af de Forskere, der antage et vestligt Betsaida, forskjelligt fra Betsaida Julias østlig for Jordan, ment at kunne finde hint i Ruinerne ved *Æhan minje*, Men at denne Sondring mellem et dobbelt Betsaida ikke er tvingende nødvendig, ville vi senere komme til at se (S. 45).

Levninger af murede Befæstninger og indenfor disse hvælvede Gange, der føre fra Grotte til Grotte. I enkelte af dem findes Cisterner, der tyde paa, at de tjente til stadigt Opholdssted. Nutildags ere de imidlertid forladte af Menneskene og kun beboede af talrige Duer, hvis Gjødning ophober sig i store Dynger. I Kløften nedenfor dem udspringer en kraftig Kilde, hvis Afløb bugter sig mellem Siv, Figencactus og Mastixtræer. Ved fra dette Sted at vandre omtrent et Kvarters Gang videre op gjennem Kløften, træffer man, ligeledes paa dens sydlige Skrænt, en Samling Ruiner, der benævnes *Irbid*, og endnu fremvise tydelige Spor af omgivende Mure, byggede af Basaltblokke, og af en Synagoge af smukt tilhuggede Kalksten med Levninger af korintiske og joniske Søjler og en med Gesimsværk prydet Port. Imellem Grusdyngerne vælder en vandrig Kilde frem, og desforuden findes der Cisterner og to Bassiner, hvad der tyder hen paa, at Byen har været stærkt befolket. En Times Vandring fra dette Sted i sydvestlig Retning fører endelig til den allerede (p. 4) omtalte Landsby *Hattin* (i Talmud *kefár hattíja*) ved Foden af *Qurun hattin*.

Den her beskrevne Vandring har ført os forbi historisk mindeværdige Steder. Hvorvidt Ruinerne ved *Irbid* ere at sammenstille med det af Profeten Hosea (10, 14) omtalte *Bet Arbeel*, kunne vi lade staa hen, omend meget taler til Gunst for denne Formodning. Derimod have vi sikkert her det i Jødernes senere Historie gjentagne Gange omtalte *Arbela*[1]). Da den syriske Konge Demetrius i Aaret 160 f. K. sendte sin Feltherre Bacchides mod Judæerne, slog denne undervejs Lejr i den galilæiske By Arbela, for derfra at angribe de mange Mennesker, der havde søgt Tilflugt i de nærliggende talrige Huler. Saaledes beretter Josefus, medens den første Makkabæerbog (9, 2) kalder Stedet ved Arbela,

---

[1]) Overgangen fra *Arbel* til *Irbid* er som f. Eks. mellem Odysseus og Ulysses.

hvor Bacchides opslog sin Lejr, *Messalot*, et hebraisk Ord, der betyder Trapper eller Stiger og derfor passer slaaende til den ovenfor meddelte Beskrivelse af Klippetrappen op til Hulerne. Senere bleve disse næsten utilgængelige Grotter Tilflugtstedet for en Røverbande, der kæmpede for sin Uafhængighed, men tillige i den Grad terroriserede Omegnens Beboere, at Herodes den store til sidst besluttede sig til at drage derhen med en Hær for at kue dem I lang Tid vare Soldaternes Anstrængelser frugtesløse, indtil endelig den energiske Fyrste anvendte et dristigt Middel til at komme Røverne tillivs. Han lod de modigste blandt Tropperne hejse ned fra Klippevæggens øverste Rand i Kasser, der hang i stærke Kjæder, indtil de befandt sig udenfor Klippehulerne, og nu ved Hjælp af lange Jernhager kunde hale Røverne ud af Hulerne, hvorfra de styrtede dem ned ad den bratte Klippevæg. Modstanden var fortvivlet. Forgjæves lod Herodes dem ved en Herold opfordre til at overgive sig til ham; ikke en eneste fulgte Opfordringen, idet de foretrak Døden for Trældom. En Olding dræbte endog for Herodes Øjne sine 7 Sønner og sin Hustru med sine egne Hænder og styrtede deres Lig ned ad Klippevæggen, hvorpaa han selv sprang efter dem ned i Afgrunden og fandt Døden. Da senere Opstanden mod Romerne brød ud, lod Josefus selv disse Huler befæste. Det er derfor muligt, at noget af Befæstningsværkerne om dem hidrører fra hans Tid, omend de flere Gange forekommende Spidsbuer vise, at de i deres nuværende Omfang ikke ere ældre end Middelalderen.

Synagogen i Arbel laa allerede ved Begyndelsen af det 12. Hundredaar i Ruiner. Den samme jødiske Rejsende, der meddeler os dette, beretter tillige, at den var opført af den ansete jødiske Lærer Nittaj fra Arbel, hvis Grav paavises i Byen.

Et andet Punkt af mulig historisk Interesse findes paa Højden af det Forbjerg, der mod Nord begrænser Gennesar. Her træffer man en Samling Ruiner, blandt

hvilke Guérin mener at kunne paavise Sporene af en kristen Kirke. Ruinernes Navne ere *Kefr kuk.* Muligvis have vi her det Sted, der hos de ældre Pilgrimme oftere omtales under Navnet „Syvkilden“ (hebraisk *Bersaba*, græsk *Heptapegon*). Allerede Josefus taler om et Sted „Bersaba“ i denne Egn, der betegnede et af Grænsepunkterne mellem Nord- og Sydgalilæa; det hørte med til de Steder, som han befæstede. I det 6. Hundredaar efter Kr. laa i denne Omegn et Kloster „Heptapegon“ og en Kirke „Dodekathronon“ til Minde om de tolv Apostle, der sad her med Jesus. Til dette Sted henlagde man Bespisningen af de 5000 — rigtignok ganske med Urette, da denne Begivenhed efter Evangeliernes tydelige Beretning foregik paa den østlige Side af Søen[1]) — og her viste man i det 9. Hundredaar „Kristi Bord“ (*mensa Christi*), ved hvilket han havde siddet med Apostlene. Hvis der virkelig mellem Ruinerne ved *Kefr kuk* findes Levningerne af en Kirke, passer dette godt til den middelalderlige Beretning om „Dodekathronon“. At der i Nærheden af Kirken og Klostret skal have ligget et Kastel, staar ligeledes i Samklang med Terrænforholdene. —

Vi forlade nu Gennesar Sletten, idet vi ikke følge Karavanevejen, der gaar i nordlig Rstning forbi *Chan minje*[2]), men holde os mod Øst langs Søens Bred. Vejen fører nordlig for „Figenkilden“ op paa Forbjerget

---

1) Snarere kunde Bespisningen af de 4000 (Matth. 15, 32 ff.) være foregaaet paa Vestsiden af Søen, saafremt nemlig Magadan (s. S. 22) har ligget paa den østlige Side.

2) Karavanevejen fører videre farbi „Josefbrøndens Chan“, derefter mod Øst ned til *el-ghor* og over Jordan ad „Jakobs Døtres Bro“; herfra opad gjennem Djolan forbi Tcherkess-Byen *El-kanêtra* og endelig til Damask. Da denne Vej mod Vest fører ud til Middelhavets Kyst hed den i Middelalderen „Vejen til Havet“ (via maris), og at denne Benævnelse allerede var kjendt i de ældste Tider, viser Jes. 8, 23, hvor „Havets Vej“ uden Tvivl betegner denne store Forbindelse mellem Middelhavet og de østlige Egne.

og derpaa rundt om dettes sydøstlige Hjørne. Et Stykke af Stien er ejendommelig formet, idet man har benyttet Levningerne af en gammel, i Klippen udhugget aaben Vandledning, der førte rundt om Bjerget, til Ridesti. Som Følge deraf er Vejen paa sine Steder saa smal, at de belæssede Lastdyr have Møje med at tvinge sig igjennem. Naar man er naaet om Hjørnet, fører Stien atter nedad mod Søens Bred, vestlig for hvilken Landet nu hæver sig med en jevn Skraaning uden betydelig Højde. Efter et Kvarters Gang passerer man forskjellige Arme af en rivende, vandrig Strøm, ved hvilke der ligger en af mørke Basaltsten opført, romantisk udseende Vandmølle. Vandet, der syder og bruser i Møllebækken, kommer fra et lille rundt Taarn, i hvis Bund det vælder frem. Omtrent 70 Fod længere mod Vest træffer man en ny Kilde, der omsluttes af et stort ottekantet Murværk. Vandstanden er nu kun 2 Met. høj, idet Vandet har fundet Afløb i Bassinets Bund og derfra videre under Jorden. Tidligere derimod maa den have været betydelig højere, hvad man kan se af to Huller i Murværket, gjennem hvilke Vandet har haft sit Udløb, men som det nu langtfra naar. I Bassinet vokse en Del Siv, hvis Blade svømme paa Vandet, medens Fisk og Krabber i Mængde tumle sig deri. Begge Kilderne føre Navnet *Ajn tabigha*; dog kaldes undertiden den østlige af dem „Ijobs-Ovnen". Vandet i dem begge er 28 Gr. C. varmt, blaaligklart, men af en temmelig salt Smag, saa at det ikke kan bruges til Drikkevand. Ogsaa udenfor disse to egenlige Kilder vælder Vand frem af Jorden og danner et sumpet, tæt bevokset og derfor vanskelig tilgængeligt Terræn.

Hvorhen Vandet oprindelig lededes fra det ottekantede Bassin, lader sig endnu med Sikkerhed paavise. Det er blevet ført i en sydlig Retning og derpaa gjennem den som Ridesti benyttede Ledning omkring Forbjerget ned til den nordlige Del af Gennesar Sletten, der, saaledes som vi allerede have set, ikke er saa rigt for-

synet med Vand til Overrisling af Markerne som den sydlige Del deraf. Dette er et Hovedpunkt af afgjørende Betydning for Bestemmelsen af de Byers Beliggenhed, der i Oldtiden fandtes ved Søens nordøstlige Side, da det hjælper os til at paapege Stedet, hvor den saakaldte „Kapernaumkilde", og dermed Kapernaum selv ere at søge.

I den begejstrede Beskrivelse af Gennesar Sletten, hvoraf vi ovenfor meddelte et Brudstykke, beretter Josefus nemlig videre, at „Sletten vandes af en meget kraftig Kilde, som Beboerne kalde *Kafarnaum*, og som nogle betragte som en Gren af Nilen, da den indeholder en Fisk, der er beslægtet med Korakinusfisken i Sumpene ved Alexandria". Ved første Øjekast er man ubetinget tilbøjelig til at tro, at Josefus ved disse Ord sigter til den saakaldte „runde Kilde" i den vestlige Del af Gennesar Sletten (ovenf. S. 23). Fra denne Forudsætning gik ogsaa den bekjendte Palæstinaforsker Robinson ud, og det med saa meget større Grund, som den omtalte Nilfisk (*Clarias macracanthus*) virkelig er fundet i den runde Kildes Bassin. Imidlertid opgav han igjen denne Sammenstilling, da det var ham umuligt at paavise nogetsomhelst Spor i den runde Kildes Nærhed af Byen Kapernaum, efter hvilken Kilden dog aabenbart maa have faaet sit Navn[1]), Han endte derfor med at sammenstille Josefus' Kapernaumskilde med „Figenkilden" i Slettens nordøstlige Hjørne, idet han antog, at Ruinerne ved Chan minje vare Levningerne af det gamle Kapernaum. Men denne Formodning er sikkert uholdbar, da Figenkilden, som vi saa', udspringer tæt nede ved Søen og derfor ikke kan siges at vande Sletten. Derimod taler stor Sandsynlighed for, at Josefus ved sine Bemærkninger om Kapernaumkilden hentyder til den

[1]) Den første Halvdel af Navnet Kapernaum (*kefár*) betyder: Flække eller Landsby, saa at det oprindelig ikke kan have betegnet Kilden, men kun Byen i dens Nærhed.

vandrige *Ajn tabigha*, ved hvilken vi nu ere standsede. At han særlig omtaler denne mellem de Rigdomme, der udmærkede Gennesar-Sletten, kan nemlig forklares ved, at den i Vandrigdom betydelig overgaar de Kilder, der vælde frem i denne selv, ligesom ogsaa den kunstfulde Ledning, der førte Vandet fra den ned til den nordlige Del af Sletten, gjorde den mere værdig til Omtale end de naturlige Væld, der foruden Bjergbækkene gjennemløbe *el-ghuvair*. Hvad endelig den Nilfisk angaar, som Josefus omtaler, saa har Mac Gregor ialtfald paavist den i Søen umiddelbart ved Tabighakildens Udløb deri, hvorfra den i Oldtiden kan være svømmet op til selve Kilden, ligesom Tilfældet nu er med den runde Kilde i Gennesarsletten.

Da nu Kapernaumkilden utvivlsomt har været opkaldt efter Byen Kapernaum, tør den Rejsende, der staar ved Tabighakilden, med Sikkerhed formode, at han befinder sig i Nærheden af det Sted, hvor Kapernaum, „Jesu egen By“, har ligget. Denne Forventning bliver heller ikke skuffet. En halv Times Vandring gjennem et højst besværligt Vildnis af høje Tisler, der klamre sig om Vandrerens Fødder og hage sig fast i Rytterens Saddeltøj, og over sammenhobede Sten, der tjene som Markskjel, fører den Rejsende til de berømte Ruiner *Tell hum* nede ved Søens Bred. De bedække en Flade, der langs med Vandet omtrent udgjør 800 Meter, medens de strække sig omtrent 400 Meter opad den skraanende Kyst — altsaa et temmelig beskedent Omfang. Den omgivende Mur er næsten helt udslettet. Ruinerne selv bestaa væsenlig af et Virvar af firkantede Basaltsten, der næsten skjules af de talrige Tisler og Tjørne, der vokse mellem dem[1]). Den Rejsendes Opmærksomhed tiltrækkes først af en firkantet, af store hugne Sten

---

[1]) Her mere end noget andet Sted mindes man om det jesaianske Yndlingsudtryk: Landet skal dækkes med Tjørn og Tisel, som Tegn paa, at al Kultur hører op.

opført Bygning nede ved Stranden, der rager op over den øvrige stensaaede Mark. En nærmere Undersøgelse viser imidlertid hurtig, at den ikke er nogen gammel Bygning, men er opført senere til Magasin ell. lign. af antikt Materiale. Vestlig derfor findes de ofte omtalte, pragtfulde Levninger af en Bygning, opført af smukt tilhugne Kalkmarmorsten, hvis lyse Farve virker højst oplivende efter alle de dunkle Basaltruiner, Øjet har dvælet ved. Desværre have disse herlige Ruiner, der 1866 udgravedes af Wilson, senere været Ofre for en sørgelig Vandalisme. Beboerne af Tiberias have bortført en Del deraf til Brug ved deres Byggeforetagender, men langt værre have de i disse Egne omstrejfende Beduiner handlet med dem. Da de iagttog den Iver, hvormed de Rejsende betragtede dem, formodede de, at de skjulte store Skatte, og dermed var straks deres Begjærlighed vakt. Da de intet fandt mellem eller under Ruinerne, sønderhuggede de de herlige Capitæler og Friser for mulig at finde Skatte skjulte i deres Indre. Som Følge deraf maa vi beskrive disse Levninger, ikke efter Selvsyn, men saaledes som de skildres af besøgende, der saa dem, medens de endnu vare delvis bevarede.

Bygningen var rettet fra Syd til Nord og 30 Skridt lang, 22 Skridt bred. Paa den udvendige Side vare Murene smykkede med Pilastre, der brød Fladernes Ensformighed og Nøgenhed. Façaden paa Sydsiden havde en stor Port og, paa begge Sider af denne, to mindre, der alle bestode af Portstolper af prægtige Blokke, der bare kolossale Overliggere. Blandt det Billedværk, der dækkede dem, traadte særlig Rosetter, Drueklaser, Frugter og Blomsterguirlander frem. Indvendig var Bygningen delt i fem Skibe, der adskiltes ved fire Søjlerækker, hver paa syv Søjler med korintiske Kapitæler. Ved den nordligste Ende af den østligste og vestligste Søjlegang, fandtes der, istedetfor simple Søjler, Halvsøjler, der lænede sig til en firkantet Pille.

I Reglen ser man i disse Levninger Ruinerne af en Synagoge, hvorfor Ligheden med andre gamle Synagóger f. Eks. i Meron, Keraze og Irbid taler, medens Retningen fra Nord til Syd vidner imod, at Bygningen oprindelig kan have været en Kirke. Denne Antagelse vilde ganske vist blive tvivlsom, hvis den Tronstol af rødgul Kalksten, som man har fundet mellem Levningerne, og som Frei beskriver, virkelig oprindelig har haft sin Plads i Bygningen selv. Ryggen af den bærer nemlig paa begge Sider en Udsmykning bestaaende af et menneskeligt Ansigt, og selv om disse Ansigter ikke, som Frei mener, skulde være Apollohoveder, svarende til dem, der findes i Gadara, saa tale de dog afgjørende mod, at den Bygning, hvortil de hørte, skulde være af jødisk Oprindelse. Dog kan man vel uden Vanskelighed antage, at Tronstolen først senere er kommet ind i Bygningen eller i dens Ruiner.

Til den østlige Væg af denne Bygning slutter sig en anden, der ligeledes er opført af smukke, omhyggelig tilhuggede Kalksten. Den havde tre Porte paa Nordsiden og en enkelt mod Øst. Længden er 30 Skridt, Breden 16, og Murene udvendig smykkede med Pilastre ligesom den ovenfor skildrede Bygning, med hvilken den dog oprindelig ikke har staaet i direkte Forbindelse.

Endelig findes der nordvestlig for den første Bygning Levningerne af en gammel Grav, der oprindelig synes at have været udstyret med en vis Pragt. Forneden bestaar den af et kjælderagtigt Rum med tre Afdelinger, i hvilke der er flere Grave; oventil er det dækket med en firkantet Plade, paa hvilken der har hævet sig et Murværk, hvis Former nu ikke mere lade sig bestemme. Det hele minder noget om de bekjendte Gravmæler i Kedrons Dal ved Oliebjergets Fod.

At nu de her beskrevne Ruiner tilhøre det gamle Kapernaum, er en Formodning, der vinder flere og flere Tilhængere, og det sikkert med fuld Føje. Det væsen-

ligste Bevis derfor ligger i selve Navnet *Tell hum*, hvis sidste Stavelse er den samme som i Navnet *Kefarnahum*, og hvis første Del først ved denne Sammenstilling bliver forklarlig. *Tell* betyder nemlig en kegleformet Høj, navnlig en af Ruiner bedækket, men en saadan findes netop ikke ved *Tell hum*, hvis Stene dække en jævn skraanende Flade. Derimod finder man i den jerusalemske Talmud og ligeledes senere i et Skrift fra det 16. Hundredaar istedetfor *Kefarnahum* Formen *Kefar tanhum* eller *Kefar tanhumim*, og af dette *tanhum*, der betyder Trøst[1]), kan *tellhum* let være opstaaet under Indflydelse af de mange palæstinensiske Stednavne, der begynde med *tell*. Tillige taler, trods nogen Forvirring og indbyrdes Modsigelse, den gamle Overlevering i en af sine betydeligste Repræsentanter for Rigtigheden af Sammenstillingen mellem *Kapernaum* og *tellhum*, idet Hieronymus beretter, at Chorazin laa 2 romerske Mil fra Kapernaum; ti dette stemmer nøje med, at *tellhum* er fjernet en tre Kvarters Vej fra *Keraze*, hvor Ruinerne af Chorazin utvivlsomt er at søge. Endelig passer Josefus' Beretning om *Kefarnome*, der dog sikkert er identisk med Kapernaum, fortræffelig til Beliggenheden af *tellhum*. Han kæmpede nemlig med Kong Agrippas Tropper ved den vestlige Bred af Jordan overfor Betsaida-Julias. Sejren syntes ham allerede vis, da han ved at styrte med Hesten fik en farlig Kontusion af Haandleddet, der fremkaldte Saarfeber og gjorde ham ukampdygtig. Han blev derfor bragt til Kefarnome, hvorfra han først i Nattens Kølighed (formodenlig tilsøs) førtes til den sikre Fæstning Tarichæa. Da man kan gaa ud fra, at han er bragt til den nærmeste Stad, taler dette for, at Kefarnome er at søge i *tellhum*, den første By, som man traf ved Kysten vestlig for Jordan[2]).

---

[1]) Origenes oversatte netop Kapernaum ved „Trøstens By".

[2]) Robinson, der er den berømteste Forfægter af den Anskuelse, at Kapernaum maa søges i de ovenfor beskrevne Ruiner ved

Tør vi saaledes med stor Sikkerhed fastholde, at vi nu ere naaede til Levningerne af det gamle Kapernaum, er der Anledning til, inden vi fortsætte Vandringen om Søen, at standse et Øjeblik ved *tellhums* mærkværdige Ruiner for at mindes, hvad Evangelierne berette om Byen Kapernaum. Stedet, der af Josefus benævnes en Flække eller Landsby, var stor nok til, at Evangelierne omtale den som en „Stad". Den kaldes Jesu „egen By" (Matth. 9, 1), fordi han paa et senere Stadium af sin Virksomhed fortrinsvis boede her[1]). Derfor drager Mængden, der forgjæves havde søgt Kristus paa den nordøstlige Kyst af Søen, straks til Kapernaum i den sikre Forventning at finde ham der, hvad ogsaa skete (Joh. 6, 24 f.). I denne By boede Peter og hans Svigermoder (Luk. 4, 38), og man griber, navnlig i Betragtning

---

Chan minje, støtter sig hovedsagelig til den evangeliske Beretning om Bespisningen af de 5000. Det hedder nemlig Matth. 14, 34. Mark. 6, 53, at Jesus og Disciplene gaa i Land ved Gennesar-Sletten, medens de efter Johannes (6, 17) sejle til Kapernaum. Altsaa, slutter han, maa Kapernaum have ligget paa Gennesar-Sletten. Men Joh. 6, 21 udtrykker sig ikke anderledes, end at man simpelthen kan fuldstændiggjøre Beretningen med, at Jesus og Disciplene ere landede ved Kysten af Gennesar-Sletten og derfra gaaede og sejlede den en knap Time lange Vej til Tellhum. Kun den lidet betydende Ulighed mellem Beretningerne bliver tilbage, at Disciplene efter Markus (6, 45) oprindelig havde til Hensigt at sejle til Betsaida, efter Johannes derimod til Kapernaum. — Hvis derimod Betsaida, som man maa antage, er at søge umiddelbart ved Jordan, kommer man ved at henlægge Kapernaum til Chan minje i den Forlegenhed, aldeles ikke kunne angive, af hvilken By de dog ulige betydeligere Ruiner ved Tell hum ere Levningerne.

[1]) Matthæus (4, 13) lader ved en sammendragende Fremstillingsmaade Jesus straks tage blivende Ophold i Kapernaum, men vi se af Joh. 2, 12, smlgn. 4, 46, hvormed Luk. 4, 23. 31 stemmer, at han i den første Tid kun gjorde kortere Besøg i denne By ligesom i andre galilæiske Stæder. I Begyndelsen synes han efter Johannes-Evangeliet snarere at have taget sit jevnligste Ophold i Kana.

af Beretningen om Tempelskatten, som Kristus og Peter betale (Matth. 17, 24 ff.), neppe Fejl ved at formode, at Kristus har haft sin Bolig i Apostlens Hus. Da Byen laa umiddelbart ved Stranden, kunde Peter fra den drive sit Fiskerhaandværk paa Søen. Fremdeles var Kapernaum den første Stad, som man traf paa, naar man fra de østlige Egne havde overskredet Jordan, og da nu Floden dannede Grænsen mellem Herodes Antipas' og Filips Besiddelse, er det forklarligt, at der i Nærheden af Kapernaum var en Toldgrænse med en Tolbod[1]), som man efter den evangeliske Beretning naaede ved fra Byen at gaa langs Stranden — uden Tvivl mod Øst (Mr. 2, 13 f.). Her var det, at Tolderen Matthæus (Levi), den senere Apostel, havde sit Sæde; sit Hjem har han formodenlig haft i et Hus i Kapernaum, hvor da den Scene, der berettes Mark. 2, 15 f., er foregaaet.

I Kapernaum levede den i Herodes Antipas' Tjeneste staaende Mand, der drog op til Jesus i det galilæiske Kana forat bede ham helbrede hans Søn (Joh. 4, 46 ff.). Her opholdt endvidere den romerske Krigshøvding sig, hvis Tjener blev karsk paa Jesu Bud. I Lukas-Evangeliets Fremstilling af denne Begivenhed tilføjes der, at Centurionen yndede det jødiske Folk og i Kapernaum havde ladet en Synagoge opføre — eller, hvad Ordet ogsaa kan betyde, udsmykke. Hvis derfor den ovenfor beskrevne pragtfulde Bygning af Kalkmarmor virkelig er en Synagoge, er det ingenlunde for dristigt at antage,

---

[1]) Det er muligt, at Romerne selv have forbeholdt sig den Told, der indkrævedes ved Grænserne af de palæstinensiske Tetrarchier. Men snarere synes dog Forholdet at have været det, at Filip og Herodes Antipas have efterlignet Romerne og forpagtet Toldopkrævningen i deres Lande til de højstbydende. I ethvert Tilfælde vare de Embedsmænd, som Toldforpagterne indsatte i disse Tetrarkier, ikke mindre foragtede og forhadte end dem, der fandtes i de egenlige romerske Provinser, og som Talmud nævner som jævnbyrdige med Røvere og Mordere.

at vi her have Levningerne af det Forsamlingshus, som den romerske Officer skjænkede Byen, og i hvilken uden Tvivl den Mark. 1, 21 ff. Luk. 4, 31 ff. berettede Dæmonuddrivelse er foregaaet. Men rigtignok er det nu ved Freis ovenfor (S. 35) beskrevne Fund blevet tvivlsomt, hvorvidt „det hvide Hus“ oprindelig har tjent som jødisk Synagoge, omend overvejende Sandsynlighed vedblivende taler derfor.

Kapernaum hørte ligesom Betsaida og Chorazin til de Byer, der saa de fleste af Jesu Undergjerninger, men dog efter Indbyggernes Flerhed forholdt sig vantro overfor ham, og over hvilke han derfor udtaler sin Forbandelse (Matth. 11, 20 ff.). Netop over Kapernaum, hvor han havde sit Hjem, lyder Forbandelsen haardest.

I de paa Jerusalems Undergang følgende Tider var Kapernaum en af de Byen, der udelukkende beboedes af Jøder. Først Kejser Konstantin d. st. gav Kristne Tilladelse til at tage Ophold i disse Stæder og overdrog en til Kristendommen omvendt Jøde, ved Navn Josef, at opføre Kirkebygninger deri. Antoninus Martyr, der i Tiden ned mod Aar 600 besøgte Palæstina, fandt i Kapernaum en Basilika, der omsluttede det Hus, hvori Overleveringen paapegede Simon Peters Hus[1]). Man har ment at kunne paavise Spor af denne Kirke i den Bygning, der støtter sig til Østmuren af det store „hvide Hus“, men uden dog at kunne give slaaende Grunde for denne Sammenstilling.

Det omtalte Gravmæle endelig nordvestlig for det hvide Hus tilskriver en jødisk Rejsende fra det 14. Hundredaar, der allerede fandt Kapernaum liggende i Ruiner, en i Talmud omtalt Lærer, Nahum den gamle.

Tæt nordlig for Ruinerne af Kapernaum udmunder et næsten altid tørt Bækleje, *Vadi tellhum.* Forfølger

---

1) Ogsaa ellers i Palæstina finder man Kirker, der omslutte mindre Bygninger, som Traditionen sætter i Forbindelse med den hellige Historie, f. Eks. i Kubebe, det foregivne Emmaus, hvor Korsfarerkirken er bygget udenom „Kleopas' Hus“.

man dette Leje op i Landet ad en meget slet og stejl Vej, naar man efter en Times Vandring Ruinerne af *Kerâze*, der svare til det i Evangelierne omtalte Chorazin. Paa de frugtbare Marker, der omgive Byens Levninger, voksede i Oldtiden en fortrinlig Hvede, der efter den babylonske Talmuds Sigende fortjente at have været benyttet i Templet i Jerusalem. Blandt Ruinerne fæster Opmærksomheden sig ogsaa her paa Levningerne af en Synagoge, der paafaldende minder om det hvide Hus i Kapernaum. Den er dirigeret fra Syd til Nord og opført af regelmæssig tilhuggede mørke Basaltsten. Længden er 29 Skridt, Breden 19. Porten paa Sydsiden bar oprindelig en prægtig Overligger, der prydedes af en fremspringende Gesims. Til Portens videre Udsmykning tjente formodenlig nogle nu paa Jorden liggende Blokke, der ere udhulede som Muslingeskaller og bedækkede med Billedværk, forestillende Drueklaser, Blomster og Frugter. Det Indre er et Kaos af Søjlestykker, der bære ejendommelig formede joniske Kapitæler. Den nordligste Søjle i en af Søjlerækkerne bestod ogsaa her af en til en firkantet Pille støttet Halvsøjle. Imellem de øvrige Stenhobe, der bedække Byens Grund finder man Cisterner og Persekar udhuggede i Klippen. Tæt ved Udkanten af Staden vælder en righoldig Kilde frem, hvis Vand paa sædvanlig Maade omfattes af et rundt Bassin. Nutildags benyttes den af de Hyrder, der lade deres Hjorder græsse i denne øde Egn.

Chorazin nævnes i Evangeliet kun paa det Sted, hvor Kristus udtaler Forbandelsen over de vantro Byer. Men det fremgaar af hans Ord, at han ofte har opholdt sig indenfor dens Mure og der udført flere Undergjerninger. Uden Tvivl har han da, efter sin vanlige Skik at tale i Synagogerne (Matth. 4, 23), talt i den Basaltstensynagoge, hvis Levninger vi have beskrevet, og som kun ved sit ringere Materiale skiller sig fra den pragtfulde Bygning i Kapernaum.

Allerede paa Eusebius' Tid (første Halvdel af 4.

Hundredaar) laa Chorazin øde og forladt, og saaledes kunne vi forklare os, at Byen i den følgende Tid enten ikke omtales af de Rejsende eller henføres til urigtige Steder. —

Vi vende nu tilbage til Tellhum for derfra at fortsætte vor Vandring rundt om Søens Bred. Vejen fører langs den med Oleandre tæt bevoksede Bred, medens det til venstre opadskraanende Land dækkes af Durramarker eller er stenet og oversaaet med Tisler. En halv Times Vandring fører den Vejfarende til *Abu zaine*, en elendig Landsby umiddelbart vestlig for Jordans Udløb i Søen. Ruinerne af et stærkt Taarn ved Landsbyen synes at tyde paa, at Stedet engang har været en Vagtstation. Et tæt Buskads af Siv, Oleandre, Tamarisker og Sidrtræer bedække Flodens Bred. Efter Arabernes Paastand skal man med lav Vandstand kunne se Murlevninger i Flodens Bund, der vise, at der tidligere førte en Bro over den paa dette Sted. Strømmen er rivende, og udenfor Flodmundingen har der lejret sig en Sandbanke, som Vandet hvirvlende og brusende sætter over.

Paa Kristi Tid dannede Jordan Grænsen mellem Galilæa, der tilhørte Herodes Antipas og Gaulanitis, hvor Philip herskede, og som efter hans Død (34 e. Kr.) blev forenet med den romerske Provins Syrien. Dog synes det, som om en Del af Søens Østkyst, ialtfald undertiden, er blevet henregnet til Galilæa, saaat Jordan ikke altid dannede den politiske Grænse mellem de to Provinser[1]). Befolkningen i Landet østlig for Søen var

---

[1]) Saaledes havde Herodes Antipas Stridigheder med Nabatæer-Fyrsten Aretas angaaende Grænseskjellene i Gaulanitis, der ikke vilde have været mulige, hvis Jordan havde dannet Østgrænsen af Galilæa. Tillige siger Josefus, at Galilæa paa hans Tid mod Øst ikke blot begrænsedes af Gaulanitis (nordl. for Søen) og Gadaris (sydlig for Søen), men ogsaa af Hippene, der laa østlig for Søen og kun kunde blive Grænse for Galilæa, naar dette strakte sig over paa den anden Side af Flo-

temmelig blandet. I en Række Byer, der førte Navnet *Dekapolis* (de ti Byer) havde indvandrede Grækere sat sig fast. De dannede et Slags Forbund under republikanske Former, men havde ikke nogen Magt udenfor deres egne Bydistrikter med de dertil hørende Landsbyer. Dog kaldtes undertiden det hele Landskab, hvori Byerne fandtes, „Dekapolis“, og i denne Betydning bruges det vel i det ny Testamente, naar det hedder, at Kristus drog midt igjennem Dekapolis' Distrikt (Mark. 7, 31; smlgn. 5, 20). Om nogle af de dertil hørende Byer, som man iøvrig allerede paa Plinius' Tid ikke vidste at angive med absolut Sikkerhed, ville vi i det følgende komme til at tale. Ved Siden af Hellenerne fandtes der paa Kristi Tid et meget betydeligt Antal Jøder bosatte i den til Gennesaret-Søen grænsende Del af Gaulanitis, hvad vi baade erfare af Josefus' Beretninger og af Evangeliernes Omtale af de Tilhængere, der sluttede sig til Jesus fra Dekapolis (Matth. 4, 25), og hvad nu er blevet stadfæstet ved de Afbildninger af den jødiske niarmede Lysestage og Jubelaarbasunen, der saa hyppig findes indhuggede i Ruinerne i det vestlige og mellemste Djolân (Gaulanitis).

Efterat man er gaaet over Jordan, befinder man sig paa en frugtbar, men næsten træløs Slette, hvis Navn er *El-ebtêha* eller *batêha*. Dens Form er trekantet, saaledes at Trekantens Grundlinie dannes af den svagtbuede Kyst, medens det modsatte Hjørne ligger mod Nordøst. Dens Udstrækning langs Kysten er 7

---

den. Derfor henregner han undertiden, ligesom senere Talmud, Fæstningen Gamala ved Søens østlige Bred til Galilæa, istedetfor til Gaulanitis. Ligesaa henfører Geografen Ptolemæus (ned mod 150 e. Kr.) Betsaida-Julias til Galilæa, uagtet det laa østlig for Jordan. — Noget lignende finder Sted nutildags, idet Djolan i sin Helhed staar under Damaskus og El-kanetra, medens Batehasletten ved Søens Nordøsthjørne og den hele Kyststrimmel ned til dens Sydende i retslig Henseende er underkastet Tiberias.

Kilómeter, medens der fra det nordøstlige Hjørne til Midten af Kystlinien er 5 Kilometer. Jordbunden, der sandsynlig oprindelig har været dækket af Søen, er dyndet, men sej, og har efterhaanden hævet sig ved Aflagringerne af, hvad de i Sletten udmundende Bjergbække have ført med sig. Mod Nord begrænses Sletten af Højder, som ere bevoksede med kraftige Ege, Terebinter og vilde Mandelbuske, og som gjennembrydes af tre Bjergbække, *Vadi es-safa*, *ed-dalije* og *es-senam*, af hvilke dog de to sidste om Sommeren udtørres ved deres Udløb i Sletten, inden de naa Søen. De østlige Højder gjennemskæres kun af en enkelt Flodkløft, *Vadi djoramaje.* Tillige findes i den nordlige Del af Sletten flere kraftige, af Figentræer omgivne Kilder, hvis Afløb tjene til at vande Jorden. Bateha-sletten benyttes dels som Græsgang for store Bøffelhjorder, dels dyrkes den af de saakaldte Tellavije-Beduiner, der opslaa deres Telte paa den, men i Regntiden trække sig tilbage til deres Vinterlandsbyer paa Sletten selv eller nordlig derfor ved Jordan. Den frugtbare Jord tillader en tredobbelt Høst aarlig. Efter Kornhøsten i Juni, vande Beduinerne Sletten ved at lede Kildernes Afløb derover, og saa' da Mais deri. Naar denne er høstet, plantes Meloner og Grønsager i dens Sted. Alle tre Indhøstninger give et rigt Udbytte. Men Varmen er om Sommeren næsten glødende, navnlig ved sydlige Vinde, og Sumpene langs Bredden og omkring Bækkene fremkalde en Mængde Febersygdomme.

Batehasletten indeholder enkelte Ruiner, der dog i Betydning ikke kunne maale sig med dem, der findes nordvestlig for Søen. Paa en Høj ved Slettens Nordvestrand, der hæver sig til en Højde af 30 Meter, ligger mellem nogle Akasietræer, Sykomorer og Brødfrugttræer en Samling Ruiner, der kaldes *Et-tell.* Stenhobene, hvoraf Tellavije-Beduinerne have benyttet nogle til de ynkelige Hytter i deres Vinterlandsby, frembyde meget liden Interesse, men Stedets dominerende Beliggenhed

synes dog at tyde paa, at der engang har ligget en By af Betydning her. En Kilde vælder frem ved Foden af Højen. Længere mod Syd, 10 Minuter østlig for Jordans Udløb i Søen, træffer man en ny Samling, temmelig omfattende, men fuldstændig ruinerede Levninger, *El-aradj*, over hvilke der paa den sydlige Side hæver sig en Gruppe Palmer. De ødelagde Bygningers Grundmure ere af usædvanlig store Basaltblokke, der ere forbundne med Kalk. Over dem rager et stort Kornmagasin op, som en velstaaende Fører for Mekka-Karavanerne har bygget sig. Paa den nære Strand ser man ikke sjelden Fiskere fra Tiberias, der ere landede for at bøde deres Net. Omtrent 1300 Meter øst-sydøstlig for disse Ruiner træffer man en tredie Samling, paa en ganske lav, kunstig dannet Høj midt i et sumpet Terræn mellem Udmundingen af Vadi es-safa og Vadi ed-delije i Søen. De ubetydelige, af nogle Palmer overskyggede Ruiner kaldes *El-mes'adije*. Foruden disse tre Ruinhobe findes der endnu en lille Samling Bygningslevninger i den østlige Del af Sletten, samt i dens nordlige Del en Ruinhob af betydelig Udstrækning, der fører Navnet *El-ahsenije*. Her have Beduinerne ved deres Udgravninger fundet Sten med højst interessante, om den hauranitiske Kunst mindende Ornamenter, og Levningerne af en Bygning, hvori Schumacher mente at finde en gammel Badeanstalt.

Mellem de her omtalte Ruiner er det gamle Betsaida at søge, da det efter Plinius laa østlig for Søen og efter Josefus i Nærheden af Jordans Udløb deri. Oprindelig var det en lille Flække, vel væsenlig beboet af Fiskere, da Navnet betyder „Fiskerbyen". Men Herodes den Stores Søn, Tetrarken Filip, udvidede og ophjalp den, saa at den fik Rang af en Stad. Til Ære for Kejser Augustus' Datter kaldte han den Julias, og her begravedes han med stor Pragt i et Mausolæum, som han allerede tidligere havde ladet opføre. Fra denne By var, som vi erfare det af Joh. 1, 45. 12, 21,

Filip samt Peter og Andreas, af hvilke dog ialtfald Peter senere tog Ophold i Kapernaum; her helbredede Kristus en Blind, efterat have ført ham udenfor Landsbyen (Mark. 8, 22 ff.), og her havde han, som vi se det af Forbandelsen, der rammede Betsaida ligesom Chorazin og Kapernaum, udførte en Række Undergjerninger, der imidlertid ikke bøjede Indbyggernes haarde Sind.

Man har nu ganske vist meget hyppig opstillet den Formodning, at de evangeliske Beretninger om Betsaida gjælde en anden By end Tetrarken Filips Betsaida Julias, nemlig en By vestlig for Jordan. Men denne Antagelse er dog, navnlig i Betragtning af, at baade Josefus og gjennemgaaende ogsaa Evangelierne tale om Betsaida uden nærmere Tilføjelse og uden at sondre det fra en anden By af samme Navn, lidet naturlig og neppe heller nødvendig. Man henviser til, at Johannes (12, 21) kalder Filips Hjemsted „Betsaida i Galilæa“. Men denne Tilføjelse er aabenbart beregnet paa at orientere Evangeliets fremmede Læsere og indeholder derfor intet Bevis for Tilstedeværelsen af et andet Betsaida, og at Evangelisten har kunnet henregne det østlig for Jordan liggende Betsaida-Julias til Galilæa, forklares ved, hvad vi ovenfor (S. 41) have sagt om Forskydningen af Galilæas østlige Grænse efter Tetrarken Filips Død. Netop denne selvsamme Stad omtalte jo Geografen Ptolemæus som en galilæisk By. Heller ikke ligger der i Udtrykket Mark. 6, 45 et tvingende Bevis for Tilstedeværelsen af et vestligt Betsaida. Det hedder vel, at Disciplene, der vare paa Østsiden af Søen, vilde sejle „over til Betsaida“, men denne Udtryksmaade kunde ogsaa bruges, naar Talen var om en Fart fra et Punkt sydlig for Batehasletten over til dennes vestligste Hjørne. Meget mere indeholder Beretningen hos Lukas om Bespisningen af de 5000 et Vidnesbyrd om, at det evangeliske Betsaida laa østlig for Søen, idet denne Evangelist lader Bespisnings-Underet, der efter de andre tre Evangeliers samstemmende Vidnesbyrd foregik østlig for

Søen, finde Sted i Nærheden af Betsaida, saa at man ved ogsaa der at tænke paa det vestlige Betsaida tvinges til at statuere en ganske unødig Uoverensstemmelse mellem de evangeliske Beretninger.

Derimod er det ret sandsynligt, at det af Tetrarken Philip opførte Betsaida-Julias og Evangeliernes Betsaida ikke faldt umiddelbart sammen, men at de laa tæt ved hinanden som en By med dens Forstad. Herom vidne flere Spor. I det med græsk-romersk Kunst smykkede Julias er Frelseren vel ligesaa lidt vandret ind som i Tiberias. Og medens Tetrarken Filip efter Josefus' Vidnesbyrd gjorde Betsaida-Julias til en Stad, omtales Peters og Andreas' Fødested i Evangelierne (Mark. 8, 23. 26) som en *kome* eller Landsby (Fiskerby). Endelig udtrykker Josefus sig, som om Jordan fl**ø**d ud i Søen „i Nærheden af" Julias, medens en Fiskerby dog naturlig maa antages at have ligget umiddelbart ved Søbredden. Nu egner blandt Ruinerne paa Batehasletten det højtliggende *Et-tell*, der dominerer de nærmeste Omgivelser, sig ubetinget bedst til at være Levningerne af Tetrarken Filips By; og da disse Ruiner ved en gammel Romervej ere forbundne med Ruinstedet *El-aradj*, der ligger nede ved Søen, saa tør man maaske antage, at dette sidste viser os Levningerne af det i Evangelierne omtalte Betsaida. Men da de gamle Navne her ere forsvundne, lader der sig intet sige med fuld Sikkerhed, idet egenlig kun saameget staar urokkelig fast, at Betsaida-Julias har ligget paa Batehasletten, ikke ret langt fra Jordans Udløb i Søen[1]).

Ved Batehaslettens Sydhjørne nærme Bjergene sig

[1]) Hermed stemmer ogsaa de ældste Rejsebeskrivelser overens. Theodosius (c. 530) lader Betsaida ligge tre romerske Mil nordøstlig for Kapernaum, og Willibald (ned mod 750) kommer fra Tiberias til Kapernaum og derfra til Betsaida. Først den russiske Abbed Daniel, der i Begyndelsen af det 12. Hundredaar besøgte det hellige Land, søgte Betsaida paa Gennesarsletten (smlgn. ovenf. S. 27).

atter Søens Bred, der nu igjen efter en længere Afbrydelse iførter sin prægtige Prydelse, de blomstrende Nerier. Her begynder ogsaa Hermons snedækkede Hoved paany at vise sig over de nordlige Højder for derefter at vokse i Majestæt for hver Gang den vejfarende standser og vender sit Blik mod Nord. En taalelig god Vej fører fra nu af gjennem det lave, frugtbare Kystbelte, som ligger mellem Bredden og de østlige Bjerge. Ad disse sidstes mest stejle Skrænter naar man op til jævne Plateauer, der lidt efter lidt gaa over i Djolans store Højslette. Den Del af Bjergene man først træffer paa efterat være passeret Batehasletten, afbrydes snart mod Syd af en Flodkløft, den saakaldte *Vadi el-barbutije*, og faar derved Formen af et fremspringende Forbjerg. Øverst oppe paa Plateauet i prægtig fri Beliggenhed træffer man en lille Beduin-Landsby *Kanef*, ved hvilken der findes enkelte Levninger af gamle Bygninger. Paa dette Forbjergs nordvestlige Skraaninger tør man vel søge det „øde Sted“, som Kristus trak sig tilbage til for at undgaa Herodes Antipas' Efterstræbelser, og hvorhen en Menneskesværm fulgte ham, idet de gik langs Søens Bred gjennem Batehasletten (Mt. 14, 13). Ved Nattetid, efterat Mængden var bespist med fem Brød og to Fisk, sendte han Disciplene med Baaden over Søen, medens han selv steg op paa Bjerget for at bede; men henad Morgenstunden er han hos Disciplene paa Søen og ledsager dem fra Gennesar-Sletten, hvor de lande, til Kapernaum (smlgn. ovenfor S. 37). Da derfor Menneskesværmen den næste Morgen mærker, at Kristus havde forladt Stedet, tage de en Del Sejlbaade fra Tiberias, der tilfældig vare landede paa dette Sted af Stranden, og sejle med dem til Kapernaum, hvor de træffe Jesus (Joh. 6, 22 f.).

Vi passere nu Mundingen af den omtalte Barbutijekløft, hvis Udløb i Søen udmærker sig ved sin overordenlige Fiskerigdom. Sydlig derfor mellem denne Bæk

og Samakkløften, der afbryder Bjergene videre mod Syd, naar Bjerglandet ned mod Kysten sin betydeligste Højde. Paa den øverste Rand af Skrænten over Samakkløften ligger en fattig Vinterlandsby *El-lavije* mellem smukke Egetræer og med Spor af gammelt Bygningsværk, og tæt derved en anden Landsby af ganske samme Beskaffenhed *El-mushrifavi.* Længere vestlig, henimod Udmundingen af Samakkløften, ere Skrænterne stejlere end nogetsteds ellers paa Søens Østkyst. Selve Samakdalen er en af de vigtigste Forbindelsesveje mellem Søens Kystbred og det indre Djolan, og er derfor allerede udpeget som en Linje af den allerstørste Betydning, naar engang farbare Veje eller Jernbaner skulle sætte Egnene østlig for Jordan i Forbindelse med Kulturen. Hoveddalen har, regnet mod Øst fra Søen, en Længde af 8 Kilometer, hvorefter den deler sig i to Arme, der er bredere og mere jevnt skraanende end de øvrige Flodkløfter i disse Egne. Skrænterne bestaa af Kalksten, der imidlertid flere Steder dækkes af Basaltlag. De sydlige Skraaninger have Vand i Overflod og ere meget frugtbare. Om tidligere Skovvækst vidne forskjellige Buske og Egetræer, medens de mange Ruinstæder, der findes gjennem hele Dalen, vise, at dens Betydning i gammel Tid har været kjendt og benyttet. Nutildags er den i Hænderne paa Reqebat-Beduinerne, en fattig Stamme med omtrent 80 Telte, hvis Tilbøjelighed til at plyndre fremmede har gjort Søens Østkyst til en noget berygtet Egn.

Af Samakdalens mange Ruiner ville vi kun omtale den, der findes ved Sydsiden af dens Munding, et Par hundrede Skridt fra Søens Bred. Den bestaar af Levningerne af et rundt Taarn og længere nede ved Søen af temmelig udstrakte Ruiner med Grundmure af Bygninger og Spor af Vandledninger. Taarnet, der hviler paa et i Klippen udhugget Fundament, fører Navnet *Kursi* eller *Kersa,* medens Ruinerne nedenfor det enten kaldes Kursi-ruinerne eller *Es-sur.* Den første af disse Benæv-

nelser indeholder det eneste Middel, der sætter os i Stand til at stedfæste Beretningen om de Dæmonbesatte Matth. 8, 28 f. Mark. 5, 1 ff. Luk. 8, 26 f. Som bekjendt vakler Teksten her noget ved Angivelsen af det Sted paa Østkysten, hvor Jesus gik i Land. Ved Siden af „Gadara“ forekommer baade „Gerasa“ og „Gergesa“. Af disse passer imidlertid det i det følgende (S. 56) omtalte „Gadara“, der ligger omtrent 2 Timers Gang fra Søens Bred aldeles ikke, og er formodentlig først senere indkommet i Teksten ved en Afskriver, hvem alene denne By var bekjendt. Derimod kunne baade „Gerasa“, der naturligvis intet har at gjøre med den langt sydligere By af dette Navn i Gilead, og „Gergesa“ sammenstilles med det her omtalte *Kursi*, hvis Ruiner delvis pege tilbage paa en høj Alder. Endnu Eusebius kjender „Gergesa“ som en Landsby paa Bjergene ved Gennesaret Sø, og paa samme Maade havde de middelalderlige Pilgrimme en rigtig Forestilling om Stedets Beliggenhed, kun at de forveksle Navnet Gerasa med Chorazin. Et Støtte har den hele Formodning deri, at der et Kvarters Gang sydlig for Kursi findes et Sted, hvor Bjergene nærme sig Søen og danne en meget brat Skrænt, og hvor der tillige i Nærheden ligge nogle Klippehuler, der kunne have tjent som Grave. Dette passer nemlig til den nævnte evangeliske Beretning om de Dæmonbesatte, der opholdt sig mellem Gravene, og om Svineflokken, der styrtede sig ned over Skrænten i Søen, hvor de druknede. Ogsaa nærmere ved Ruinerne, ved Nordskrænten af Samakdalen er Klippevæggen, som allerede omtalt, ualmindelig stejl.

Den videre Vej langs Stranden sydlig for Kursi fører forbi nogle varme mineralske Kilder, der ved deres Udløb i Søen farve dennes Vand mælkehvidt. Det sumpede Terræn, hvori de udspringer, er opfyldt af en gjennemtrængende Svovllugt. Bjergskrænterne deromkring dyrkes for en Del af Bønderne fra en Landsby *Bir ed-djqum*, som man skimter oppe paa Højsletten.

Sydlig for denne elendige Landsby hæver der sig en skaldet Bjergkegle, *Qurun djerâdi*, der naar en Højde af 345 Meter over Søens Overflade. Ikke meget videre mod Syd afbrydes Bjergene af en ny Kløft, gjennem hvilken der flyder en svag Bæk ud i Søen. Den kaldes *Vadi fiq* efter Byen *Fiq* ved dens østlige Udspring oppe paa Højsletten, en vigtig Station paa den Karavanevej, der fra Søens Sydspids fører mod Nordøst gjennem Djolans Højland til Damaskus. Blandt de udstrakte Ruiner, der omgive Byen, findes ogsaa nogle, som ved deres Ornamentik pege tilbage paa jødisk Oprindelse.

Den med historisk-topografiske Kundskaber udrustede Rejsende, der færdes i de her beskrevne Egne, vil allerede, inden han er naaet til Fiq-dalen, ivrig have beskjeftiget sig med et meget omtvistet Spørgsmaal, hvis Løsning ogsaa faar Betydning for den, der vil danne sig et fuldstændigt Billede af Gennesaretsøens Omgivelser paa Jesu Tid. Josefus omtaler meget hyppig en Fæstning *Gamala*, hvis Beliggenhed han angiver ved at sige, at den laa „ovenfor Tarichæa paa den anden Side Søen“. Allerede paa Kong Alexander Jannais Tid var Gamala et stærk befæstet Sted. Senere forfaldt det, men gjenopførtes af Gabinius. Efter Udbruddet af den store jødiske Opstand sluttede det sig, efter temmelig længe at have holdt sig tilbage, til Frihedskampen og befæstedes nu yderligere paa Josefus' Foranstaltning. Støttet til sin naturlige Beliggenhed, der gjorde det til en Fæstning af første Rang, modstod det sejrrigt Kong Agrippas Belejring, saaat Vespasian selv, efter Tarichæas Erobring begav sig derhen med sine Tropper for at betvinge det. Modstanden var haardnakket, og Romerne bleve endog, da de vare trængte ind i Byen, atter drevne tilbage med stort Tab; men de Belejrede lede saa meget af Sult, at de tilsidst ikke formaaede at holde Romerne tilbage, der bemægtigede sig Byen og Borgen og nedhuggede Indbyggerne i et forfærdeligt Blodbad.

At nu Josefus ved de anførte Ord skildrer Gamala

som liggende i Søens umiddelbare Nærhed, betragte vi som den ene holdbare Opfattelse, hvor ofte den end er blevet modsagt. Derimod bør man neppe bygge for meget paa hans Udtryk, at Fæstningen laa overfor Tarichæa, thi da han i det foregaaende har berettet om denne Bys Erobring, var det naturlig, at han angav Beliggenheden af Gamala, der nu stod for Tur, ved at stille det i Forhold til Tarichæa, uden at man derfor bør slutte, at de to Fæstninger laa i absolut lige Linje ovenfor hinanden. Til videre at bestemme Gamalas Beliggenhed synes man at have et godt Hjælpemiddel i den usædvanlig udførlige Beskrivelse af Fæstningen, som Josefus giver. Den laa paa et Bjerg, der havde Form af en Kamelpukkel, hvorfra ogsaa Stedets Navn „Gamala“ hidrørte, idet *gamal* paa hebraisk betyder en Kamel. Bjerget var omgivet af dybe Kløfter, undtagen bagtil, hvor det fortsattes ved en Udløber, gjennem hvilken der imidlertid var gravet en Tværgrav. Paa denne Side overragedes Byen af et endnu højere Bjerg, der altsaa har staaet i Forbindelse med Fæstningens Klippe ved den omtalte Udløber eller Saddel. Paa Østsiden fandtes et Taarn, medens den egenlige Borg laa paa Sydsiden paa en ved sine lodrette Vægge utilgængelig Høj. Overhovedet var Bjerget mod Syd saa stejlt, at Husene her ligesom vare byggede ovenover hverandre. I det af Byen bedækkede Terræn fandtes der en Del underjordiske Gange, ligeledes var der indenfor Murene en Kilde, der leverede Beboerne Drikkevand.

Uden at miskjende de Vanskeligheder, som enkelte Punkter i denne Beskrivelse frembyde, mene vi dog, at det Sted, hvortil vi nu paa vor Vandring ere naaede, fremviser saa væsenlige Ligheder med den jødiske Historieskrivers Skildring, at der kun kan være Tale om at søge det ivrig efterspurgte Gamala paa dette Sted. Ved Sydranden af Vadi fiqs Udmunding skyder der sig en Udløber af Bjergene frem i nordvestlig Retning, idet

den ved en ny Kløft adskilles fra Bjergenes Fortsættelse mod Syd. Paa de tre Sider er den isoleret, medens den kun mod Sydøst ved en smal, mod Syd løbende Ryg staar i Forbindelse med det høje Bjerg *Mukatt edj-djamusije.* Den øverste Flade er omkrandset af et stejlt Basaltbelte, der gjør det allerede ved de omgivende dybe Kløfter vanskelig tilgængelige Bjerg endnu ubestigeligere. Nærmer man sig, som Forf. gjorde det, denne Højde fra Søsiden, er Ligheden med en Kamelpukkel i Virkeligheden overraskende, og det samme er efter de Rejsendes Sigende, der have set Bjerget fra de øvre Dele af Vadi fiq, i ikke mindre Grad Tilfældet, naar man betragter Stedet fra denne Side.

Bjergets øvre Flade er bedækket med talrige Ruiner, der af Araberne benævnes *Qal'at el-hösn* (d. e. Fæstningsborgen). Allerede paa den mod Syd løbende Saddel findes baade mod Øst og Vest Mure af ikke mindre end 3,75 Meters Tykkelse; udenfor den østlige Mur har der ligget et Mausolæum, hvoraf endnu en Del Sarkofager ere bevarede. Omtrent midtvejs er Bjergryggen gjennemskaaret af en Tværgrav, bagved hvilken der hæver sig en stærk Portbygning. En anden Port findes længere mod Nord ved Overgangen fra Bjergryggen til selve Fæstningsklippen; tæt ved stod der et mægtigt Taarn, der ragede op over Byens østlige Mur. Omkring hele det 548 m. lange Plateau løber en Fæstningsmur, hvis Styrke varierer noget efter Skrænternes lettere eller vanskeligere Bestigelighed. Paa Sydsiden, der kunde beskydes fra de ligeoverfor liggende Højder, forstærkes den ved to Taarne. Gjennem hele Plateauets Længde fra Sydøst til Nordvest strækker sig en næsten lige, med Basaltfliser brolagt Gade, medens Terrænet paa begge Sider af den er dækket af et tæt Lag af Ruiner, Grundmure, Søjler, Gesimser o. lign. for største Delen af Basaltsten. Enkelte fremtrædende Bygninger lade sig endnu paavise, deriblandt, som det synes, en kristen Kirke. I Jorden findes talrige Cisterner

og Huler. En Kilde er endnu ikke paavist; derimod synes et Bassin omtrent midtvejs i Byen at have været Udløbet af en Ledning, der bragte Vand fra de øvrige Dele af Fiq-dalen.

Alt dette stemmer, som man ser, for en Del endogsaa fuldkomment med Josefus' Beskrivelse. Ogsaa danner den sydlige Del af det Terræn, som Muren omgav, en Skraaning, saa at man her kan søge de ovenover hverandre byggede Huse, af hvilke de øverste styrtede sammen, da Forsvarerne samlede sig paa deres Tage, og derpaa rev de nederste med sig i Faldet. Derimod er det umuligt at paavise den ligeledes mod Syd liggende Forhøjning, hvorpaa den egenlige Borg laa, og som var saa høj, at Angribernes Pile ikke kunde naa den. Men Josefus' Skildring synes paa dette Punkt at lide af en hos ham ikke sjelden Overdrivelse, og ialtfald er det næppe forsvarligt paa Grund af denne ene Uoverensstemmelse, at lukke Øjnene for det overvældende Indtryk, som Ligheden mellem hans Skildring og Qal'at el-hösns Terrænforhold og Bygningslevninger gjør. Vil man ikke henlægge Gamala til dette Sted, saa bereder man sig den dobbelte Vanskelighed, ikke at kunne angive, hvilket historisk Sted der svarer til disse, i ethvert Fald storartede Ruiner, og ikke at kunne paavise noget Punkt østlig for Gennesaretsøen, der frembyder blot halv saa mange Ligheder med Josefus' Beskrivelse som Qal'at el-hösn.

Vandrer man fra det her beskrevne Sted mod Øst langs den øverste Rand af Fiq-Dalens Sydskrænt, kommer man omtrent midtvejs mellem Qal'at el-hösn og Fiq, paa et Sted, der ligger 340 Meter over Søens Overflade, til en Samling Ruiner, der imidlertid ved Pløjning og Hakning nu næsten ere blevne ukjendelige. Desto større Betydning har deres Navn, der fuldstændig løser et andet gammelt topografisk Tvistepunkt. Allerede 1875 havde Clermont-Ganneau udtalt den Forvisning, at man i denne Omegn vilde finde det af arabiske Geografer

omtalte *Susije*, og denne Forventning er nu gaaet i Opfyldelse, idet Schumacher, Djolans fortjenstfulde Undersøger, har meddelt, at Navnet paa de her liggende Ruiner netop lyder saaledes. Dermed er Stedet fundet for det *Susita*, der oftere omtales i de talmudiske Skrifter; og da det hebraiske *sus* betyder det samme som det græske *hippos* (Hest), erfare vi paa denne Maade tillige Beliggenheden af Byen Hippos, der spiller en ikke ringe Rolle i Josefus' Beretninger, og efter hvilken endog et helt Landskab, Hippene, fik Navn[1]).

Hippos hørte til Dekapolis (s. S. 42), og var derfor beboet af Grækere — af Hedninger, som den jerusalemske Talmud udtrykker det. Augustus skjenkede det ligesom Gadara, der ogsaa hørte til Dekapolis, til Herodes den Store, men efter dennes Død bleve de to Byer som væsenlig græske føjede til den romerske Provins Syrien. Ved Opstandens Begyndelse foranstaltede Jøderne et vildt Blodbad i en stor Mængde af de Byer, der beboedes af Fremmede, deriblandt i Hippos; men her ligesom andetsteds varede det ikke længe, inden Indbyggerne toge en blodig Hævn over det Mindretal Jøder, der boede hos dem. Om denne Strid indeholde de gamle jødiske Skrifter en Erindring, idet der dog ogsaa tales om fredelige Forbindelser mellem Hippos og Tiberias, mellem hvilke Kjøbmændene drog frem og tilbage. Endnu i det 8. Hundredaar var Hippos til som den eneste betydelige By paa Søens Østkyst.

Den videre Vandring langs Søens Bred fra Foden af Qal'at el hösn frembyder ringere historisk Interesse. Man passerer et nyt fremspringende Forbjerg hvis øvre Flade bedækkes af nogle Ruiner *El-kuvajir*, men som sikkert ikke kunne gjøre Fordring paa at være det gamle Gamala. Dog har her uden Tvivl ligget en af de Borge, som efter Talmuds Sigende omgav Søen. Højere oppe

---

[1]) Eusebius angiver, at Hippos laa nærved Fiq, hvilket nøje stemmer med det her fremstillede.

over Skrænten af Højsletten, ligger en Landsby *Kefr harib* med enkelte gamle Levninger, deriblandt Brudstykker af en græsk Indskrift. Den befinder sig i Fremvækst, da Indbyggerne dyrke det yderst frugtbare, stenløse Plateau Syd for Landsbyen ligened til Jarmukdalen, og Stedet desuden er benyttet som Hvilepunkt paa den omtalte Karavanevej fra Fiq ned til Jordandalen ved Søens Sydspids. Udsigten derfra beskrives som overordenlig pragtfuld; Søens Flade udfolder sig i hele sin Udstrækning, og derover hæver sig Tabors skjønne runde Kuppel, medens mod Nordvest ikke blot Hermons men ogsaa Libanons snedækkede Tinder straale i Sollyset.

Vejen langs Stranden fører videre mellem Nerier og Sidrbuske forbi en formløs Ruinhob *Duverban* og et Stykke videre mod Syd til Landsbyen *Es-samra*, i hvis Nærhed der findes et Par interesseløse Ruiner. De østlige Bjerge fjerne sig nu stedse mere fra Søens Bred, der begynder at bøje sig mod Vest. Den hidindtil flade Strand, hvis Smaasten beskylledes af Søens Bølger, give Plads for de for Jordandalen ejendommelige Formationer, en skarpt afskaaret, omtrent tre Meter høj Vold af rødlig-gul Jord, der kun lader en ganske smal Strandstrimmel tilbage mellem sig og Vandet. Et langstrakt Bakkedrag, de saakaldte „Rævebakker“, løbe i sydlig Retning fra Es-samra parallelt med de østlige Randbjerge. Ogsaa de synes, efter de bevarede Levninger at dømme, at have været bebyggede i gammel Tid.

Nøjagtig ved Søens Sydspids ligger der en stor Landsby *Samach*, hvis 65 Hytter ere opførte af lufttørrede Lersten. De fleste af de 330 Indbyggere ere for ikke ret længe siden indvandrede fra Algier og tale Fransk [1]). De beskæftige sig med Dyrkning af Tobak

---

[1]) Ogsaa i det nordlige Galilæa, ved *Dedjun*, overraskes den Rejsende, der søger Hvile ved den smukke Kilde og hengiver sig til hjemlige Stemninger ved Synet af Landsbyens straatækte Tage, ved at tiltales paa Fransk af de venlige Indbyg-

og Grøntsager og udmærke sig fordelagtig fremfor de omliggende Landsbyers Beboere ved deres Renlighed og Orden, hvorfor Stedet, trods det ringe Materiale, hvoraf det er opført, gjør Indtryk af Velstand. Kun nogle faa Basaltsøjleskafter tyde muligvis hen paa, at der her ogsaa tidligere har ligget et beboet Sted.

Forinden vi fortsætte vor Vandring mod Vest til Jordans Udløb, ville vi endnu gjøre en sidste Udflugt fra Søens Bred, nemlig i sydøstlig Retning til det gamle Gadara. Forbi Samach løber den omtalte Karavanevej fra Fiq, der fra Højsletten har ført ned til *El-ghor* (Jordansletten) sydlig om „Rævebakkerne“. Vi vælge imidlertid en mere sydøstlig Linie, der fører os hen over den flade Jordanslette til Foden af de djolanske Randbjerge, netop der, hvor disse afbrydes af den store Kløft, gjennem hvilken Jarmuk, Grækernes Hieromax, løber ud i El-ghor. Denne Biflod til Jordan er her ligesaa stor og vandrig som Jordan selv. Vejen fører over Floden, der paa dette Sted ikke er mere end en Meter dyb, og derefter ad en stejl Sti op paa de sydlige Højder. Efter en Vandring hen over frugtbare Skraaninger naar man de omfattende Ruiner *Mqeis*, det gamle Gadara. De ligge paa en Højde sydlig for Jarmuks Kløft, 370 Meter over Havets Overflade. En bred, lige Gade, der har været prydet paa begge Sider med Rækker af Monolithsøjler, gjennemskærer Byens Terræn fra Vest til Øst; dens Fliser bære endnu Spor af Vognenes Hjul. Til begge Sider er Jorden bedækket med Ruiner af Huse, Templer, Kirker osv., for største Delen smykkede med korinthiske eller joniske Søjler af Basalt eller Kalksten. Alt er overvokset med Tisler og andre Planter. Mod Nord findes forholdsvis velbevarede Levninger af et stort Amfitheater, der ikke som ellers hyppig er bygget opad en Skrænt, men — ligesom f. Eks. i Bosra —

gere. Det var Ulyst til at staa under fransk Herredømme, der bragte disse Mennesker til at forlade Algier.

hæver sig over kunstige Underbygninger, der bestaa af hvælvede Gallerier. Paa Theatrets Nordside findes en ophøjet fliisebelagt Plads, der hviler paa parallele Rækker af hvælvede Magasiner; ogsaa den var smykket med korinthiske Basaltsøjler. I den østlige Del af Byen fandtes endnu et Theater, til hvis Anlæggelse man har benyttet Skraaningerne af en Høj. Længere mod Øst træffer man et stort Antal Grave, udhulede i Klipper. Udefra føre nogle Trin ned til Porte, hvis svære, rigt ornamenterede Dørplader af Basaltsten i flere af Gravene endnu lade sig skyde frem og tilbage; derigjennem naar man ind i selve Gravkamret, der flere Steder er fyldt af Brudstykker af Sarkofager, smykkede med Apollo- eller Geniusbuster. Nutildags benyttes de for en Del som Opholdssted for Stedets Beboere eller som Kornmagasiner.

Det gamle Gadara, der, saaledes som vi allerede have berørt det, hørte til Dekapolis, og hvis Befolkning derfor væsenlig var græsk, omtales af Josefus som Hovedstaden i Peræa. Den jødiske Konge Alexander Jannai erobrede og ødelagde det i Aaret 198, men senere gjenoprettedes det af Pompeius, hvilken Begivenhed benyttedes som Udgangspunkt for Tidsregningen paa de talrige i Omegnen fundne Gadara-Mønter. Kejser Augustus skjænkede det som Tegn paa sin Gunst til Herodes den Store, efter hvis Død det imidlertid blev forenet med Provinsen Syrien. I det ny Testamente findes det ikke omtalt, da man, som vi allerede saa, i Beretningen om de to Dæmonbesatte vistnok maa læse Gerasa eller Gergesa istedetfor Gadara. Da den store Opstand mod Romerne var brudt ud, sluttede et Mindretal i Byen sig til Oprørerne; men de fleste af Borgerne, deriblandt de rigeste og mægtigste vare stemte for Fred og sendte derfor hemmelig Bud til Vespasian, der straks nærmede sig med sine Tropper. De Oprørske, der saa, at alt var tabt, dræbte den mægtigste Mand i Staden, Dolesus, der var Hovedet for Fredspartiet, og flygtede derefter ud af Byen, hvorpaa de tilbageblevne

som Tegn paa Underkastelse nedrev en Del af Bymuren og med Jubelraab gik Vespasian imøde, der holdt sit Indtog i Staden den 4. Marts 68 e. Kr. Senere blev Gadara Sædet for en Række kristne Biskopper, hvis Navne oftere møde os i Concilbeslutningernes Underskrifter. I den følgende Tid forfaldt det mere og mere, indtil det blev en Samling Ruiner, der efter lange Tiders Forløb atter blev opdagede af den berømte Rejsende Seetzen.

Forlader man Gadara og vandrer i nordlig Retning, naar man efter en Times Forløb den vilde Yarmukdal med dens Basaltlag over de hvide Kalksten og derimellem et grønt Plantedække. Paa den modsatte Side af Floden, i en lille Slette, der omsluttes af en Bugtning, som Floden gjør, ligge de varme Kilder, *Hamatha*, der i Oldtiden vare berømte for deres lægende Kraft og endnu bestandig benyttes af Omegnens Beduiner, som tillige betragte dem som et Asylsted, hvor man er beskyttet mod Blodhevn. Tætte Sumpplanter og flere Steder Figentræer, Oleandre og Hindbær omgive de mærkværdige Kilder, der fylde Luften med en stærk Svovllugt. Den højeste Temperatur — 48,75 Gr. C. — findes i en Kilde, der udgyder $1^3/_4$ Kubikmeter Vand i Sekundet. Ghor-Beduinerne, hvis Hud den tropiske Sol har brændt til Læder, bade sig med Behag i det dampende Vand, hvori ingen Evropæer tør vove sig, før det er noget afkjølet. Endnu mærkeligere er det, at der mellem og tæt ved disse varme Kilder findes kolde Væld, der yde godt Drikkevand. Den vestlige Del af Kildedistriktet, der nu kaldes *El-hammi*, er bedækket med Ruiner, deriblandt Levninger af romerske Bade, Templer og et Amfitheater med 12 Tilskuerrækker af Sten. Mod Nord begrænses det af en stejl omtrent 30 m. høj Klippevæg, over hvilken der ligger en smuk Slette, der strækker sig lige hen til Bjergene. I den stejle Væg umiddelbart ved El-hammi findes en Del naturlige Klippehuler. Deres Bund er bedækket med Kvæggjødning.

under hvilken der findes en talrig Mængde forvitrede Knokler af Mennesker og Dyr, dækkede af et tyndt Lag Levninger af Kul, hvad der tyder paa, at Hulerne have været beboede i de ældste Tider. Ogsaa vestlig for Distriktet findes Huler i Kalkklipperne og udenfor dem Levninger af Murværk.

Fra alle Egne i Palæstina strømme endnu bestandig lidende, navnlig barnløse Kvinder, til disse lægende Kilder. Om Dagen hvile de i Reglen paa Grund af den stærke Solhede i den dybe Dal, men om Aftenen begynder der at røre sig et broget Liv, ledsaget af en øredøvende Larm. Med Bøsseskud modtages de nyankommende Gjæster, medens Grupper af Kvinder under Haandtrommers og Fløjters Klang begive sig til Badene. Natten igjennem spise og danse de under Latter og Spøg i Teltene, eller de sidde omkring Personer, der fortælle og recitere; om Morgenen bades der atter, og derpaa begiver man sig til Ro. Ved Sommertid, naar Varmen bliver uudholdelig, drage Gjæsterne bort og overlade, som Guérin udtrykker det, Stedet til Ensomheden og til de talløse Moskitoer, der husere her.

En Vej ned gjennem den vilde Jarmukdal fører os til Jordansletten, ad hvilken vi naa tilbage til Samach, hvorfra vi atter følge Gennesaret Søens Strand for at afslutte vor Vandring om dens Bred. Noget vestlig for Landsbyen naar man Jordans Udløb af Søen. Dens Retning er i Begyndelsen vestlig, næsten nordvestlig; først senere drejer den sig mod Syd. Et Stykke fra selve Udløbet udsender den en Slags sumpet Bugt mod Nordnordvest, hvorved der dannes en Halvø, der mod Vest og Syd begrændses af Floden, mod Øst af Søen. Ogsaa mod Nord findes der en Sænkning i Terrænet, saa at Søen ved Højvande trænger sig ind her og forvandler Halvøen til en virkelig Ø. Paa Halvøens Nordside findes nogle Ruiner af Basaltsten. Af en Ringmur er der endnu Spor tilbage, ligeledes af Bygninger indenfor den, men det meste er blevet ukjendeligt ved Markernes

Pløjning. Ruinernes Navn er *Kerak*. Videre mod Nordvest, paa den anden Side af den omtalte Sænkning, over hvilken der i gamle Dage førte en paa Buer hvilende Vej, ligger der en Høj, hvis Navn af Araberne angives som *Sinn-en-nabra* eller *Nabra*, medens ældre arabiske Geografer her omtale et *Es-sinabri*[1]). Her nærme de vestlige Randbjerge sig atter Søen. Vandrer man mod Nordvest op paa Skraaningen, træffer man en lille Gruppe Huse, der føre Navnet *Qadish*; de ere omgivne af nogle Basaltruiner, der overskygges af et Sidrtræ. En sparsom Kilde udspringer i Nærheden deraf.

Ved Hjælp af disse fattige Levninger maa vi nu søge at løse et af de mest omtvistede Problemer, der knytter sig til Gennesaret Søs Omgivelser, Spørgsmaalet om Beliggenheden af Fæstningen Tarichæa.

Vi have allerede i det foregaaende paa vor Vandring langs Kysten nordlig for Tiberias omtalt, at en Række af de betydeligste Forskere i den nyere Tid med stor Bestemthed ville henlægge Tarichæa til et Sted paa hin Strækning, fortrinsvis til Magdala. Men vi have tillige berørt, at denne Formodning ikke støttes ved, hvad Josefus siger om Ammaus, der meget mere maa sammenstilles med de varme Kilder sydlig for Tiberias, og har den Omstændighed imod sig, at der ved Magdala aldeles ingen gamle Levninger fandtes. Dertil kommer nu det dog altid vægtfulde Moment, at Plinius udtrykkelig siger, at Tarichæa laa ved Søens Sydende. Det staar derfor tilbage at betragte Josefus Beretninger om denne By for at se, om de virkelig, som man paastaar, med Nødvendighed tvinge os til at henføre Byen til et Sted nordlig for Tiberias, eller om de ikke kunne lade sig opfatte saaledes, at en Beliggenhed ved den sydvestlige Del af Kysten bliver mulig. I sidste Tilfælde træder

---

[1]) Ikke alle Omegnens Beboere ville vedkjende sig den her anførte Benævnelse; for Guérin angav man som Højens Navn „Ruinerne *Mellâha*“.

da Plinius' Angivelse til og forvandler Muligheden til Sikkerhed.

Josefus angiver intetsteds Tarichæas Beliggenhed paa utvetydig Maade. Han siger kun, at det laa umiddelbart ved Søen og i en Afstand af 30 Stadier fra Tiberias. Paa slige Tal hos Josefus tør man imidlertid ikke lægge altfor stor Vægt, da de ofte vise sig falske; derimod fremgaar det af hans Beretning om, hvorledes han allerede i den første Morgentime naar fra Tiberias til Tarichæa, at Afstanden mellem de to Byer ikke kan have været betydelig.

Man finder imidlertid paa middelbar Maade et Bevis mod Tarichæas Beliggenhed sydlig for Tiberias i det, som Josefus beretter om et Sted *Sennabris* ved Søens sydvestlige Hjørne. Han meddeler nemlig lejlighedsvis, at Jordansletten syd for Gennesaret Sø strakte sig fra et Punkt, der kaldtes *Gennabris*, ned til det døde Hav. Endvidere fortæller han, at Vespasian paa sin Marsch fra Skytopolis (sydlig for Gennesaret Sø ved Jordans vestlige Bred) imod Tiberias slog Lejr ved et Sted, der kaldtes *Sennabris*. Ved nu at sammenholde disse to Angivelser, faar man ud for det første — og dette er utvivlsomt rigtigt — at *Gennabris* er en Skrivefejl for *Sennabris*, og for det andet, at Vespasian er draget langs med Søens Vestkyst umiddelbart ved Stranden paa sin Vej til Tiberias. Men isaafald maatte, mener man, Josefus have omtalt Tarichæa, hvis det havde ligget ved Søens Sydvesthjørne, ligesom man i det Hele ikke forstaar, at Vespasian drager forbi denne Fæstning og først efter Tiberias' Overgivelse vender tilbage for at angribe den.

At der nu ved Søens Sydvesthjørne har ligget et Punkt, der hed Sennabris, er utvivlsomt rigtigt, da Josefus' Beretning her stadfæstes ved en Angivelse i de ældre jødiske Skrifter. Efter den babylonske Talmud førte Jordanfloden først sit Navn „Jordan“ paa Strækningen fra *Sennabri* og syd paa til det døde Hav. Og her har, som vi have hørt, det gamle Navn holdt sig

indtil vore Dage, i det *Nabra* eller *Sinn ennabra* ikke er andet end lette Ændringer af det ældre *Sinnabri.* Naar tillige Talmud videre meddeler, at *Sennnabri* var forenet med en anden By ved Navn *Bet Jerach,* saa stemmer dette ganske med de bevarede Levninger af *Kerak,* der ligge tæt op til Ruinhøjen *Nabra.* De Forsøg man har gjort paa at sammenstille Josefus' Sennabris med Ruinerne ved Qadish oppe paa Bjerget, ere derfor sikkert uholdbare.

Men alligevel kan man fra denne rigtige Erkjendelse ikke drage nogen Slutning, der umuliggjør Tarichæas Beliggenhed ved Søens sydvestlige Bred. Betragter man nemlig Josefus' Beretning om Vespasians Marsch nøjere, saa viser den sig at indeholde en haandgribelig Urigtighed. Det hedder paa det omtalte Sted, at Vespasian slog Lejr „ved et beboet Punkt, der var synligt for de Revolutionære i Tiberias[1]), og som førte Navnet *Sennabris*". Men nu er den Del af Kysten, paa hvilken *Nabra* ligger, aldeles usynlig fra Tiberias, da Søens Bred og med den de indenfor liggende Højder gjør en stor Svingning ud mod Øst noget sydlig for de varme Bade. Meget mere maa man, ogsaa i Følge den videre Skildring af Vespasians Marsch mod Tiberias, antage, at Hæren er draget hen over de vestlige Randbjerges Højder og har slaaet Lejr oppe paa disse ved et Sted længere mod Nord, der var synligt fra Tiberias, idet man enten maa antage, at der ogsaa her har ligget et Sted, der førte Navnet Sennabris, eller at Josefus har forvekslet to forskjellige Navne. Følgelig kan der meget godt have ligget en Fæstning nede ved Stranden under Bjergene, som Vespasian foreløbig ikke behøvede at tage Hensyn til, og som det ogsaa vilde have været uklogt at give sig til at belejre, da den herskende Uenighed og Vaklen i Hovedstaden gjorde det ønskeligt snarest

---

[1]) Dette „i Tiberias" findes ikke i Josefus' Beretning, men følger med tvingende Nødvendighed af den hele Sammenhæng.

mulig at naa denne By, inden det krigslystne Parti der fik Overhaand, medens Tarichæa allerede var fast bestemt paa at gjøre Modstand.

Vinde vi saaledes Plads for Tarichæa ved Søens sydvestlige Strand, saa vil man paa Forhaand være tilbøjelig til at henlægge det til det Punkt, hvor Ruinhoben *Kerak* nu findes, da denne ligger umiddelbart ved Søen og efter de bevarede Levninger har været en med Mure omgivet By. Det vilde dog være mærkeligt, om dette, efter Ruinerne at dømme, ikke ubetydelige Sted, der ved sin Beliggenhed beherskede Indgangen til Jordandalen og til Landet østlig for Søen[1]), slet ikke skulde være omtalt i Beretningerne om de uafbrudte Kampe ved Gennesaret Søens Bred. Ja man har maaske et positivt Bevis for denne Formodnings Rigtighed i det af Talmud bevarede Navn *Bet Jerach*, der saaledes som vi saa, netop maa søges ved *Kerak*, og som frembyder en ikke ringe Lighed med Navnet „Tarichæa".

Med Keraks Beliggenhed paa Strandsletten, der her begynder at brede sig mod Syd, stemmer det ogsaa, at der efter Josefus Beretning var Plads udenfor Byen til, at en stor Mængde jødiske Krigere kunde samle sig, ligesom ogsaa, naar det ikke kommer an paa et altfor præcist Udtryk, hans Angivelse, at Tarichæ overragedes af et Bjerg ligesom Tiberias. Noget mindre let har man ved at danne sig et klart Billede af Kampen udenfor Byen, naar det hedder, at Titus opstillede 2000 Bueskytter paa Bjerget i dens Nærhed, der skulde holde Forsvarerne af Murene tilbage og hindre dem i at komme deres Kammerater ude paa Sletten til Hjælp. Men en Dunkelhed i Josefus' Skildring af et Slag er endnu ingen tilstrækkelig Grund til at forkaste en Række andre samstemmende Vidnesbyrd.

---

[1]) Lidt sydlig for Kerak, dér, hvor Jordan allerede bøjer mod Syd, findes i Floden Levninger af en Bro, der nu ikke mere kan benyttes, men som oftere omtales i Korsfarertiden.

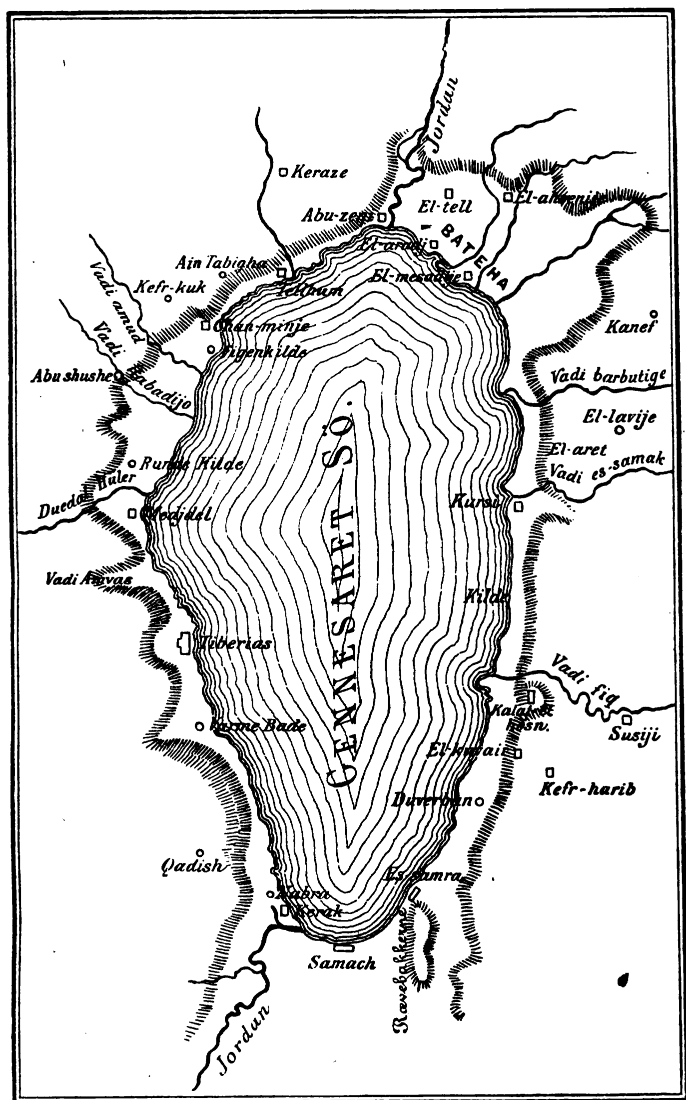
Idet vi altsaa holde fast ved, at Tarichæa laa der, hvor nu Kerak-Ruinerne findes, skulle vi sluttelig give en kort Oversigt over, hvad Josefus ellers beretter om denne Stad.

Oprindelig havde den kun været en Landsby, men den omtales dog allerede som befæstet et halvt Hundred Aar før Kristus. Senere skjenkede Kejseren Tarichæa ligesom Tiberias og de derunder hørende Distrikter til Kong Agrippa II (omtrent 54 e. Kr.). Man ser af Josefus' lejlighedsvise Bemærkninger, at der i Byen fandtes en Hippodrom og et offentligt Fængsel; desuden ejede Beboerne et stort Antal Smaaskibe ude paa Søen. Efter den store Frihedskamps Udbrud blev Tarichæa i Modsætning til det vaklende og partiskiftende Tiberias et Hovedarnested for Oprøret. Her fandt Josefus altid Tilhold, naar hans Modstandere i Tiberias tvang ham til at rømme fra Tiberias. Han lod Byen stærkt befæste, dog kun paa Landsiden, medens Søsiden forblev aaben. Da Tiberias overgav sig til Romerne, flygtede de uforsonlige deri til Tarichæa — formodentlig tilsøs, hvad Josefus' Udtryk „de løb derfra" efter hans øvrige Sprogbrug meget vel kan betyde. Vespasian slaar nu Lejr ved de varme Kilder mellem Tiberias og Tarichæa (s. S. 20), medens Søfolkene fra denne sidste By kastede Anker i en lille Afstand fra Stranden og søgte at hindre Skansearbejderne ved Pileskud. Samtidig samlede der sig en betydelig Krigsstyrke paa Sletten udenfor Tarichæa. Derfor bliver Titus sendt imod dem med 1000 Ryttere og 2000 Bueskytter. Medens de sidste holde Murens Forsvarere tilbage og hindre dem i at yde Tropperne udenfor Byen Hjælp, hugger Titus med sine Ryttere saa voldsomt ind paa disse, at de i vild Flugt redde sig indenfor Fæstningens Mure. I Tarichæa opstod der en stor Forvirring, idet de fredelskende blandt Beboerne stemte for, at Byen skulde overgive sig, medens de Andre for enhver Pris vilde fortsætte Kampen. Heraf benyttede Titus sig. Fulgt af sine Ryttere rider

han ud i Søen og trænger derfra ind i Byen, hvor en stor Mængde jødiske Krigere blive nedhuggede under deres Forsøg paa at redde sig ud til Skibene, indtil endelig Titus af Medlidenhed med Indbyggerne bød sine Soldater at holde inde med Myrderiet. Efter Tarichæas Erobring brød Vespasian op med hele sin Lejr og drog mod det stærkt befæstede Gamala paa Søens Østside, der endnu ikke havde fulgt de fleste andre Byers Eksempel og overgivet sig frivillig til Romerne.

Det sidste Stykke Vej fører os endelig fra Kerak nordpaa mellem Stranden og de stenede, sparsomt bevoksede Bjerge tilvenstre, hvis højeste Punkt fører Navnet *Chirbet el-menáre.* Først i en Afstand af 17 Minuter sydlig for de varme Kilder tillade de tilbagevigende Bjerge den Vejfarende at se Tiberias, der endog har været usynligt for den, der med Baad sejler fra Kerak op langs Kysten. Efter lidt over tre Kvarter naar man de varme Bade og tilsidst Tiberias, hvis støjende og nysgjerrige Befolkning, der stimler sammen under Latter og Snakken ved den mindste usædvanlige Begivenhed, fører den Rejsende tilbage til Virkeligheden fra de store Minder, i hvilke han har levet under sin Vandring rundt om Gennesaret Søens Bred.

Til ovenstaaende Fremstilling er ved Beskrivelsen af de Steder, som Forf. selv ikke har kunnet besøge (Duedalen, Keraze og det meste af Søens Østside), benyttet Furrers, Freis, v. Kasterens og særlig Guérins og Schumachers Arbejder. Det medfølgende Kort vil kun tjene til Orientering ved Omtalen af de forskjellige Stednavne.

Jordan
Keraze
El-tell
Abu-zeni
El-araij
BATEHA
El-mesadije
Ain Tabigha
Kefr-kuk
Tellhum
Vadi amud
Vadi
Khan-minje
Figenkilde
Abu shushe
Rababadijo
GENNESARET SØ.
Kanef
Vadi barbutige
El-lavije
El-aret
Vadi es-samak
Rund Kilde
Duedal Huler
Medjdel
Kursi
Vadi Amvas
Kilde
Tiberias
Vadi fiq
Kalat el hisn.
Susiji
Varme Bade
El-awai
Kefr-harib
Duverban
Qadish
Es-samra
Kabra
Kerak
Samach
Røvebakkerne
Jordan

LORD SHAFTESBURY.

EN HISTORISK SKILDRING

AF

AXEL KJØLHEDE,

PROVST OG SOGNEPRÆST I KARLSLUNDE.

KJØBENHAVN.

KARL SCHØNBERGS FORLAG.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.

1890.

Til Udarbejdelsen er navnlig benyttet: The Life and Work of the seventh Earl of Shaftesbury. By Edwin Hodder. Popular Edition, 1888. Edinburgh Review, April Kvartal 1887. S. 354—388. Quarterly Review, Juni Kvartal 1887. S. 1—33. Deutsche Rundschau, Decbr. Heft. 1888, S. 460—480 og Jan. Heft. 1889, S. 69—88. L. Bramsen: Englands og Tysklands Lovgivning for Arbejdere i Industri og Haandværk. Kbhvn. 1889. S. 77—99. — Lejlighedsvis: F. Nielsen: Charles Kingsley og »den kristelige Socialisme“ i England. Kbhvn. 1888. Vahls Almindelig Kirketidende. 1886. S. 19—20 m. fl.

I.

I dette Aarhundredes første Aartier vaagnede paa ny i England Lysten til, efter en større Maalestok, at øve kristelige Kjærlighedsgjerninger mod de mange nødlidende i Samfundet, efterat den i lange Tider havde slumret. Hverken under Ortodoksiens Kamp for den rene Lære eller under Pietismens i og for sig saa berettigede Arbejde for Inderliggjørelse og personlig Tilegnelse af Kristendommen eller under Rationalismens lange Dødssøvn havde der været tilstrækkelig Interesse, Tid eller Energi hos Menigheden til at tage denne Sag op som en Opgave, der med uafviselig Nødvendighed krævede sin Løsning, hvis da Kirken med Ret og Skjel vilde bære hans Navn, der med utrættelig Omhu antog sig „alle, der arbejdede og vare besværede.“ Selvfølgelig har den virksomme Kjærlighed overfor Næsten aldrig ganske været uddød i Menigheden; tværtimod er der lysende Undtagelser selv fra kirkelig-døde Tider; men den har dog i tidligere Tider fremfor alt været den enkeltes Sag, medens det er vort Aarhundredes Ære tillige at have gjort den til en Menighedssag i et Omfang, som neppe nogen foregaaende Tid har kjendt med Undtagelse af Aposteltiden. Vor Tids store Nødstande krævede nye Midler; den uhyre Elendighed blandt vort Aarhundredes talrige Fattigbefolkning krævede en til-

svarende Udfoldelse af den kristelige Kjærlighed fra Menighedens Side, og den krævede endelig ogsaa, at Regeringerne bleve sig deres Pligter bevidste overfor de arbejdende og økonomisk ringere stillede Klasser i Samfundet og ved Beskyttelseslove tilvejebragte bedre Livsvilkaar for dem. Af alle kristne Lande tilkommer England Æren for først at have gjenoplivet og „organiseret“ den kristelige Kjærlighed i de Former, der passede for det 19de Aarhundredes forandrede Forhold, og for først at have tilvejebragt den fornødne Lovbeskyttelse for de arbejdende Klasser; og den Mand, hvis Navn fremfor noget andet er knyttet uadskilleligt til dette Arbejde, er Lord Shaftesbury.

Anthony Ashley Cooper (senere Jarl af Shaftesbury), der fødtes i London d. 28de April 1801, tilhørte fra Fødselen det høje engelske Aristokrati. Paa mødrene Side stammede han ned fra Hertugerne af Marlborough; hans Fader var Cropsley Ashley, som nogle Aar efter Sønnens Fødsel arvede Herresædet Wimborne St. Giles (i Dorsetshire) tillige med Jarletitlen efter sin barnløse Broders Død. Hans Slægt talte berømte Repræsentanter, navnlig under Karl II og Vilhelm af Oranien. Faderen var en Adelsmand af den gamle Skole, i Besiddelse af en skarp og hurtig Dømmekraft og ikke ringe Dygtighed, men altfor optagen af det offentlige Livs mangehaande Sysler og navnlig af de Pligter, hans Stilling i Overhuset paalagde ham, til paa nogen virksom Maade at kunne tage sig af sine Børns Opdragelse. Det forholdt sig i Virkeligheden paa samme Maade med Shaftesburys[1]) Moder. Hendes Liv var først og fremmest den fornemme Verdensdames Liv, hvis Dag er optagen af talløse „fashionable“ Adspredelser; hendes Moderpligter kom først i anden Række. Der blev derfor kun

---

[1]) Vi nævne ham allerede her med dette Navn, hvorunder han er bleven Efterverdenen bedst kjendt, skjønt han først i 1851 arvede Jarletitlen.

ringe Tid for begge Forældre til at lede deres Børns Opdragelse ind i et fast og sikkert Spor, og allermindst evnede de at hjælpe dem frem til en inderlig og levende Tro. De ejede den ikke selv; opdragne i Tidens kolde og livløse Ortodoksi betragtede de Kristendommen mere som en „fashionabel" Nødvendighed for et Medlem af det aristokratiske Samfund end som et Menneskes Hjærteanliggende med Gud.

Shaftesbury skulde modtage sine første religiøse Indtryk fra en ganske anden Side. Et gammelt kvindeligt Tyende, Maria Millis, der i sine unge Dage var fulgt med hans Moder fra Blenheim Castle (Marlboroughernes Herresæde) ved hendes Giftermaal, og som nu var bleven „gammel i Gaarde" som Husholderske i hendes og hendes Ægtefælles Hjem, — en enfoldig troende, mild og kjærlig, kristelig Kvinde, trofast i Opfyldelsen af sine Pligter imod sit Herskab og imod sin Gud, — blev den, der først ledte Barnets Tanker til Gud. Hun følte sig tiltrukken af den til sig selv overladte Dreng og blev som en anden Moder for ham; hun tog ham paa sit Skjød og fortalte ham det bedste, hun selv vidste, — om Herren i Bethlehems Krybbe og paa Golgatas Kors, — og hendes Ord, der lød med kristelig Varme og Inderlighed, sænkede sig dybt i Barnets Hjerte. Der var i ham et rigt Følelsesliv, der kun trængte til en Impuls udenfra for at komme i Bevægelse; og takket være dette gode og trofaste gamle Tyende blev han i det for Kristendom i dybere og inderligere Forstand blottede Hjem tidlig ført ind paa den Vej, der siden ledte ham til en fast og oplyst Tro. Hun lærte ham ogsaa at bede den første Bøn, han nogensinde lærte, og som han blev ved at bede til sine sidste Dage.

Kun syv Aar gammel blev han sendt til en Skole i Chiswick, som dengang søgtes af mange Børn fra aristokratiske Hjem, — en „fashionabel" Skole, der havde et stort Ry for „Respektabilitet". Efter Shaftesburys, indtil hans Alderdom uforandret fastholdte, An-

skuelse var dette Ry ganske ufortjent. Rektoren var vel en god Lærer i Klassikerne, men dermed var ogsaa Alt sagt. Opdragelse i videre Forstand — i Betydning af en Uddannelse af Børnenes gode Naturanlæg og hele Karakter og en Bestræbelse for at grundlægge faste og gode Principer hos dem, — var ganske ukjendt eller blev aldeles forsømt. Iøvrigt led Skolen af de engelske Latinskolers sædvanlige Skrøbeligheder; meget ondt gik i Svang mellem Eleverne og blev stiltiende taalt af Lærerne, om de end ikke ligefrem opmuntrede dertil. Indbyrdes mellem Eleverne bleve de svage grusomt tyranniserede, og Retten var altid paa de stærkestes Side; Tilsynet var mangelfuldt, Kosten daarlig og haarde Straffe almindelige for de ubetydeligste Forseelser, medens Slagsmaal, skiden Tale og alle Slags Slyngelstreger bleve ladte upaaagtede. For Børn af et stille og indadvendt Sind, af et følelsesfuldt og lidt forsagt Naturel og dertil med svage Legemskræfter (og alt dette passer paa Shaftesbury i hans Barndom) blev det daglige Liv i en saadan Skole en hel Tortur. Han gik i en stadig Rædsel, og endnu i sene Aar bragte Mindet herom ham til at gyse.

Kort Tid efterat han var sat i denne Skole, døde hans gamle moderlige Veninde, Maria Millis, og hans Barnehjærte fik derved den første store Sorg at kæmpe med; det var for ham, som havde han mistet sin eneste Ven i Verden. I sin Sorg tyede det syvaarige Barn til Bibelens Trøst og bad, som hun havde lært ham det, og blev ved med at bede og læse i Bibelen i alle de fem Aar, han var i Chiswick — trods Kammeraternes Spydigheder. Det vidner højt om, at der var bleven lagt „den gode Grund“ i det Barnesind. Var det tunge Aar, han tilbragte paa dette Sted, saa bragte Opholdet i Hjemmet i Ferierne ham ikke heller synderlig Glæde. Forældrene vare kjølige Naturer og forstode sig, som sagt, ikke paa en fornuftig og kristelig Børneopdragelse; Børnene vare som oftest overladte til Tyendets Om-

sorg, og skjønt Shaftesbury og hans Søskende levede i et rigt og fornemt Hjem, fik de tidlig Lejlighed til at blive kjendte med Livets Nød og Lidelser. Han kunde siden fortælle om mange Dage, paa hvilke han som Barn havde maattet savne den nødtørftigste Føde, og om mange Nætter, hvor han, ligeledes i Barneaarene, paa Grund af Tyendets Ligegyldighed eller Hensynsløshed havde ligget rystende af Kulde i sin Seng. Af egen bitter Erfaring lærte han saaledes at faa Medlidenhed med alle nødlidende, og fra dette tidlige Bekjendtskab med Sorg, Angst og legemlig Lidelse, fra hele denne glædeløse Barndom, stammede ogsaa det dybe Alvor, den ham egne Sørgmodighed, som gjennemtrængte hele hans Væsen allerede fra Ungdommen af og efterhaanden afprægede sig i hans Ansigtstræk med dybe Furer.

Om han nu end paa Grund af sin frygtsomme Karakter som Barn og sit sensible, følelsesfulde Naturel har set vel mørkt paa Skolelivet i Chiswick, — Skolen har neppe været ringere, snarere bedre, end mange samtidige og har neppe fortjent (som han siden gjorde det) at sammenlignes med „Dotheboys Hall“ i Dickens' bekjendte Roman „Nicholas Nickleby“, — var det dog en stor og lykkelig Forandring for ham i 12-Aars Alderen at blive overflyttet til den bekjendte Latinskole i Harrow. Her vare Forholdene langt bedre, skjønt Harrow langtfra dengang var, hvad det er i vore Dage; men heller ikke der modtog han nogen egenlig kristelig Paavirkning, og naar Troen dog blev holdt i Live i hans Hjærte, skyldtes dette mere et „kristeligt Instinkt“ — fordi han uvilkaarligt følte sig draget til denne Side, — end en paa kristelige Principer grundet Opdragelse. Først lidt efter lidt aabnedes hans Øje og Hjærte, saa han „begreb med Hjærtet“ (Ef. 1, 18), at Sandheden alene var at finde i Kristendommen; men maaske blev han netop derfor paa de kristelige Kjærlighedsgjerningers Omraade saa „selfmade“ en Mand, fordi hans Kristendom var vokset i Barneaarene som Sæden „af sig selv“ (Mark.

4, 28). Thi hans Omgivelser vare — om ikke ligefrem ligegyldige for alt kristeligt, saa dog — stivnede i en død og kold Ortodoksi, der stillede sig fjendtlig overfor enhver Aandens Luftning, der drog hen over England, og vrangvillig overfor ethvert Udslag af levende, personlig Kristendom; saaledes erindrede han ofte at have hørt Bibelselskabet af 1804 — det nu saa vel kjendte „ britiske og udenlandske Bibelselskab“, hvis overordentlig store Betydning forlængst er bleven anerkjendt, — omtale ikke blot som en „Novitet“, der ikke faldt i Tidens Smag, men tillige som et halvt revolutionært Selskab, der umulig kunde udrette noget godt. Den gamle Ortodoksi saa' ligeledes skjævt til „det evangeliske Parti,“ som man under ét benævnede alle dem, der ved Aarhundredets Begyndelse stræbte at tilføre den anglikanske Kirke nyt Liv og virkede for Inderliggjørelse af Troen hos de enkelte og for praktisk Kristendom, ved Opmuntring til Kjærlighedsgjerninger. Det var noget nyt, — det nye Aarhundredes Luftning mærkedes derigjennem, og følgelig var denne „evangeliske Bevægelse“ den gamle Tid en Vederstyggelighed; navnlig kunde den aldeles ikke forstaa eller bekvemme sig til at deltage i et Samarbejde paa Troens Grund med de forskjellige kirkelige Denominationer. „Jeg blev opdragen,“ siger Shaftesbury, „i den gamle „high-and-dry“ Skole og troede, at det var noget godt at hade Dissentere; det forekom mig ubegribeligt, at de kunde gjøre nogensomhelst Gavn!“ — Engang, fortæller han, læste han en Kommentar til en Bog i Biblen, og med ét slog det ham, at Forfatteren maatte være en „stiv Dissenter“; saa holdt han straks op at læse og slap Bogen, som om den havde været en giftig Slange. Han, der siden var saa villig som nogen til enhver Samvirken til Guds Riges Gavn med andre kristelige Partier, begyndte først ved at læse om Nonkonformisten Doddridge (mod hvem den anglikanske Gejstlighed i forrige Aarhundrede rejste en svær Storm, men om hvem han godt forstod, — siger han, — at en

saadan Mand umulig engang ved Dommen for Guds Trone kunde faa samme Skæbne som Pave Alexander den sjette!) at faa en Anelse om, at ikke alle Dissenters vare Djævelens Børn; og ved senere at læse Værker af ansete Dissenters lærte han at se paa dem med andre Øjne.

Da hans Fader i 1811 var kommen i Besiddelse af Familiens gamle Herresæde tillige med Jarletitelen, faldt det af sig selv, at Sommerferierne tilbragtes paa Wimborne St. Giles. Det var lykkelige Dage i Sammenligning med de tidligere Ferier i Hjemmet i London. Han elskede Livet paa Landet og holdt af at vandre i Timevis i Skovegnene. Allerede i Harrows smukke Omegn havde han kunnet faa sin Lyst til Skovvandringer tilfredsstillet; paa St. Giles var han lige i Midten af en af Englands skjønneste og skovrigeste Egne. I Nærheden af Herresædet laa en uhyre Park, Cranborne Chase, der engang havde været 18 (engl.) Kvadratmile stor, og som, til Trods for den ikke ubetydelige Formindskelse, den i Tidens Løb var undergaaet, endnu i 1826 husede en Vildtbestand af 19,000 Dyr indenfor sine Hegn. Her kunde han derfor ret fordybe sig i Naturen og læse, som han siden kaldte det, i „Guds uskrevne Bøger“ og, naar han var træt, søge Hvile paa det rigt udstyrede, med store Skatte i Literatur og Kunst forsynede Herresæde, nu hans Faders Bolig og engang hans eget Hjem.

En Gang, da han efter Ferien vendte tilbage til Harrow, blev han paa Harrow Bys Gader Vidne til et Optrin, der fik Betydning for hans senere Liv. Idet han gik ned ad en Gade, lød der ham en stærk Larm og en vild, uordentlig Sang i Møde, og da han drejede om Hjørnet af Gaden, saa' han, hvad der gav Anledning hertil: 4—5 i høj Grad berusede Mænd af de laveste Klasser bar under Drikkesange et Lig af en af deres Kammerater i en daarligt forarbejdet Kiste hen til Begravelsesstedet; de ravede og snublede, Kisten faldt ned

og gik i Stykker, og under Vanskelighederne med at faa den udbedret, løftet op og bragt videre opstod et heftigt Klammeri. Den fuldstændige Mangel paa Sorg eller nogensomhelst Højtidelighed ved denne Jordefærd og det forargelige i det hele Optrin greb ham med Magt, og han udbrød: „Gode Gud, kan dette ogsaa blive tilladt, blot fordi den afdøde var fattig og venneløs!" — og endnu inden dette ejendommelige Ligtog var ham af Syne, havde han lovet sig selv, at han i Fremtiden ved enhver Lejlighed vilde arbejde paa at hjælpe de fattige og venneløse. Lad være, at han dengang endnu kun var et Barn; der ligger dog i denne Beslutning et Bevis paa, hvilket Sind der boede i ham, og et Varsel om hans senere Manddomsgjerning, og han har siden selv erklæret, at han allerede i dette Øjeblik modtog det „Stød", den Tilskyndelse til at staa alle hjælpeløse og forladte bi, som, da Tiden kom, drev ham frem til Handling.

I en Alder af omtrent 16 Aar forlod han Harrow og tilbragte de følgende to Aar i Huset hos en med ham beslægtet, anglikansk Gejstlig i Derbyshire. Om disse to Aar har han siden i sine Dagbøger fældet den strænge Dom, at han ganske „ødte" dem. „Jeg red og gik paa Jagt; sjelden aabnede jeg en Bog og sjelden hørte jeg noget, der var værd at høre," skriver han, hvad der kunde tyde paa, at hans Slægtning var en af de, i tidligere Tid ikke sjeldne, verdsligsindede anglikanske Præster. Da han imidlertid, efter i 1819 at være kommen til Christ-Church Kollegiet i Oxford, saa' sig i Stand til allerede i 1822 med Ære at tage en Første-Grad i Klassikerue, har han vistnok alligevel brugt Aarene fra 1816—18 til at lægge en god Grund for Universitetsstudierne, og hans strænge Dom over sig selv hidrører formodentlig mest fra en Tilbøjelighed til vel skarp Selvkritik og til at se mørkt paa sit eget Liv og de Resultater, han naaede til.

Der var en Tid, baade da og senere, hvor det

nærmest saa' ud til, at Videnskaben kunde komme til at tælle ham blandt sine Dyrkere; men efterat han i 1825 var indtraadt i Underhuset (valgt ind som Repræsentant for Woodstock, Marlborough-Slægtens gamle Valgflække), viste det sig forholdsvis snart, at det var paa Parlamentets og ikke paa Videnskabens Arena, at han som kristelig-filantropisk Politiker skulde tjene sine Sporer.

I Parlamentet sluttede han sig, sin Slægts Traditioner tro, til det konservative Parti, uden dog at binde sig til slavisk at følge Partiets Afstemninger i alle Sager; saaledes stemte han f. Ex. imod Tilbagekaldelsen af Habeas Corpus- og Test-Akten, men for Katolikernes Emancipation, da han mente, at Tiden krævede Religionsfrihed i fuldt Maal. — Hans Ideal af en Statsmand og Politiker var dengang og længe efter „Jærnhertugen“ (Hertugen af Wellington). Allerede som Dreng havde Shaftesbury set op til ham baade som Menneske og som Soldat og beundret hans Tapperhed og Fasthed. Sit Sværmeri for Englands betydeligste dalevende Feltherre delte han iøvrigt med den største Del af Englands Ungdom, og da han i det politiske Liv lærte Hertugen at kjende paa nært Hold, udviklede der sig snart et Venskabsforhold imellem dem trods Aldersforskjellen.

Skjønt han i de første Aar efter sin Indtrædelse i Underhuset ikke deltog i Parlaments-Debatterne, kastede han sig dog med hele Ungdommens Fyrighed ind i det politiske Liv. Mange Optegnelser i de Dagbøger, han allerede dengang var begyndt at nedskrive, og som han fortsatte hele Livet igjennem, vidne om hans aristokratiske Bitterhed overfor det radikale Parti i Underhuset, men tillige om, at han havde et aabent Øje for de Farer, hans altfor store, ungdommelige Heftighed medførte for hans fremtidige Virksomhed som Politiker. „Jeg er af et altfor kolerisk Temperament for det politiske Liv,“ skrev han dengang i sin Dagbog, „jeg egner mig ikke til Livet i Underhuset.“ Han skulde snart komme til at mærke, at han just egnede sig for-

trinlig dertil, og der skulde siden komme en Tid, da han følte dyb Smerte over at maatte forlade Underhuset for at tage Sæde i „Lordernes Kammer“. I Parlamentet kom han i Berøring med den bekjendte Canning, hvem han beundrede som Taler, men med hvis Politik han ikke sympatiserede. Canning, der som Medlem af Regeringen (og især en kort Tid i 1827 som Førsteminister) spillede en stor Rolle i Englands politiske Liv, tilbød ham et Embede under Administrationen; men af Hensyn til det Parti, han tilhørte, og som i høj Grad afskyede Cannings Politik, mente han at burde afslaa det hædrende Tilbud.

Hans Livsgjerning stod ikke dengang tegnet for ham i bestemte Træk, — den kunde blive Politiken, Statstjenesten, den kunde ogsaa blive Videnskaben; thi ogsaa af denne følte han sig stærkt dragen, særlig interesserede han sig for Kemi og Botanik; og da han i 1829 lærte den ansete Astronom James Southey at kjende, følte han sig en Tid lang saa tiltrukken af Astronomien, at han hver Dag en hel Maaned igjennem syslede med astronomiske Værker, medens han tilbragte Nætterne paa Observatoriet. Paa samme Tid forsømte han dog ikke at være nærværende ved Underhusets Debatter, naar en virkelig „stor“ Sag stod paa Dagsordenen. En Blanding af ungdommelig Ængstelighed og Beskedenhed og tillige af Forfængelighed og Ærgjerrighed afholdt ham imidlertid, som før nævnt, i længere Tid fra at optræde som Taler; han vilde „slaa igjennem“ lige straks, naar han holdt sin „Jomfrutale“ i Parlamentet, og i rigtig Følelse af, at han endnu ikke var fuldt moden hertil, opsatte han sin Deltagelse i Debatten fra det ene Aar til det andet; i Kraft af sin dybe Religiøsitet vilde han desuden kun kæmpe for en Sag, der var fuldkommen god og kristelig berettiget.

Da Wellington, kort efter Cannings Død i 1827, blev Førsteminister i et Tory-Kabinet, fik Shaftesbury Ansættelse i „India Board of Control“ og beklædte

dette Embede i 2 Aar, til Lord Grey blev Minister. Fra denne sin korte Embedstid tog han med sig en aldrig svækket Interesse for alt, hvad der vedrørte Indiens Anliggender. Han havde en levende Følelse af sit kristelige Ansvar i denne Stilling og erklærede altid, at den bedste Ledelse af det store Kolonialrige var at styre det efter kristelige Principer, „i kristelig Aand mod et kristeligt Maal", — Grundsætninger, som desværre altfor lidt ere blevne fulgte fra Englands Side; ikke kristelige, men finansielle Hensyn have sædvanlig været Hovedprincipet i Englands Styrelse af Indien. Shaftesbury havde en anden Opfattelse: „Gjør Ret, hvad saa end Følgen bliver deraf," var altid hans Grundsætning under hele hans Liv, og han kom aldrig til at fortryde den.

Det ligger udenfor vort Øjemed nøjere at forfølge hans Virksomhed paa dette Omraade; derimod skulle vi pege paa, at der netop paa denne Tid i Parlamentet blev ført en anden Sag frem, der fuldt ud tog hans Interesse fangen, — det var Spørgsmaalet om de sindssyges Behandling. Dreven af den Kjærlighed til alle nødlidende, der allerede tidlig havde givet sig Vidnesbyrd i hans Liv, og som blev Drivkraften i hele hans senere Virksomhed, gav han sig af sit ganske Hjærte hen til denne Sag og satte al Kraft ind paa at løse dette Spørgsmaal paa en Maade, der i lige Grad kunde være til de sindssyges sande Gavn og det kristne Englands Ære.

II.

Som bekjendt vare de sindssyge indtil et Stykke ind i vort Aarhundrede Gjenstand for den usleste og mest nedværdigende Behandling. I Middelalderen havde man snart set op til dem som halve Helgener og snart

atter brændt dem som Kættere eller hængt dem som Forbrydere, — alt efter den Grad af Aandsforstyrrelse, hvoraf de led. Senere havde de faaet Lov til tildels at skjøtte sig selv, og det var ganske almindeligt i England at se hele Flokke af saadanne sindssyge, hos hvem Sygdommen fremtraadte i en mildere Form, gjennemstrejfe Landet og optræde som Gøglere ved Markederne o. s. f. Til daglig Brug fik de, som sagt, Lov til at skjøtte sig selv; men viste der sig blot den mindste Fare for, at Samfundets Fred kunde blive forstyrret af dem, opskræmmedes Øvrigheden af sin sædvanlige Ligegyldighed og tog ofte de grusomste Forholdsregler for at haandhæve Ro og Orden, uden at tage mindste Hensyn til de ulykkeliges Forhold eller Muligheden for at vinde dem tilbage for Samfundet. Endnu i Slutningen af forrige Aarhundrede og Begyndelsen af dette var det saaledes en yndet Fornøjelse for mangen Londonner at tage ud til „Bedlam“ og give sin To-Pence for at vandre frem og tilbage i „Galehuset“ og „more sig“ over dets ulykkelige Beboeres vilde Skrig og sære Fagter; til andre Tider var saa atter hele London som lamslaaet af Skræk, naar der udbredte sig Rygter om, at det var lykkedes de sindssyge at slippe ud af „Bedlam“, som f. Ex. under Lord Gordons Oprør i 1780.

I Begyndelsen af vort Aarhundrede — fortæller en Forfatter, der har været en fremragende Talsmand for Indførelsen af en bedre Behandling af de sindssyge, — bleve disse uafbrudt holdt lænkede til Væggen i deres mørke Celler; de havde kun Straa at ligge paa, og Opsynsmændene tilsaa' dem, forsynede med Piske, og tvang dem til Lydighed med Slag. Overfor særlig gjenstridige sindssyge tyede man til forskjellige grusomme Straffemidler, hvorved de bleve enten halvkvalte eller, som f. Ex. ved de saakaldte „Overraskelsesbade“, halvt druknede; disse sidste vare saaledes indrettede, at de ulykkelige, ved at træde paa en Falddør, pludselig styrtede ned i et nedenfor værende Bassin. Andre

lænkedes fast til Indersiden af Kar, i hvilke Vandet bragtes til at stige ganske langsomt, indtil det naaede dem til Hagen. En tredie forfærdelig Opfindelse var en Stol, som var indrettet til at drejes rundt, og som, efterat den stakkels Delinkvent var bragt til Sæde derpaa, blev snurret rundt med en umaadelig Hastighed. Piskning saavel af Kvinder som af Mænd fandt hyppigt Sted, ja enkelte bleve endog indesluttede i „Jærnbure“, hvor der kun var ganske lidt Spillerum til Lemmernes frie Bevægelse.

Hvorledes var nu den daværende Lovgivning angaaende de sindssyges Behandling? Der fandtes en Parlaments-Akt af 1744, — den eneste vedrørende dette Forhold, — der hjemlede Fredsdommerne Ret til at lade arrestere, indespærre og lænke saadanne fattige sindssyge, hvis Adfærd var for faretruende for Samfundets Fred, til at man turde lade dem gaa frit omkring. Samfundets Beskyttelse var denne Lovs eneste Øjemed. Selvfølgelig foregik der i Praxis mange Misligheder ved Anvendelsen af den. I Følelsen af dens Utilstrækkelighed nedsatte Parlamentet derfor i 1764 en Kommission (i hvilken der kom til at sidde Mænd som den ældre Pitt, Fox, Lord North m. Fl.) for at tage de herhen hørende Forhold under Overvejelse; men Resultatet af denne Kommissions Arbejde blev dog kun — efterat den havde siddet i 10 Aar, og efterat frygtelige Misligheder vare blevne konstaterede i de talrige Privat-Anstalter for sindssyge rundt om i England, — en meget tarvelig Parlaments-Akt (i 1774) med en Del (i Virkeligheden saa godt som intetsigende) Kontrolbestemmelser m. H. t. disse Anstalter. Enhver kunde ogsaa for Fremtiden med stor Lethed erholde Tilladelse til at oprette en Sindssyge-Anstalt, og det Lægekollegium, der efter Bestemmelserne skulde modtage Meddelelser om stedfindende Misbrug, fik faktisk aldrig mindste Betydning.

I 1808 tog Parlamentet sig igjen lidt af de ulykkelige sindssyge; én Bill om Oprettelsen af Grevskabs-Anstalter

blev gjennemført, men i de følgende 20 Aar bleve Anstalter af denne Slags dog kun opførte i 9 af Englands Grevskaber. Imidlertid blev efterhaanden i vort Aarhundrede saavel den offentlige Menings som Lovgivningsmagtens Stilling til denne Sag en anden. Kvækerne havde nemlig i York faaet indrettet en Anstalt for sindssyge Medlemmer af deres eget Trossamfund, og denne Institution, der var baseret paa humane Grundsætninger, virkede til megen Velsignelse. Offentlighedens Opmærksomhed blev gjennem Pressen henledet saavel herpaa som paa de skjændige Misbrug, der samtidig gik i Svang i en stor Grevskabsanstalt i samme By. En ny Undersøgelseskommission blev udnævnt af Parlamentet, og den skaffede i Løbet af 1814 og 1815 saa mange graverende Oplysninger til Veje, at der kunde forelægges Underhuset en detailleret og nøje dokumenteret Beretning om hele den brutale Behandling, for hvilken de sindssyge vare Gjenstand i „Galehusene“. Paa samme Tid fremdrog den bekjendte Publicist Sidney Smith i det af ham selv grundlagte Tidskrift „Edinburgh Review“, der hurtig havde vundet sig en stor Læsekreds, disse mange sørgelige Enkeltheder, der vare saa skandaløse, at f. Ex. snart efter samtlige ved Anstalten i York ansatte Funktionærer bleve afskedigede. Igjennem dette Indlæg i Sagen faldt klart Lys over al Elendigheden og Smudset og Raaheden i Anstalterne og over alle de der benyttede barbariske Straffemidler, og en kraftig Opfordring lød de dannede Klasser i England i Møde om at virke for Afskaffelsen af alt dette, der hidtil dels kun havde været kjendt indenfor en snævrere Kreds, dels var bleven betragtet som en sørgelig Nødvendighed. Alligevel forkastede Overhuset i 1816 et Lovforslag om strængere Øvrighedstilsyn med Anstalterne paa visse bestemte Tider hvert Aar; en Parlaments Akt af 1819 „om bedre Omsorg for de sindssyge“ fik ingen nævneværdig Betydning, og i Hovedsagen blev intet gjort, før Shaftesbury i 1828 tog Del i den da paany rejste

Bevægelse for Tilvejebringelsen af bedre Forhold paa dette Omraade. Den uheldige og forældede Bill af 1774 var endnu dengang den eneste existerende Sindssygelov i England.

Naar man fra vor Tid med alle dens storartede Bestræbelser for at afhjælpe eller dog mildne dette Samfundsonde ser tilbage paa denne kun et halvt Aarhundrede tilbage liggende Tid, kan man ikke andet end undre sig over de tidligere Slægters Sorgløshed og „Laisser-aller“ Princip overfor Misbrug af den mest skrigende Art; men Humanitets-Hensynene vare ikke dengang som i vore Dage satte i Højsædet; dybt rodfæstede Onder udryddes kun langsomt, og den gamle Overtro, der satte Sindssygdom i en vis Forbindelse med onde Aander, var dengang endnu ikke helt besejret; og ud herfra maatte ganske vist Samfundets Vel blive, om ikke det eneste Hensyn, saa dog Hovedhensynet, der maatte tages. Sundere Anskuelser trængte kun langsomt frem. De sindssyge betragtedes som haabløst syge, og det blev anset for umuligt at paavirke dem og fremkalde en Bedring i deres Tilstand ved rationelle Midler. Der var derfor intet andet at gjøre end at indespærre dem og holde Sluttere til at bevogte dem; og da disse betragtede det som en Hovedopgave at beskytte sig selv mod Angreb fra de sindssyges Side, førte Systemet ganske naturlig med sig en høj Grad af Brutalitet overfor de stakkels Ofre.

Shaftesbury nærede en inderlig Medlidenhed med de ulykkelige og støttede derfor varmt Robert Gordon, da denne i 1828 gav Parlamentet en Skildring af fattige sindssyges sørgelige Stilling i London og paa Underhusets Bord fremlagde et „Lovforslag om at forbedre Loven angaaende Kontrol med Sindssyge-Anstalterne.“ Ved denne Lejlighed holdt han sin første større Tale i Underhuset, saa hans egenlige parlamentariske Løbebane altsaa blev begyndt med at værne om „de ulykkeligste af alle ulykkelige.“ Hans hele Liv med dets talrige Bestræbelser for at yde

Hjælp til alle hjælpeløse er afbildet heri. — Han var meget ængstelig ved dette første Forsøg som Taler, og hans Stemme lød svagt, saa kun de nærmeste ret kunde opfatte hans Ord, men den Varme og Begejstring, der besjælede ham, kunde ikke miskjendes; og da i 1828 en Kontrollov, der betegnede et betydeligt Fremskridt, blev heldig ført igjennem begge Parlamentets Huse, havde han ingen ringe Del i Sagens heldige Udfald og fik ogsaa Sæde i den Kommission, der for Fremtiden skulde have det øverste Tilsyn med Sindssygevæsenet i det britiske Rige. Lige til sin Død (i alt i c. 57 Aar) virkede han med utrættelig Iver som denne Kommissions ulønnede Formand, og ham tilkommer derfor en stor Del af Æren for, at Sindssygevæsenet i England efterhaanden kom til at staa paa et ligesaa højt Standpunkt som i det øvrige Evropa. Den vedtagne Lov var naturligvis kun en Begyndelse; siden fulgte en Række „Tillægslove“, der forbedrede de sindssyges Behandling. Til at virke med usvækket Nidkjærhed for denne Sag fik han Kraft ved personlig at undersøge alle herhen hørende Forhold. Det Syn, der mødte ham ved hans hyppige Besøg paa Anstalter i London og i Provinserne, — den nedværdigende Behandling, han saa' anvendt overfor de ulykkelige, der mange Steder lænkedes til deres Senge fra Lørdag Eftermiddag til Mandag Morgen uden Pleje og Betjening (for at det opsynshavende Personale kunde have Frihed paa Helligdagene), blot med Vand og Brød staaende indenfor deres Rækkevidde, — den hele forældede og barbariske Fremgangsmaade, der gav sig til Kjende i en aldeles kritikløs Sammenblanding af sindssyge af alle Sygdomsgrader, Dannelsestrin, Aldersklasser og af begge Kjøn i afskyelige, usunde og mørke Celler, — alt dette bragte ham vistnok til at gyse, naar han tænkte paa, at det kristne England bød sine egne Sønner og Døtre en saadan Behandling, men det vakte tillige dyb Harme hos ham, og Harmen gav ham Kraft til at raabe saa højt om de

mangfoldige Misbrug, der fandt Sted, at han efterhaanden opnaaede at faa de værste af dem afskaffede.

Om de nærmest paafølgende Aar af hans Liv er der mindre at fortælle. Han deltog i det parlamentariske Livs Kampe, studerede endel og begyndte efterhaanden (især fordi der heller ikke nu blev vist ham eller hans Sødskende nogen rigtig Fortrolighed og Kjærlighed fra Forældrenes Side, — snarere mangen Gang Kulde og Uvenlighed, — „Fortællingen om vore Forældres Sind over for os,“ skrev han engang i sin Dagbog, „vil være de fleste lidet trolig, og maaske det ikke vilde være heldigt, om saadanne Ting bleve erindrede“) at længes efter at faa eget Hjem og lære det ægteskabelige Livs Hygge og Fred at kjende. I 1830 fik han dette Ønske opfyldt, idet han ægtede Emily Cowper, en Datter af Jarl Cowper; det var et fuldstændigt Inklinationsparti, og han havde truffet det rette Valg; i de mere end 40 Aar, deres Ægteskab varede, stod hun trofast ved hans Side og delte med en kristelig Hustrus Kjærlighed og Taalmodighed alle hans Kampe og Anstrængelser. „Hun var en saa god og trofast og højt elsket Hustru, som Gud nogensinde gav en Mand.“ lod han siden indhugge paa hendes Ligsten.

Aarene omkring 1830 vare meget bevægede i politisk Henseende. I 1830 blev Underhuset opløst, men i det nyvalgte Underhus mødte Shaftesbury igjen, denne Gang som Medlem for Dorchester, der lige fra Dronning Elisabets Tid var bleven repræsenteret af hans Forfædre. Allerede i 1831 blev imidlertid Underhuset paa ny hjemsendt efter at have forkastet „Reformbillen“, og under den haarde Valgkamp, der nu fulgte paa hele Landet over, og i hvilken Shaftesbury anden Gang vandt sin Plads tilbage, om end med Møje, fik han paa en yderst ubehagelig Maade Lejlighed til at lære Skyggesiderne ved det engelske Valgvæsen at kjende; thi da han, paa Grund af en Række Misforstaaelser, ikke blev tilstrækkelig

støttet i pekuniær Henseende af sit Parti, maatte han selv udrede den største Del af de uhyre Valgudgifter og blev derved for lange Tider indviklet i en trykkende Gjæld.

III.

Et Par Aar efter begyndte han paa det Arbejde, som mere end noget andet har bragt hans Navn til Efterverdenen, — Arbejdet for at skaffe bedre Vilkaar for de i Fabrikerne sysselsatte Børn og Kvinder og unge Mennesker, — og hvorved han i Aarenes Løb erhvervede sig det smukke Tilnavn „Arbejdernes Ven.“ Det var ikke Landarbejderne[1]), han gjorde sig til Talsmand for, men Fabrikarbejderne; de engelske Landarbejdere ere som Regel lidet modtagelige for politisk Indvirkning og yderst sene til at optage Tidens nye Ideer i sig. Anderledes forholder det sig med Fabrikarbejderne fra de store Midtpunkter for Industrien i Yorkshire og Lancashire; ved deres Intelligens og praktiske Dygtighed ere de som selvskrevne til at være Repræsentanter for den store arbejdende Klasse i hele Landet.

Netop ved den Tid, da Shaftesbury begyndte sin politiske Løbebane, var Arbejderstanden traadt frem fra den sociale Umyndighedstilstand, hvori den hidtil havde staaet, og begyndt at blive en Faktor af Betydning i det politiske Liv. Kun langsomt var den vokset frem til at indtage den Stilling, den efter sine Medlemmers Antal kunde gjøre Fordring paa. Uheldige Love havde i lang Tid forhindret den fra at gjøre sine retmæssige Krav gjældende; men Huskinsons Reformforslag (i 1825), der første Gang udtalte de Grundsætninger, der senere

---

[1]) Til Gjennemførelsen af en senere vedtagen Lov, der tilsigtede at skaffe Lovbeskyttelse for de ved Agerbruget sysselsatte Børn, har han dog været medvirkende.

skulde blive saa velkjendte under Navn af „Frihandelssystemet“, — Joseph Humes ihærdige Bestræbelser for at faa indført gjennemgribende liberale Reformer i hele Civilforvaltningen, — Ophævelsen af den Lov, der forbød Haandværkere at rejse til fremmede Lande (saaledes at altsaa nu for Fremtiden Udvandring blev muliggjort, naar Markedet hjemme var overfyldt af arbejdssøgende), — og endelig Ophævelsen af „Combinations-Lovene,“ (hvorefter en Sammenslutning af alle Arbejdere for at kæmpe for deres Stands Rettigheder, søge at opnaa højere Løn, kortere Arbejdstid osv. ikke mere opfattedes som en Forbrydelse mod Samfundsordenen, medens hidtil Foreninger af denne Art havde været kriminelle), — alt dette tilsammen bidrog til, at fjerde Stand i England begyndte at komme til Bevidsthed om sin store Betydning og den Magt, den i Virkeligheden kunde raade over. Der trængtes i høj Grad til Reformer for at forbedre Arbejdernes Livsvilkaar. De bedre stillede Klasser havde endnu ikke dengang faaet Øjnene op for den store Nød, der herskede blandt de ringere stillede; Arbejderne savnede ligeledes endnu dengang Talsmænd i Parlamentet, der kunde bringe deres Anliggender frem for Nationens Forum, og de kjendte endnu ingen anden Maade at gjøre deres Krav overfor Samfundet gjældende end ved Optøjer og Voldshandlinger, hver Gang der indtraadte en Krise i Forretningsverdenen eller Standsning i Handelen; saaledes opstod f. Ex. straks, da Fabrikejerne i 1829 foreslog en Nedsættelse af Lønnen, i mange Egne af England Optøjer, hvorved Arbejderne begik store Udskejelser, knuste Maskinerne, ødelagde Vævene og stak Ild paa Fabrikerne.

Regeringen havde saa godt som aldeles forsømt at tage sig af Arbejderbefolkningens Tarv, og navnlig stod Undervisningen paa et usigeligt lavt Trin. Skoler existerede de fleste Steder slet ikke. Endnu i 1843, da „Overarbejde“ dog til en vis Grad var forhindret, var der i saa store Fabrikbyer som Ashton og Oldham,

(der dengang rummede en Befolkning paa c. 105,000 Mennesker) ikke en eneste offentlig Skole — med daglig Skolegang — for fattige Børn. De af Loven krævede „Fabrikskoler“ vare kun „en Spot og en Snare“, — og Søndagsskolerne kunde, hvor værdifulde de end vare paa deres særlige Omraade, selvfølgelig ikke virke synderligt i den almindelige Oplysnings Tjeneste. Overalt i Arbejderdistrikterne vare de sædelige Forvildelser frygtelig almindelige, Drukkenskab uhyre udbredt, og Befolkningen i sin Fritid hengiven til Adspredelser af den allerlaveste Art.

Betingelserne for at kunne løfte Arbejderstanden op til et højere Trin i intellektuel og moralsk Henseende vare yderst smaa og begrænsede. Selve „Fabriksystemet“ dannede en stærk Hindring. I Fabriker, saa vel som i Kulminer og Bjærgværker, bleve nemlig Børn og Kvinder — af Hensyn til den lavere Løn — anvendte efter en stor Maalestok, hvad dels i høj Grad var til Skade for Arbejdernes Familieliv, dels medførte, at Børnene voksede op uden Undervisning. Paa saa at sige alle Omraader vare Arbejdernes Forhold sørgelige: deres faa Spareskillinger gik til Pantelaanere eller private Sparekasser, — ikke just af den sikreste Slags; „Post-Sparebanker“ vare dengang endnu ikke oprettede; Undervisningen var ikke en lovhjemlet Ret; „Pjalteskoler“, tekniske Skoler, mekaniske Instituter, Arbejderklubber vare endnu ikke begyndte at existere; Pressen var ikke fri, men paa flere Maader lænkebunden, saa den ikke med tilstrækkelig Energi kunde træde i Skranken for Arbejdernes Interesser; Skatteansættelserne ofte uretfærdige; Fattiglovgivningen elendig; Love om Erstatning til Arbejdere eller deres Efterladte ved Ulykkestilfælde vare aldeles ikke givne; Stempelafgiften (ved alle Retssager) hindrede i mange Tilfælde den fattige Arbejder fra at gjøre sin utvivlsomme Ret gjældende, og Kirken endelig, der burde have været den naturlige Talsmand for de undertrykte og hjælpeløse, var dengang — og længe efter — i en

aandelig Sløvhedstilstand, hvorom man vanskelig nu gjør sig et klart Begreb. Muligheden af en „kristelig Socialisme" var endnu ikke gaaet op for nogen af dens Tjenere, og til den anglikanske Kirkes og Dissenters-Samfundenes ihærdige og nidkjære Arbejde i vore Dage for at læge Samfundets Saar eller dog lindre vor Tids sociale Nødstande kjendtes dengang ikke det mindste.

Under disse Forhold voksede Forbrydelsernes Antal i en foruroligende Grad, medens paa den anden Side Midlerne til at efterspore Ophavsmændene dertil, straffe Lovovertrædelser og i det hele haandhæve Retsordenen i Samfundet vare yderst smaa og utilstrækkelige. Samtidig voksede Befolkningen baade i London og i Fabrikdistrikterne efter en uhyre, aldrig anet Maalestok. Robert Peels Lov af 1829, hvorved det nu bestaaende engelske Politi dannedes, var derfor i Virkeligheden en overordentlig stor Velgjerning imod Samfundet, skjønt dette i Begyndelsen manglede Syn herfor og betragtede det halvt militært ordnede Politi som et Indgreb i sin Frihed. Ingen har mere følt og erkjendt denne Institutions uhyre Betydning for Samfundet end netop Shaftesbury, der mange Gange har udtalt, at det uden Politiets Avtoritet vilde have været ham moralsk og fysisk umuligt, i London og de andre store Byer, at trænge ind i og undersøge de Forbrydelsens og Elendighedens Arnesteder, som han maatte se og kjende til Bunds, før han kunde finde Lægemidlerne mod den overvældende store Nød eller Fordærvelse, og før han kunde male det alt med saa levende Farver for Nationens Øjne i sine Taler i Parlamentet og ellers, at det tilsidst gik op for alle, at her maatte skaffes Hjælp.

Før vi gaa over til nøjere at se hele den Virksomhed, Shaftesbury udfoldede for at fremkalde en Bedring af de arbejdende Klassers Vilkaar, — en Virksomhed, der har sat sig varige og velsignelsesrige Spor i en lang Række af „Fabriklove" (Factory Acts), — bør vi først kaste et Blik paa de samvirkende Omstændigheder, der

havde ført til den Ordning af Arbejdet og af Forholdet mellem Arbejdsgiver og Arbejder, som man med ét Navn har kaldt „Fabriksystemet“. Textil-Industrien i England (og det var paa Forholdene i denne Industrigren, at Shaftesbury først rettede sin Opmærksomhed) var i Begyndelsen af dette Aarhundrede undergaaet store Forandringer; medens Maskinerne uafbrudt bleve gjorte fuldkomnere, gik denne Industri mere og mere over til at blive Storindustri, og Haandværksarbejdet ophørte efterhaanden ganske. I Løbet af forrige Aarhundredes sidste Halvdel var Indførselen fra Indien til England af færdige Bomuldsvarer, Musselin og Calico Aar for Aar tiltagen og naaede i 1806 Højdepunktet, medens den hjemlige Produktion af Bomuldstøjer var forholdsvis ubetydelig; men i de nærmest følgende Aar forandredes Forholdet fuldstændig. Indførselen af færdige Bomuldstøjer formindskedes for hvert Aar, medens Indførselen af raa Bomuld tiltog med rivende Hastighed, indtil England selv tilsidst blev Exportør af Bomuldsstofferne og Produktionsstedet for den overvejende Del af Verdensforbruget i disse Artikler; det blev i Stand til, ikke blot fuldt ud at tilfredsstille det hjemlige Behov, men at udføre uhyre Mængder til de fjerneste Egne, og „lægge Varerne“, som man har sagt, „udenfor Forbrugerens Dør og sælge ham dem billigere, end han selv kunde producere dem med egne Hænder og af Bomuld, groet paa hans egen Jord“. Hvad var Aarsagen hertil? Dels de mange nye Opfindelser paa Teknikens Omraade og Forbedringer ved de benyttede Maskiner, dels den Omstændighed, at Industrien efterhaanden tog Dampkraften i sin Tjeneste. Endnu indtil 1738 var den engelske Haandværker ikke bedre stillet, hvad Værktøj angaar, end den indiske Arbejder; men just i 1738 blev Haandskytten erstattet med Flyveskytten, hvorved Produktionen straks voksede til det tredobbelte. I 1767 tog en fattig Haandværker, James Hargraves, Patent paa en Bomuldsspindemaskine, — „Spinde-Jenny“ kaldte han den efter sin

Datter, og det blev senere dens staaende Navn saavel i Folkemunde som i Teknikens Historie. Ved Hjælp af den bevirkedes en saa betydelig Besparelse af Arbejdskraft, at de herover forbitrede Arbejdere trængte ind i hans Hus og ødelagde Maskinen. Naturligvis bleve snart nye Maskiner konstruerede efter Hargraves Plan i Stedet for den ødelagte; men selv var han dog bleven lagt saaledes for Had, at han maatte flygte bort fra sit Hjem i Lancashire. Snart efter (i 1769) blev Hargraves Maskine forbedret af den udmærket dygtige Arkwright, der med stort praktisk Snille forstod at udnytte sin Opfindelse saa fortrinlig, at han blev en meget rig Mand. Senere blev Spindemaskinen yderligere fuldkommengjort ved nye Opfindelser af Samuel Crompton, af Cartwright (Præst i den anglikanske Kirke) og Robert Millar (en Kattuntrykker fra Glasgow), og herved opnaaedes dels en overordentlig Besparelse af Arbejdskraft, dels et betydelig forbedret og samtidig dog langt billigere Produkt end tidligere, saaledes at virkelig nu Forholdene, hvad denne Industrigren angaar, vare vidt forskjellige fra tidligere Tiders. Følgelig blev ogsaa Arbejdernes Stilling og Vilkaar helt forandret; i Stedet for at arbejde hver i sit Hjem paa Haandvæve, bleve de nu nødte til at arbejde mange i Forening paa Bomuldsspinderier, „Bomuldsmøller“, og i Stedet for, at hver Arbejder tidligere sammenlignelsesvis havde været sin egen Herre, kom han nu til at staa under Mestre, der nødte ham til at arbejde for den Løn og i det Antal Timer, de bestemte. Det var forgjæves, at Arbejderne prøvede paa at gjøre Modstand herimod; thi Vandkraft kunde nu benyttes i Stedet for Haandkraft til den sværeste Del af Arbejdet, og desuden bleve nye Maskiner opfundne, der arbejdede saa let og sikkert, at de ligesaa godt kunde betjenes af Børn (og Kvinder) som af voksne Mænd. Paa den Maade blev der skabt et Marked i Fabrikdistrikterne for Børnearbejde, og dette blev paa skjændig Vis exploiteret af samvittighedsløse Sognefor-

standerskaber, der gjerne vilde slippe for (ja endog gav Penge til for at slippe for) at underholde Børnene i Fattighusene rundt om i Landet, og — af lige saa samvittighedsløse Forældre, der for en usel Vindings Skyld saa godt som solgte deres Børn til et Liv, som kun i ringe Grad adskilte sig fra en Negerslaves. Store Flokke af Børn bleve drevne sammen fra Londons, Edinburghs og andre større Byers Fattig- og Arbejdshuse og anbragte som „Lærlinge“ i Fabrikerne, hvor de, uden at der toges mindste Hensyn til deres Alder, Kræfter eller Sundhedstilstand, sattes til et énsformigt og trættende Arbejde og som oftest behandledes med den skjændigste Brutalitet af de raa Opsynsmænd, der skulde have det daglige Tilsyn med dem.

Allerede i 1796 havde advarende Røster hævet sig mod denne Misbrug af Børn; men paa Grund af de bevægede politiske Forhold i England og hele Evropa overhørtes disse Røster næsten ganske, medens Misbrugene ved dette „Lærlinge-System“, der nu var indført i alle Bomuldsmøller, bleve skjændigere for hvert Aar, som gik. En fuldstændig Menneskehandel udviklede sig efterhaanden. Agenter rejste bestandig rundt i Landet for at skaffe ny Tilgang af Børn til Bomuldsmøllerne; der krævedes nemlig en meget betydelig aarlig Rekrutering, eftersom smitsomme Sygdomme ofte decimerede hele Skarer af dem. En Kontrakt blev gjerne for en Forms Skyld oprettet mellem Kirkeværger, Sogneforstanderskaber eller Forældrene paa den ene Side og Mølleejerne paa den anden, i Kraft af hvilken Lærlingene, — der undertiden kun vare 5 Aar gamle! — bleve bundne til at arbejde i Bomuldsmøllerne indtil deres 21de (!) Aar; som oftest blev det saa tillige fortalt Børnene, at de vilde faa fortrinlig Kost, udmærkede Klæder og en god Løn samt lære et Haandværk, — alt for at bringe dem til at gaa med Lyst til Arbejdet og give det hele Lærlingeforhold Udseende af at være en fuldt ud frivillig Arbejdskontrakt. I Virkeligheden vare derimod de stakkels Børn,

fra det Øjeblik „Lærlingehusets“ Døre aabnede sig for dem, viede til det elendigste Liv i mange Aar. Maskinerne gik Dag og Nat, og Børnene maatte som Regel arbejde skiftevis i to Hold; men ofte bleve ogsaa de samme Børn paa særlig travle Tider af samvittighedsløse Arbejdsherrer holdte i Arbejde baade Dag og Nat.

Det første Arbejde, de bleve satte til, bestod i at pille løs Bomuld op fra Gulvet i Fabriken, midt under Maskineriets voldsomme Larm, i en Hede af 16—24⁰ R. og i en Atmosfære, der var mættet med Dampen og Stanken fra al den Olie, hvormed de mange tusind større og mindre Hjul og Aksler og Tene paa Maskinerne vare smurte; med brændende hede Kinder, med Knæene og Anklerne anstrængte af de uafbrudte Bøjninger ned mod Gulvet og med Fingrene saarede af Splinter fra de ujævne Gulvbrædder, halvt forkomne og kvalte af det omkringflyvende Støv og Bomuldsfnuggene maatte de ulykkelige Børn arbejde fra Morgen til Aften uden anden Standsning i Arbejdet end en kort Middagshvile til at indtage deres yderst tarvelige og lidet kraftige Maaltid, bestaaende af Rugbrød, en daarlig Suppe og af og til en Smule sejt irsk Flæsk. Om Natten fik de anvist smudsige Sovesteder, der stank af den samme harske Olie, hvormed deres Klæder efterhaanden bleve gjennemtrukne, og hvor „Sengklæderne aldrig bleve kolde“, som man sagde; det ene Hold Børn afløste jo det andet, og den ene Generation af Børn den anden.

Efterhaanden som de voksede til, blev der anvist dem andet Arbejde, der krævede længere Tid og strængere Slid; og var blot den mindste Del af noget Arbejde ikke udført i den fastsatte Tid, blev der straks paalagt dem „Overarbejde“; selv i den korte Middagshvile paa 40 Minuter vare de ikke helt fri. Den ringeste Forsømmelse blev haardt straffet med Spark eller Slag af de raa Opsynsmænd, der skulde indestaa Bomuldsmøllens Ejer for Udførelsen af et vist Kvantum Arbejde

hver Dag. Deres eneste virkelige Hviledage vare Søndagene, som de for en stor Del tilbragte med at sove. Ilde medhandlede af Opsynet, svækkede og udmattede af det uafbrudte Arbejde, af Mangel paa tilstrækkelig kraftig Næring og af den forpestede Atmosfære, hvori de maatte arbejde, døde, som før nævnt, et meget stort Antal af dem efter faa Aars Forløb af hidsige Febre og andre smitsomme Sygdomme, der med korte Mellemrum hjemsøgte „Lærlingehusene“ og udbredte sig i hele Omegnen og af og til ogsaa hærgede de hensynsløse Fabrikejeres egne Familier. Af dem, der naaede frem til den voksne Alder, bare mange hele Livet igjennem Spor af deres haarde Barndomstid og det strænge Arbejde; deres kraftesløse Legemer og de større eller mindre Lemlæstelser, som Maskinerne havde tilføjet dem, vidnede derom. Og al denne Grusomhed, som i Bomuldsspinderierne udøvedes imod „Lærlingene“, kunde saa meget lettere gaa ubemærket eller upaatalt for sig, som Møllernes Beliggenhed var isoleret, ude paa Landet, — i Derby-, Nottingham- og Lancashire, — ofte langt fjærnet fra den stedlige Øvrighed. Ved dennes aarlige Eftersyn, efter forud sket Anmældelse, tog alt sig naturligvis ganske anderledes ud end til daglig Brug! Klager turde de smaa Lærlinge ikke vove at fremkomme med af Frygt for den ubarmhjærtige Straf, der vilde ramme dem; Flugt var heller ikke at tænke paa, da der var udsat Belønninger for Paagribelsen af saadanne Flygtninge, som derfor bleve ivrig eftersøgte. — Blev en Lærling beskadiget af Maskineriet eller omkom ved et Ulykkestilfælde eller Uforsigtighed fra Opsynets Side, endtes Sagen som oftest med en almindelig Rets-Erklæring fra Øvrigheden; yderst sjelden anlagdes der Søgsmaal imod eller rettedes der Erstatningskrav til Mesteren. Naar saa endelig den kontraktmæssig fastsatte Tid hørte op, — efter Aar, tilbragte i det strængeste Slid og under de største Savn, med en gjennemsnitlig Arbejdstid af 14 Timer, — havde Lærlingene i en Alder af 21 Aar i Virkeligheden intet lært, og de

havde som oftest ingen anden Udvej til at skaffe sig Livsopholdet end paany at fæste sig til det samme Arbejde; vare de i Aarenes Løb blevne Krøblinger, blev deres daglige Løn nedsat til det mindst mulige Beløb. — Synderlig bedre stillede vare ikke heller de andre Børn og unge Mennesker, som arbejdede i Fabrikerne og ikke vare „Lærlinge"; og der blev efterhaanden snarere for rigeligt end for knapt et Tilbud om Børnearbejde; thi under den store Tilvækst i Befolkningen i Aarhundredets første Aartier, — medens Maskinerne udrettede det samme Arbejde som tidligere mange Mennesker tilsammen, — medens Tilbudet om Arbejde fra Arbejdsgivernes Side blev mindre og Efterspørgslen fra Arbejdernes Side bestandig større, især da efter Napoleons Krige Soldaterne vendte tilbage fra Frankrig, og atter skulde sysselsættes i borgerlige Stillinger [1]), sank Lønnen ned til et Minimum, og Kampen for Tilværelsen blev saa haard, at Forældrene mangfoldige Steder tilbød Fabrikejerne deres Børn til Arbejde ganske paa samme Vilkaar som de før nævnte Lærlinge. — I det Hele var Overgangen fra Haandværket til Storindustrien en Ulykke for de arbejdende Klasser; de tidligere lange Kontrakter afløstes af det kortvarige Kontraktsforhold, og enhver Nedgang i Forretningsverdenen medførte derfor Afskedigelse af Arbejderne og Nedsættelse i Lønnen; Arbejdet blev strængere, Arbejdstiden længere, og Arbejderen selv uselvstændigere end før [2]).

Den første, der søgte at fremkalde en Forbedring i de ulykkelige Lærlinges og ligestilledes Vilkaar, var Ministeren Robert Peel (den ældre), som selv havde været Fabrikejer. Det lykkedes ham i 1802 at faa gjennemført en Lov „om Bevarelse af Sundhed og Sædelighed hos Lærlinge og andre, som arbejde i Bomulds- og andre Fabriker"; den indeholdt endel gavn-

[1]) Fr. Nielsen: Charles Kingsley og „den kristelige Socialisme".
[2]) Se L. Bramsens „Englands og Tysklands Lovgivning for Arbejdere osv."

lige Bestemmelser, f. Ex. om bedre Føde, Klæder og Renlighed, om Ventilation i Arbejds- og Soverummene, om Adskillelse af Kjønnene, om Deltagelse i Gudstjeneste og Undervisning, om Ophør af Natarbejde og Begrænsning af Dagarbejdet til 12 Timer (heri ogsaa iberegnet Tid til Undervisning), om Ansættelse af Arbejdsinspektører osv. Af en „Første-Lov“ at være paa dette Omraade var der opnaaet ikke saa lidt; men Arbejdstiden var dog endnu for lang for Børn, og Loven indeholdt ingen Bestemmelse om Minimums-Alderen for de Børn, der arbejdede i Fabrikerne, og dette var aabenbart dens største Mangel. Den fik forresten kun ringe Betydning; thi snart efter kom man helt bort fra „Lærlinge-Systemet“. Saa længe nemlig Bomuldsmøllerne dreves ved Vandkraft og vare beliggende i ofte tyndt befolkede Egne, havde dette System været en Nødvendighed; men efterhaanden som Dampen blev tagen i Brug til Drivkraft, bleve Fabrikerne lagte ind i Byerne og hentede deres Arbejdskraft derfra; saa slap Fabrikejerne for at sørge for Klæder, Føde og Undervisning, som under Lærlinge-Systemet, og kunde nøjes med at give en ubetydelig Dagløn til de hos dem arbejdende Børn, der nu hver Aften gik tilbage til deres Hjem.

Under disse forandrede Forhold fik Peel paany gjennemført en Lov (i 1819), der fastslog, at intet Barn under 9 Aar maatte arbejde i nogen Bomuldsfabrik, og i det Hele taget ingen Person under 16 Aar mere end 12 Timer daglig. Det var den første Lov, der satte en Aldersgrænse for de i Fabriker sysselsatte Børn og unge Mennesker (der her under ét sammenfattedes imellem 9—16 Aar); — iøvrigt en ægte engelsk Lov, der hjalp paa et enkelt Omraade og ganske saa' bort fra, at de samme Misbrug fandt Sted ogsaa i Uld-, Silke- og Lærredsfabrikationen; herpaa blev der i lange Tider ikke tænkt! — En Lov af samme ringe Rækkevidde (ɔ: ligeledes kun omfattende Bomulds-Industrien) fik John Hobhouse (den senere Lord Broughton) sat

igjennem i 1825; efter den maatte en Person under 18 Aar i det højeste anvendes 69 Timer ugenlig (eller 12 Timer i de første 5 Dage, 9 Timer om Lørdagen) til Arbejde i Fabrikerne. — Begge Love vare vel mente og velsignelsesrige, saa vidt de naaede; men de afhjalp kun en ringe Del af det store Onde, og deres Betydning ligger derfor nærmest deri, at de gav Stødet til fortsat Lovgivning paa dette Omraade.

Det var først i 1830, at de store og omfattende Bestræbelser for at tilvejebringe bedre Vilkaar for den til Fabrikerne knyttede Arbejderbefolkning rigtig begyndte, — og især efterat Shaftesbury havde stillet sig i Spidsen for Bevægelsen. Ved 1830 greb nemlig endel for Fabrikarbejdernes Interesser varmtfølende Mænd — John Wood, Richard Oastler (en utrættelig nidkjær, men ofte altfor lidenskabelig heftig Mand), Walker, Philip Grant og Præsten Bull — med Begejstring Ideen om at tilvejebringe en Formindskelse af Arbejdstiden for Børn og unge Mennesker og udvidede den til at gjælde ikke blot for Bomulds-, men for alle Textilfabriker hele Landet over. Der blev holdt talrige Møder, og Stemning for Sagen blev oparbejdet, især blandt Yorkshires og Lancashires talrige Arbejderbefolkning; Agitationen antog snart et saadant Omfang, at en levende Opposition blev fremkaldt fra Fabrikejerne, og fra begge Sider bleve Petitioner indsendte til Parlamentet.

Imidlertid blev i 1831 et nyt Forslag indbragt i Underhuset om yderligere Begrænsning af Arbejdstiden for Børn (66 Timer ugentlig, 11½ Timer de 5 Ugedage, 8½ Timer om Lørdagen, der saaledes skulde være „halv Helligdag"), om Forbud mod Natarbejde af alle Personer under 21 Aar og mod alt Arbejde af Børn under 9 Aar m. m., gjældende alle Textilfabriker. Det var atter Hobhouse, som her var Forslagsstiller; desværre blev dette Lovforslag paa dets Vej gjennem Parlamentet saa væsenlig beskaaret, at den vedtagne Lov egentlig ingen

Betydning fik, og alt i Grunden blev ved det gamle. En kraftig Understøttelse fik Hobhouse fra Parlamentsmedlemmet Thomas Sadler, der talte Arbejdernes Sag med saa stor Varme og Dygtighed, at han af Komiteerne i York- og Lancashire blev valgt til Bevægelsens fremtidige Leder i Underhuset.

Skjønt Hobhouse stadig havde hævdet, at en Formindskelse af Arbejdstiden til 10 Timer paa Ugens fem første Dage og til 8 Timer om Lørdagen vilde være aldeles uopnaaelig, indbragte Sadler dog, ligeledes i 1831, sin bekjendte „Ti-Timers Lov“ og støttede den med stor Energi og Veltalenhed. Da han imidlertid under de paafølgende Valg, — fremkaldte ved en Opløsning af Parlamentet paa Spørgsmaalet om en Reform af Valgmaaden til Underhuset, — ikke opnaaede Gjenvalg, saa' det et Øjeblik ud, som om hele Sagen skulde falde sammen, indtil en af de før nævnte Ledere af Bevægelsen, Bull, fik den dengang kun 32-aarige Lord Shaftesbury til at interessere sig varmt for den og indbringe (i 1833) et Lovforslag af lignende Indhold som Sadlers.

Den hele Sag forekom Shaftesbury snarere at være af religiøs end af politisk Natur. „Jeg tror“, sagde han til Bull, „at det er min Pligt overfor Gud og de fattige at paatage mig Ledelsen deraf, og jeg stoler sikkert paa, at han vil hjælpe mig. Tal ikke om Vanskeligheder og Besværligheder! Hvorfor ere vi ellers i Parlamentet?“ — I Grunden kjendte han fra Begyndelsen af meget lidt til det hele Spørgsmaal, der under det store politiske Røre i Landet neppe straks har vakt manges Opmærksomhed, — og han blev baade forundret og forskrækket, da han blev opfordret til at tage Sagen op som sin egen. Men da Bull trængte ind paa ham, bad han om én Dags Betænkningstid og tilbragte den under Bøn og Overvejelse og traf derefter sit Valg, dog ikke uden Kamp. Han stod nu, hvor Vejene delte sig; paa den ene Side førte de til timeligt Velvære, politisk Indflydelse, høje Embedsposter og en Skare af Venner; paa

den anden Side til et uophørligt, trættende Arbejde for en upopulær Sag, under stærk Opposition fra mange oplyste og rettænkende Mænd, der vare imod ethvert Indgreb i Fabrikejernes Ret. Et Liv laa for ham, hvor han saa' mange af sine nuværende Venner skille sig fra ham, et Liv for og — tildels — blandt de fattige! Han var desuden ikke rig, havde stor Gjæld, Kone og Børn, — hvad skulde han vælge? Han vilde ikke se tilbage, han mindedes Ordet: „Ingen, som lægger sin Haand paa Ploven og ser tilbage, er skikket til Guds Rige", og da hans prægtige, trofaste Hustru, efterat han havde forelagt hende Sagen og ingenlunde malet den med lyse Farver, indgød ham Mod og sagde: „Det er din Pligt; Konsekvenserne maa vi overlade til Gud! Gaa blot fremad og til Sejr!" var hans Beslutning tagen med det samme.

Som han siden udtalte i en af sine Taler, var Spørgsmaalet om en kortere Arbejdstid for Børn (og unge Mennesker og Kvinder) i Fabrikerne efter hans Opfattelse paa én Gang et religiøst Spørgsmaal, idet det drejede sig om at tilvejebringe de fornødne Betingelser for Hundredetusinders Undervisning og Opdragelse i Tro og Gudsfrygt, — et politisk Spørgsmaal, for saa vidt som det drejede sig om, hvorvidt Tusinder og atter Tusinder skulde vokse op med Utilfredshed og Had (eller ej) imod det Land og den Regering, der rolig saa' paa saa store Misbrug uden at sørge for deres Afhjælpning, — og endelig et moralsk Spørgsmaal, eftersom det gik ud paa at løfte den kommende Slægt op af den dalevende Arbejderbefolknings dybe Fornedrelse. — Han lovede Arbejdernes ovennævnte ivrige Talsmænd, at Sagen skulde være ham en Hjærte- og Samvittighedssag, og at han aldrig vilde slippe den af Syne, men i den ene Session efter den anden lægge Beviserne for de mange skjændige Misbrug frem for sit Folks Repræsentanter, for at de kunde være „uden Undskyldning", hvis de ikke afhjalp dem.

Til Gjengjæld for hvad han paatog sig, forlangte han af Arbejderne, at Sagen skulde tages op i en forsonlig Aand overfor de bedre stillede Samfundsklasser og begrænses til kun at omfatte Børns og unge Mennesker og Kvinders Arbejdstid; kun i denne Begrænsning (mente han) laa Styrke og Haab om Sejr! Altsaa intet Krav paa en Normal-Arbejdsdag (for voksne mandlige Arbejdere) eller Indblanding af Spørgsmaalene om Lønnen, om Kapitalens og Arbejdernes gjensidige Stilling osv., og fremfor alt ingen Striker, ingen Voldshandlinger og ingen „Brandtaler" i eller udenfor Parlamentet! —

Foranlediget ved Shaftesburys Lovforslag blev snart efter en kongelig Undersøgelseskommission nedsat. Dens Udnævnelse var nærmest en Krigslist fra Oppositionen, der paa denne Maade haabede at trække Sagen i Langdrag. Kommissionen fik forøvrigt et surt Arbejde paa Grund af Arbejderbefolkningens uvillige Stemning overfor den og kunde, som Udbytte af sine Undersøgelser, dog tilsidst kun konstatere, hvad allerede var ført frem af Arbejdernes Venner, at Børn benyttedes til Arbejde hele England over i alle Manufaktur-Brancher i det samme Antal Timer daglig som Voksne, at den derved bevirkede Overanstrængelse i mange Tilfælde medførte vedvarende Sygelighed og delvis eller fuldstændig Udelukkelse fra Undervisning (paa Grund af Træthed), at Sædelighedstilstanden blandt Arbejderbefolkningen stod paa et overordentlig lavt Trin, samt endelig, at Børnene i Virkeligheden oftest bleve tingede i Arbejde af Forældrene selv, der tillige indkasserede Lønnen for deres Arbejde og alene saa' hen til det økonomiske Udbytte, uden at bekymre sig om Børnenes Sundhed eller Oplysning, — hvorfor ogsaa Kommissionen sluttede sin Indberetning med at udtale, at Lovgivningsmagten burde træde til og tilvejebringe bedre Tilstande i endog den foreslaaede Arbejdstid for Børn paa 10 Timer fandt den for lang.

Dette skete ogsaa ved en Lov af 1833, der

ordnede disse Forhold, skjønt ikke ganske efter Shaftesburys Ønsker. For nemlig at undgaa Vedtagelsen af hans „Ti-Timers Lov“ fik det daværende Whig-Ministerium gjennemført en anden Bill: „Lord Althorpes Lov for Textilfabrikerne“, der ikke blot var af ringere Værdi, men tillige først skulde træde i Kraft i 1836; alligevel indeholdt den adskillige gode Bestemmelser og betegnede et betydeligt Fremskridt; den fastslog for første Gang det Princip, at Arbejde og Undervisning skulde forenes, ligesom der ogsaa heri første Gang skjelnedes mellem Børn (9—13 Aar) og unge Mennesker (13—18 Aar). Alt Natarbejde blev nu forbudt, ikke blot i Bomuldsfabrikerne, men ogsaa i Uld-, Hør-, Hamp- og Linnedspinderier (Natten regnedes fra $8^1/_2$ Aften — $5^1/_2$ Morgen); Børn maatte i det højeste holdes 9 Timer daglig og 48 Timer ugentlig til Arbejde; unge Mennesker højst 12 Timer daglig og 69 Timer ugentlig; der var fastsat 2 Timers daglig Undervisning for Børn, Lørdagen blev fremdeles „halv Helligdag“; nye Fabrikinspektører ansattes; Aldersgrænsen for Børn og unge Mennesker skulde afgjøres ved — Læge-Erklæringer! Dette sidste var, som det snart skulde vise sig, et af den nye Lovs svageste Punkter.

Efter den anstrængende Session i 1833 foretog Shaftesbury i Forening med sin Hustru og sine Svigerforældre en Rejse gjennem Frankrig og Svejts til Italien. Efter sin Hjemkomst var han en kort Tid — under Peels Ministerium (fra 1833—34) — Medlem af Kabinettet, og man lagde allerede den Gang Mærke til hans fortrinlige Evner til paa samme Tid at have Opmærksomheden fæstet paa mange forskjellige Ting, denne Egenskab, der siden skulde blive ham til saa uvurdérlig Nytte. Trods alle Embedsforretninger fik han Tid til at deltage i mange filantropiske og kristelige Foretagender, samtidig med at han mere og mere satte sig ind i de arbejdende Klassers Vilkaar og Stilling; saaledes deltog han i 1836 i Stiftelsen af „det kirkelige

Præste-Hjælpe-Selskab", (hvis Ledelse han forestod i c. 50 Aar), et Slags Indre-Missionsselskab indenfor den anglikanske Kirke med det Formaal at forsyne døde Egne eller altfor store Sogne med fyldigere præstelig Betjening eller med Lægprædikanter og saaledes virke til en rigere Forkyndelse af Ordet.

Imidlertid voksede Utilfredsheden med Regeringens ovenfor omtalte Lov rundt omkring i Arbejderdistrikterne. Der var mange Onder, imod hvilke den aldeles ikke kunde hjælpe, og navnlig voldte den Bestemmelse, at Aldersgrænsen for Børn og unge Mennesker skulde afgjøres ved Læge-Erklæringer mangehaande Vanskeligheder, — saaledes blev Alderen f. Ex. ofte bestemt efter Højden (!). Overtrædelserne af den tog til i en foruroligende Grad i Landets c. 2000 Textilfabriker, og endnu langt flere Overtrædelser vilde være komne offentlig frem, hvis ikke den lokale Øvrighed alle Vegne havde været lidet venlig stemt mod Loven og derfor tilbøjelig til at se igjennem Fingre med Fabrikejerne, som paa deres Side søgte at omgaa Loven ved at lade Børn og unge Mennesker arbejde i „Hold", hvorved den lovbefalede Kontrol næsten blev umuliggjort.

Under disse Forhold fik Shaftesbury i de nærmest paafølgende Aar nok at gjøre med at „holde igjen" overfor Arbejdernes velmenende, men ikke altid besindige Talsmænd, (af hvilke især Richard Oastler, som før nævnt, var af en lidenskabelig og excentrisk Natur, og han havde en betydelig Indflydelse paa Arbejderne). Navnlig i 1835 og 1836 voksede Bevægelsen i Lancashire og Yorkshire ved Rygterne om, at Regeringen agtede at indbringe et Lovforslag, der ganske vilde tilintetgjøre Betydningen af den gjældende Fabriklov, endnu før denne fuldt ud var traadt i Kraft. Dette blev dog ikke til noget; Sagen blev nemlig opgivet af Regeringen, da den kun fandt ringe Tilslutning hos Underhusets Flertal.

Imidlertid bragte Shaftesbury „Ti Timers Loven" frem igjen i hver ny Session; og faldt den end Gang

efter Gang, blev den dog „vist tilbage“ af en bestandig mindre Majoritet, saa disse Nederlag lod dens Venner ane, at den tilsidst vilde naa at blive vedtagen. Ved hver ny Forelæggelse af Lovforslaget fremdrog Shaftesbury nye sørgelige Kjendsgjerninger. „Han maatte tale,“ sagde han, „hvís han tav, vilde Stenene raabe!“ „Naar dette Hus,“ sagde han en anden Gang i en Tale i Underhuset, „har bestemt, at 45 ugenlige Arbejdstimer vare nok for en voksen Neger, vare saa ikke 69 for mange for Børn i det britiske Rige!?“ Han bad Regeringen om „enten at forbedre eller ophæve den nu gjældende Lov eller i al Fald kraftig haandhæve den; ellers vilde han ikke svare for noget!“ Alligevel vare Ministrene i lang Tid aldeles døve for alle Opfordringer af denne Art.

Shaftesbury stod dengang i sin kraftigste Alder. I en Skildring af ham fra 1838 hedder det: „Lord Shaftesbury er en statelig Skikkelse, et smukt Ideal af en engelsk Adelsmand; han ser ud som en Mand paa 26 Aar, men han er 36. Hans Haar er mørkt og vælder frem i tykke Masser; Trækkene ere bestemte og faste, Øjenbrynene fine, Næsen lidt for fremtrædende til at være fuldt ud smuk, Øjnene lyseblaa og dybtliggende, nær ved hinanden, med synkende Øjenlaag, Munden lille og tilbagetrukken. — Jeg tror, at hans Karakter svarer til hans Udseende. Han synes at være sen til at bestemme sig til noget; men har han først en Gang besluttet noget, kan intet ændre hans Beslutning. Naar han taler, er hver Sætning i hans Tale fuldendt og korrekt; han taler flydende, men ikke hurtig [herom var der dog forskjellige Meninger; Andre kaldte ham „den hurtigste Taler i det engelske Parlament“]; Stemmen er ikke stærk og derfor vanskelig at høre, men den er smukt moduleret; hans Foredrag er kort, roligt og alvorligt.“

IV.

Vi gaa hurtig hen over de følgende Aar, 1838 og 1839; thi Fabriklovgivningen, som Shaftesbury dog fremfor alt andet havde viet sin Opmærksomhed, blev i disse Aar ikke ført noget Skridt videre. Iøvrigt er navnlig Aaret 1838 mærkeligt i Englands Historie, fordi det paa en Maade kom til at danne Skjellet imellem den gamle Tid og den nye med alle dens mangfoldige Opfindelser og Forbedringer, især paa Samfærdselsvæsenets Omraade; det var nemlig i 1838, at Jærnvejen til Birmingham, den første Hovedbane i det Net af Jærnveje, der nu omspænder England, blev anlagt, og ligeledes i 1838, at den første transatlantiske Damper tilbagelagde Vejen til Amerika, rigtignok i henved 4 Gange saa mange Dage, som nu udkræves; endelig blev samme Aar Begyndelsen gjort, ikke blot med Nutidens hurtige og billige Postvæsen, men ogsaa med de første elektriske Telegraflinier. I Shaftesburys og hans Families private Forhold blev derimod Aaret 1839 et Mærkeaar, ikke blot ved at hans Svigermoder, der var Enke efter Jarl Cowper, giftede sig paany med Viscount Palmerston, hvorved Shaftesbury kom i nær Forbindelse med den siden saa mægtige Premierminister, men ogsaa ved det Tilbud, der blev gjort ham af Ministeren Robert Peel om en Stilling ved den unge Dronning Viktorias Hof, et Tilbud, som han dog afslog, dels af Antipati mod et ørkesløst Hofliv, dels i Følelsen af, at han da let kunde blive en maalbunden Mand, der maatte lade sine kjære Arbejderes Sag falde. — Endelig blev dette Aar ham ogsaa af en anden Grund et mindeværdigt Aar. Virkelig Fortrolighed og Sympati havde der, som før nævnt, aldrig været mellem hans Fader og ham, — dog uden Skyld fra hans Side; men efterhaanden var Forholdet blevet helt kjøligt. Tænkesæt, Levevis, Idealer, — alt var højst forskjelligt hos dem, og Faderen

havde fra Begyndelsen af været i høj Grad utilfreds med den Vej, Sønnen var slaaet ind paa, da han gjorde sig til en af Arbejderbefolkningens ivrigste Talsmænd; paa den anden Side kunde Shaftesbury, hvor meget det end smertede ham at se sin Fader staa saa usympatetisk overfor det, der fyldte hans hele Sjæl, dog ikke af den Grund vige det mindste Skridt ud fra den Vej, der efter hans Opfattelse var Guds Vej og Villie med ham. Som Pavlus „spurgte han ikke Kjød og Blod tilraads,“ og Kløften mellem ham og Faderen var derfor stadig bleven større; men i 1839 blev til hans store Glæde en Forsoning bragt i Stand imellem dem, og efter 10 Aars Forløb tilbragte han igjen Julen paa sin Faders Herresæde.

I 1840 saa' det et Øjeblik ud, som om Regeringen vilde gjøre noget for Arbejderne; den følte aabenbart, at det var en Nødvendighed, hvis den vilde undgaa at komme i Mindretal ved eventuelle Lovforslag fra Shaftesburys Side. Et Forslag angaaende disse Forhold blev da ogsaa indbragt af Ministeren Russell af det liberale Whigministerium, der sad ved Roret dengang; men det blev snart taget tilbage, og da netop nu den chartistiske Bevægelses Bølgegang gik højt, fik Regeringen andet at tænke paa. Imidlertid blev dog paa Forslag af Shaftesbury en Undersøgelseskommission nedsat („Children Employment Commission“), dels for at tilvejebringe Oplysninger om, hvorledes den gjældende Kontrollov (angaaende Børns og unge Menneskers Arbejde i Textilfabriker) virkede ude i Befolkningen, dels for at undersøge, hvorledes det forholdt sig med Anvendelsen af Børn af de fattige Klasser i Bjærgværker og Kulminer og i forskjellige ikke-textile (og derfor „ubeskyttede“) Industrigrene (saasom Lervare- og Porcellænsfabriker, Strømpevæverier, Knappenaalsfabriker, Jærnværker, Smedeværksteder, Jærnstøberier, Glaspusterier, Vaabenfabriker, Kattuntrykkerier, Tobaksfabriker, Blegerier, Knapfabriker, Papirmøller, Kniplingsvæverier m. m.). Det var nemlig

vitterligt nok, at Børn i meget stort Antal arbejdede i disse Fag i mange Timer daglig; Kommissionen skulde nu skaffe Oplysning om Følgerne heraf i sanitær Henseende, om hvorledes Børnene behandledes, og hvorledes der var sørget for deres Undervisning.

Det Antal Børn, Shaftesbury her agtede at søge Lovbeskyttelse for, overgik ti Gange Antallet af dem, der vare sysselsatte i de Industrigrene, som Kontrolloven omfattede. Af mange Grunde var der tidligere ikke bleven lagt tilstrækkelig Mærke til deres Lidelser og den Uret, der af Samfundet tilføjedes dem; de arbejdede nemlig ikke i store Bygninger i enkelte bestemte Distrikter af Landet, men ofte i mindre Brug hele Landet over; men dog vare i disse Fag mangfoldige Tusinder af Børn beskjæftigede med uafbrudt Arbejde 15—16—17 Timer daglig; ja, enkelte Kniplingsvæverier i Nottingham vare i Gang baade Nat og Dag, og Børnene bleve holdte tilbage i Fabrikerne for at være rede, naar deres Arbejde gjordes fornødent; de tilbragte saa Natten liggende paa Gulvet, trætte og udasede, og bleve efterhaanden helt fremmede for deres Hjem. Lignende skjændige Misbrug fandt Sted i andre Industrigrene. I Silkevæverierne holdtes f. Ex. smaa Piger paa 8, 7, ja 6 Aar i uafbrudt Arbejde i 10 Timer; og nogle af Børnene vare saa smaa, at de først maatte anbringes paa høje Stole, før de kunde naa til at udføre deres Arbejde.

Paa alt dette og meget mere gjorde Shaftesbury de oplyste og dannede Klasser i England opmærksomme ved en fortrinlig Artikel om „Infant Labour“ i „Quarterly Review“ for 1840. Han pegede her paa, hvorledes man overalt i Evropa og Amerika efter Storbritanniens Exempel arbejdede hen til en Ophævelse af dette „Arbejds-Slaveri“ (af Børn, unge Mennesker og Kvinder), der kun stod lidt tilbage for det afskaffede Negerslaveri; desværre stod i England selv meget tilbage! Han skildrede „Kapitalens“ sædvanlige Fremgangsmaade: hvorledes hver enkelt Fabrikejer ofte kun en kort Tid styrede sin

Fabrik, for derpaa, efter at have høstet rigt Udbytte, at overlade det til en ny Ejer at fortsætte det samme System: at erholde det størst mulige Arbejde udført for den mindst mulige Løn, uden at tage nogetsomhelst moralsk eller kristeligt Hensyn til Arbejdernes Vel. Selvfølgelig fandtes der hæderlige Undtagelser blandt Fabrikejerne, dog ikke mange; de færreste tog saaledes det mindste Hensyn til Sygdom i Arbejdernes Hjem, — én Dags Fraværelse fra Fabriken var ufravigelig én Dags Tab af Arbejdsløn! — og ligesaa lidt vilde Fabrikejerne indrømme Arbejderne nogensomhelst Ret til at erholde enten en varig Godtgjørelse eller blot en midlertidig Hjælp ved de mangfoldige Ulykkestilfælde, der havde deres Oprindelse fra Forsømmelse af Maskineriet i Fabrikerne; hverken i Principet eller i Praxis anerkjendtes denne Ret. Som en Følge af alle disse Forhold var den sociale Modsætning mellem rige og fattige, og Bitterheden og Hadet fra de sidstes Side intetsteds større end i Fabrikdistrikterne, og efter alle Solemærker at dømme var en Revolution nær forestaaende.

Ikke blot Shaftesbury, men mange varmhjærtede, menneskekjærlige og dybttænkende Mænd vare af denne Mening. Ingen kunde nægte, at de anførte Kjendsgjerninger aabenbarede en frygtelig Elendighed blandt de arbejdende Klasser, og at de raabte højt om Hjælp; men hvorfra skulde Hjælpen komme? Regeringen stillede sig kjølig for ikke at sige helt uvillig overfor Arbejderklassens berettigede Krav, og, som før nævnt, havde Kirken endnu dengang kun i meget ringe Grad Syn for, hvilke uhyre Krav den sociale Nød stillede til den. „Til hvem,“ siger Shaftesbury i sine Optegnelser, „skulde jeg snarest set hen, og fra hvem skulde jeg have ventet den væsentlige Støtte i mine Bestræbelser? Utvivlsomt fra Gejstligheden, især i Fabrikdistrikterne! Men det er gaaet ganske anderledes! Fra dem har jeg ingen eller næsten ingen Hjælp faaet. En eller to have ydet mig Anerkjendelse og opmuntret mig til at fortsætte

mine Bestræbelser og ønsket mig Guds Velsignelse dertil; men, som Korporation, har Gejstligheden intet gjort, gjør den intet og vil den intet gjøre! Ikke heller have Præster i større Antal privat, hver for sig, understøttet mig; — og saaledes har det været hele mit Liv igjennem, om der end har været store og velsignede Undtagelser. Det eneste offentlige Skridt fra Gejstlighedens Side til Gavn for disse stakkels Børn, var en af 50 (!) Præster underskreven Petition til Parlamentet; — og dog have vi i vor Kirke (foruden Prælaterne) 16,000 ordinerede Tjenere for Evangeliet!" Der falder ved disse Ord et skarpt og beskæmmende Lys over den anglikanske Kirke, saaledes som den for en stor Del var, før Puseyismen fik pustet Liv i den, og før Kingsley, Maurice m. Fl. tog „den kristelige Socialisme"s Sag op! Forunderlig nok synes det, som om Shaftesbury slet ikke har kjendt til den kristelige Socialisme i England eller til dennes Forkæmpere, og det er saa meget mærkeligere, som han ellers havde Opmærksomheden fæstet paa ethvert Forsøg paa at udjævne den skarpe Modsætning mellem Kapitalen og Arbejderne, mellem rige og fattige. De fattige vare altid i hans Tanker; og Herrens Ord: „de fattige have I altid hos eder" finder ganske særlig sin Anvendelse paa hans Liv; thi det blev levet for de fattige og nødlidende. Ved alle det daglige Livs smaa eller store Begivenheder kom han dem i Hu; saaledes bragte f. Ex. Vejrliget, daarlige Tider for Handel og Omsætning eller blot hans egen Fraværelse nu og da fra Hustru og Børn ham til at tænke paa, hvor meget tungere alt dette var for de fattige og venneløse; men han nøjedes ikke med at tænke derpaa, han ansaa' sig ikke for god til at besøge de fattige og personlig gjøre sig bekjendt med deres Nød og Trang og derpaa efter Evne at afhjælpe den eller lindre den. Hans Kristendom var i det Hele taget udpræget praktisk; i en Tale senere ved et Ynglingeforenings-Møde udtalte han sig

saa bestemt som mulig i denne Retning: „Kristendommen,“ sagde han, „er ikke Meninger eller Spekulationer, den er væsentlig af praktisk Natur; og praktisk Kristendom er den bedste Læge for en af Spekulation fordærvet Kristendom!“

V.

Aaret efter (1841) blev Parlamentet opløst, væsentlig paa Spørgsmaalet om Frihandel eller Korntold, og under de ved Valgkampen fremkaldte bevægede Forhold opkom der hos Arbejderne i York- og Lancashire Frygt for, at Shaftesbury mulig kunde lade sig bevæge til at træde ind i Peels Kabinet og saaledes maaske tabe den Sag af Syne, hvis ivrige Forkæmper han saa længe havde været. En Deputation blev sendt til ham for at erfare hans Standpunkt; men han forsikrede Arbejderne om sin uforandrede Hengivenhed for deres Sag, der var ham en hellig Sag, og om „at han aldrig vilde bringe sig selv i nogensomhelst Stilling, hvori han ikke var saa fri som Fuglen i Luften, saa at han kunde gjøre, hvad han maatte ansé for tjenligt for den Del af de arbejdende Klasser, som saa længe og saa tillidsfuldt havde betroet ham Omsorgen for deres Forhaabninger og Interesser.“ I Overensstemmelse hermed svarede han ogsaa siden Førsteministeren (Peel), da denne i 1845 paany rettede en Opfordring til ham om at indtræde i Kabinettet: „Endnu ere 1,600,000 Arbejdere udelukkede fra at drage Gavn af de for Fabrikarbejdere givne Love; saa længe de endnu ikke ere under Lovbeskyttelse, kan jeg ikke tage imod nogen Statstjeneste.“ At det Standpunkt, som er udtalt i disse Ord og i det anførte Svar til Arbejderne i York- og Lancashire, og ved hvilket han holdt urokkelig fast

hele sit Liv, i Virkeligheden var et stort Offer fra den ædelttænkende Mands Side, især naar hans pekuniære Forhold tages tilbørligt i Betragtning, har Philip Grant stærkt fremhævet i sin „History of Factory Legislation“. Shaftesbury havde jo dog dels en stor og stadig voksende Familie at sørge for, dels ogsaa en Stilling at hævde som Repræsentant for en gammel og anset Adelsslægt og med Tiden Arving til Jarletitlen, og han havde baade da og senere en (efter hans Rang og Stilling) meget ringe aarlig Indtægt.

Kort efter at han var bleven valgt ind — som Repræsentant for Dorchester — i det nye Parlament, hvis Flertal bestod af Toriere, foretog han en Rejse til Lancashire for at se Forholdene i Arbejderdistrikterne paa nært Hold. Han fik straks et stærkt Indtryk af, at der i høj Grad trængtes til „Ti-Timers Loven,“ og at Spændingen mellem Arbejderne og Kapitalen havde naaet en betænkelig Højde; som sædvanlig — klager han, — saa' han Gejstligheden staa paa Kapitalisternes Side; der var ingen, „som raabte af Struben og ikke sparede, som opløftede deres Røst som en Basune og kundgjorde deres Folk dets Overtrædelse“ (Jesaja 58,1); Gejstligheden var frygtsom og „tjente Tiden mere end Herren“; „jeg erindrer neppe nogen Lejlighed, hvor jeg har set en Præst hævde Arbejdernes Ret overfor dem, der sidde i Kirkestolene“; — og overalt viste Fabrikejerne den samme Uvillighed til at yde Arbejderne endog den ubetydeligste Understøttelse i Ulykkestilfælde. Saaledes blev f. Ex. i Stockport en ung Kvinde greben af Maskineriet i en Fabrik, hvirvlet rundt og kastet til Jorden med kvæstede Lemmer; hendes Arbejdsherrer trak straks — 18 Pence fra hendes Løn for Resten af den Uge, hvori Ulykken skete. Dette fik dog ikke Lov at gaa upaatalt hen; Shaftesbury anlagde Sag mod dem og fik dem dømte til at betale Pigen 100 L. St. i Skadeserstatning og desuden 200 L. St. i Procesomkostninger, og han opnaaede derved tillige

at vise Arbejderne, at de bestaaende Love vare i Stand til at yde dem den fornødne Beskyttelse.

VI.

I Aarene 1841 og 1842 skred Fabriklovgivningen ikke det mindste Skridt fremad, og Shaftesbury maatte ofte dæmpe Uroen og Utilfredsheden herover hos sine Venner blandt Arbejderne. Saaledes skrev han i Februar 1842 til Komiteerne i Lancaster-, York- og Chestershire, efterat han havde erfaret, at der ikke var mindste Haab om Imødekommenhed fra Regjeringens Side: „Jeg skal holde ud til min sidste Time, og det maa I ogsaa gjøre! Vi maa udtømme alle lovlige Midler, som Forfatningen yder os, og søge at opnaa, hvad vi ønske, ved Petitioner til Parlamentet, ved offentlige Møder, ved venskabelige Underhandlinger med eders Arbejdsherrer, osv. — men I maa ikke bryde nogen Lov eller ødelægge nogen Ejendom. Vi maa alle arbejde sammen som ansvarlige Mænd, der engang kunne gjøre Regnskab for vore Bevæggrunde og for vor Handlemaade. Bifalde I dette mit Standpunkt, skal intet Hensyn skille mig fra eders Sag; men hvis ikke, — maa I udvælge eder en anden Talsmand!“

Saa rolig og saa sikker i Tillid til den gode Sag, han kæmpede for, saa modig og fortrøstningsfuld var han naturligvis ikke altid; ofte sukkede han: „Jeg føler mig saa sørgelig alene; der er ingen, hos hvem jeg kan søge Raad, ingen til at hjælpe mig, ingen til at byde mig velkommen!“ Mangfoldige af Parlamentets Medlemmer stillede sig yderst ligegyldige overfor hans Bestræbelser; man lod ham forstaa, at han lige saa gjerne kunde lade den hele Sag falde, thi om ogsaa Loven om kortere Arbejdstid for Børn osv. i Fabriker gik igjen-

nem, vilde dog megen Nød hos de fattige Klasser fremdeles være uafhjulpen! Han var ofte Gjenstand for heftige og nærgaaende Angreb i Pressen, og han gyste desuden for, at Sagen i den Grad skulde trække i Langdrag, saa den Tid kunde komme, inden endnu nogen Afgjørelse var sket, da han efter sin Faders Død skulde tage Sæde i Overhuset; hvem skulde saa tale Arbejdernes Sag i Underhuset? Imod Overhuset nærede han en lønlig Antipati; han mistvivlede om at kunne opildne og begejstre de „rolige Peerer" til noget Arbejde i Menneskekjærlighedens Tjeneste. „Overhuset," skrev han i sin Dagbog, „har en stærk Følelse for personlige og politiske Interesser, men kun faa Glimt af Ædelmodighed;" — „Peererne ere Bølgebrydere, — det er deres Pligt, — men ud herover naa de aldrig!"

Imidlertid skulde netop Aaret 1842 bringe ham en stor Glæde og lade ham vinde en Sejr i Parlamentet med saa vidtrækkende Følger, at han deri turde se et Varsel om, at tilsidst kom vel ogsaa den Tid, da han heldig kunde føre sin „Ti-Timers Lov" gjennem begge Parlamentets Huse. I Maj 1842 fremlagde nemlig den i 1840 efter Forslag af Shaftesbury nedsatte „Children Employment Commission" en Beretning paa Parlamentets Bord om Anvendelsen af Børn til Arbejde i Bjærgværker og Kulminer, og sjelden har nogen „Blaabog" naaet at blive saa vidt bekjendt som denne Beretning; saavel i England som i Evropas øvrige Lande studerede Filantroperne med spændt Interesse dens gruopvækkende Afsløringer. Det var tilvisse ogsaa frygtelig sørgelige Kjendsgjerninger, her konstateredes, og hvis ikke Beretningen helt igjennem havde bestaaet af saa uimodsigelig sikre Vidnesbyrd, vilde man have fundet det utroligt, at alt det, her omtaltes, kunde finde Sted i et af Kristendommens Aand gjennemtrængt Folk, midt i det oplyste nittende Aarhundrede.

Det fremgik nemlig af Beretningen, at en meget stor Del af de i Bjærgværker og Kulminer sysselsatte

Personer vare Børn under 13 Aar; adskillige Børn begyndte allerede at arbejde i Skakterne ved 4—5 Aars Alderen, mange ved 6—7 Aars Alderen, og de allerfleste vare ikke ved den Tid, hvor de begyndte at tage Del i Arbejdet i Minerne, over 8—9 Aar; Piger benyttedes lige saa vel som Drenge. Der kræves allerede hos en voksen stærke Nerver, for at han ikke første Gang, han stiger ned i en Kulmine, skal blive betagen af ubehagelige Fornemmelser; for et lille Barn maatte denne Nedfart blive en hel Tortur; og efterat det vel var kommet ned til Arbejdspladsen i Gruberne, maatte det nødvendigvis finde Opholdet der saa ubehageligt og afskyeligt som vel muligt. Mørket, Fugtigheden, den trange Plads at bevæge sig paa, Stilheden, der kun blev afbrudt af Lyden af det fra Lofter og Vægge uafbrudt neddryppende og nedsivende Vand, af den fjærne, dumpe Klang af de arbejdende Bjærgmænds Hakker eller at Lyden af de med Kul fyldte Karrer, der rullede gjennem Gangene i Minerne, — endelig det dybe Mudder, hvori Fødderne sank ned til Anklerne, — alt dette var nok i Stand til at fylde et Barns Indbildningskraft med skrækindjagende Billeder; men selv efterat et Barn ved Vanen var blevet mere fortrolig hermed, vedblev dog Arbejdet, der forlangtes udført af det, at være det samme ensformige, trættende Slid, der efterhaanden nedbrød mangfoldige Børns Sundhed og Kræfter aldeles.

Den Maade, hvorpaa et Barn først blev sysselsat i Minerne, var som „a trapper“ (af „trap,“ en Falddør); for at nemlig den fornødne Ventilation i Skakterne kunde vedligeholdes, maatte det nøje paases, at Dørene eller Lemmene rundt om i Minernes Gange holdtes lukkede; hvis en Dør blev staaende aaben, efterat en Kulkarre havde passeret den, vilde Følgerne deraf for de i Minerne sysselsatte Arbejdere kunne blive meget alvorlige, og Mangelen paa Ventilation fremkalde stor Hede og indeklemt Luft, der til sidst kunde blive i høj Grad farlig for Arbej-

ernes Sundhed, — ja i visse Tilfælde medføre Fare for Explosioner. Bag hver Dør stilledes derfor et lille Barn („a trapper“), hvis Arbejde bestod i at aabne Døren, hver Gang det hørte en Karre eller Hjulbør nærme sig, og atter hurtigst muligt tillukke den, naar Karren var passeret; krævede nu end dette Arbejde kun en ringe Kraftanstrængelse fra Børnenes Side, blev det dog i højeste Grad trættende og aandssløvende ved sin uhyre Ensformighed. Fra den aarle Morgen til Aften silde sad Barnet paa sin Plads (ɔ: 12—14 Timer), ganske overladt til sig selv, i det skumle, uhyggelige Mørke og den gyselige Stilhed, udsat for Fugtigheden fra det nedsivende Vand, og ude af Stand til — for at røre Lemmerne — at flytte sig mere end en halv Snes Skridt fra sin Plads, af Frygt for at blive greben i Forsømmelighed og blive straffet; for at falde i Søvn var Straffen en frygtelig stræng Piskning. Der vrimlede i Gangene med Rotter og Mus og al Slags Kryb, og Børnenes Fantasi blev tidlig fyldt med „Bjærgværkshistorier“ — om Rotter saa glubske, at de gik lige løs paa de for Karrerne spændte Heste, og saa graadige, at de vare løbne bort med Bjærgmændenes Lys i deres Gab og derved havde foraarsaget Antændelse af Gas og Explosioner osv. Var der end en meget betydelig Overdrivelse i disse Historier, saa vare de i al Fald nok i Stand til at sætte Skræk i mange ængstelige og svage Børn; der var dem, som bleve halvt idiotiske af Skræk! Dagslyset saa' disse stakkels Børn aldrig undtagen om Søndagen, — de gik ned i Gruberne før Dag og kom op deraf efter Solnedgang! — I deres Hjem kjendte de lidet eller intet til Kjærlighed fra Forældrene; det var jo Forældrene selv, som for at skaffe et uselt Tillæg til Familiens Indtægter ofrede deres Børn til det tunge Arbejde under Jorden.

Efterhaaanden som Børnene bleve ældre, fik de andet Arbejde anvist, hvorved der aldeles intet Hensyn blev taget til deres forskjellige Kræfter eller deres Kjøn. Drenge og Piger fik samme Arbejde, samme

Byrder at bære, samme Løn og samme Klæder: en pjaltet Skjorte eller et Par lasede Bukser udgjorde hele deres Klædning! Snart maatte de skyde foran sig smaa Karrer, belæssede med Kul, gjennem lange, smalle Gange, — et yderst anstrængende Arbejde, der udelukkende blev udført af Børn eller yngre og ældre Kvinder! — snart, hvor Gangene vare for lave til at tilstede denne Fremgangsmaade, krybe paa Hænder og Knæ gjennem snævre Aabninger i Bjærgmassen, saa vaade som Kloaker, og med Tove fastgjorte til et Bælte om det nøgne Legeme for at drage efter sig tungtbelæssede Kurve; der var Gange, som ikke vare mere end 18—24 Tommer høje, hvor dette Arbejde daglig blev udført af smaa Drenge og Piger, — et afskyeligt Arbejde, hvorved Hovedet blev stødt og skrabet af Klippemassens skarpe Kanter, Anklerne overanstrængte og Ryggen saaret, og det maatte udføres i en kvælende Hede. At bære store Kulstykker eller Kurve med Kul (af en Vægt fra 50—150 Pd.) op ad stejle Trapper eller Stiger udførtes ligeledes næsten altid af Kvinder og Børn. Frugtsommelige Kvinder holdtes sysselsatte dermed indtil de sidste Dage før Fødslen; der var Børn paa 6—7 Aar, der daglig maatte bære Byrder paa c. 50 Pd. (i Kurve afpassede efter Ryggen og fastgjorte med en Rem om Panden) op ad Trapper, hvis samlede Længde svarede til Længden af en Vandring 14 Gange op til Toppen af St. Pavls Kirkens Kuppel i London. Baade paa Grund af Vægten og for at forhindre de højt opstablede Kulstykker fra at rulle ned maatte de gaa stærkt krumbøjede, og Ulykkestilfælde, foraarsagede ved at Remmene, der holdt Kurvene, brast, og ved at Kulstykker styrtede ned og ramte dem, der fulgte efter paa Vejen op ad Stigerne, skete hyppig. Børn (fra 8 Aars Alderen af) bleve ligeledes ofte brugte til at pumpe Vand op fra Skakterne; de stod da, Time efter Time, i Vand op over Anklerne, sysselsatte med dette ensformige og trættende Arbejde. Som Regel arbejdede

Børnene skiftevis i to Hold, men undertiden blev det dobbelte Arbejde paalagt dem, saa de uden Hvile bleve holdte til Tjeneste i c. 30 Timer og, vel at mærke, en Tjeneste af den tungeste Art, imod hvilken Børnearbejdet i Fabrikkerne forholdsvis var som en Leg; det bestod jo dog for den største Del i at lede et i det væsentlige selvvirkende Maskineri! Naar hertil kommer, at de i Gruberne sysselsatte Børn maatte taale en frygtelig raa Behandling af Opsynsmændene, der tugtede dem strængt for de ubetydeligste Forseelser, og at deres Føde næsten altid var utilstrækkelig i Kvantitet og tillige af den simpleste Art og blev indtagen paa uregelmæssige Tider, maa det erkjendes, at deres Liv var saa sørgeligt som vel muligt.

Naturligvis var deres Helbredstilstand elendig; Lunge- og Hjærtesygdomme vare meget almindelige, og mange døde i en ganske ung Alder; de, der naaede igjennem Barndomsalderen og den første Ungdomstid, bleve gjerne astmatiske og gigtsvage i en Alder af 30 Aar. Desuden vare særlige Farer forbundne med Arbejdet i Gruberne; det var et gængs Ord: „en Minearbejder er aldrig sikker paa sit Liv, efter at han har svunget sig ud over Nedgangsbrønden for at hisses ned i Dybet,“ og mange Ulykkestilfælde, som en skarpere Kontrol og et mere udviklet og bedre passet Maskineri nu næsten har umuliggjort, vare dengang dagligdags Begivenheder, saasom at styrte ned gjennem Nedgangsbrønden, drukne af pludselig frembrydende Vand, kvæles af opstigende Gasarter m. m.

De i Minerne og Bjærgværkerne sysselsatte Børns og unge Menneskers Opdragelse blev fuldstændig forsømt, og deres Sædelighed stod paa det lavest mulige Trin, hvad let forstaas, naar det erindres, at en stor Del Mænd arbejdede aldeles nøgne i Gruberne, og i denne Tilstand bleve hjulpne med Arbejdet ikke blot af Drenge, men ogsaa af Kvinder (fra Børn paa 6 Aar til unge Piger paa 21 Aar), der selv ofte vare helt nøgne indtil

Bæltestedet, og hvis eneste Klædningsstykke hyppig, som før nævnt, bestod af et Par lasede Bukser.

Lønnen for Børnenes og Kvindernes Arbejde var urimelig lav og blev mange Steder ikke udbetalt i rede Penge, men med Anvisninger (Truck-Systemet) paa Arbejdernes forskjellige Fornødenheder, der kunde erholdes fra Forretninger i Nabolaget, i hvilke alle Varer vare 25 pCt. dyrere end paa længere borte liggende Steder.

Den eneste Undskyldning, som anførtes for alle disse skammelige Misbrug, bestod gjerne i, at Minerne ikke med Fordel kunde drives, hvis ikke Børn benyttedes til Arbejdet, at efter en vis Alder bleve Ryghvirvlerne ude af Stand til at bøje sig i den Stilling, som krævedes til Arbejdet i de lave Minegange, at der derfor maatte begyndes med ganske smaa Børn, og at i det hele taget ingen blev en god Minearbejder, naar han ikke meget tidlig var bleven fortrolig med dette Arbejde og alle dets Rædsler.

Da alt dette, efter Beretningens Offentliggjørelse, blev almindelig bekjendt i England, rejste der sig en saa godt som eenstemmig Indignation; kun meget faa havde anet, hvor fortvivlede Forholdene i Virkeligheden vare. Pressen stillede sig, med „Morning Chronicle“ i Spidsen, paa de undertryktes Side. Regeringen derimod var, som sædvanlig, ligegyldig (eller dog kjølig stemt) for alle Bestræbelser, der havde Arbejdernes Vel til Maal; den var derfor alt andet end glad over de fremkomne Oplysninger og over det Lovforslag, den i den nærmeste Fremtid kunde vente indbragt af Shaftesbury, medens den paa den anden Side dog ikke dristede sig til at gaa stik imod den offentlige Mening i denne Sag.

Efter flere Forhindringer bragte Shaftesbury Sagen frem for Underhuset den 7de Juni 1842 og støttede den i en mægtig, gribende Tale, der gjorde det dybeste Indtryk paa alle Medlemmerne og klart paaviste de mange Misbrug. Han var selv i stor Spænding før sin

Tale, da han ventede at blive imødegaaet af en hadefuld og skjult Opposition; men han maatte bagefter bekjende, at han aldrig før i den Grad havde faaet Held til at sige — og paa den mest indtrængende Maade, — hvad der laa ham paa Hjærte, og hvad der skulde siges: „I to Timer lyttede Medlemmerne til mig med den største Opmærksomhed; man kunde have hørt en Knappenaal falde; ofte blev jeg afbrudt af lydelige Bifaldsytringer, og efter at jeg havde endt min Tale, støttede et Dusin Medlemmer den Sag, jeg havde bragt frem, idet de paa samme Tid rettede en Tak til mig.“ „Da jeg stod ved Bordet, — lige før jeg aabnede min Mund, — faldt disse Ord mig med Vægt paa Sinde: „Vær ikkun frimodig og stærk!“ (Josv. 1. 18) og — lovet være Herrens hellige Navn! — fra det Øjeblik af var jeg saa let og saa glad til Mode, som om jeg havde siddet i en Lænestol. Mange (hører jeg) skulle have udgydt Taarer. En fortalte mig, at han hellere vilde have holdt den Tale end nogen anden, han nogensinde havde hørt; andre Medlemmer toge mig til Side og udtalte deres Beundring for mig og takkede mig paa den oprigtigste og hjærteligste Maade. Men jeg vil og maa altid synge: „Ikke os, Herre! ikke os, men dit Navn give Du Ære for din Miskundheds, for din Sandheds Skyld!“ (Salme 115.1) — „Har ikke dette,“ skrev han i sin Dagbog, „i Virkeligheden ogsaa ført „Ti-Timers Loven“ et Skridt frem?! — Dog to saadanne Gaver i eet Aar vilde — vel ikke overgaa Guds Barmhjærtighed, men — være mere, end et Menneske kunde bære!“

I sin mesterlige Tale havde han givet et Resumé af Undersøgelseskommissionens Beretning. Han mente, sagde han, at det maatte være nok ligefrem at meddele disse Ting for en Forsamling af Kristne og britiske Gentlemen. „For 20 Millioner Pund kjøbte I Negrenes Frigivelse, — og det var en velsignet Gjerning! I Nat kunne I ved en „billig“ Afstemning, der ikke fortrædiger nogen, styrke Tusinders Hjærter blandt eders

Landsmænd, dygtiggjøre dem til et helt nyt Liv og hjælpe dem til at føle Glæden over deres arvede Frihed!"

Shaftesburys Forslag blev modtaget med en i en politisk Forsamling sjelden Enstemmighed. Hele Landets Sympati fulgte ham desuden fra først til sidst; og blev end Lovforslaget ikke uvæsentlig beskaaret i Overhuset, — og maatte han her, som saa ofte, gjøre den Erfaring, at han i Virkeligheden fik kraftigere Støtte fra de Liberale end fra sit eget Parti, de Konservative, — det var dog brugeligt og bragte betydelige Fordele, ja betegnede en saa stor Fremgang, at han ansaa det for politisk klogt at tage imod det, saaledes som det blev budt ham, hellere end at udsætte Sagen til en efterfølgende Sessions Afgjørelse.

Trods Regeringens kjølige Holdning -- ikke een af Ministrene støttede Sagen; „i det hele taget gjælder det," skrev Shaftesbury, „at de, som havde lovet at støtte Forslaget, vare fraværende ved Møderne, og de, som intet Løfte havde givet, vare nærværende!" — gik Loven dog igjennem. Glæden herover var stor i hele Landet, allermest dog i Kuldistrikterne. Ved denne Lov ophævedes een Gang for alle alt Arbejde i Gruberne af Drenge under 10 Aar og alt Kvindearbejde; der blev ansat Kontrol-Inspektører ved Kulminerne og Bjærgværkerne, og flere heldbringende Bestemmelser bleve vedtagne, om end denne Lov kun kan betragtes som en Begyndelse paa dette Omraade. Det var den første engelske Lov, som til Gavn for Hjemmene greb ind i den voksne Kvindes Arbejdsfrihed[1]. — Et Forsøg et Aars Tid efter fra Kulmineejernes Side paa at tilvejebringe en Forandring i Loven, saa de gamle Forhold i det væsentlige vendte tilbage, strandede fuldstændig paa Parlamentets faste Holdning.

---

[1]) L. Bramsen: Englands og Tysklands Lovgivning for Arbejdere osv. S. 90.

VII.

Medens Shaftesbury var beskjæftiget med denne Lov, udbrød der Uroligheder i Fabrikdistrikterne. Det var daarlige Tider for Handelen, og navnlig var Nøden stor iblandt den Del af Befolkningen, som arbejdede i Manufakturfabrikkerne. Fattigskatten steg overalt betydelig; i Leeds fik henved $^1/_5$ af Indbyggerne Hjælp af Fattigvæsenet, i Sheffield led 10,000 Mennesker i højeste Grad Nød, i Manchester holdtes næsten daglig Møder mellem de Handlende og Arbejderne for at søge Midler til Afhjælpning af den almindelige Elendighed. Allerede tidligere paa Aaret (1842) vare Uroligheder udbrudte i Skotland og Irland, og i Avgust begyndte den længe herskende Gjæring blandt Arbejderne i Englands Manufakturdistrikter, i Manchester, Stolybridge, Stockport, Macclesfield, Dudley, Boston, Huddersfield og fl. St. at gaa over til Optøjer og Angreb paa de mere velstillede Klassers Ejendom; chartistiske Demagoger pustede til Ilden. Da Regeringen imidlertid sendte Artilleri og Grenaderer til de af Oprørsaanden grebne Egne og gjorde kort Proces med Tumultuanterne, lykkedes det inden lang Tid at faa Ordenen gjenoprettet; men fra 18—25 Avgust havde der dog hersket et fuldstændigt Rædselsregimente i Manchester: oprørske Plakater opsloges daglig paa Gadehjørnerne, ophidsede Pøbelhobe larmede om Dagen i Gaderne, og om Nætterne saas talrige skrækindjagende Ildebrande, — alt som et Forvarsel om den Storm, der i 1848 skulde gaa over en stor Del af Evropa.

Det smertede Shaftesbury at se den Vej, Udviklingen tog, og at se, hvorledes efterhaanden alle de rolige Midler til en Forbedring af Samfundsforholdene (saasom Gjennemførelsen af en bedre Fattiglov, bedre Fabriklove, Afskaffelsen af Truck-Systemet) bleve vragede, medens Chartismen, der var villig til at drage Fordel af Oprørsaanden iblandt Folket, overalt vandt

Terræn og blev anset for det store Lægemiddel imod alle den arbejdende Klasses Lidelser. Han foretog derfor, sammen med sin Hustru, i September 1842 en Rejse gjennem Manufakturdistrikterne, færdedes baade offentlig og privat blandt Arbejderne og opfordrede dem alvorlig til at tage sig i Agt for den overhaandtagende Lovløsheds-Aand. — Ligesom han tidligere i London havde vandret gjennem mange af de mest berygtede Kvarterer (Whitechapel, Bethnal Green o. fl.) for med egne Øjne at overbevise sig om al Elendigheden, fordi han følte, at intet i den Grad gav ham Kraft til utrættelig at tale de ulykkeliges Sag, saaledes gik han nu ogsaa i Manchester sammen med to Politikonstabler en Lørdag gjennem Arbejderkvartererne med deres „Ginpaladser“, Ølknejper, Bordeller, Spillehuse og Huler for enhver Last og Skjændsel. Han fik derved et levende Indtryk af Elendighedens uhyre Størrelse; „disse Ting“, skrev han i sin Dagbog, „kunne umulig blive ved at gaa endnu i 10 Aar blandt en Befolkning paa snart 3 Millioner.“ — Bittert smertede det ham at lægge Mærke til, hvorledes Mandsarbejde alle Vegne blev stærkt fortrængt af Kvindearbejde; han saa', hvor ødelæggende dette var for Familielivet og al Hygge i Hjemmet, og hvorledes den tidlige og næsten uafbrudte Adskillelse af Mand og Hustru, af Børn og Forældre, paa Grund af det mange Timer varende Arbejde, lod befrygte, at Samfundet til sidst ikke mere vilde gruppere sig efter Familier, men komme til at bestaa af en Mængde uordentlig samlevende Individer!

Skjønt det følgende Aar (1843) var en i politisk Henseende yderst bevæget Tid for det britiske Rige, — Irland var i saa godt som aabent Oprør mod Unionen, og O'Connell holdt i alle Egne af Øen Massemøder, paa hvilke han opfordrede sine Landsmænd til „hellere at dø som frie Mænd end leve som Slaver“, saa Regeringen til sidst maatte træde til og undertrykke Bevægelsen, — var Shaftesbury utrættelig sysselsat med Arbejdet

for de fattige Klassers Vel; han fik endogsaa mere travlt i dette Aar end i noget tidligere.

Den i 1843 offentliggjorte — 2den — Beretning fra „Children Employment Commission“ om Anvendelsen af Børnearbejde i endel forskjellige Industrigrene, — de saakaldte „frie Industrigrene“, for hvilke de gjældende Fabriklove vare uden Betydning, — dokumenterede nemlig til Overmaal, at de samme sørgelige Forhold herskede her som i Bomuldsfabrikkerne: Forældre, der satte deres Børn til Arbejde i 7, 6, 5, ja 4 Aars-Alderen (og derpaa senere, fra 9 Aars Alderen, i Bomuldsfabrikerne) for derved at afbetale deres Gjæld til Mestrene (eller Fabrikejerne); — en sørgelig Uvidenhed, overfor hvilken Søndagsskolerne kun kunde udrette lidet (ligesom Aftenskolerne vare uden nogensomhelst reel Betydning for de overanstrængte Børn); — en almindelig udbredt moralsk Fordærvelse; — stor Fattigdom og usel Forplejning — vare de almindelige Træk i Billedet.

Shaftesbury gjorde store Anstrængelser for ogsaa her at yde Hjælp, men kun i et Par Industrigrene bleve Foranstaltninger trufne til en Forbedring af Forholdene, indtil endelig „the Factory Extension Act“ af 1864 gav lignende Regler for Børnearbejdet i de „frie“ Industrifag som i Bomuldsfabrikkerne.

En anden Sag, hvormed Shaftesbury samme Aar kom til at staa i nøjeste Forbindelse, var Arbejdet for de fattigste og mest forkomne Børns Undervisning i de saakaldte „Ragged Schools“ („Pjalteskoler“), — Fattigskoler, oprettede ad Frivillighedens Vej og ved privat Initiativ og derfor uden Skoletvang, som dengang i øvrigt saa godt som ikke eksisterede i England. Allerede i flere Aar havde de forældreløse, forladte (eller dog til sig selv overladte) Børns — „Gadeungdommens“ — sørgelige Stilling ligget ham paa Sinde; de vare aldeles forsømte, og det saa' ud til, at de maatte gaa aandelig og legemlig til Grunde. Han saa', hvorledes der i London opvoksede ikke blot et Proletariat, men ogsaa en bestan-

dig større Befolkning af Tyve og Vagabonder, og, saavidt han kunde skjønne, skete ingen Bestræbelser af nogen Betydning fra de mere oplyste Klassers Side for at vinde dem tilbage for Samfundet eller for i det hele at forhindre, at der dannede sig en Klasse af Tyve og Vagabonder, ved i Tide at sørge for de forsømte Børns Undervisning og religiøse Opdragelse. De levede i de usleste og smudsigste Boliger eller søgte sig et Nattely under Brobuerne ved Themsen, tiggede eller stjal, eftersom Lejligheden tilbød sig, og voksede op i fuldkommen Uvidenhed om alt Godt, men med en gruopvækkende Kundskab om alt Ondt; før eller senere gjorde de fleste af dem Bekjendtskab med Slutteren eller Bødlen. — Shaftesbury følte, at noget maatte her gjøres; og Tanken herom — tilligemed Uvisheden om, hvorledes man skulde faa Hold i denne Del af Befolkningen og blive ved at have Hold i den, — forfulgte ham og pinte ham Dag og Nat under Travlheden med andre Ting. Da faldt hans Øjne engang i Februar 1843 paa en Annonce i en af „Times“ store Spalter med Overskriften: „Ragged Schools: Field Lane Sabbath School 65. West Street, Saffron Hill“, hvori Lærerne ved denne Søndagsskole (og „Pjalteskole“), der var beliggende i et af Londons usleste Kvarterer, opfordrede Venner af Sagen til at yde den personlig og pekuniær Støtte.

„Jeg har aldrig læst“, sagde Shaftesbury siden, „et Avertissement, der fyldte mig med større Glæde; det svarede saa nøjagtig til det, jeg havde haft for Øje og haabet, at jeg ikke kunde betragte denne Annonce anderledes end som et direkte Svar paa mine hyppige Bønner.“ Han var blandt de første, der satte sig i Forbindelse med Søndagsskolens Lærere, og han blev af dem sat ind i deres Planer, deres Syn paa det Arbejde, der skulde gjøres, og deres Forhaabninger. Han følte sig tiltalt af alt, hvad han her hørte og saa', og begyndte snart selv med Liv og Lyst at virke for denne Sag, ligesom han fra dette Tidspunkt af hele sit Liv igjennem blev den

bedste Støtte og den nidkjæreste Talsmand i hele England for Søndagsskolens (og „Ragged Schools“) Gjerning.

Den nævnte Søndagsskole laa, som anført, i et af Londons mest berygtede Kvarterer, Field Lane; og West Street var igjen en af de værst berygtede Gader i hele Kvarteret, lige i Hjærtet af „Jack Ketch Have“ (Bøddelens Have), saaledes kaldet i Folkemunde, fordi et stort Antal af de Forbrydere, der bleve hængte i Newgate, stammede herfra. De fortvivlede Forhold skildres maaske bedst ved den Kjendsgjerning, at Politikonstablerne altid maatte møde her i et Antal af 40—50, for at kunne udrette noget. Allerede et Aarhundrede i Forvejen havde dette Kvarter været berygtet som Tilholdssted for de værste Forbrydere. En Del af Husene i Gaden laa umiddelbart op til Fleet Ditch (Grav eller Dam) og vare forsynede med mørke Aflukker, Falddøre, Paneler til at skyde til Side og andre Midler til at unddrage sig Øvrighedens Efterforskninger, medens vidtløftige Kældere tjente til Gjemmesteder for Tyvekosterne. I andre Huse fandtes Smelteovne for Falskmøntnere og Brænderier til Tilvirkning af toldpligtige spirituøse Varer. Paa Gadens Nordside laa en Række yderst berygtede Logishuse, hvor de uerfarne lokkedes ind ved Hjælp af offentlige Fruentimmer, hvorpaa de bleve kneblede og slæbte til et af de skjulte Rum i Husene og, efter at være plyndrede og myrdede, hemmelig kastede ud i den bagved værende Dam. Dette Uvæsen tog saaledes til, at der engang paa een Dag bleve ikke mindre end 19 Forbrydere henrettede i Newgate fra dette Kvarter, der lige til 1843 havde bevaret sit daarlige Ry fra gamle Dage.

Netop paa et saadant Sted havde Shaftesbury ønsket at se religiøse og filantropiske Foretagender iværksatte. Hvor elendige Forholdene vare, og hvor meget en Søndagsskole havde at kæmpe med paa et saadant Sted, har Charles Dickens i et af sine Værker skildret

paa sin malende og drastiske Maade: „Jeg fandt min første „Ragged School“ paa et ilde berygtet Sted, ved Navn West Street, Saffron Hill, ynkelig kæmpende for Livet med Gjenvordigheder af enhver Art. Den ejede ingen Midler, savnede passende Lokaler og fremtraadte ikke med den Avtoritet, som følger med Anerkjendelse fra Øvrighedens Side. Den samlede indenfor sine Mure en skiftende Skare af de forskjelligst muligt udseende Individer, unge i Aar, men ellers ikke unge i nogetsomhelst. Den blev holdt i et Rum, der var lavt til Loftet, og hvor der var en kvælende Atmosfære, — midt imellem al Slags Smitte, Smuds og Pestilens, med alle Dødssynder slupne løs, hylende og skrigende udenfor Dørene. Lærerne vare nidkjære nok, men langt fra kyndige nok til at have det rette Greb paa at lære fra sig; de vidste kun ringe Besked om deres Gjerning, — og Eleverne! — de udfandt med Ondskabens Skarpsindighed alle deres Læreres svage Punkter, lo dem ud, gav gudsbespottelige Svar paa Spørgsmaal af den hellige Skrift, sang, fægtede, dansede, røvede fra hverandre og syntes besatte af en Legion Djævle. Stedet blev stormet Gang efter Gang, Lysene blæste ud, Bøgerne kastede i Rendestenen, og de kvindelige Elever i Triumf førte bort til deres vante Elendighed.“ — „Men“, føjer han til, „uden at hente Styrke fra andet end sit gode Formaal udholdt Skolen alt dette og fortsatte sin Gjerning; det gik bestandig fremad, og to Aar efter fandt jeg Ro og Orden paa det samme Sted, Skolen oplyst med Gas, holdt fortrinlig ren, talrig besøgt, og alt bragt igjen paa ret Kjøl!“

Heri havde Shaftesbury en væsentlig Del, og ti Aar efter hin Tid, Dickens skildrer, kunde Bestyrelsen i Aarsberetningen give Meddelelse om den mangeartede Virksomhed af kristelig og human Natur, for hvilken Skolen var bleven det faste Centrum: der blev i den meddelt daglig og gratis Skoleundervisning; holdt Aftenskole for unge Mennesker og voksne, der vare syssel-

satte om Dagen; — fremdeles Aftenskole for Kvinder. for at virke forædlende ind paa deres Karakter og gjøre dem bedre skikkede til at gjøre Nytte i deres Hjem. tilføre det større Hygge og bringe dem til bedre at kunne udfylde en Moders Plads i Familien; Haandværkerklasser vare indrettede for at bibringe unge Mennesker Færdighed i Skræddersyning, Skomagerarbejde, Træudskjæring m. m.; et Børnehjem var bleven oprettet, hvor de Børn, der allerede vare ansatte ved et eller andet Haandværk. kunde ty hen og være, i al Fald for en Stund, værnede imod deres moralsk usunde Omgivelser; der blev ydet de allermest forkomne Nattely; en Forening var stiftet for „at klæde de nøgne"; Brød uddeltes til de hungrende; Renlighed bødes i Form af gratis Bade og „Tørrestuer", hvor det i Dagens Løb af Regnen gjennemvædede Tøj kunde tørres; Bibelklasser vare oprettede med frivillige Lærere, hvori over 10,000 Mennesker af alle Aldere og begge Køn, forskjellige i alt undtagen i fysisk og aandelig Elendighed, undervistes m. m.

Shaftesbury var utrættelig i at vandre rundt til de faa Skoler, som dengang vare i Gang i London, og opmuntre Lærerne; han satte sig iblandt dem og udlagde hyppig selv et eller andet Skriftord for de tilstedeværende Børn og voksne, og jo mere han maatte sukke over den Elendighed, der overalt kom til Syne. desto varmere slog hans Hjærte for alle Bestræbelser, der tilsigtede at skaffe Hjælp; men stadig fremhævede han, at Søndagsskolen og i det Hele „Ragged Schools" — som det da ogsaa laa i Navnet, — skulde holde sig til de lavest stillede Klasser og aldrig maatte faa noget „fint" Præg; „den skulde bestandig holde sig," som han sagde, „til Rendestenen!" Han holdt sig heller ikke for god til paa dette Omraade at virke sammen med Dissenters; „det er paa høje Tid," sagde han, „at tænke paa det. hvori vi stemme overens med dem og — forglemme, hvad der skiller os fra dem; ja, skulde end mit Forhold til dem bringe mig i Strid med Stats-

kirken, saa vil jeg hellere opgive Samfundet med Kirken [ɔ: den anglikanske] end prisgive disse stakkels Børn til Vantro, Forbrydelse og Undertrykkelse". — Dengang derfor de forskjellige „Pjalteskoler" (allerede i 1844) bleve forenede til en „Ragged School Union", tog han med Glæde imod Præsidentposten i dette Selskab, og han har, som før nævnt, overordentlig store Fortjenester af — i Løbet af de følgende 40 Aar — at have udviklet denne Institution til sit nuværende betydningsfulde Standpunkt og deraf, at nu et tæt Net af Søndagsskoler og i det hele taget af „Ragged Schools" (med mange dermed forbundne Virksomheder i Filantropiens og Kristenkjærlighedens Tjeneste) spænder over hele det britiske Rige. Ved disse Skoler hængte hans Hjærte med inderlig Kjærlighed; „jeg vil hellere". sagde han engang, „være Præsident over „Ragged School Union" end kommandere en Hær eller raade over Rigers Skæbne!"

VIII.

Aaret efter (1844) blev han kaldt tilbage til sit Arbejde for de i Fabrikkerne sysselsatte Børn i Anledning af et af Regeringen indbragt Lovforslag, der ganske vist reducerede Arbejdstiden for „Børn" til 8 Timer daglig (hvoraf $1^1/_2$ Time til Maaltider), men samtidig dels tillod Benyttelse af Børn fra 8 Aars Alderen, dels fastsatte 12 Timers daglig Arbejde for „unge Mennesker" (mellem 13 og 18 Aar), hvori ogsaa alle Kvinder over 13 Aar skulde indbefattes. Da der fra Manufakturdistrikterne lød et eenstemmigt Raab paa „Ti-Timers Arbejde" og imod ethvert Kompromis, der kunde blive til Skade for dette Standpunkt, benyttede Shaftesbury Lejligheden til i en indtrængende Tale at paavise, hvor lidet Forslaget vilde

gavne Arbejderne, dersom det blev Lov, og stærkt at betone, hvor ødelæggende dette forcerede Arbejde i Fabrikkerne var baade i fysisk og moralsk Henseende og for Arbejderstandens huslige Liv. Alt, hvad Arbejderne begjære, sagde han, er en ubetydelig Lettelse i Arbejdet ɔ: Forkortelse af Arbejdstiden, „en Tid til at leve og en Tid til at dø!“ Han stillede derpaa sit Modforslag, som efter en temmelig skarp Debat, hvor navnlig John Bright angreb ham, fik Majoritet for sig ved flere paafølgende Afstemninger, uden at det dog lykkedes ham at gjennemføre det, da Regeringen til sidst ved List forstod at splitte Majoriteten, under Afstemningerne over de enkelte Paragrafer. Men under Debatten herom følte han inderlig Glæde over at bemærke, hvorledes et stadig større Antal Parlamentsmedlemmer (saaledes den bekjendte Historieskriver Macaulay, — ligeledes Palmerston og Russel o. fl.) stillede sig sympatetisk overfor de af ham forfægtede Anskuelser. Da saaledes Premierministeren under Debatten udtalte, at han ingen Grund saa' til at begrænse Lovbeskyttelsen til Textilfabrikkerne, naar der dog var mange „ubeskyttede“ Industrigrene i Landet, og ironisk spurgte, om det da var Husets Mening ogsaa at bevilge Lovbeskyttelse for dem, lød der ham et mangestemmigt „Ja“ i Møde; og da han, noget forvirret herover, fremdeles ironiserende, mente, at det saa vel ikke kunde skade ogsaa at „beskytte“ de ved Landbruget sysselsatte Børn, lød der paa ny en Bifaldsstorm fra mange Medlemmer. Et endnu tydeligere Vidnesbyrd herom fik Shaftesbury omtrent paa samme Tid, dengang et af Underhusets Medlemmer (under nogle Forhandlinger om en Del nye Kontrolbestemmelser vedrørende Sindssygevæsenet) takkede ham for hans utrættelige filantropiske Bestræbelser og, under Husets lydelige Bifaldsytringer, tilføjede: „Man plejer at sige om mange Mennesker, at det gjør Ens Øjne godt at se dem; jeg kunde paa samme Maade sige om andre, at det gjør Hjærtet godt at høre dem; den ædle Lord er en af denne

sidste Slags: der klinger et „Sursum corda“ (Hjærterne opad!) igjennem alt, hvad han siger!“ Shaftesbury sagde siden om disse Ord, at det var den skjønneste Ros, der nogensinde var ydet ham.

Senere hen paa Aaret blev en Regerings-Lov angaaende Fabrikvæsenet gjennemført, hvorved Loven af 1833 blev i høj Grad forandret. Den bragte dog i al Fald den Vinding, at den indførte et nyt Princip, idet nemlig, i Følge den, den voksne Kvindes Arbejdstid begrænsedes til 12 Timer daglig; ligeledes blev der paabudt længere ugentlig Skoletid for Børnene; Arbejdsinspektørernes Myndighed udvidedes, og Bøder fastsattes saavel for ulovlig Sysselsættelse af Arbejdere ud over den bestemte Maximalarbejdstid, som for Ulykkestilfælde, fremkaldte ved Undladelse af Beskyttelsesmidler eller Forsømmelighed med Maskineriet.

Paa en Rejse til Lancashire samme Aar overbeviste Shaftesbury sig paa ny om den der herskende uhyre Elendighed; han saa' Arbejdernes smudsige og usunde Boliger og deres blege og sygelige Udseende, og overalt fornam han Modløshed og Utilfredshed med, at „Ti-Timers Loven“ lod vente saa længe paa sig; overfor disse uophørlige Klager henviste han til, at der dog ved Loven (af 1844) var opnaaet ikke lidt: Indskrænkning af Børns Arbejdstid til $6\frac{1}{2}$ Timer daglig, Beskyttelsesparagrafer, der tilsikrede Arbejderne Erstatning ved Ulykkestilfælde og endelig Indskrænkning af alle voksne Kvinders Arbejdstid.

IX.

I 1845 bragte han en ny Sag frem. Hans Opmærksomhed var bleven rettet paa Børnearbejdet i Kattuntrykkerierne; her sysselsattes Børn ofte allerede i

7—9 Aars Alderen, — ja, enkelte vare endog kun 3—4 Aar gamle, — og der krævedes hyppig af dem en Arbejdstid paa 16, ja undertiden 18 Timer. Arbejdet foregik under de for Sundheden ugunstigste Forhold, i ophedede Rum, og navnlig i det saakaldte „Svidningsrum“ var Luften utaalelig hed og fyldt med smaa forbrændte Partikler, der irriterede Øjnene, hvorfor ogsaa næsten alle Børn i Kattuntrykkerierne led af Øjen-Inflammation. Da desuden Arbejdet i disse Fabriker krævede ufravendt Opmærksomhed fra Arbejdstidens Begyndelse til dens Slutning og ligeledes paa anden Maade var fysisk trættende i allerhøjeste Grad, eftersom Børnene dels maatte staa op saa godt som hele Tiden, dels uafbrudt foretage omdrejende Bevægelser med Armene, og da endelig Opdragelsen naturligvis blev totalt forsømt, var her unægtelig Grund nok for Shaftesbury til at forsøge at fremkalde en Forbedring af disse sørgelige Forhold. Han fremlagde derfor i Februar 1845 et hertil sigtende Lovforslag paa Underhusets Bord og støttede det varmt under de forskjellige Behandlinger. Han havde forberedt sig dertil ved inderlig Bøn; han følte, at han, hvis han fik Held i denne Sag (der ganske vist, relativt set, var en Bisag, men som dog drejede sig om at tilvejebringe en højst fornøden Beskyttelse for Tusinder af Børn), vilde faa frejdigere Haab om ogsaa til sidst at gjennemføre „Ti-Timers Loven“ til Gavn for Børn i Bomuldsfabrikkerne. I flere Uger, før Sagen kom for i Underhuset, bad han Gud om Held og mindedes ofte i Bønnen Lots Ord, da denne (1 Moseb. 19, 20 — efter den engelske Bibeloversættelse) bad Englene om at blive frelst i Zoar fra Ødelæggelsen, der ramte Sodoma og Gomorra; med Henblik paa det ringe Held, der hidtil havde fulgt ham med „Ti-Timers Loven“, og med Allusion til Betydningen af Navnet Zoar (liden) bad han: „Giv mig dette Zoar, — er det ikke lidet?“ — og da saa netop paa en af nærmeste Dage hint Kapitel af 1. Mosebog lød ham i Møde iblandt Læsestykkerne i den anglikanske Kirkes

„lectio continua", tog han Englens Ord til Lot: „Se, jeg haver og bønhørt dig i dette Stykke!" som et Segl fra Gud paa Bønnen. „Jeg bøjede mit Hoved og bad," skriver han, og han fik ogsaa Held; i Sommerens Løb blev en Lov vedtagen, som i høj Grad bidrog til at mildne disse stakkels Børns sørgelige Skæbne. Det var under Forhandlingerne om dette Lovforslag, at en Taler rettede det Spørgsmaal til ham: hvor han dog vilde standse? „Intetsteds," lød hans stolte Svar, „saa længe endnu nogen Del af det uhyre Onde er uafhjulpen."

Som bekjendt bleve 1845 og de nærmest følgende Aar i høj Grad skæbnesvangre for Irland paa Grund af den fuldstændig mislykkede Kartoffelhøst, og denne Nationalulykke fik stor Betydning for Udviklingen af de politiske Forhold i Storbritannien og derved indirekte for Shaftesbury selv. Ministeriet Peel foretog nemlig — foranlediget dertil af den uhyre Nød, der krævede ekstraordinære Forholdsregler, — sin bekjendte Frontforandring fra Protektionisme til Frihandel. Ministeriets nye Standpunkt bekjendtgjordes ved Parlamentsamlingens Aabning i Januar 1846 og vakte et umaadeligt Røre i hele Landet. Da Shaftesbury, som var valgt paa et protektionistisk Program, saa', at Landets Stilling med Nødvendighed krævede Indførelsen af Frihandelssystemet, ansaa han det for sin Pligt overfor den Valgkreds, der havde sendt ham til Parlamentet, at nedlægge sit Mandat, skjønt det smertede ham dybt at opgive sin Virksomhed som parlamentarisk Politiker: „Jeg vil opgive mit Sæde i Parlamentet," skrev han, „og dermed opgive alle mine, mig saa dyrebare, Planer, for hvilke jeg har hengivet alt, hvad en Mand sætter Pris paa i det offentlige Liv, — alt, hvad jeg har paabegyndt og plantet." For dog ikke at forsømme noget, der kunde fremme hans Planer, indbragte han to Dage før sin Mandatnedlæggelse paa ny „Ti-Timers Loven" i Underhuset og denne Gang under særdeles gode Avspicier; i sin Tale ved denne Lejlighed fremførte han en Mængde nye

Kjendsgjerninger og Oplysninger vedrørende Arbejdsforholdene i Fabrikkerne og betonede stærkt, at der allerede var opnaaet heldige Resultater ved den foretagne Begrænsning af Kvindearbejdet, hvorfor han ogsaa opfordrede Underhuset til, af Hensyn til Hjemmenes og hele Efterslægtens Vel, at skride videre ad den betraadte Vej, og mindede til Slutning om Mad. de Staëls Ord, da Napoleon spurgte hende: „Hvad skal jeg gjøre for Frankrigs Vel?“ „Sire, giv os en Generation af Mødre!“ Sagens videre Ledelse overgav han til Underhusmedlemmet for Oldham, Mr. Fielden, der selv var Fabrikejer og derfor til Bunds kjendte alle herhen hørende Forhold. Tiden for Lovens Gjennemførelse var dog endnu ikke dengang moden, og Forslaget faldt paa ny, om end Regeringsmajoriteten var meget lille.

Det opnaaede Otium benyttede han dels til med større Kraft at tage sig af de bestaaende „Ragged Schools“ i London, — han følte levende, at Skolerne vare det første Skridt paa den Vej, der førte til forbedrede Forhold blandt Londons Titusinder af hjemløse Børn, disse „City Arabere“, som de betegnende kaldtes, — dels til at træde i nærmere Forbindelse med den allerede i 1835 af David Nasmith stiftede „London City Mission“, og han bidrog, ved at overtage Præsidenturen i det dengang endnu kun lidet kjendte Selskab til efterhaanden at hæve det til dets senere store Betydning; dels endelig var han utrættelig virksom, især igjennem det under hans Medvirkning stiftede „Labourers Friend Society“ (siden „Selskabet for Forbedring af de arbejdende Klassers Vilkaar“), for at bringe Spørgsmaalet om sunde Arbejderboliger under Debat og tilvejebringe billige Mønsterboliger, der i alle Henseender kunde tilfredsstille Nutidens Krav.

Det kan imidlertid ikke nægtes, at han i høj Grad savnede sin Virksomhed i Underhuset. Han følte ingen Interesse ved at „studere“ al den sociale Elendighed, naar han var ude af Stand til, ad Lovgivningens Vej, at

bidrage til at fjerne den. Derfor voldte det ham ogsaa inderlig Glæde, da han ved Hjemkomsten fra en Rejse til Svejts (hvor han ikke havde forglemt at besøge Basel; „Svejts' hellige By", kalder han den!), forefandt Opfordringer liggende paa sit Bord, saa vel fra Bath som fra Oxford, om at stille sig for disse Kredse, der for Tiden vare uden Repræsentanter i Underhuset.

Imidlertid blev „Ti-Timers Loven" gjennemført, inden han paa ny kom til at tage Sæde i Parlamentet. Efter at Agitationen herfor var bleven fortsat i Vinteren 1846—47 med talrige Møder i enhver større By i Lancashire o. fl. St. — hvorved baade Shaftesbury selv og den tidligere nævnte utrættelige Arbejder-Agitator Richard Oastler m. fl. vare virksomme, ligesom ogsaa et Ugeblad „Ti-Timers Advokaten" (redigeret af Philip Grant, der senere skrev Fabriklovgivningens Historie), ydede god Nytte, — gik Lovforslaget i Begyndelsen af 1847 gjennem Underhuset, medens den Mand, der i 13—14 Aar havde været Sjælen i hele Bevægelsen, med ængstelige Tanker afventede Afgjørelsen i Husets Forhal; det fik ligeledes en god Modtagelse i Overhuset og støttedes især af Biskopperne, der vare mødte talrigere ved denne Lejlighed end ved nogen tidligere (Shaftesbury plejede ellers ofte at sige med Allusion til den forholdsvis ringe Tilslutning, han fandt i Gejstlighedens Rækker: „Syndere" holde med mig, „de Hellige" ere imod mig). Ud paa Sommeren 1847 var Lovens Vedtagelse sikret. Budskabet herom blev modtaget med Glæde hele Landet over, allermest naturligvis i Fabrikdistrikterne, og store Ovationer beredtes Shaftesbury og Fielden; endog mange af Lovens tidligere Modstandere (saaledes f. Eks. Indenrigsministeren i Peels Kabinet, J. Graham, og Gladstone) sloge nu eller senere om og bød den velkommen. Dens store Betydning fremgaar af følgende Tal: af c. 544,000 Personer, sysselsatte i de textile Industrigrene, vare ikke mindre end 364,000 unge Mennesker (fra 13—18 Aar) og Kvinder; disses Arbejds-

tid blev nu, i Henhold til Loven, fra 1. Juli s. A. reduceret til 10 Timer daglig eller højst 58 Timer ugenlig (Lørdagen var „halv Helligdag").

Shaftesbury var fuld af Tak til Gud for det Resultat, der endelig var vundet, efter at Sagen i alt, med Afbrydelser, havde staaet paa Dagsordenen i c. 40 Aar. Han fik imidlertid snart at mærke, at Kampens Tid ikke var endt endnu. Da Loven vedtoges, vare nemlig de elendige Handelsforhold Skyld i, at Fabrikkerne kun arbejdede den halve Dag, — hvilket naturligvis fremkaldte en betydelig Forringelse af Arbejdslønnen; men da snart efter forbedrede Konjunkturer foraarsagede en livligere Produktion, benyttede Fabrikejerne sig af en Uklarhed i Loven til at holde Maskinerne i Gang i en betydelig længere Tid end 10 Timer, nemlig i alt fra $5^1/_2$ Morgen til $8^1/_2$ Aften. Saa længe varede nemlig den engelske Arbejds**dag** (ɔ: for voksne, mandlige Arbejdere, i hvis Arbejdstid Lovgivningen hverken før eller senere har gjort nogen Indskrænkning), medens ved Loven af 1847 („Ti-Timers Loven") kun unge Personers og Kvinders Arbejds**tid** var begrænset til 10 Timer daglig; disse bleve nu holdte tilbage i Fabrikkerne ud over 10 Timer, idet de inddeltes i forskjellige Hold, der sattes til Arbejde til forskjellige Tider, hvorved et virksomt Tilsyn fra Arbejdsinspektørernes Side blev umuliggjort. Herved fremkaldtes stor Uro blandt Arbejderbefolkningen; og da Domstolene, efter at Spørgsmaalet var indanket for dem, ikke mente at kunne dømme Fabrikejerne for Lovbrud, maatte Shaftesbury, der imidlertid var bleven valgt ind i Underhuset for Bath, paa ny træde i Skranken for Arbejdernes Interesser. Det lykkedes ham da ogsaa til sidst efter langvarige Forhandlinger, ved Loven af 26. Juli 1850, at faa Arbejdsdagen for unge Mennesker og Kvinder fastslaaet til de 12 Timer fra 6 Morgen til 6 Aften (med Fradrag af $1^1/_2$ Time til Maaltider), saaledes at $10^1/_2$ Timers Arbejde tillodes de 5 første Dage i Ugen, medens om Lørdagen intet

ungt Menneske (mellem 13–18 Aar) og ingen Kvinde maatte arbejde efter Kl. 2, og dette har siden 1850 været den faste Regel i alle Englands Textilfabrikker. Loven af 1850 fremtræder som en Kompromis-Lov; Fabrikejerne vandt 2 Timers Arbejde ugenlig (60 Timer i Stedet for 58) og Arbejderne fandt sig, — skjønt der fra enkelte straks blev rejst Beskyldning mod Shaftesbury for Forræderi mod Sagen, — i den med ½ Time forøgede Arbejdstid paa Ugens 5 første Dage mod en lille Forhøjelse af Lønnen. I Virkeligheden førte denne Lov indirekte ogsaa til en Forkortelse af den voksne Arbejders Arbejdstid, da det ofte blev umuligt for ham at arbejde, naar de i Fabrikkerne sysselsatte Kvinder og unge Mennesker forlode Arbejdsstedet.

Betydningen af „Ti-Timers Loven“ lader sig vanskelig overvurdere; den blev den første store Grundsten i Fabriklovgivningen, hvorpaa der siden er bleven lagt Sten paa Sten, saaledes at der nu i England eksisterer en paa mangfoldige Punkter gjennemført Beskyttelse for Arbejderne, hvortil den første Halvdel af dette Aarhundrede aldeles ikke kjendte; men denne Lovbeskyttelse opnaaedes dog først efterhaanden igjennem forskjellige „Extension-Acts“, — saaledes vare f. Eks. i Loven af 1850 (om Textil-Industrien) „Børn“ ɔ: Personer mellem 8—13 Aar **ikke** indesluttede, og de maatte indtil 1853, da Lord Palmerston fik Bestemmelsen om en Arbejdsdag fra 6—6 til ogsaa at omfatte dem, ofte arbejde enten før 6 Morgen eller efter 6 Aften, delte i „Hold,“ om end intet Barn i Textilfabrikkerne arbejdede ud over 8 Timer daglig (incl. Maaltiderne); udenfor Textilfagene maatte derimod Børn, i mange Aar endnu, ofte arbejde indtil 15 Timer daglig.[1])

[1]) Om hvorledes efterhaanden de „frie“ Industrigrene m. m. inddroges under Lovbeskyttelse, se Bramsens Bog S. 94–99.

X.

Tilstanden i Irland vedblev i Løbet af 1846 og 1847 at være yderst fortvivlet; Titusinder vare ligefrem truede med Hungersdøden, og langt flere led Mangel paa tilstrækkelig nærende Føde. Trods alle Anstrængelser fra privates Side (og i saa Henseende var Shaftesbury utrættelig; han sparede selv og gav selv efter Evne og opfordrede ivrigt andre til det samme), trods Ophævelsen af Korn-Lovene og den engelske Regerings uhyre Kontributioner til den irske Befolkning var Elendigheden overvældende stor, og Pauperismen i frygtelig Fremgang. Folketællingen af 1851 udviste en Formindskelse paa $1^1/_2$ Million af Befolkningen, hvilken Forringelse dels var en Følge af Hungersnøden, dels af smitsomme Sygdomme, dels endelig af Udvandring til Amerika; saa godt som hvert eneste Hjem var paa den ene eller anden Maade ramt af denne Kalamitet. Shaftesbury betragtede de store Ofre, der derved paalagdes det britiske Rige, som en retfærdig Straf for Englands Forsyndelser i Tidernes Løb overfor Irland.

Foruden dette var der Uro i England selv; Chartist-Bevægelsen (ledet af O'Connor) var paa sit Højdepunkt. Vel mærkedes Februarrevolutionen og dens Efterdønninger i mange af Evropas Lande forholdsvis langt mere end i England; men rundt om rejste dog revolutionære Arbejderbevægelser Hovedet, og de maatte undertrykkes med Vaabenmagt. Trykkede Handelsforhold med ringe Omsætning bidrog sit dertil. „United Ireland“, et radikalt irsk Blad, opfordrede aabenlyst alle til at sælge, hvad de ejede, og kjøbe Bøsser. Der fandt Optøjer Sted i Glasgow, Edinburgh og Liverpool; derimod var der forholdsvis roligt i Arbejderdistrikterne. I London skete store Optøjer paa Trafalgar Square i Marts 1848, Butikkerne plyndredes osv. Under de truende Forhold blev en meget stor Del (c. $^1/_4$ Mill.) af Londons rolige Bor-

gere indrullerede som „frivillige Konstabler". Navnlig den 10de April, der af Arbejdernes Ledere var betegnet som den Dag, paa hvilken de vilde forsøge et Hovedslag, blev afventet med stor Bekymring; men paa Grund af Uenighed mellem Lederne faldt den projekterede storartede Demonstration helt ynkelig ud: Arbejderskarerne fra Southwark standsedes ved Themsen af Militær og Konstabler, og med denne mislykkede Anstrængelse vare Optøjerne i det væsentlige kvalte; „Herren havde bevaret Staden," som Shaftesbury skrev i sin Dagbog.

Under alt dette fik Shaftesbury dog Tid til at sørge for engelske Arbejdere, der vare udjagne af Frankrig efter Februarrevolutionen, og til at arbejde for filantropiske og hygiejniske Formaal (det afgjørende Stød til en Gjennemførelse af vor Tids hygiejniske Forholdsregler blev her, som næsten alle Vegne, givet af Koleraen, der i 1848 og 1849 hærgede London). Han virkede saaledes i disse Aar ivrigt til Gavn for sine kjære „Ragged Schools" (der allerede i 1849, i London selv, fandtes i et Antal af 82 med c. 8000 Børn, 124 lønnede og 929 ikke lønnede Lærere); han talte deres Sag i Pressen og i Parlamentet, hvorved de bleve mere kjendte af alle Lag i Befolkningen, og baade mundtlig og paa Prent fremhævede han, hvor fornødent det var, at Staten tog sig af den dybt sunkne Klasse Børn, som „Ragged Schools" netop stræbte at naa ned til, og som for største Delen ernærede sig ved Lommetyverier. Han fortalte lejlighedsvis flere betegnende Træk af deres Liv. — En Aften (fortalte han) lagde saaledes en Lærer blandt sine Elever Mærke til en Dreng, han i nogen Tid ikke havde set, og spurgte ham: „Hvor har Du været henne, min Dreng?" Drengen svarede nok saa uforknyt: „Det gjør mig ondt, Sir, at jeg ikke har kunnet komme før; men jeg har været 3 Uger i Bridewell" (et bekjendt londonsk Fængsel). — En Søndagaften mærkede en Lærer i en „Ragged School", at Eleverne ved et bestemt Klokkeslet næsten alle forlod Lokalet; han holdt en af dem

tilbage: „Du maa blive, Timen er ikke forbi;“ — men fik det Svar: „Vi maa gaa til vor Forretning!“ „Hvilken Forretning?“ „Hvorledes? Ser De ikke, Klokken er otte? Vi maa „snappe Folk op“, naar de komme ud fra Kirkerne!“ — En tredie Lærer gik en Aften gjennem en berygtet Gade; han havde en ny Overfrakke paa. Den blev tømt for sit Indhold, uden at han mærkede det; men idet den lille Lommetyv listede sig bort, opdagede han, ved at dreje om et Hjørne, at det var hans Lærer, han havde bestjaalet. „Halløj, Sir, er det Dem? Jeg kjendte Dem ikke i Deres nye Frakke; her har De Deres Lommetørklæde igjen!“ — For at raade Bod paa disse fortvivlede Forhold virkede Shaftesbury for Emigration (til Kolonierne) af Elever fra „Ragged Schools“, for at de kunde komme ind i nye og heldigere Forhold, og han erholdt ogsaa i nogen Tid en lille Understøttelse hertil af Regeringen.

Under Kolera-Epidemien var han, der var Medlem af Londons da bestaaende Sundhedskollegium (Board of Health), utrættelig virksom, tillige med andre Menneskevenner, for at yde Hjælp. Medens mangfoldige blandt de bedre stillede Klasser forlod London, vedblev han, trods al Modstand og Avisernes Spot, at træffe de Forholdsregler, han ansaa for formaalstjenlige. Han gik dristig ind i de mest forpestede Huler, idet han stolede paa den Gud, der kan beskytte imod „Pesten, der farer frem i Mørket“. I September 1849 naaede Dødeligheden det tredobbelte af det normale efter Londons Forhold; der døde c. 1900 i een Uge; henimod Midten af Oktober aftog Epidemien ijgen, men den havde dog i eet Aar bortrevet c. 14,500 Mennesker. Under al denne Elendighed sukkede han allermest over, at der ikke klang et „Sursum corda“ igjennem Befolkningen, at i lange Tider ingen tænkte paa fælles, offentlig Bøn, og at først langt om længe — ingen Bods- og Bededag, men kun — en særlig Kirkebøn blev anordnet paa en bestemt Søndag i September 1849.

Al den Elendighed, han var Vidne til under Epidemien, og de usunde, sørgelige Forhold, hvorunder han saa' Titusinder af Londons Befolkning leve, tilskyndede ham til nye filantropiske Bestræbelser; saaledes paatænkte han at indbringe et Lovforslag om Kirkegaarde udenfor Byen; men da Regeringen selv tog Initiativet i denne Sag, begyndte han at arbejde for en bedre Vandforsyning i London, ligesom han fortsatte sine Bestræbelser for at faa opført billige og sunde Arbejderboliger.

XI.

To Aar efter skete der en betydningsfuld Forandring i Shaftesburys ydre Forhold. Hans Fader døde nemlig den 1ste Juni 1857, hvorved han arvede Herresædet i Dorsetshire og Jarletitlen og samtidig rykkede op i Overhuset. Han havde længe gyst for den Dag, da han skulde forlade Underhuset. Dette forekom ham — og jo ikke med Urette! — at være det Kammer, hvori Englands politiske Liv pulserede, medens han var tilbøjelig til at betragte Lordernes Hus „med al dets Hjælpeløshed og Indolens“ som „et Sovekammer“, — et „Novaja-Zemlia“, hvor Hjærterne vare stivfrosne, et „Billedgalleri“ med smukke, men — livløse Figurer; „der er man helt rykket bort fra det politiske Røre, hører og ser intet; alt af Betydning drejer sig om Underhuset!“ Han kom alligevel til at finde sig bedre til Rette i Overhuset, end han nogensinde havde turdet haabe, og skjønt ganske vist det Arbejde, der fremfor alt giver ham Adkomst til at regnes med blandt Englands betydelige Mænd i vort Aarhundrede, falder i hans Underhus-Tid, fik han dog i de c. 30 Aar, han sad i Overhuset, „det Kammer, hvor alt skulde gjøres

mellem 5 og $5^1/_2$, hvis man da ønskede Tilhørere", Lejlighed til at udrette betydelige Ting. — Sit Gods forefandt han i en elendig, forsømt Tilstand, og der krævedes i mange Aar store Opofrelser fra hans Side for at faa blot de allermest fornødne Byggearbejder foretagne (især Boliger for Forpagtere og Arbejdere) og afviklet den store Gjæld, hvormed det var behæftet.

I de følgende Aar fik han gjennemført Love, der ordnede Forholdene i Londons talrige Logishuse (hvor ikke mindre end 80,000 af Londons Befolkning fandt Nattely) og sikrede Øvrigheden et nøjagtigt Tilsyn med disse Arnesteder for Lovløshed og Forbrydelser. For at afværge de overhaandtagende Forbrydelser af ganske unge Mennesker og det ulidelige Tiggeri af Børn, der udsendtes i dette Øjemed af deres Forældre eller af Logishusværter, — og som færdedes i saa stort Antal paa Londons Gader, at man plejede at sige, at „man traf flere Tiggere paa en Tur fra Westminster-Abbediet til Oxford-Street end paa en hel Rejse fra London til Svejts", — indbragte han i Overhuset et Forslag, der gik ud paa, at „Politiet skulde have Ret til at optage tiggende Børn og paa Forældrenes eller Statens Bekostning anbringe dem paa Fattighusene, for at de der kunde opdrages". Det vandt dog ikke tilstrækkeligt Bifald, hvorimod det lykkedes Palmerston kort efter at gjennemføre en Straffelov for ungdommelige Forbrydere („Youthful Offenders Bill"), i hvis Redaktion Shaftesbury havde en meget betydelig Del. Han vedblev fremdeles at virke, som før nævnt, for Tilvejebringelsen af en tidsvarende Vandforsyning i London, for Vaccinationstvang m. m.; og ved alle Bestræbelser for „at lufte ud" i Londons værste og tættest bebyggede Kvarterer og erstatte de elendige gamle Rønner med nye Huse, — Bestræbelser, som naturligvis i og for sig vare visse paa hans fuldkomne Bifald! — traadte han i Skranken for de fattige og hævdede, at der ved den nye Bebyggelse ogsaa maatte sørges for de ubemidlede Klasser,

saa at disse ikke skulde drives ud til Byens fjerneste Udkanter og faa en altfor lang daglig Vej til deres Arbejdssteder. For i øvrigt tydelig at vise, under hvilke elendige Forhold den fattige Befolkning i London levede, indbød han engang i 1854 en Del højtstaaende Personer, Repræsentanter for Pressen m. m. til et saa kaldet „Fri-Lufts-Møde“ i Wild Court (i Hjærtet af London), et Bygningskompleks af 14 Ejendomme med en Befolkning paa over 1000 Individer; om Natten laa endog alle Trapper fulde af husvilde Personer. — Næste Dag vare naturligvis Aviserne fulde af Meddelelser herom, og dette var netop, hvad han ønskede; han vilde vække Almenhedens Interesse for de store sociale Opgaver, der laa, saa at sige, lige udenfor dens Døre.

Under alt dette fik han Tid til tillige at tænke paa fjernere liggende Forhold baade i Hjemmet og i Udlandet. Da saaledes Anti-Slaveri Agitationen var i fuld Gang i England, tog han ivrig Del deri, hvorved han opvakte stor Uvilje imod sig i en Del af den amerikanske Presse og blev bl. A. endog engang Gjenstand for følgende pudsige Angreb fra en mindre vel underrettet amerikansk Redaktør: „Hvor var denne Lord Shaftesbury, dengang Lord Ashley (Shaftesburys Titel, inden han arvede Jarletitlen) saa tappert kæmpede for Fabriklovene og forsvarede de engelske Slavers Sag“? skrev det amerikanske Blad, „vi have aldrig nogensinde da hørt Lord Shaftesburys Navn nævne!“ — Og da der under Sebastopol-Krigen rejste sig en almindelig Indignation i England over den elendig ordnede Intendantur og Naturalforplejning m. m. i den engelske Hær paa Krim, var det atter ham, der var den ledende Sjæl i Organisationen af den med stor Fuldmagt udrustede Undersøgelseskommission, der blev sendt til Krim, og som, efter Miss Nightingales senere Ytring til ham, „reddede den engelske Hær.“

XII.

Hvis Shaftesbury havde sat Pris paa en Plads i Kabinettet, vilde intet have været lettere for ham at opnaa, idet hans Svigermoders Ægtefælle (af andet Ægteskab) jo, som tidligere omtalt, var den bekjendte Lord Palmerston, der fra 1855—65 var Englands Premierminister. Det var i Virkeligheden ogsaa kun med Nød og næppe, at han undgik at blive Minister; men om han end slap fri derfor, blev han dog Palmerstons Raadgiver i alle kirkelige Sager. Imellem de to nær beslægtede Mænd bestod et inderligt Venskab trods den store Karakterforskjel og det forskjellige religiøse Syn. Skjønt Palmerstons lyse og lykkelige Temperament og hele optimistiske Syn paa Forholdene stod i stor Modsætning til Shaftesburys ofte tungsindig-mørke og noget puritansk anlagte Natur, og skjønt Palmerston var uden dybere kirkelige Interesser, — „i Theologien“, sagde Shaftesbury, „kjender Palmerston ikke Forskjel paa Moses og Sidney Smith“, — følte de sig dog begge dragne stærkt til hinanden. Shaftesbury, der ellers var tilbøjelig til at dømme strengt om Mænd, som hele det engelske Folk har højagtet, f. Eks. om Robert Peel (den yngre), Russel, Pusey o. fl., og som i sin Heftighed kunde lade sig forlede til de stærkeste Udtryk (hvilke han dog heldigvis hyppigst kun betroede sin Dagbog), bar hos Palmerston over med meget, han vistnok ikke havde ladet hengaa upaatalt hos andre. Derimod kan dette næppe ubetinget roses, at han benyttede sin Indflydelse i kirkelige Sager under det Palmerstonske Regimente til udelukkende at faa udnævnt Tilhængere af „Lavkirkepartiet“, som han selv tilhørte, til de mange Bispeembeder, der just bleve ledige i de Aar; han opvakte derved ikke blot stor Bitterhed imod sig hos den Del af Gejstligheden, som tilhørte „the High-Church“, og fik Øgenavnet „the Bishopmaker“ at bære paa, men

lagde ogsaa sit noget trangsynede kirkelige Standpunkt for Dagen paa en mindre heldig Maade.

Efter hans Tilskyndelse paabegyndtes i 1857 en Række „populære“ Gudstjenester i den mægtige „Exeter Hall“ i London. Hensigten med disse Gudstjenester, hvis Form var betydelig friere end de stærkt liturgiske Tjenester i Kirkerne, var at kalde paa den store Mængde Mennesker, der sjelden eller aldrig satte deres Fødder i nogen Kirke og i det hele at bringe Lægfolket og Gejstligheden nærmere sammen og fjerne den gængse Anskuelse, at „Præsterne vare ikke andet end Gentlemen, der bare sorte Frakker og toge mod høje Honorarer“. Tjenesterne sloge overordentlig godt an; næsten 5000 Mennesker lyttede paa 12 Søndagaftener efter hinanden til den friske Forkyndelse fra forskjellige Præster og Lægmænd (hvoriblandt Shaftesbury selv), og halvt saa mange maatte hver Gang gaa bort med uforrettet Sag af Mangel paa Plads. Efter at disse Aftentjenester i nogen Tid havde maattet stilles i Bero paa Grund af forskjellige Forhold, bleve de optagne paa ny i Jan. 1860 dels i St. Pavls Katedral, navnlig for de højere stillede Klasser, dels i 5 af Hovedstadens store Teatre, især for de arbejdende Klasser, ja i Februar endog i 7 Teatre hver Søndag Aften flere Maaneder igjennem; det gjennemsnitlige Besøg ansloges til c. 21,000 Mennesker, og skjønt dette Antal naturligvis kun udgjorde en lille Brøkdel af den store ukirkelige Befolkning, gjorde disse Gudstjenester dog overordentlig Gavn. Shaftesbury tog paa ny levende Del deri, især i Møderne i Victoria-Teatret, og forsvarede dem ivrig mod alle Angreb i Pressen og Parlamentet.

Over Arbejdet for at kalde de lavere stillede Klasser i Befolkningen tilbage under Kirkens og Evangeliets Paavirkning glemte han ikke sine gamle Formaal, at sørge for alle forladte, hjælpeløse og nødlidende, særlig da for forældreløse og forladte Børn; han følte, at Tiden uafbrudt stillede nye Krav, da Befolkningen især

i London og de øvrige større Byer voksede efter en uhyre Maalestok, og han fandt altid paa nye Udveje til at skaffe Hjælp. Det var saaledes ham, der efter et Møde i Februar 1866 for hjemløse Børn (hvis Sag han varmt antog sig i Forening med en Lægmand William Williams, der i mere end 50 Aar virkede i denne Gjerning) fik af Regeringen overladt de to udrangerede Fregatter „Chichester“ og „Arethusa“, der derefter omdannedes til „Lærlingeskibe“, hvorpaa siden Tusinder af forladte, hjemløse Drenge ere blevne uddannede til Matroser. For hjemløse Smaapiger fik han oprettet forskjellige „Refuges“ (Asyler, Internater, Anstalter for forsømte Børns Opdragelse etc.) og atter andre for Drenge, der søgtes anbragte ved Landvæsenet osv.

Endnu saa sent som i 1866, da han fyldte 65 Aar, fik han paa ny Tilbud — af Lord Derby — om at indtræde i Kabinettet. Han afslog det paa samme Maade som tidligere; han havde, sagde han, ikke Stunder til at leve for rent politiske Øjemed; der var endnu i England 1,400,000 Børn, Kvinder og unge Mennesker, som ikke nød godt af Fabriklovene.

At han virkelig ikke betragtede denne Sag som endt, kan ses af 2 Love (2 „Extension-Acts“), han i 1867 fik gjennemført, hvorved til sidst saa godt som alle Børn og unge Mennesker, sysselsatte i industrielle Fag, opnaaede Lovbeskyttelse, — just de 1,400,000 han havde nævnt overfor Premierministeren. Allerede i 1864 var Kniplings-Industrien bleven bragt ind under Kontrollovene af 1844, 1847, 1850 og 1853 for Textilfabrikkerne; ligeledes de Børn, Kvinder og unge Mennesker, der sysselsattes i Tændstiks-, Lervare-, Tapet-, Patron- og Fænghættefabrikker; i 1867 bleve de, der sysselsattes i Smelteovne, Kobberværker, Jærnværker, Støberier, Maskinfabrikker, Bogbinderier m. fl. Fag inddragne under Kontrolloven og den korte Arbejdstid; — ligesom også, allerede i 1864, ved den store „Værkstedslov“ alle ved Haandværket beskjæftigede Børn og Kvinder vare

bragte ind under Lovbeskyttelsen. I 1871 fik han dernæst, efter at han var bleven opmærksom paa lignende sørgelige Forhold udenfor de egenlige industrielle Fag og havde erfaret, at der i Englands c. 3000 Teglværker holdtes c. 30,000 Børn (fra $3^1/_2$—17 Aar, deriblandt især en Mængde Smaapiger) til strengt Arbejde i 14—16 Timer daglig, denne urimelig lange Arbejdstid indskrænket og Arbejdet nærmere reguleret ad Lovgivningens Vej. Da saa i 1874 en ny Lov angaaende Textilfabrikkerne — efter hvis Vedtagelse omtrent $2^1/_2$ Million Mennesker kunde antages at nyde Gavn af Lovbeskyttelsen ɔ: et 4 Gange større Antal end det Antal Slaver, der i 1833 erholdt Friheden i de britiske Kolonier, — satte Minimums-Alderen for „Børn“ op fra 8 til 10 Aar og for „unge Mennesker“ fra 13 til 14 Aar og endelig fastsatte Arbejdstiden til nøjagtig 10 Timer daglig, og til sidst den store Lov af 1878 (om Fabrikker og Værksteder) samlede alle de enkelte Love, „Extension Acts“ osv. — og der var i alt 19! — til en Helhed, kunde han betragte sit Livs store Arbejde som helt gjennemført [1]).

Det var imidlertid ikke blot paa disse bestemte Omraader, at han var utrættelig virksom for at raade Bod paa alle bestaaende Misforhold; han var ligesaa utrættelig, naar det gjaldt andre Klasser af Befolkningen og Spørgsmaal, som ikke var rejste af ham, men af andre; her skal blot peges paa, at han f. Eks. i 1873 varmt støttede Plimsoll under dennes Kamp mod „de svømmende Ligkister“, om han end ikke kunde billige Plimsolls uhyre Heftighed, der forledte ham til mange uretfærdige Angreb og Udsagn, — og Shaftesbury bidrog ikke uvæsentligt til, at Loven om usødygtige Skibe gik igjennem i Overhuset i 1876.

Imidlertid var han bleven gammel, og Aarene vare ikke gaaede sporløst hen over ham. Hele Tidsretningen

[1]) Bramsen: Englands og Tysklands Lovgivning for Arbejdere etc. S. 95-99.

var ogsaa bleven en anden, og han følte ofte med Smerte, at han ikke passede til de nye Forhold. Den overhaandtagende politiske Radikalisme var hans inderste Væsen imod, og han sympatiserede lige lidt med Føreren for det liberale Parti (Gladstone) og for det konservative (Disraeli); „det er to Tigre, der kaste sig over et Aadsel“, skrev han i sin Dagbog, „den ene under ikke den anden Byttet“, — Aadslet var England, der efter hans Anskuelse var i dyb politisk Dekadence. Han havde oftere en Følelse af at være ganske „tilovers“ og at have lidet mere at udrette; — „jeg er som et gammelt Træ i Skoven“, skrev han, „halvt overskyllet af en mægtig Flod. Jeg bliver, hvor jeg var, medens ellers alt, nye Tanker og Ideer, en ny Tids Syn og Følelser skride mig forbi. Jeg kan ikke gaa med Strømmen, og hvis jeg lever, vente to Ting mig: enten vil jeg blive aldeles overvældet, og alt vil være ude med mig, eller Vandene ville paa deres Vej være strømmede mig forbi og have ladt mig tilbage paa Strandbredden som en skibbrudden Mand“. Den Tungsindighed, der altid havde ligget paa Bunden af hans Væsen, hvor meget han end atter og atter overvandt den og tvang sig selv frem i al Slags praktisk filantropisk og kristeligt Arbejde, kom stærkere frem i Alderdommen; dertil bidrog de mange Sorger, der ramte ham ved Dødsfald i hans Familie, dertil bidrog ogsaa den trykkende Gjæld, han uafbrudt maatte drages med. „Folk mene, at jeg er rig“, — skrev han allerede i 1846, — „og dog er mere end Halvdelen af mine Indtægter laante mod Tilbagebetaling engang med høje Renter. Otte Børn har jeg, hvoraf de to ældste hver koste mig mere end 200 P. St. aarlig (3600 Kr.), et niende er i Vente, og det aarlige Beløb, min Fader yder mig, er kun 100 Pund mere, end han gav mig under min Studentertid i Oxford!“ Han maatte efterhaanden se omtrent Halvdelen af sin store Børneflok og tillige sin trofaste Hustru gaa forud for ham i Graven; allerede i 1849

havde han mistet en meget lovende, inderlig from, halvvoksen Søn, Francis, under dennes Ophold i Harrow Skole; en anden, svagelig Søn, Maurice, døde et Par Aar senere. I 1861 maatte han tage Afsked fra en Datter, Mary, der døde af Tæring efter lang Tids Svagelighed, og den samme Sygdom bortrev i 1872 hans fromme, elskelige Datter Constance, hvem han forgjæves flere Gange havde bragt ned til Syden; saavel hun som Francis døde med fuldkommen Ro og Hengivelse i Guds Vilje og med Tak til Forældrene, fordi disse havde lært dem at finde Hvile i Kristendommen. Kort i Forvejen var ogsaa hans Hustru død af en Sygdom, hun havde paadraget sig ved den med Datterens Pleje forbundne Overanstrængelse. — Sligt sætter dybe Mærker i et Menneskes Liv, og naar dertil kommer den før nævnte store Gjæld, der blev større efter Overtagelsen af Godset i 1851, og som antog meget store Dimensioner i hans senere Aar, efter at han var bleven bedraget for meget betydelige Summer (det hed sig over 50,000 Pd. St.) af en utro Forvalter, kan det ikke forundre os, om hans Sind mangen Gang blev tungt og hans Anskuelser mørke og noget pessimistiske. Hans Dagbøger vrimle af Optegnelser, der vise, hvorledes denne Pengenød pinte ham, der dog var selvskreven til at stille sig i Spidsen for alle kristelige eller blot filantropiske Foretagender og Indsamlinger, og som ogsaa inderlig gjerne gav indtil sin sidste Skilling, men som i Virkeligheden havde saa lidt at give af. Rørende er det at læse hans Bemærkning i Dagbogen om, at „Kristus prøvede alle denne Verdens Sorger med Undtagelse af Gjæld“. Naar vi saa tillige mindes, at ved Siden af denne Pengenød, der i mange Aar „laa som en død Vægt paa hans Ryg“, kjendte faa Mennesker i den Grad til „det daglige Overløb“ som han, der dels fik uhyre mange Breve, der skulde besvares (og han havde aldrig Raad til at holde Sekretær), dels flittig deltog i det politiske Arbejde under Parlamentssessionerne,

dels endelig efterhaanden blev valgt til Præsident for en Masse religiøse og filantropiske Selskaber, som han alle omfattede med stor Kjærlighed og Interesse, lige fra det store „Britiske og Udenlandske Bibelselskab“, hvis Præsident han allerede blev i 1851, til de mindste religiøse og humane og velgjørende Associationer, og naar vi se hen til de utallige Aarsmøder, ved hvilke han skulde præsidere og holde Taler, — og der kom bestandig flere Selskaber, flere Aarsmøder og flere Præsidenturer til i Aarenes Løb! — kan det ikke undre os, om han mange Gange følte sig i høj Grad træt og udmattet (især i Maj hvert Aar, da de fleste velgjørende Samfund havde deres Aarsmøder), ej heller, at Nervøsitet og Søvnløshed efterhaanden bleve hyppige Gjæster hos ham; snarere maa det forbavse os, at han indtil den seneste Alderdom, efter ethvert Tidsrum, hvor Nedtrykthed og dyb Modfaldenhed havde havt Magt i hans Sind, var i Stand til at „tage sig sammen“ og med frejdigt Mod ikke blot paa ny støtte alle de gamle Foretagender, men stadig udtænke nye Planer til at afhjælpe den sociale Nød i dens mangehaande Skikkelser. Dertil hjalp alene hans stærke Gudsfrygt og inderlige Bøn ham; den var Kildevældet, hvoraf han altid paa ny øste Kraft og Mod; det erkjendte han ogsaa selv. Da han saaledes kort før sin Død blev spurgt om, hvorfra han havde hentet Kraften til sit Livs Gjerning, ytrede han: „Naar jeg skal forklare, hvad der drev mig til at vie mit Liv til Gud og mine Medmennesker, da er det dette: Han elskede mig og gav sit Liv hen for mig. Jeg hører en Røst herinde, som siger: hvad har du, som du ej har annammet?“

I een Henseende vedblev han at være den samme til det sidste: den samme utrættelige Stridsmand imod al Rationalisme og Ritualisme. Hvor han sporede Bestræbelser for at tage Troen fangen under Forstandens Lydighed, traadte han dristig i Skranken for den enfoldige Kristentro, og ethvert Forsøg paa at forflygtige

Forsoningslæren, Kristi Guddom, Treenigheden, Skriftens Inspiration og Avtoritet fandt i ham en bestemt Modstander; han kunde da bruge de haardeste Ord, der skaffede ham mange bitre Fjender. Ritualismen (Englands „Colorado-Bille", som han kaldte den, fordi den syntes lige saa vanskelig at fordrive som dette Insekt) var han ikke mindre gram; han forargedes over de ritualistiske Præsters „selvopfundne" Gudstjenester, de vare i hans Øjne et „Skuespil" og lidet mere, ligesom Romerkirkens, og han mindede overfor dem stadig om Ordet: „Gud er en Aand, og dem, som ham tilbede, bør det at tilbede i Aand og Sandhed". — Selv delte han imidlertid i mange Henseender „Lavkirkens" trange Syn, saaledes f. Eks. med Hensyn til Søndagens Helligholdelse; han stred indtil sin Død af al Magt imod Aabningen om Søndagen af Musæerne og Krystalpaladset og ligeledes imod Musikfester og Theaterforestillinger om Søndagen. Han elskede den engelske Søndag med dens Stilhed, og den „kontinentale" Søndag (som i Tyskland og Frankrig) med al dens Larm var og blev ham en Gru. Dette igjennem et langt Liv ofte meget ensidig hævdede Standpunkt forklarer, at ikke faa af den anglikanske Kirkes Gejstlige vare tilbøjelige til at holde sig noget tilbage fra Samvirken med ham, hvad han bestandig klagede over; dog savnede han ingenlunde Venner iblandt Præsterne, om end de fleste af disse, som naturligt var, vare fra „the Law-Church"; navnlig var Præsten Bickersteth hans trofaste Ven, med hvem han i eet og alt delte Anskuelser.

Hans Stilling indenfor „the Law-Church" var ham paa den anden Side til stort Gavn ved mange kristelige Foretagender; han havde derved lettere ved at samvirke med de forskjellige kristelige Denominationer og ved at indrømme en vis Frihed i Gudstjenestens ydre Form, naar blot Mennesker ved Ordet kaldtes fra Vantro eller Sløvhed til Tro; derfor havde han virket for de før nævnte friere Søndagaften-Gudstjenester i Theatrene, og derfor hævdede

han ogsaa overfor den anglikanske Kirkes (især „the High Church'") Stivhed, „at det ikke var nok at staa stille i fuld Rustning, i Plade og Pansersærk, og fægte alene efter alle Kunstens Regler." „Vi maa slaa til, naar, hvor og saaledes som vi kunne, og se hen til Evangeliet og ikke til Metoden! De store Masser ville aldrig blive vundne i disse imponerende Kirker og ved disse klassisk-kolde Prædikanter." Ud fra dette Standpunkt kunde han derfor ogsaa af Hjærtet byde Moody og Sankey, de to amerikanske Evangelister, velkommen, da de i 1875 kom til England og begyndte at holde en Række stærkt besøgte Opvækkelsesmøder i „Agricultural Hall" i Islington, uden at han dog selv offentlig støttede dem; men han hilste dem som „de rette Mænd paa det rette Sted," ja og paa den rette Tid, da de store Masser vistnok vare indifferente, men ikke desto mindre modtagelige for religiøs Paavirkning, og han stillede sig afventende overfor dem som Gamaliel overfor Apostlene; med hvilket Udfald deres Bestræbelser skulde krones, fik staa hen! Han beskriver sit Indtryk af dem saaledes: „Langfredag var jeg henne at høre Moody og Sankey og følte mig dybt greben og særlig dybt greben paa Grund af den hele Sags Ufuldkommenhed, — jeg taler som en Daare, naar jeg siger ufuldkommen! De Ting, som ere højt agtede iblandt Mennesker, ere jo en Vederstyggelighed for Herren! Hele Musiken var een Sangers Røst, Melodien den jævneste og simpleste af Verden, Ordene afpassede efter den tarveligst udstyrede, mindst uddannede Forstand, — og dog gik de mig til inderste Hjærte og syntes at udtømme Hjærtet for alt, undtagen for Tankerne om den gode, milde, elskelige Sjælehyrde. Instrumentet, der brugtes, var kun et Accordion, og den, der spillede det, den samme Person som Sangeren. Prædikanten var klædt i almindelig Klædedragt, hans Sprog faldt frit og let som daglig Tale; Stemmen var lidet heldig, og han forstod kun daarlig at regulere den; hans Foredrag var fuldt af Billeder — meget virknings-

fulde Billeder! — af Fortællinger og Anekdoter, der vare meget godt afpassede efter Forholdene, og mangen Gang kom de lige paa Grænsen af det humoristiske og vare nær ved at fremkalde Latter; forøvrigt var Foredraget flydende, dog uden egentlig Veltalenhed. Kort sagt: der var ingen udvortes Midler til at slaa igjennem med, men alligevel vare Resultaterne overvældende, i høj Grad betagende og i Stand til at sætte mange Tanker i Bevægelse. St. Pavlus siger om sig selv som Prædikant, at hans „legemlige Nærværelse var svag og Talen kraftesløs" (2 Kor. 10, 10), i al Fald sagde hans Fjender det, og alligevel viser Apostl. Gjern. Kap. 17 og 20, hvilke Resultater den Helligaand kan bevirke med svage Redskaber. Er ikke det samme Tilfældet her? Vi ere just i Færd for Tiden med at danne Foreninger for at lære „Kunsten at prædike"; Biskopper og andre have travlt med at holde Foredrag over Homiletik osv. Saa komme to enfoldige, ulærde Mænd fra hin Side Atlanterhavet; — de have ingen theologisk Uddannelse og have aldrig læst Kirkefædrene, de nægte at høre til nogen bestemt Sekt og mangle fuldstændig al særlig Dygtighed i Foredraget; de ere rolige, der er intet Tilløb i deres Foredrag enten til Fanatisme eller blot til høj Begejstring; de søge hverken at forfærde eller at opblæse noget Menneske, afsky Stridigheder og smigre ingen Lidenskaber, — og ikke desto mindre bøje Tusinder af Mennesker i de forskjelligste Livsstillinger og paa de forskjelligste Dannelsestrin sig for dem! Have vi saa ikke Ret til at tro — Tiden vil vise det! — at „Gud har udvalgt det daarlige for Verden for at beskæmme de vise?" Moody vil i een Time virke mere end Canonicus Liddon [højkirkelig Præst i London] i et helt Aarhundrede!"

Det samme Standpunkt, i Kraft af hvilket han med Glæde anerkjendte enhver fuldt ud kristelig Bestræbelse, hvor han saa mødte den, havde ogsaa ladet ham følge Spurgeons Løbebane lige fra Begyndelsen med den

største Intesesse. Han saa' bort fra endel Excentriciteter hos ham og erkjendte saa, at der hos ham var et mægtigt Talent og sjeldne Gaver, der kunde blive (og ere blevne) til stort Gavn for Kristi Kirke. Han hørte ham oftere prædike i „Tabernaklet", især under sine store Familiesorger i 1872, og følte sig i høj Grad opbygget deraf. „Han er et i Sandhed godt Menneske", skrev han om ham, „og alle maa indrømme, at han er en vidunderlig Prædikant. Jeg vil fremdeles pege paa, at han har oplært en Skare Prædikanter, som vise, ved deres Maade at prædike paa, at de i rigt Maal ere i Besiddelse af hans store Hemmelighed: at kunne gaa lige løs paa sine Tilhøreres Hjærter! Og hvad er saa hans store Hemmelighed? — Det er simpelt hen og ene og alene, at han af Hjærtens Grund prædiker Jesus Kristus og ham korsfæstet!"

Men hvor villig Shaftesbury end var til at anerkjende Frihedens Ret i alle aandelige Anliggender og til at hævde med Apostelen, at „Herren èr Aanden, og hvor Herrens Aand er, der er Frihed" (2. Kor. 3, 17), — dér har et Menneske skuet ind i „Frihedens fuldkomne Lov", og dér bør derfor heller ikke Gudstjenestens ydre Form bindes af altfor stramme Baand, og hvor ivrig han end havde kæmpet for Frihed i den Forstand, — f. Eks. da han en Del Aar i Forvejen indbragte i Parlamentet og fik gjennemført en „Religious Worship Bill", — fandt han dog, at der var Grænser for al Frihed, og som han paa den ene Side ansaa Grænsen for naaet, ja overskreden af Ritualismen, Protestantismens alleryderste Fraktion til højre, saaledes fandt han den paa den anden Side paa den forargeligste Maade overskreden af „Frelsens Hær", Protestantismens alleryderste Fløj til venstre. Et Forslag, der rettedes til ham, om at slutte sig til „Hæren", afslog han derfor straks, hvorved han blev indviklet i en længere, foreløbig dog privat, Kontrovers med „General" Booth og hans energiske Hustru. Men da han i 1882 hørte en angli-

kansk Præst forsvare „Frelseshærens“ Optræden og saa' Ærkebiskoppen af Canterbury holde sin Haand over den, udraabte han smertelig: „Disse ere altsaa vore Hyrder, der skulle føre os ud paa de skjønne Græsgange og til de stille rindende Vande!“ og samtidig optraadte han ogsaa offentlig og skarpt imod den, skjønt han dengang var 81 Aar gammel. Hvis det, sagde han, skulde anføres (som det ofte blev) til Forsvar for disse Mennesker (ɔ: Frelsens Hær), at de handlede „i Alvor“ — ɔ: ud af en inderlig Overbevisning og i god Tro, — nu vel, var saa ikke ogsaa Mr. Bradlaugh, Nihilisterne, Fenierne, ja Djævlen selv „i Alvor“? Handlede ikke ogsaa de ud fra deres Overbevisning? Paa den Maade lod til sidst alt, ogsaa enhver Forbrydelse, sig besmykke! For ham stod det fast, at „Frelsens Hær“ havde gjort Kristendommen ubodelig Skade ved at gjøre den til en „Komedie“, med sin „Platform“, sine „Halleluja-Piger“ og „Bekjendelser“, sin hele militære Organisation, sine „Kampraab“ o. lign. Hvor fandtes Skriftavtoriteten for alt dette? Kristendommen trængte ikke til „Gymnastikere“ for at skride sejrrig frem gjennem Tiderne! „Frelseshærens“ Avtoritet var ene og alene „Generalen“, og hans Avtoritet var ikke gammel! Den yderste Fanatisme herskede i „Frelseshæren“; i den gik ingenlunde alt for sig „sømmelig og med Orden“, — nej, der var vrimlende fuldt af de mest ekstravagante Handlinger! Hvis Generalen virkelig var utilfreds hermed, burde han skille sig bestemt fra sine mange daarlige Tilhængere! — Overfor den hyppig til Forsvar for „Hæren“ anförte Bemærkning, at det dog var et mærkeligt Held, der fulgte den, hævdede Shaftesbury bestemt, at man umulig af den Grund kunde give den Medhold i dens mange Misgreb: det gik ikke an at gjøre ondt, for at der skulde komme godt ud deraf! — og overfor den Sammenligning mellem Herrens Disciple paa den første Pinse i Jerusalem og „Frelseshæren“, som dennes Medlemmer saa gjerne vilde gjøre gjældende, gjorde han

opmærksom paa, at den var lige saa urigtig som original; den, der gjennemlæste Peters Tale paa Pinsefesten, maatte faa et ganske andet Indtryk: — han havde vistnok drukket af den „nye Vin“, men var ikke bleven „drukken“ deraf, som „Frelseshæren“! Evangeliets Grundsætning var og blev: „Alt ske sømmelig og med Orden!“ Alligevel var han villig til ogsaa overfor „Hæren“ at stille sig, som Gamaliel overfor Apostlene. — Shaftesbury vidste, at mange med Utaalmodighed ventede paa at høre hans Udtalelser om „Hæren“, og ansaa det derfor for sin Pligt at optræde offentlig imod den; paa den anden Side smertede det ham imidlertid meget, at han derved kom til at staa i Opposition til mange Mænd, som han højagtede. For øvrigt ansaa han det slet ikke for usandsynligt, at de to Ekstremer, Ritualismen og „Frelsens Hær“, engang kunde mødes i en aabenlys Alliance; begge Retninger fandt jo Behag i al Slags udvortes Væsen, i „at stille Kristendommen til Skue“, og begge vare aldeles afhængige af deres Ledere! „Tag Mr. Booth bort,“ sagde han, „saa styrter Frelsens Hær sammen; tag de ritualistiske Præster bort, saa falder Ritualismen!“ Det eneste stærke („vitale“) Punkt i „Frelseshæren“ fandt han i dens Forhold til Afholdsbevægelsen (selv var Shaftesbury ikke Afholdsmand, om han end stillede sig i høj Grad sympatetisk overfor Afholdssagen), dens yderlig svage Punkt derimod i dens forargelige Travesteren af Religionen.

Ethvert Angreb paa Kristendommen og ganske særlig paa Bibelen var ham en Gru; han kjendte og elskede den over alle Bøger og læste fremfor alt i de sidste Aar af sit Liv meget flittig i den; den laa altid fremme paa Bordet i hans Biblioteksværelse og ingenlunde blot „til Stads“; han kunde citere Skriftord i Mængde med Angivelse af Kapitel og Vers. Navnlig elskede han Romerbrevet, og overfor de mange vanskeligere Partier heraf trøstede han sig med, at Apostlen Peter jo havde været glad over og tilfreds med Pavli Breve, „skjønt deriblandt er noget svært at forstaa“ (2 Pet. 3, 16). Af

Omhu for sin kjære Bibel var han ogsaa stærkt imod en for øvrigt højst paatrængende Revision af Bibel-Oversættelsen; da denne imidlertid var bleven udført, maatte han tilstaa, at hans Frygt havde savnet tilstrækkelig Grund. Hans Kjærlighed til Bibelen er udtrykt i disse Ord: „Under alle de Stridigheder mellem Nationerne, som skulle komme over Jorden, skal denne Bog være vort Liv og vort Lys, vor Sikkerhed, vor Glæde, vor Skystøtte om Dagen, vor Ildstøtte om Natten, vor Vejledning under alle Farer!“ Derfor jublede han ogsaa, naar han som „Bibelselskabets“ Præsident kunde hjælpe til at skaffe Bibelen en stadig større Udbredelse; saaledes f. Eks. da han i 1884 kunde meddele, at Bibelselskabet vilde lade en Penny-Udgave udkomme af det Nye Testament — med læselige Typer! — paa 1 Million Eksemplarer.

Endnu igjennem Aarene fra 1870—1880 holdt han sig i det hele rask; om han end ikke sjelden plagedes af Nervøsitet, Søvnløshed og Susen for Ørerne, var hans Udseende dog kraftfuldt, hans Skikkelse rank og hans Aandsevner usvækkede. Han kunde deltage i mange forskjellige Indre-Missionsforetagender (f. Eks. i Missionen blandt „Costermongers“, — Grønthandlerne paa Londons Gader, — en talrig og hidtil i kristelig Henseende yderst forsømt Korporation, som han varmt antog sig og i høj Grad bidrog til at hæve, — og i Missionen blandt Blomsterpigerne i London o. fl.) og arbejde for Fremme af andre kristelige Formaal (f. Eks. Aftenkommunion i Londons Kirker); han kunde desuden med sin Avtoritet og sit Navn støtte de nu alle Vegne i Byerne opstaaende „Ynglingeforeninger“ (Christian Young Men Associations), til hvilke han fattede inderlig Kjærlighed og ved hvis „Kongresser“ han plejede at præsidere, — „den nye Tids økumeniske Koncilier“ kaldte han dem, om hvilke han dog vilde haabe, at de ikke maatte ligne Oldtidens Koncilier; thi om dem var han nødt til at sige: „der var intet, som gjorde godt, end ikke eet!“

Han kunde ligeledes endnu paa mangfoldige Maader antage sig de fattige og nødlidende; de vare, som før nævnt, aldrig ude af hans Tanker, og det blev derfor med Rette sagt engang om ham i Parlamentet, at hans Liv var helliget „Christo in pauperibus“. Hans Kjærlighed til dem virkede, som naturligt, Gjenkjærlighed fra deres Side, og „den gode Jarl“ var kjendt af alle Londons fattige. Beviserne paa deres Kjærlighed havde han altid om sig; saaledes var f. Eks. en Navneklud over hans Seng foræret ham af Fabrikspiger, der havde forfærdiget den i deres Fritid, Klokken i Spisestuen var skjænket ham af en Del af Londons Blomsterpiger, og Sengetæppet, under hvilket han sov paa St. Giles, sammensyet som det var af en Mængde Smaastumper, var et Værk af mange af „Ragged Schools“ Smaapigers flittige Hænder. Et Vidnesbyrd iblandt mange om den Kjærlighed, han havde forstaaet at vinde hos „de smaa“ i Samfundet, er ogsaa følgende karakteristiske Fortælling: en Mand, der vilde prøve, om Shaftesbury virkelig var saa afholdt af de fattige Klasser, som det i Almindelighed hed sig, lod et Par nedsættende Ord om „den gode Jarl“ falde til en Skopudser (Medlem af den store londonske „Skopudserbrigade“, — ogsaa en Institution, i hvis Oprettelse Shaftesbury havde stor Del), medens denne blankede hans Støvler; men han fik ikke Lov at fortsætte sine Bemærkninger, thi der lød ham straks det alvorlige og hjærtelige Svar i Møde: „Sir, De maa ikke tale ilde om Lord Shaftesbury, saa vil den almægtige Gud aldrig velsigne Dem!“

I disse sidste Aar følte han rigtig Velsignelsen ved at have mange kristelige Venner at støtte sig til. Bickersteth var vistnok død, ligeledes den, der derefter havde staaet ham allernærmest, Haldane, Redaktøren af „the Record“, det kirkelige Organ for det „evangeliske Parti“, — en frisk og jovial Natur og paa samme Tid et inderlig gudfrygtigt Menneske —; men der var nok tilbage endda: William Williams (Hovedmanden i Arbejdet

for de hjemløse Børn), George Holland (fra George Yard, Whitechapel, ivrig for Arbejdet i „Ragged Schools“), Orsman (Ophavsmanden til Missionen blandt „Costermongers“), Weyland (virksom i „London City Mission“) og mange flere. Naar han maatte sukke over den stadige Mangel paa Interesse for hans kristelige Foretagender hos den anglikanske Kirkes talrige Præstestand, trøstede han sig ved at se hen til den Vennekreds, der efterhaanden havde dannet sig om ham; han mindedes da Fortællingen om Elias' Tjener og saa' som han, at „Bjærget var fuldt“, — var dog fuldt, og takkede Gud derfor.

Han havde længe tænkt paa „at lægge Arbejdsstaven ned“, og hans stadige Bøn til Gud gik ud paa, at han maatte faa en bestemt Tilkjendegivelse fra Gud om, at nu var Timen dertil kommen, og at der maatte lyde ham et „Stands!“ i Møde, som da Mose tilraabte Israel: „Drager ikke op; thi Herren er ikke midt iblandt eder!“ (4 Mos. 14, 42). Men det begjærede og ventede Tegn kom ikke! Saa blev han ved med sin Virksomhed, skjønt han forstod, at Enden snart maatte komme. Det forstod ogsaa hans Landsmænd; derfor blev han i Slutningen af sit Liv Gjenstand for mange nationale Hædersbevisninger, udnævntes til Æresborger i City osv.; en Del Aar i Forvejen var han bleven udnævnt til Ridder af Hosebaandsordenen.

Hans sidste Leveaar forbitredes ved en af Regeringen foreslaaet ny Sindssygelov, hvorved hans store Fortjenester af denne Sag i en lang Aarrække ikke tilstrækkeligt vurderedes; desuden ved alt det Besvær, der var forbunden med den samvittighedsfulde Fordeling af 60,000 Lst., som ved testamentarisk Bestemmelse vare skjænkede af en Dame til Indre-Missions Anstalter i London med særlig Anmodning til ham om at forestaa Uddelingen.

Den sidste Sag, han sysselsatte sig med, var Arbejdet for at beskytte unge Piger (af de fattige Klasser)

mod at falde i Hænderne paa de Koblere, der ligefrem drev Handel med disse „hvide Slavinder“. Allerede i 1881 havde han haft travlt med at søge Forebyggelsesmidler mod den skjændige Handel med unge engelske og irske Piger, der solgtes til Utugtshuse i Bryssel, og just med Hensyn til den store Opgave, som her forelaa, havde han sagt: „Naar jeg mærker, at Alderen kommer bag paa mig, og veed, at jeg snart maa dø, saa (ja jeg haaber, at det ikke er urigtigt at sige det!) forekommer det mig ikke at være til at udholde, at jeg skal forlade Verden — og lade al den Elendighed blive tilbage deri!“ Dengang saa i 1885 de bekjendte forfærdelige Afsløringer i „Pall-Mall Gazette“ vakte en saa pinlig Opsigt i England og hele Evropa, gik der ham et Stik igjennem Hjærtet. Han søgte straks at faa Indenrigsministeren, Richard Cross, og Premierministeren, Salisbury, i Tale angaaende denne Sag og trængte ind paa dem med indstændige Bønner om at træffe Foranstaltninger til at forhindre denne skjændige Handel. Men dette blev ogsaa hans sidste Gjerning.

En stærk legemlig Mathed nødte ham til midt paa Sommeren 1885 at søge Lindring og mulig friske Kræfter i Folkstone ved Kanalen, og her blev det snart tydeligt saa vel for ham selv som for alle andre, at Enden nærmede sig. Den forfærdede ham ikke. Fri for store Smerter, med fuldkommen klar Bevidsthed indtil det sidste, omgiven af sine Sønner og Døtre, urokket i Troen og fuld af Haab ventede han Dødens Komme. Hans Seng var bleven stillet i et Værelse, hvorfra han gjennem de aabne Balkondøre kunde se ud over Kanalens Bølgerækker og i klart Vejr skimte Normandiets hvide Klinter. Han lod jævnlig Stykker af Bibelen oplæse for sig; hver Morgen bad han om at faa den 23de Salme at høre: „Herren er min Hyrde, mig skal intet fattes!“ og hans stadige Bøn var: „Kom, Herre Jesus, kom snart!“ Den 1ste Oktober 1885 ved Middagstid opfyldte Herren hans Bøn, og han sov stille hen.

En Uge efter blev han bisat i Westminster-Abbediet; i den tæt fyldte Kirke saas Repræsentanter for Kongehuset, Parlamentet, Gejstligheden og i det hele for alle Samfundskredse, men fremfor alt for de talrige kristelige Institutioner, som i ham mistede en altid nidkjær og virksom Støtte; en Forsamling var det, har man sagt, som ellers ingen anden Mand i England havde kunnet samle om sin Kiste. Under Suk og Taarer og Sang fra de Tusinder, der dybt grebne omringede Kisten, blev han baaren ud. Den næste Dag jordfæstedes han efter eget Ønske (Westminster-Abbediet var blevet ham tilbudt!) i St. Giles Sognekirke, ved Siden af sin Hustrus jordiske Levninger, og over Graven blev siden indsat en simpel Tavle med en af ham selv forfattet Indskrift, der foruden hans Navn og Stilling, Fødsels- og Dødsdag kun indeholdt de tre Skriftsteder:

„Hvad haver Du, som Du ikke haver annammet?“
„Hvo, som tykkes at staa, se til, at han ikke falder!“
„Ja, jeg kommer snart! — Ja kom, Herre Jesus!“

Med ham gik en af Stormændene paa de kristelige Kjærlighedsgjerningers Omraade bort. Men hans Storhed og Fortjeneste ligger ikke fornemmelig i, hvad han kaldte til Live af kristelige Foretagender. Det er forholdsvis faa saadanne, der skylde ham deres Oprindelse: til mange af de tidligere nævnte Love f. Eks., som han fik gjennemført i Parlamentet, var Ideen undfangen af andre, — saaledes var „Ti-Timers Loven“ først indbragt af Sadler, Sindssygeloven af Gordon osv. og mange af de kristelige og filantropiske Foretagender, vi i det Foregaaende have omtalt, vare paabegyndte af andre; men ingen forstod som han at føre en Sag frem og skaffe den Popularitet i god Forstand, eller udholdende at støtte et Foretagende og

vække Interesse derfor. Naturligvis bidrog hans høje Rang og Stilling sin Del dertil; men uden hans Utrættelighed og Begejstring, kristelige Varme og Nidkjærhed, faste Tro og frejdige Haab vilde mangen en Sag og mangt et Foretagende, var det end nok saa godt, være faldet til Jorden efter en kort Tids Forløb. Han forstod at indgyde andre den samme Iver, som besjælede ham selv; Hemmeligheden ved det Held, der fulgte ham, var just hans faste Tro paa den Sags Godhed og endelige Sejr, som han forfægtede; og altid vare hans Bestræbelser yderst praktisk anlagte, saa at han ikke blot søgte at lindre den forhaandenværende Nød, men ogsaa efter Evne at bidrage til, at Aarsagerne dertil ophævedes, for derved at forhindre den fra at indtræde paa ny.

Skyggesiden ved en Natur som hans var dens store Ensidighed; det faldt ham vanskelig at forstaa og anerkjende, at ogsaa hans Modstandere kunde ledes af gode og rosværdige Bevæggrunde. Mange bitre Ord ere faldne fra ham i Kampens Hede, — Ord, som han for største Delen næppe vilde have brugt, hvis han havde givet sig Tid til rolig Overvejelse; — han var tilbøjelig til hurtige og skarpe Domme over Folk og Forhold og „brugte", som der engang blev sagt, „ofte en Forhammer til at knække en Nød". „Derfor skal han erindres, ikke for hvad han sagde eller tænkte, men for hvad han gjorde. Vare hans Anskuelser noget trangsynede, mere end vor Tids i Almindelighed ere det, saa vare hans Sympatier til Gjengjæld mere vidtrækkende end selv de bedste Mænds i vor Tid" [1]). Dybt religiøs som faa, villig til at sætte al sin Kraft ind paa at opnaa de Formaal, han havde sat sig, uskaansom mod sig selv, naar det gjaldt Kjærlighedens Gjerninger overfor andre, og utilbøjelig til at tage nogetsomhelst Hensyn til sin egen Fordel eller sin Magelighed, — haard og kold mangen Gang at se til i det Ydre, men i Hjærtet fyldt af den inder-

[1]) Quarterly Review.

ligste Medlidenhed overfor alle nødlidende i Samfundet blev han indtil det sidste sin Families gamle Motto tro: „Love, serve“ („Vis Kjærlighed og tjen“ ɔ: udøv den tjenende Kjærlighed!), og ikke mindre tro blev han det Valgsprog, han selv havde valgt sig:

„*Never ending, still beginning*“.

APOSTLEN PETERS STILLING

I APOSTEL-KREDSEN.

AF

Dr. G. SALMON.

KJØBENHAVN.
KARL SCHØNBERGS FORLAG.
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.
1890.

De efterfølgende Blades Indhold er en fri Gjengivelse af et Foredrag, der udgjør et Led i en større Række polemiske Foredrag om Romerkirkens Kirkebegreb, som udkom under Titlen: The infallibility of the Church (London 1888). Forfatteren, Dr. G. Salmon (f. 1819), er Forstander for Trinity College i Dublin og en af det protestantiske Irlands betydeligste Theologer. Han er tillige en fremragende Mathematiker og som saadan Medlem af det danske Videnskabernes Selskab og mange andre lærde Selskaber.

Fr. N.

Romerkirken søger at støtte sin Lære om Apostlen Peters Primat paa den hellige Skrift: 1) paa Herrens Ord til Peter om, at Han vilde bygge sin Kirke paa denne Klippe (Matth. 16, 18 flg.); 2) paa Herrens Ord (Luk. 22, 31 flg.): „Jeg har bedet for dig, at din Tro ikke skal svigte; og du, naar du engang har vendt om, da styrk dine Brødre“; 3) paa Herrens Bud: „Vogt mine Faar!“ i det sidste Kapitel af Johannes-Evangeliet.

Førend jeg i det enkelte undersøger disse tre Bibelord, vil jeg gjøre en Bemærkning om den Gjendrivelse af den romersk-katholske Theori, der fremgaar af hele den nytestamentlige Historie. Af denne Historie maa vi slutte, at skjønt Peter blev i høj Grad hædret, fik han dog ingenlunde Rettigheder over de andre Apostle. Apostel-Embedet bliver altid omtalt som den højeste Gjerning i den kristne Kirke. I 1 Kor. 12, 28 hedder det: „Gud har i Menigheden sat nogle først til Apostle, for det andet til Profeter“. Hvis den romerske Theori var sand, maatte dette Ord have lydt: først Peter, dernæst Apostle. Den historiske Fortælling i Apostlenes Gjerninger indeholder heller ikke Spor af, at Peter har udøvet de Forrettigheder, som nu tillægges ham. Lad os se paa et eneste Sted! Da Peter gjorde det afgjørende Skridt, at spise med en uomskaaren, satte Menigheden i Jerusalem

(Ap. Gjern. 11) ham alvorlig i Rette for hans Fremgangsmaade, der i saa høj Grad stred mod de jødiske Overleveringer. Peter retfærdiggjorde sig nu ikke ved at henvise til, at han var i Besiddelse af nogen overordnet Myndighed til at afgjøre, hvilken Vej Kirken skulde gaa i slige Sager, men han fortalte om en særlig Aabenbaring, der indeholdt Hjemmel for det omtalte Skridt. De apostolske Breve afgive heller ikke nogen som helst Støtte for Theorien om Peters Supremati. Fortællingen om Pavlus' Optræden over for Peter i Antiokia (Gal. 2) indeholder tværtimod en alvorlig Gjendrivelse af denne Theori.

Der er heller ikke Spor af, at Peter har overdraget sin Gjerning til en Efterfølger. Vi faa ikke engang at vide, at Peter nogen Sinde har været i Rom. Det ny Testament indeholder to Breve fra ham. Det ene af dem skal være skrevet umiddelbart før hans Død, med det udtrykkelige Formaal, at de, hvem han forlader, skulle kunne være i Stand til at fastholde Mindet om de Ting, som det var nødvendigt for dem at vide (2 Pet. 1, 15). Vi kunne være sikre paa, at dersom Peter havde nogle Særrettigheder at testamentere bort, vilde han have gjort dette i sin sidste Vilje; og at, dersom der var noget synligt Hoved for Kirken, til hvilket alle Kristne skulde se op som til deres aandelige Leder, saa vilde Peter i sine Breve have anbefalet en saadan til dem, han havde omvendt til Troen, og paalagt disse Lydighed mod denne Mand.

Lad os nu se noget nøjere paa de anførte Bibelord. Ordene hos Matthæos (16, 17 flg) lyde saaledes: „Og Jesus svarede og sagde til ham: Salig er du, Simon Jonas' Søn, thi Kjød og Blod har ikke aabenbaret dig det, men min Fader, som er i Himlene. Men ogsaa jeg siger dig, at du er Peter [Klippemanden], og paa denne Klippe vil jeg bygge min Menighed, og Dødsrigets Porte skulle ikke faa Overhaand over den. Jeg vil give dig Himmeriges Nøgler, og hvad som helst du binder paa

Jorden, skal være bundet i Himlene, og hvad som helst du løser paa Jorden, skal være løst i Himlene." Efter at have læst disse Ord ville vi se, hvad Dr. Murray, en af de lærdeste Professorer ved det romersk-katholske Maynooth-Kollegium, mener, at denne Tekst indeholder. Han siger: „Peter blev derved af vor Herre indsat til at være den, der skulde gjøre Kirken ufejlbar og for bestandig betrygge dens Ufejlbarhed og Enhed. Peter fik den højeste aandelige Myndighed til at give Love for hele Kirken, til at lære, øve Tilsynsembede, dømme, forbyde vildfarende Lære og alt, hvad der kunde tjene til at nedbryde Kirken; Myndighed til at indsætte og afsætte dens Tjenere, begrænse og udvide disses Rettigheder, eftersom Kirkens Sikkerhed og Velfærd krævede, med ét Ord: til som øverste Hoved, Styrer, Lærer og Hyrde at udøve de aandelige Funktioner, der vare nødvendige for Kirkens Velfærd og Existens"[1]). Man taber Vejret, naar man læser en Fortolkning, der finder saa meget mere i Teksten, end hvad der er synligt for alle. Det ligger nær at spørge: Hvis vor Herre virkelig mente alt dette, hvorfor sagde han det saa ikke? Hvem har udfundet, at han har ment alt dette? Det var ikke Apostlene, som saa' det; thi de stredes lige til Aftenen før hans Død om, hvem af dem der var den største. Da Jakob og Johannes bad om, at de maatte komme til at sidde paa højre og venstre Side af ham i hans Rige, synes de ikke at have anet, og deres Mester gav dem da heller intet Vink om, at den første Plads i hans Rige allerede var skjænket bort. Der er, som jeg nys sagde, i det ny Testament ikke en eneste Antydning af, at den apostolske Menighed forstod vor Herres Ord hos Matthæos paa den Maade.

Men det kan jo være, at denne Fortolkning stammer fra den uskrevne Overlevering. Man bliver nysgjerrig efter at undersøge denne Overlevering. Her,

---

[1]) Irish Annual Miscellany III, S. 300.

hvis ellers nogensteds, maa vi da vente at finde den endrægtige Samstemning hos Fædrene, som Kirkemødet i Trient taler om. Jeg er ikke utilbøjelig til at tillægge Overleveringen en vis Vægt med Hensyn til Skriftens Fortolkning. Jeg tilstaar, at en Fortolkning af et eller andet Sted i Skriften har noget imod sig, dersom den vitterlig er et nyt Paafund, dersom den udleder en Lærdom af Teksten, som den ældste Kirke ikke fandt i Ordene. Jo vigtigere Lærdommen er, des større Formodning er der om, at hvis den var sand, vilde den have været kjendt fra Begyndelsen. Her er nu tilvisse et Tilfælde, i hvilket Fædrene maatte være enige, hvis den romerske Theori var sand, om de da ellers skulde være enige paa noget Punkt. Det er ikke en ubetydelig Tekst; det er ikke en Bemærkning i Forbigaaende af en inspireret Taler. Det er det store Grundord, som for alle Tider skal have fastslaaet Kirkens Forfatning. Hvis vor Herre ved disse Ord fra Begyndelsen af satte en vedvarende Styrer over sin Kirke, vilde denne fra første Færd af have taget sin Tilflugt til den omtalte Myndighed, naar den trængte til en Vejleder og til én, der kunde bringe alle Trætter til Ophør. Saa vilde der aldrig have været nogen Tvivl med Hensyn til Forstaaelsen af den Grundlov, paa hvilken Avtoriteten skulde hvile. Men saaledes er det ikke. Jeg paastaar, at der ikke er noget Sted i det ny Testament, om hvilket Fædrene have saa forskjellige Meninger, og vi maa gaa langt ned i Tiden, før nogen finder, at der her er Tale om Biskoppen af Rom.

Den udførligste Undersøgelse om Fædrenes Forstaaelse af dette Sted skyldes en romersk Katholik i Frankrig, den lærde Launoy. I et Brev, som han skrev 1731, godtgjør han, at der var 17 Fædre, som forstod Klippen om Peter; 44, som forstod den om Peters Tro; 16, som mente, at Klippen var Kristus, og 8, som hævdede, at Kirken var bygget paa alle Apostlene. Men Launoy var en Gallikaner; derfor vil man maaske

ikke i vore Dage regne ham for at være en god romersk Katholik. Jeg foretrækker da at anføre Jesuiten Maldonatus, hvis Romanisme er saa ægte som muligt, og som — hvad jeg ogsaa vil fremhæve — alle Vegne, hvor Fordomme fra Kirkelæren ikke paavirker hans Skjøn, er en saa skarpsindig Fortolker, at det nok lønner sig at spørge ham til Raads. Han begynder sin Fortolkning af Stedet med at sige: „Blandt de gamle er der nogle, der fortolke Ordene: paa denne Klippe, som: paa denne Tro, eller: paa denne Bekjendelse, ved hvilken du kaldte mig den levende Guds Søn. Det er Tilfældet med Hilarius, Gregorios fra Nyssa, Krysostomos og Kyrillos fra Alexandria. St. Avgustinus gaar endnu længere bort fra den virkelige Betydning, idet han fortolker: paa denne Klippe, som: paa mig selv, Kristus; thi Kristus var jo Klippen. Origenes tager derimod Ordene som: paa alle Mennesker, der have den samme Tro.“ Derpaa gaar Maldonatus med sand protestantisk Frihed over til at drøfte hver af disse sidste Fortolkninger, der efter hans Skjøn ere saa langt som vel muligt fra Kristi Mening, og til sidst beviser han, ikke ved Hjælp af Avtoriteter, men ved Fornuftgrunde, at hans egen Fortolkning er den rigtige.

Jeg bør ogsaa gjøre opmærksom paa, at Avgustinus ikke altid fastholder den samme Fortolkning. I et af hans sidste Værker, hans *Retractationes*, der egentlig ikke er, hvad vi kalde Retraktationer, men ny Behandlinger af tidligere behandlede Æmner, siger han, at han undertiden har udtrykt sig som Ambrosius i en Hymne, i hvilken Peter betegnes som Kirkens Klippe; men som oftest har han udlagt Stedet om Kristus selv, fordi Skriften siger: „Kristus var Klippen“, og: „Ingen kan lægge en anden Grundvold end den, som er lagt.“ Han overlader sine Læsere frit Valg mellem de forskjellige Fortolkninger, men hans sunde Dom hælder tydelig nok til den sidste Forstaaelse. Han lægger mere Vægt, end jeg kan finde det rigtigt, paa Adskillelsen mellem Petra

(Klippen) og Petros (Klippemanden), idet han betragter det sidste Ord som afledet af det første paa samme Maade som Christianus af Christus. „Du er Petrus,“ siger han, „og paa den Klippe, som du har bekjendt, da du sagde: du er Kristus, den levende Guds Søn, vil jeg bygge min Menighed, det vil sige: paa mig selv. Jeg vil bygge dig paa mig, ikke mig paa dig. De, der vilde bygge paa Mennesker, sagde: Jeg er Pavlus', jeg er Apollos', og jeg er Peters! Men andre, som ikke vilde bygge paa Petros, men paa Klippen, sagde: Jeg er Kristus'!“ Dette er Avgustinus' Fortolkning, som jeg i Kraft af min Frihed som Protestant uden Skrupler kan forkaste. Andre Fædre fortolke ogsaa Stedet paa forskjellig Maade; og det er ikke underligt. I én Forstand maa nemlig, som vi nu skulle se, Kirken siges at være grundet paa Kristus alene, i en anden Forstand paa Peters Bekjendelse, og atter i en anden paa Peter og alle Apostlene. Man kan let bringe de Lærdomme, som de forskjellige Fædre udlede af Herrens Ord, i indbyrdes Overensstemmelse, men ingen af disse kunne forliges med den Fortolkning, der i Teksten ser en Grundlov for Kirkens Ordning. En Grundlov vilde være værdiløs, hvis man ikke vidste, til hvem den var given, og hvilken Magt den meddelte. Den Kjendsgjerning, at Fædrene forstod Ordene: „denne Klippe“ paa forskjellig Maade, og at lejlighedsvis den enkelte Kirkefader vaklede med Hensyn til Opfattelsen af disse Ord, beviser, at ingen af dem i vor Tekst saa' en Grundlov for den kristne Kirkes Forfatning. Det Citat af St. Avgustinus, som er anført ovenfor, viser tydelig nok, at det endnu i Begyndelsen af det femte Hundredaar ikke var opdaget, at det omtalte Sted skulde indeholde Grundloven for Kirkens Ordning og en Aabenbaring med Hensyn til de Midler, der gav Kirken Ufejlbarhed og Enhed. Hvis det nogen Sinde tidligere i Kirken havde været erkjendt, at det var Hensigten med Kristi Ord, kunde denne Erkjendelse ikke være gaaet tabt. Den

stadige Vane, at ty til denne Avtoritet, vilde have holdt Herrens Bud i frisk Minde.

Vi kunne derfor med Sikkerhed slutte, at vor Herre ikke ved denne Henvendelse til Peter gav sin Kirke en vedvarende Forfatning. Men hvad det historiske Spørgsmaal angaar, om han ikke med disse Ord overførte nogen personlig Forrettighed til Peter, har jeg ingen Skrupler ved at afvige fra de udmærkede Kirkefædre, der, som jeg ovenfor oplyste, have en modsat Mening. Det forekommer mig, at de have fejlet ved at se hen til Skriftens almindelige Lære i Steden for til det, som Sammenhængen paa dette enkelte Sted kræver. Det er uden Tvivl Skriftens Lære, at Kristus er den eneste Grundvold. „Ingen kan lægge en anden Grundvold end den, som lagt er, nemlig Jesus Kristus,“ hedder det ganske vist i 1 Kor. 3, 11. Men dog maa vi huske, at det samme Billede kan bruges til at oplyse forskjellige Sandheder. Den samme Pavlus, som kaldte Kristus den eneste Grundvold, skriver til de Kristne i Efesos (2, 20): „I ere opbygte paa Apostlenes og Profeternes Grundvold, saa Jesus Kristus selv er Hovedhjørnestenen.“ Og paa samme Maade læse vi i Johannes' Aabenbaring (21, 14): „Stadens Mur havde tolv Grundvolde, og paa dem Lammets tolv Apostles Navne.“ Hvorledes kan det rime sig sammen, at der ikke er nogen anden Grundvold end Kristus, og at der tales om Apostlene som Grundvolde? Meget godt; thi Billedet er brugt med forskjellig Anvendelse. Kristus alene er den Grundvold, som giver Kirken Enhed og Fasthed og Styrke til at modstaa alle Helvedes Angreb. Men paa samme Maade, som en eller anden menneskelig Institution siges at være grundlagt ved de Mennesker, hvem den skylder sin Oprindelse, kunne vi kalde alle de Redskaber, som Gud viste den Ære at bruge som sine Redskaber til Kirkens Grundlæggelse, Kirkens Grundvold. De bleve selv lagte som de første levende Stene i det hellige Tempel, og paa dem bleve Templets andre levende Stene

siden lagte. Thi det var ved deres Vidnesbyrd, at andre modtog Sandheden, saa at vor Tro hviler paa deres. Og — menneskelig talt — vi tro, fordi de troede. Paa lignende Maade faa vi et Forbud mod at kalde nogen paa Jorden vor Fader; thi „én er vor Fader, og han er i Himlen.“ Og alligevel har Pavlus ingen Betænkelighed ved at kalde sig selv en aandelig Fader til dem, som han har avlet ved Evangeliet. Følgelig er den Kjendsgjerning, at Kristus er kaldet Klippen, og at Kirken er bygget paa ham, ingen Hindring for, at ogsaa Peter, i en anden Betydning af Ordet, kan kaldes Klippen og Kirkens Grundvold. Derfor kan jeg ikke se, at der er Aarsag til den Ængstelse, som mange baade nu og i Fortiden have haft for at tage Ordene om Peters Person, som om man derved kom til at krænke den Ære, der alene skyldes Kristus.

Hvis man ikke har en saadan Ængstelse, maa Sammenhængen gjøre os tilbøjelige til at se paa Herrens Ord som en Udtalelse, der tilkjender Peter en særlig Belønning for hans Bekjendelse. Denne Bekjendelse var nemlig i Virkeligheden den kristne Kirkes Fødselstime. Vor Herre var vokset op til Trediveaars-Alderen uden, som det synes, at være bleven Gjenstand for Opmærksomhed hos sine Landsmænd, sikkert ogsaa uden at gjøre Forsøg paa at samle Disciple. Da saa Hellig-Aanden har vakt Opmærksomhed for ham ved hans Daab, og da Johannes har udraabt, at han er Gudslammet, saa faar han Følgesvende. De hørte de Naadens Ord, som udgik af hans Mund; de saa' hans kraftige Gjerninger; de kom til at betragte ham som en Profet og fik en Anelse om, at han var endnu mere. Var det ikke muligt, at han kunde være den længe forjættede Messias? I denne Krise falder Peters Bekjendelse. Vor Herre saa', at Troen hos Disciplene kæmpede for at komme frem for Dagens-Lys, og han fandt, at det nu var den rette Time til at give dem Forsikring om, at de havde dømt rigtig. Ved sine Spørgsmaal opmuntrede han dem til at udtale den Tro, der

var i Færd med at paatrænge sig dem alle, men som Peter først havde Mod til at sætte frem i Bekjendelsens Form. I denne Bekjendelse udtaler han den Lærdom, som er den kristne Kirkes Kjendetegn. Før den Tid havde Apostlene prædiket Omvendelse. De havde faaet det Hverv at prædike, at Himmeriget var nær. Men herefter blev Hovedleddet i den Religion, de forkyndte, Troen paa, at Jesus var Messias, Guds Søn, Frelseren.

Naar De ret har faaet Øjet op for Vigtigheden af denne Bekjendelse, vil De forstaa, hvorfor Herren med saa megen Varme tog imod de Ord, der kun forekomme os at være en simpel Bekjendelse af enhver Kristens Tro. Vi ere tilbøjelige til at glemme, hvilken Møje det kostede en Jøde, i det Øjeblik, da Folket var optaget af Forventning om en eller anden Opfyldelse af den profetiske Forjættelse om den kommende Befrier, da at opgive sit Ideal om den sejrende Messias og at sætte sit Haab til en Mand af ringe Byrd, som ikke gjorde Krav paa verdslig Højhed, og at tro paa, at Profetierne ikke kunde faa nogen bedre Opfyldelse end i Tømmermandens Søn. Naar man roser noget, ser man ikke blot hen til Vigtigheden af det, der er udført, men ogsaa til de Vanskeligheder, som ved Udførelsen ere overvundne. Det fortjener ikke Ros og Opmuntring, at et voksent Menneske kan gaa nogle Skridt alene eller sige nogle artikulerede Ord; men hvor opmuntre ikke Forældre et Barns første Forsøg paa at gaa alene, og hvor glæde de sig ikke over de første Ord, som Barnet kan udtale! Det kommer ikke alene deraf, at et Barns første Skridt ere lige saa vanskelige for det, som langt mere anstrængende Øvelser for os voksne; men ogsaa deraf, at den første Sejr er et Pant paa mange senere Sejre. De første Ord, et Barn udtaler, give hans Forældre den Vished, at dette Barn hverken ved Mangel paa Forstand eller Taleevne er dømt til at leve uden Forbindelse med andre Mennesker. Opfattelsen af disse to, tre Ord er en Borgen for, at Barnet senere vil kunne magte andre sproglige

Vanskeligheder og vil blive i Stand til at nyde alle de Glæder, som Samtale kan bringe. Hvor ufuldkommen denne første Bekjendelse af Tro paa Kristus end var, og hvor tydeligt det end snart efter blev, at der endnu var meget for dem at lære med Hensyn til Messias' sande Karakter, indeholdt den dog et Pant paa hele den Tro, som Kirken siden skulde bekjende. Derfor forstaa vi den glade Opmuntring, med hvilken vor Herre modtog denne Bekjendelse. Jeg tilstaar, at det er mig naturligst at forstaa Herrens Ord, som om han ved dem vilde tilkjende Peter en personlig Ære til Løn for den gode Bekjendelse. „Jeg har givet dig Navnet „Klippe“, og paa dig og denne din Bekjendelse vil jeg bygge min Menighed“. Denne Bekjendelse var jo nemlig i Virkeligheden Kirkens Grundlæggelse. Men lige som i visse musikalske Værker den Tone, som en enkelt Stemme har udsunget, bliver besvaret ved et fuldt Kors Stemmer, saaledes er denne Lovprisning, som Peter først kom frem med, bleven optagen og gjengiven af forløste Røster til alle Tider. Ja, denne Takkesang til Jesus, Guds Søn, som har fyldt og fylder den stridende Kirke paa Jorden, skal ogsaa blive Omkvædet paa Sangen i Himlen, naar det lyder: Velsignelse, Hæder, Ære og Magt være ham, som sidder paa Tronen, og Lammet!

Det var ikke blot ved denne første Erkjendelse af vor Herres sande Karakter, at Peter var fremmeligst. Jesus opfyldte sit Løfte til ham, idet han gav ham den første Plads under hvert af de følgende Skridt, ved hvilke Kirken udfoldede sig. Det var ved St. Peters Tale paa Pintsedagen, at de første ny Disciple bleve lagte til den Flok, som Herren selv havde dannet; og det var ved Peters Sendelse til Cornelius, at der blev gjort det første Skridt til at lukke Hedningerne ind i Kirken, hvorved Kristendommen gik over Jødedommens snævre Grænser for at omfatte alle Jordens Slægter. Da bleve Herrens Ord opfyldte, for saa vidt som Peter blev hædret ved at være den fremmeligste blandt de Mænd, ved hvis

Virksomhed Kirken blev grundlagt[1]). Men det er overflødigt at sige, at det var en Hæder, med Hensyn til hvilken det var umuligt at have en Efterfølger. Vi kunne lige saa godt tale om, at Adam havde en Efterfølger i sin Egenskab som det første Menneske, som derom, at Peter havde en Efterfølger paa den Plads, han indtog som den kristne Kirkes Grundlægger.

Jeg har allerede gjort opmærksom paa, at den romerske Fortolkning af det Sted, vi betragte, er gjendreven ved den Kjendsgjerning, at mange udmærkede Fædre ikke forstod Klippen om Peter. De vil nu se, at selv om de havde forstaaet den saaledes, som jeg, vilde de romerske Konsekvenser ingenlunde følge heraf. Hvis Peter havde været Kirkens Grundvold i en anden Forstand end den, jeg her har udviklet, vilde denne Grundvold være bleven rystet umiddelbart efter, da vor Herre sagde til ham: „Gaa bag mig Satan“ (Matth. 16, 23); og den vilde have ravet, da han fornægtede sin Herre. Umiddelbart efter at Peter havde faaet Ros, fordi han havde erkjendt, at Jesus var Messias, blev nemlig Læren om den korsfæstede Messias fremsat for ham, og han forkastede den. Hvis derfor Apostlene havde troet, at Ordene: „Paa denne Klippe vil jeg bygge min Menighed“ gjorde Peter til deres ufejlbare Vejleder, vilde de, den første Gang de fulgte hans Vejledning, være faldne i en sørgelig Vildfarelse. De vilde ved ham være blevne ledede til at fornægte Korset, til hvilket Forsoningen er knyttet, og paa hvilket vi grunde hele vort Haab om Frelse. Jeg vil ikke dvæle ved den sidste Del af det anførte Sted, Ordene om at binde og løse; det er jo nemlig klart, at de Forrettigheder, hvorom der her tales, ikke ere særegne for Peter. Vi se, at Herren lidt senere (Matth. 18, 18) bruger ganske lignende Ord i en Henvendelse til alle Apostlene.

Men jeg kommer nu til de Ord hos Lukas (22, 31—32),

---

[1]) Dette gjælder ogsaa med Hensyn til Herrens Overdragelse af Himmerrigets Nøgler til Peter.

paa hvilke de romerske Katholiker lægge saa stor Vægt. Naar det nemlig er bevist, som jeg mener, det kan bevises, at Ordene hos Matthæos ikke gjorde Peter til en Vejleder for Apostlene, maa dette, hvis det nogen Sinde er sket, være sket senere. Naar det er bleven godtgjort, at Apostlenes indbyrdes Strid om Forrangen viser, at de ikke vidste, at Peter var bleven gjort til deres Leder, har man hertil svaret, at vor Herre afgjorde denne Rangstrid i den Nat, da han blev forraadt, ved nogle Ord, som han rettede til Peter. Herrens Ord føre ganske vist Tanken hen paa en særlig Gave til Peter: „Simon, Simon, se Satan udbad sig eder til at sigte eder ligesom Hvede; men jeg bad for dîg, at din Tro ikke skal svigte, og naar du engang har vendt om, styrk da du dine Brødre!“ Ingen som fortolker Skriften efter dens klare Mening, vil dog vist kunne komme paa den Tanke, at dette Ord indeholder en Aabenbaring om én, der er sat til at være Kirkens Vejleder til Sandhed alle Dage. Disse Ord hentyde til den Fare, i hvilken Apostlenes Tro kom ved de Prøvelser, der bragte dem alle til at forlade deres Herre. Det var en særlig Bøn for Peter, fordi han særlig var i Fare. Vi se da ogsaa, at denne Bøn ikke afværgede et sørgeligt Fald. Dersom den ikke bragte Peter urokket Standhaftighed i Troen, skjønt den var gjort direkte for ham, have vi vel heller ingen Grund til at formode, at den vilde have større Virkning for hans Efterfølgere, som den i ethvert Tilfælde kun kunde gjælde indirekte. Man bør ogsaa lægge Mærke til, at „Styrkelsen“ af Brødrene, som blev overdragen til Peter — et Arbejde, til hvilket han var særlig forpligtet, fordi hans Fald havde udsat Menneskers Tro for Fare, — ikke var et Prærogativ for Peter alene. Det samme Ord στηρίζειν er brugt tre, fire Gange i Apostlenes Gjerninger (14, 22; 15, 32. 41; 18, 23) om Pavlus, der styrkede Kirkerne i Syrien og Kilikien, om Judas og Silas, der styrkede Brødrene i Antiokia, og om Timotheos, som styrkede den thessaloniske Menighed. Og allermærkeligst er det, at da Pavlus vil besøge Rom,

som siges at have været Peters særlige Arbejdsmark, venter han, at det er ved hans egen Hjælp, denne Velgjerning skal meddeles Menigheden der. „Jeg længes efter at se eder", skriver han til Romerne (Rombr. 1, 11), for at jeg kunde meddele eder nogen aandelig Naadegave til eders Styrkelse (*εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς*)."

Jeg maa her i Forbigaaende omtale et andet Sted (2 Kor. 11, 28), hvor Pavlus viser, at han selv paa en mærkelig Maade er uvidende om Peters Forrettigheder. Efter at han nemlig har opregnet nogle af sine Arbejder og Lidelser for Evangeliets Sag, føjer han til: „Desuden, hvad hertil kommer, mit daglige Overløb, Omsorgen for alle Menigheder." Hvis, som Romerkirken vil det, Omsorgen for alle Menigheder var Peters Provins, har Pavlus ingen Grund til at klage over den Møje, han har paadraget sig ved paa egen Haand at blande sig i en anden Mands Gjerning. Derved vilde han bogstavelig blive, hvad Peter selv kalder „en, der trænger sig ind i Andenmands Syssel" (1 Pet. 4, 15). Men Pavlus begrænser andensteds (Gal. 2, 8) udtrykkelig Peters Omraade til at være Apostel for Omskærelsen, det vil sige til at vaage over de jødiske Menigheder. Derimod er Evangelisationsarbejdet blandt Hedningerne, efter hans Udsagn, i Følge Aftalen med de tre Hovedapostle, særlig betroet ham selv og Barnabas.

Denne Bøn for Peter er i den Grad personlig, at endog mange romersk-katholsk Forfattere slet ikke lægge Vægt paa dette Sted. De kunne heller ikke paavise en eneste gammel Forfatter, der af det udleder noget med Hensyn til den romerske Stols Stilling. Bellarmin kan ikke citere noget Vidne, der er ældre end det 11te Hundredaar, undtagen enkelte Paver; den ældste af de Paver, der bruge Stedet paa den Maade, er dog Agatho, som anfører det omtrent 680 i sin Henvendelse til det 6te almindelige Kirkemøde. Hvorledes de gamle Kirkefædre forstod Stedet, kan man se af Krysostomos' Kommentar, dér hvor han svarer paa det Spørgsmaal, hvorfor der

særlig er sket en Henvendelse til Peter: „Han sagde dette med en skarp Bebrejdelse til Peter og for at vise, at hans Fald var mere smerteligt end de andres og krævede større Hjælp. Peter havde nemlig gjort sig skyldig i to Fejl: for det første havde han modsagt Herren, da denne sagde, at alle skulde blive forargede, ved at paastaa, at om ogsaa alle andre bleve forargede, vilde han dog ikke blive det; dernæst havde han sat sig selv over de andre, og vi kunne ogsaa som en tredje Fejl nævne, at han tilskrev sig selv alt. For at helbrede ham for disse Skader lod vor Herre ham falde. Derfor gik Kristus forbi de andre og vendte sig til ham og sagde: Simon, Satan ønsker at faa fat paa eder for at sigte eder som Hvede (det vil sige forvirre eder, plage eder og friste eder), men jeg har bedet for dig, at din Tro ikke skal svigte. Hvorfor siger vor Herre ikke: jeg har bedet for alle, dersom Satan ønskede at have dem alle? Er det ikke af den Grund, jeg har sagt? For at irettesætte Peter og vise ham, at hans Fald var værre end de andres, henvender han Ordet til ham.“ En lignende Udlæggelse finde vi hos Beda den ærværdige, en langt senere Fortolker. Det er tydeligt, at Kirkens store Lærere i Aarhundreder vare uvidende om, at dette Sted indeholdt mere end et personligt Tilsagn til Apostlen om, at han skulde blive prøvet ved en særlig Fristelse; og de fandt ikke i dette Sted en Udtalelse, der aabenbarede noget med Hensyn til Kirkens Forfatning.

Nu kommer jeg til det tredje Sted: „Vogt mine Faar“, hos Johannes. Her er der ganske sikkert heller ikke i Teksten nogen Angivelse af, at det drejer sig om en Udnævnelse til nogen som helst særlig Stilling. Det Hverv, at vogte Kristi Faar, er til visse ikke noget, som er ejendommeligt for Peter. Det samme Hverv er af Pavlus overdraget til de ældste i Efesos: „Tager vare paa eder selv og paa Hjorden, i hvilken den Hellig-Aand har sat eder til Tilsynsmænd, til at vogte Guds Menighed, som han vandt sig med sit eget Blod (Ap. Gjern. 20, 28).

Og Peter siger selv til sine Medældste: „Vogter Guds Hjord, som er iblandt eder!“ (1 Pet. 5, 1). Den følgende Historie er en bestemt Modsigelse af den Formening, at vor Herre har givet Peter Overtilsyn over hans Medapostle. Da Peter spurgte med Hensyn til Johannes: „Hvad skal han?“ (Joh. 21, 21), fik han en Slags Bebrejdelse, idet Herren svarede: „Hvad vedkommer det dig? følg du mig!“ Jeg kjender ikke nogen betydelig Kirkefader, der har forstaaet Stedet anderledes end Kyrillos fra Alexandria, med hvis Fortolkning vi vist bør slaa os til Ro: „Hvis nogen spørger, hvorfor Kristns spurgte Simon alene, skjønt de andre Disciple vare til Stede, og hvad han mente med Ordene: vogt mine Lam! og det følgende, saa svare vi, at St. Peter og de andre Disciple allerede vare valgte til Apostolatet, men fordi Peter siden var falden (han havde jo tre Gange af Frygt fornægtet sin Herre), helbreder Herren nu det paa ham, som var sygt, og faar ham til tre Gange at bekjende, som Modstykke til den tredobbelte Fornægtelse, saa at han kan gjøre Faldet godt igjen.“ Og endvidere: „Ved den trebobbelte Bekjendelse tilintetgjør Peter den Synd, der var paadraget ved hans tredobbelte Fornægtelse. Thi med Herrens Ord: vogt mine Lam! fulgte en Fornyelss af Apostolatet, der allerede tidligere var overdraget til ham, og derved fik han Forladelse for sin Synd og Udslettelse af Følgerne af sin menneskelige Skrøbelighed.“ Jeg skal ikke dvæle længer ved Romanisternes Skriftbevis, t. E. ved den Mærkværdighed, at de ville gjøre Valget af Matthias til en Handling af Peter alene. Hele Apostlenes Gjerninger — husk alene paa Valget af de 7 Diakoner og paa Samarias Omvendelse, hvorom der ikke staar: „Peter tog Johannes med sig“, men: „Apostlene udsendte Peter og Johannes“ (Ap. Gjern. 8, 14) — viser, at Kirkens oprindelige Forfatning ikke var monarkisk, og at, da Jerusalems Menighed fik én Leder, blev ikke Peter, men Jakob denne Leder. I Klementinerne, denne Roman fra Kirkens ældste Tid, som bidrog saa meget til

at øge den Myndighed, Peter senere fik, er det endnu Jakob, som er Bispernes Bisp og den øverste Leder, og Peter maa næsten gjøre Jakob Regnskab for sine Handlinger. [1])

Enhver fordomsfri Bibellæser maa indrømme, at vi ikke i Skriften kunne finde Hjemmel for andet, end at Peter har været et fremragende, om De vil: det mest fremragende, Medlem af Apostelkredsen. Denne Stilling skyldte han sin Dygtighed og Energi. Der er heller ikke det ringeste Spor af, at han har haft en Stilling som Høvding, i hvilken han efter Herrens Vilje skulde have en Efterfølger.

---

[1]) I et senere Falskneri, de saakaldte falske Dekretaler, er dette derimod rettet. Blandt disse uægte Pavebreve er der ét, som Klemens efter Peters Død skal have skrevet til Jakob, skjønt Jakob, hvis vi tør tro Evsebios, døde før Peter. I dette Brev teer Klemens sig, i sin Egenskab af Peters Efterfølger, som Jakobs Herre og Lærer, men det er jo et vitterligt Falskneri.